

BUKOVINIAN STATE
MEDICAL UNIVERSITY

БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ȘTEFAN CEL MARE
UNIVERSITY
OF SUCEAVA
СУЧАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ШТЕФАНА ЧЕЛ МАРЕ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

AKTUALINI PYTANNIA SUSPILINIH
NAUK TA ISTORII MEDITSINI
(APSNIM)

CURRENT ISSUES OF SOCIAL
STUDIES AND HISTORY OF
MEDICINE

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
И ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ

ENJEUX ACTUELS DES SCIENCES
SOCIALES ET DE L'HISTORIE DE
LA MEDECINE

Спільний українсько-румунський науковий журнал
Joint Ukrainian-Romanian scientific journal

2022, 2 (34)

*Журнал засновано в 2013 р.
Перереєстровано 27.07.2015 р. у Міністерстві
юстиції України (Свід. № 21495-11295ПП – Сер. КВ)*

*Journal started publishing in 2013 year.
Re-registered in the Ministry of Justice of Ukraine
27.07.2015 p (Cert.of registr. № 21495-11295ПП – Ser. KB)*

*Журнал включено до Категорії "Б" Переліку
наукових фахових видань України з історичних
та філологічних наук (Наказ МОН України № 409
від 17.03.2020р.).*

*Journal is on the List of Scientific Professional publication
of the Ministry of Education and Science of Ukraine
Category «B», entitled to publish main results of
dissertations in different fields of Historical sciences and
Philological sciences (order № 409 of 17.03.2020)*

Editors-in-Chief: Dr. of History, Prof. **Antoniý Moysey** (Bukovinian State Medical University)
Dr. of History, Prof. **Ștefan Purici** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Executive Editors: Dr. of Philology, Prof. **Antonina Anistratenko**, responsible for the electronic version of the journal
Ph.D., Assoc. Prof. **Yulia Rusnak** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Assoc. Prof. **Larysa Shutak** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Assoc. Prof. **Halyna Navchuk** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Lecturer **Tetyana Nykyforuk** (Bukovinian State Medical University)
Dr. of History, Assoc. Prof. **Harieta Mareci Sabol** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Editors Assistants: Ph.D., Associate Prof. **Inha Tymofijchuk** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Lecturer **Vasile M. Demciuc** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Executive secretaries: Lecturer **Uliana Kemin**
Responsible for the Bibliographic description of the references: **Svitlana Tulevska**

INDEXING: Index Copernicus – 73,78 (2016) | Infobase Index – 2,8 (2016) | MIAR – 2,8 (2016) | SRJIF – 3,98 (2017) | JICIndex – 0,110 (2017) | SJIF – 5,952 (2020)

Journal was registered in the international scientometric and bibliographical database Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Ulrichs Web, Erih Plus, Scientific Indexing Services, Index of Turkish Education, Infobase Index, World Cat, DRJI, MIAR, Root indexing, has published in database: Google Scholar, SCIARY (World Wide Science Educational Library), Scientific periodicals of Ukraine, CEEOL (Germany), e-library.

EDITORIAL BOARD:**SOCIAL SCIENCES**

History: Prof. *Onoriu Colăcel*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof., *Serhiy Dobrshanskyi*, Ph. D., Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**); Assoc. Prof. *Gennadii Kazakevych*, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (**Ukraine**); Prof. *Michel Kerautret*, Dr. of History, Ecole des Hautes études en sciences sociales (Paris, **France**); Prof. *Zenon Kohut*, Dr. of History, Alberta University (Edmonton, **Canada**); Prof. *Anatoliy Kotsur*, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (**Ukraine**); Prof. *Oleksandr Kurochkin*, Dr. of History, M. Rylskyi Institute of Art, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, **Ukraine**); Prof. *Yuri Makar*, Dr. of History, Academician of the Ukrainian Academy of History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**); Senior Research Associate *Paul Meerts*, Dr. of History, Institute of International Relations Clingendael (The Hague, **Netherlands**); Prof. *Olimpia Mitric*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Gheorghe Onișoru*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Nataliya Petrova*, Ph. D., I. I. Mechnikov National University of Odesa (**Ukraine**); Assoc. Prof. *Florin Pintescu*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Acad. *Stepan Pavliuk*, Dr. of History, Director of the Institute of Ethnology, Academy of Sciences (**Ukraine**); Acad. *Anna Skrypnyk*, Dr. of History, Director of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, **Ukraine**); Prof. *Andrzej Wawryniuk*, Dr. of History, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Cholmnie (**Poland**);

Philology: Prof. *Bertrand Badiou*, Dr. of Philology, Ecole normale supérieure (Paris, **France**); Prof. *Piotr Borek*, Dr. of Philology, Head of the Polish Philology Institute Krakiv Pedagogical University (**Poland**); Assoc. Prof. *Carmen Dărăbuș*, Dr. of Philology, Kliment Ohridski University of Sofia (**Bulgaria**); Prof. *Mircea A. Diaconu*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Evelina-Mezalina Gaur*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Adam Falowski*, Dr. of Philology, Head of the East Slavic Philology Institute Jagiellonian University (**Poland**); Prof. *Roma Franko*, Dr. Of Philology, University of Saskatchewan (**Canada**); Assoc. Prof. *Anastasiya Lepetiukha*, Kharkiv national pedagogical university named after H. Skovoroda (**Ukraine**); Assoc. Prof. *Simona-Aida Manolache*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Chief Research Worker *Anna-Maria Sorescu-Marinkovich*, Dr. of Philology, Balkan Institute at Serbian Academy of Sciences and Art (Belgrad, **Serbia**); Prof. *Hanna Martynova*, Dr. of Philology, Bohdan Chmelnytskyi Cherkasy National University (Ukraine); Prof. *Ovidiu Morar*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Mihaela Violeta Munteanu*, Dr. of Philology, Technical University of Cluj-Napoca (**Romania**); Prof. *Rodica-Măriora Nagy*, Dr. of Filology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Felix-Narcis Nikolau*, Dr. Of Philology, Lunds universitet (**Sweden**); Prof. *Antoaneta Olteanu*, Dr. of Philology, Bucharest University (**Romania**); Assoc. Prof. *Oleksandr Rak*, Ph. D. of Philology, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Nataliya Rusnak*, Dr. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**); Dr. of Filology, Prof. *Svitlana Shabat-Savka*, Ph. D. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**);

Philosophy: Prof. *Sorin Tudor Maxim*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Diego Sanchez Mecka*, Dr. of Philosophy, National University of Distance Education (Madrid, **Spain**); Assoc. Prof. *George Neamțu*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Bogdan Popoveniuc*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Nina Zoriy*, Ph. D. of Philosophy, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**).

HISTORY OF MEDICINE:

Assoc. Prof. *Carmen Cornelia Bălan*, Dr. of Psychology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Dr. med. Dipl.-Psych, MBA, *Gerhardt Dammann*, Chief of Psychiatrische Klinik Münsterlingen and the psychiatric services Thurgau (**Switzerland**); Prof. *Alexander Fediv*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Oleksandr Ivashiuk*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Alfred Prits*, Dr. of Psychology, President of World Psychology Union Head of Psychotherapy and Psychoanalysis Institute in Vienna (**Austria**); Assoc. Prof. *Nadia Laura Serdenciuc*, Dr. of Educational Sciences, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Viktor Tashchuk*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Dmytro Tyntyuk*, Dr. of Medicine, Chisinau State University of Medicine and Pharmacy N. Testemitsanu (**R. Moldova**); Prof. *Bohdan Vasylevskiy*, Dr. of Medicine, Chief of Psychosomatik Institute (Warsaw, **Poland**); Prof. *Vasyl Cheban*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**).

Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія “Історичні та філологічні науки” || Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series “Historical and philological sciences”/ Редколегія: А. Мойсей, Ш. Пуріч. Чернівці–Сучава: БДМУ. 2022. № 2 (34). 121 с.

ISSN: 2311-9896; EISSN 2411-6181

The actual problems of world history, history of Ukraine, history of religion, ethnogenesis and traditional culture of peoples, archeology, philosophy, linguistics, literature and history of medicine are investigated in the journal. The journal is the international edition according to the sphere of extension and geography of the authors.

ББК 60я53+5г.я43

The journal is published in paper and electronic version with the resolution of the academic council of Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University" (Decision № 7. Date: 24.11.2022).

The authors are responsible for the selection, accuracy of given information, citations, proper names, geographical names and other data.

Publishing: 2-4 issues a year. Languages: Ukrainian, Russian, English, French.

Address: Ukraine, 58000, Chernivtsi, Heroiv Maidanu str., 3, Department of Social Sciences and Ukrainian Studies.
Tel.: (0372) 520871. **E-mail:** snim@bsmu.edu.ua; society@bsmu.edu.ua

The electronic version of the journal is available on the Web sites: <http://apsnim.bsmu.edu.ua>; <http://doaj.org> (DOAJ); <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (National V. Vernadskij library web-site); <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua> (OJS); <https://journals.indexcopernicus.com/representative/issue/list> (Copernicus ICI).

ЗМІСТ
SUMMARY
ІСТОРИЧНІ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCE
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
WORLD HISTORY

- Казаків Олександр.** ПАДІННЯ ОЛІГАРХІЧНОГО ВОЛОДІННЯ РОДИНИ КЬОСОГІ У ДРУГОМУ ДЕСЯТИРІЧчі XIV СТОЛІТТЯ. ПРИЧИНИ ТА АНАЛІЗ. С. 5-9
Kazakov Oleksandr. The fall of the oligarchic ownership of the Kyosogi family in the second decade of the 14-th century. Causes and analysis.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
HISTORY OF UKRAINE

- Косовський Сергій.** ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У ВИШКОЛІ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ. С. 10-13
Kosovsky Serhiy. Military training of Ukrainian "sichovi striltsi" at the military training as a relevant component in the the new Ukrainian army formation.
- Цубенко Валерія.** ВІЙСЬКОВЕ КОМАНДУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. ЯК ЕЛЕМЕНТ ТОПУ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ. С. 14-18
Tsubenko Valeriia. Military command of military-economic formations in Ukraine in the first half of the 19th century as an element of the top of the military-political elite.
- Юрій Михайло.** УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ЯК НОСІЙ НОВИХ ЯКОСТЕЙ (РИС) ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ. С. 19-24
Yuriy Mykhailo. Ukrainian Cossacks as a carrier of new qualities (picture) of civilization identity.

ЕТНОЛОГІЯ
ETHNOLOGY

- Мойсей Антоній, Моїсей Аркадій.** ТВОРЧА СПАДЩИНА ДІМІТРІЯ ДАНА ТА ЇЇ МІЖНАРОДНЕ СПРИЙНЯТТЯ. С. 25-34
Moisey Antoniу, Moisei Arkadiy. Creative heritage of Dimitry Dan and its international perception.
- Курочкін Олександр.** ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ СВЯТКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: НАЦІОНАЛЬНЕ-ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ. С. 35-38
Kurochkin Oleksandr. European models of festive communication: national and international.

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ
HISTORY OF MEDICINE

- Перепелиця Оляся, Братенко Михайло, Дійчук Ірина.** ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ КАФЕДРИ МЕДИЧНОЇ ХІМІЇ (ПЕРІОД 1979–1985 РР) С. 39-43
Perepelytsia Olesia, Bratenko Mykhaylo, Diichuk Iryna Historical and bibliographic study of the staff of the Department of Medical Chemistry (period 1979–1985).
- Тимофійчук Інґа, Семененко Світлана.** ІСТОРИЯ ЕЛЕКТРОФІЗИОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІД "ТВАРИННОЇ ЕЛЕКТРИКИ" Л. ГАЛЬВАНІ ДО ЕЛЕКТРИЧНИХ ПОТЕНЦІАЛІВ В. ЧАГОВЦЯ. С. 44-47
Tymofiychuk Inga, Semenenko Svitlana. History of electrophysiological research from "Animal Electricity" by L. Galvani to electrical potentials by V. Chagovets.

УКЛАДАННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ
FORMATION OF BIBLIOGRAPHICAL INDEXES

- Мойсей Антоній.** Наукова спадщина Дімитрія Дана. Бібліографічний покажчик друкованих праць (1875-1927). С. 48-59
Moisey Antonii. THE SCIENTIFIC HERITAGE OF DIMITRIY DAN IN THE BIBLIOGRAPHIC INDEX OF HIS PRINTED WORKS (1875-1927).

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ
METHODOLOGY OF TEACHING IN HIGHER SCHOOL

- Каліновська Ірина, Лісова Катерина.** СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ АКУШЕРСТВА І ГІНЕКОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. С. 60-62
Kalinovska Iryna, Lisova Kateryna. Modern methods of teaching of obstetrics and gynecology in higher education.
- Лісова Катерина, Каліновська Ірина.** ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВИХ СИСТЕМ У ВИКЛАДАННІ АКУШЕРСТВА І ГІНЕКОЛОГІЇ. С. 63-65
Lisova Kateryna, Kalinovska Iryna. Application of training systems in obstetrics and gynecology teaching.
- Панасенко Надія, Скакун Ігор.** ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КЛАСТЕРУ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХІВЦЯ. С. 66-69
Panasenko Nadiia, Skakun Ihor. Features of the digitalization of the educational and methodological cluster of the scientific and pedagogical expert.

Роговий Юрій, Білокий Олександр, Білокий В'ячеслав, Білока Юля. ПАТОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НОВИХ СТРАТЕГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В ПОЛІПШЕННІ ВИКЛАДАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ І КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН.	С. 70-72
Rohovyi Yurii, Bilookyi Olexsandr, Bilookyi Vyacheslav, Bilooka Yulia. Pathophysiological analysis of new strategic principles of a healthy lifestyle in improving the teaching of fundamental theoretical and clinical disciplines.	

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ PHILOLOGICAL SCIENCE

МОВОЗНАВСТВО LINGUISTICS

УКРАЇНСЬКА МОВА UKRAINIAN LANGUAGE

Кульбабська Олена, Шатілова Наталія. ДОМІНАНТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ ІЛАРІОНА СЛИНЬКА.	С. 73-78
Kulbabska Olena, Shatilova Nataliia. Dominant research interests of Ilarion Slynko.	
Руснак Юлія. ОКСЮМОРОН ЯК КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ФЕНОМЕН У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.	С. 79-82
Rusnak Yulia. Oxymoron as a cognitive-pragmatic phenomenon in the Olga Kobylanska's artistic discourse.	
Цуркан Марія. РОЗМОВНІСТЬ ЯК ПОНЯТТЯ ІСТОРІЇ МОВИ.	С. 83-85
Tsurkan Maria. Colloquiality as a concept of the history of language.	
Шутак Лариса, Навчук Галина. Вторинна номінація в медичному дискурсі з погляду когнітивно-комунікативних стратегій.	С. 86-90
Shutak Larysa, Navchuk Halyna. SECONDARY NOMINATION IN MEDICAL DISCOURSE FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE-COMMUNICATIVE.	

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ UKRAINIAN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Аністратенко Антоніна. Інтенсивний курс української мови як досягнення культурного інтелекту.	С. 91-93
Anistratenko Antonina. INTENSIVE COURSE OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A CULTURAL INTELLIGENCE ACHIEVEMENT.	
Руснак Наталія, Струк Іванна, Руснак Юлія. ВИВЧЕННЯ НАРОДНОГО (ГОВІРКОВОГО) МОВЛЕННЯ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ЗЗСО.	С. 94-98
Rusnak Natalia, Struk Ivanna, Rusnak Yulia. Studying of folk (dialectal) speech in extracurricular work of middle school.	

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО LITERARY STUDIES

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА UKRAINIAN LITERATURE

Білик Наталія. ЕКФРАЗИС ТВОРІВ ЖИВОПИСУ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО “ДИВО”.	С. 99-103
Bilyk Natalia. Ekphrasis of painting in P. Zahrebelny's novel “Wonder”.	

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ THEORY OF LITERATURE

Аністратенко Антоніна, Коцур Анатолій. ФЕНТЕЗІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА МОДЕЛЬ У ТВОРАХ СУБЖАНРУ “ІСТОРИЗОВАНЕ ФЕНТЕЗИ + ЕЛЕМЕНТ АР”.	С. 104-108
Anistratenko Antonina, Kotsur Anatoliy. Fantasy interpretation model for historiography Fantasy novel plus AH subgenre.	
Деребуш Кармен. Танець як реалізація напруги спілкування в літературі.	С. 109-113
Dărăbuș Carmen. LA DANSE – TENSION DE LA COMMUNICATION EN LITTÉRATURE.	
Слюсар Олег. ПОЛЬСЬКА ПАТРІОТИЧНА ПОЕЗІЯ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ КСЬОНДЗА ЮЗЕФА ЯНІШЕВСЬКОГО ТА АЛЕКСАНДРА МОРГЕНБЕССЕРА).	С. 114-118
Sliusar Oleg. Polish patriotic poetry of Bukovina of the End of XIX – early XX centuries (on the base of lyric works by Priest Józef Janiszewski and Aleksander Morgenbesser).	

РЕЦЕНЗІЇ REVIEWS

Аністратенко Антоніна. ПРЕЗЕНТАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА “ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ТЕРМІНАХ: ЧАСТ. 6. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-2021РР.)”, ЧЕРНІВЦІ, 2022.	С. 119-120
Anistratenko Antonina. Presentation of the teaching and methodology guide “History of Ukraine and Ukrainian Culture in terms: Part. 6. The Development of Ukrainian literature at the time of Independence (1991-2021)” Chernivtsi, 2022.	
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ (Requirements for the articles).	С. 121

**ПАДІННЯ ОЛІГАРХІЧНОГО ВОЛОДІННЯ РОДИНИ
КЙОСОГІ У ДРУГОМУ ДЕСЯТИРІЧЧІ
XIV СТОЛІТТЯ. ПРИЧИНИ ТА АНАЛІЗ**

Олександр КАЗАКОВ

Ужгородський національний університет,
Ужгород (Україна); kazlviv@ukr.net

**THE FALL OF THE OLIGARCHIC OWNERSHIP
OF THE KYOSOGI FAMILY IN THE SECOND
DECADE OF THE 14TH CENTURY. CAUSES AND ANALYSIS**

Oleksandr KAZAKOV

Uzhhorod National University, (Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0003-0314-5654>

Oleksandr Kazakov. The fall of the oligarchic ownership of the Kyosogi family in the second decade of the 14-th century. Causes and analysis. The article is devoted to the period that ended the age of dynastic confrontation in the Hungarian kingdom and became decisive for the establishment of the power of the new Anjou dynasty, which in the future had a significant impact on the political life of Eastern Europe and Italy. A dangerous precedent - the division of power and territories of the kingdom within the ruling family during the reign of King Bela IV led to a decline in the prestige of the royal power and brought about a tectonic split in the ruling states of the state. The hypothetical renaissance of the Árpád monarch's prestige and royal power, which took place during the reign of King András III, ended with his untimely death, plunging Hungary into years of dynastic strife. **Research methods.** First of all, comparative-historical and structural-systemic methods of analysis, methods of induction and deduction, problem-chronological method of presenting the material were used. **Scientific novelty.** The outlined problems have not been considered in historiography before. **Conclusions.** In the autumn of 1300, probably none of those who met the small honor of the minor Neapolitan prince Charles Robert, who had previously been excluded from the right to inherit his Italian possessions, had no doubt that he would repeat the fate of his predecessors and become an obedient tool in the hands powerful subjects, such as Shubych, Kyosogi, Chak, etc. However, during the ten years of his reign, Charles I Robert managed to consolidate in his hands the power necessary to destroy powerful oligarchic possessions, among which the province of the Kyosogi family was one of the most powerful. Therefore, the fall of the power of this family became one of the milestones of the destruction of oligarchic possessions by Karl I Robert, which was a prelude to the onset of the period, which in Hungarian historiography was called the "Golden Age".

Key words: *oligarchic rule, Kyosogi family, Janos Kyosogi, Charles I Robert, Anjou dynasty, Hungarian kingdom, Habsburg dynasty.*

Постановка проблеми. Історія формування потужного олігархічного домену родини Кйосогі на теренах Західної Угорщини почалася в другій половині XIII століття. Основу могутності для своїх нащадків заклали один з найближчих прибічників короля Бели IV – виходець з шляхетного штирійського роду Генрік I Кйосогі, чий предки прибули в угорське королівство після монгольської навали. Його віддана служба королю дозволила сформувати ядро сімейних володінь в комітаті Ваш¹, який протягом нетривалого часу потрапив під повний контроль родини. Активна участь Генріка I та його синів в політичних та військових баталіях періоду регентства королеви Ержибет Куна та Ласла IV Куна, дозволила патріарху родини започаткувати потужне магнатське володіння на територіях Західної Угорщини. Загибель Генріка I Кйосогі в жодному разі не зупинила приріст сімейних володінь, які опинилися під контролем його синів –

Міклоша, Яноша та Генріка II. Брати Кйосогі відмовились від міжусобної боротьби за домінування та створили модель взаємовигідного співіснування, в якій було виключене посягання на землі одне одного, натомість було досягнуто домовленості про взаємну підтримку, що, в свою чергу, дозволило продовжувати розширення сфери впливу на обраних напрямках на землях Задунав'я. Угода з родиною Бабоничів дозволила приєднати до сімейного домену землі від ріки Драва в глиб Славонії². Захоплення нових земельних надбань регламентувалися відповідними угодами з іншими магнатськими родинами³, що дозволяло уникнути військової конфронтації. Піднесення могутності родини дозволило братам Кйосогі розпочати власну зовнішню політику та відкрито протистояти королівській владі, обираючи вигідного для себе кандидата на угорський трон⁴. Період 1280 – 1290-х років був часом збройного

¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis [The ecclesiastical and civil diplomatic code of Hungary], stud. et op. Georgii Fejér, vol. V/3, Buda, 1829–1844, P. 258–261 [in Latin].

² Zsoldos A. "A Henrik-fiak: A Héder nembéli Kőszegiek családi története" [The Henry Sons: The "Family History" of the Kőszegis from the Kindred Héder], Vasi Szemle 64, 2010, P. 651–61. [in Hungarian].

³ Zsoldos A. "Egész Szlavónia bánja" [The Ban of Entire Slavonia], *Tanulmányok a középkorról* [Studies on the Middle Ages], ed. Tibor Neumann, Budapest–Piliscsaba, Argumentum, 2001, P. 269–281 [in Hungarian].

⁴ Almási T. "III. András" [Andrew III], in Gujdár, Noémi; Szatmáry, Nóra (eds.), *Magyar királyok nagykönyve: Uralkodóink, kormányzóink és az erdélyi fejedelmek életének és tetteinek képes története* [The Great Book of Hungarian Kings: Illustrated History of the Lives and Deeds of Our Rulers, Governors and Transylvanian Princes], Reader's Digest, 2012, 343 p. [in Hungarian].

протистояння братів Кйосогі⁵ королівській владі. Саме в ці десятиліття магнатське володіння родини Кйосогі трансформується в потужну олігархічну провінцію, в якій ліквідуються інституції здійснення королівської влади. Акумуляція всієї повноти влади на підконтрольних територіях, низка угод з іншими олігархам, що регламентували розподіл сфер впливу, дозволили родині Кйосогі прийняти найактивнішу участь в династичних протистояннях, послідовно підтримуючи вигідного кандидата. Період династичного протистояння став вищою точкою могутності олігархічної провінції родини Кйосогі, проте смерть фактичного лідера – Яноша Кйосогі відзначила початок занепаду та доволі швидкої втрати володіння та політичної ваги його нащадками. Ми можемо констатувати той факт, що падіння одного з наймогутніших олігархічних володіння Угорського королівства, не отримало належної уваги істориків та вимагає від автора заповнити існуючі лакуни, провівши дослідження причин та перебігу протистояння членів родини Кйосогі централізаторській політиці Карла I Анжуйського.

Джерела та література. Джерелом, яке дозволяє провести ґрунтовну реконструкцію політичного життя олігархічного володіння Яноша та Генріка II Кйосогі за часів династичного протистояння в Угорському королівстві на початку XIV століття є Австрійська римована хроніка Оттокара, видана у ГанOVERI наприкінці XIX століття⁶. І хоча певні епізоди, висвітлені з зазначеному джерелі, через їх героїчний зміст викликають сумніви у сучасних дослідників, Хроніка дозволяє нам зрозуміти загальну картину взаємовідносин представників родини Кйосогі з претендентами на угорський трон, династією Габсбургів та їх вплив на політичні процеси в середині самої Угорщини. Про період формування потужних олігархічних володіння писало чимало угорських дослідників⁷, проте вони проводили свої наукові розвідки з точки зору загальних

політичних процесів в королівстві. Автор також неодноразово звертався до теми протидії олігархічної верхівки королівській владі, проте розглядаючи це в контексті династичної боротьби в Угорщині та ґрунтовно не досліджуючи період падіння незалежних володіння у 1310–1320 роках⁸. На даний момент найбільш цікавим дослідження життя домену Кйосогі є стаття Р. Скорки⁹, яка дозволяє зрозуміти процеси, які відбувалися в Задунав'ї після смерті старшого покоління (Янош, Генрік II), проте авторка сконцентрувала свою увагу на політичних взаємовідносинах наступного покоління Кйосогі з представниками родини Габсбург.

Метою нашого дослідження є заповнити білі плями, простеживши історичні події, які призвели до падіння могутності родини Кйосогі та знищення їхнього олігархічного володіння.

Виклад основного матеріалу. Як було попередньо зазначено, буремні роки політичної нестабільності за часів династичних воєн лише посилили політичну вагу родини Кйосогі настільки, що Янош та Генрік II дозволили собі висувати вимоги єдиному кандидату на угорський трон, двічі проголошеному королем Карлу I Роберту Анжуйському. Навіть смерть Яноша I Кйосогі, яка датується 5 квітня 1308 року¹⁰, з першого погляду не похитнула політичної ваги родини. Онук Яноша – Міклош III наслідував від свого діда всю повноту влади в комітатах Ваш, Зала, Мошонь та Шопронь, де він посів спадкові посади жупана¹¹, а також володів чисельними замками на північ від озера Балатон та на території сучасної Східної Австрії. Єдність родини Кйосогі підкреслена їх спільною участю у зборах станів на Ракоському полі 18 листопада 1308 року¹². Провісником майбутньої кризи стала смерть навесні 1310 року останнього із синів Генріка I – Генріка II Кйосогі¹³. І хоча володіння Генріка II були успадковані його сином Яношом II, фактичним лідером родини став

⁵ Wertner M. "A Güssingiek" [The Güssings], Századok, 29, 1895, P. 42–64, P. 136–154 [in Hungarian].

⁶ Ottokars österreichische Reimchronik [Ottokar's Austrian rhyming chronicle], in Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. V/1–2, edidit Joseph Seemüller, Hannoverae, 1890. 726 p, URL: <https://play.google.com/books/reader?id=bsUAAAAQAAJ&pg=GBS.PA4&hl=ru>. [in German].

⁷ Zsoldos A. "Egész Szlavónia bánja" [The Ban of Entire Slavonia], *Tanulmányok a középkorról* [Studies on the Middle Ages], ed. Tibor Neumann, Budapest–Piliscsaba, Argumentum, 2001, P. 269–281 [in Hungarian]; Zsoldos A. "A Henrik-fiak: A Héder nembéli Kőszegiek családi története" [The Henry Sons: The "Family History" of the Kőszegis from the Kindred Héder], Vasi Szemle 64, 2010, P. 651–61 [in Hungarian]; Zsoldos A. "Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries", *Hungarian Historical Review*, N 2, 2013, P. 211–242 [in English]; Almási T. "III. András" [Andrew III], in Gujárd, Noémi, Szatmáry, Nóra (eds.), *Magyar királyok nagykönyve: Uralkodóink, kormányzóink és az erdélyi fejedelmek életének és tetteinek képes története* [The Great Book of Hungarian Kings: Illustrated History of the Lives and Deeds of Our Rulers, Governors and Transylvanian Princes], Reader's Digest, 2012, 343 p. [in Hungarian].

⁸ Kazakov O. "Dynastychna borotba za tron Uhorskoho korolivstva na pochatku XIV stolittia" [The dynastic struggle for the throne of the Hungarian kingdom at the beginning of the 14th century], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Uzhhorod, 2013, P. 73–78 [in Ukrainian]; Kazakov O. "Vplyv Apostolskoho Prestolu na mahnativ uhorskoho korolivstva v umovakh vnutrishnopolitychnoho protystoiania v kraini (druga polovyna XIII – pochatok XIV st.)" [The influence of the Apostolic See on the magnates of the Hungarian kingdom in the conditions of internal political opposition in the country (the second half of the 13th century - the beginning of the 14th century)], *Istorychnyi chasopys z bohemistyky i slovakistyky*, Vypusk 8. "RIK-U", 2020, P. 8–9 [in Ukrainian]; Kazakov O. "Borot'ba Karla I Roberta Anzhuy's'koho z predstavnykamy mahnat's'koyi verkhivky v uhorskomu korolivstvi na pochatku XIV stolittya" [The struggle of Charles I Robert of Anjou with representatives of the magnate elite in the Hungarian kingdom at the beginning at the beginning of the XIV century], *Bildung, Sozialarbeit, öffentliche Verwaltung und regionale Entwicklung*. Kraków, 2020, P. 207–227 [in Ukrainian]; Likhthei I. "Borotba cheskoho korolia Vatslava II za hehemoniiu v Tsentralnii Yevropi (1301–1305)" [Struggle of the Czech King Vaclav II for hegemony in Central Europe (1301–1305)], *Zbirnyk naukovykh prats z problem davnoi i serechnovichoii istorii ta etnologii*. Uzhhorod [A collection of scientific works on the problems of ancient and medieval history and ethnology], 2008, P. 46–68 [in Ukrainian]; Likhthei I. "Ostannii Prshemislovych na cheskomu troni Vatslav III: uspizy u prorakhunky yoho pravlinnia" [The last Prshemislovych on the Czech throne, Václav III: the upheavals and miscalculations of his reign], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia "Istoriia"* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University, "History" series], Vyp. 24, Uzhhorod, 2010, P. 111–123 [in Ukrainian].

⁹ Skorka R. "A mohó farkas utóda. Egy Kőszegi Habsburg-szolgálatban" [The Heir of the "Greedy Wolf". A Kőszegi in the Service of the Ha-Habsburg Dukes], *Világtörténet*, N 39 (1), 2017, P. 93–124 [in Hungarian].

¹⁰ Ottokars österreichische Reimchronik..., op. cit., P. 93707–93708.

¹¹ Skorka R. "A mohó farkas utóda...", p. 105.

¹² Engel P. "Magyarország világi archontológiája, 1301–1457" [Secular Archontology of Hungary, 1301–1457], Volume I, *História*, MTA Történettudományi Intézete, 1996, 565 p. [in Hungarian].

¹³ Karácsonyi J. "A magyar nemzetségek a XIV. Század közepéig" [Hungarian Generals until the Middle of the 14th Century], reprint, Budapest, 1995, 607 p. [in Hungarian].

молодший за нього Міклош III Кійосогі, який раніше розпочав свою політичну кар'єру¹⁴. Про це свідчать два факти: ще у червні 1309 року покійний Генрік II склав присягу Карлу I Роберту від свого імені та від імені Міклоша III¹⁵, який представляв гілку родини свого батька; у січні 1312 році Міклош III самостійно представляв інтереси всієї родини Кійосогі під час укладання нової угоди з Фрідріхом Габсбургом, щодо взаємної підтримки проти зовнішніх ворогів¹⁶. Його статус в родині міг підтримуватися і тим, що володіння Міклоша III розташовувалися вздовж австрійського кордону, що робило його важливою фігурою у зовнішньо політичній діяльності родини. В попередні роки західні території володінь Кійосогі неодноразово ставали ареною бойових дій з австрійцями. Його значущість підтверджена також визнанням з боку Карла I Роберта Анжуйського¹⁷. Міклош III змушений був лавірувати між Фрідріхом Габсбургом та Карлом I Робертом, адже вони були близькими родичами, крім того Фрідріх неодноразово надавав пряму підтримку угорському королю та відстоював його інтереси ще за часів династичного протистояння¹⁸. Існуюча система угод передбачала подвійне підпорядкування домінії Кійосогі як династії Анжу так і Габсбургів, що не було чимось незвичним для регіону Задунав'я, проте було більш поширеним у XV – XIV століттях¹⁹.

При цьому Міклош III займав вважену та мудру позицію по відношенню до королівської влади, з одного боку уникаючи зближення з королівським двором, що дозволяло йому відчувати себе впевнено на підконтрольних землях та проводити консолідацію сил, з іншого – зберігати сили, відмовляючись від участі у боротьбі Карла I Роберта проти родини Аба та дрібніших політичних супротивників²⁰. Період його лідерства в родині був останнім епізодом стабільності володінь родини Кійосогі. Він не намагався інтегруватися в оточення короля та не претендував на гідність палатина, яку послідовно утримували його попередники. Зрештою, з його боку це могло бути проявом політичного чуття, адже в попередні роки інститут палантинату дискредитував себе настільки, що навіть найближча до Карла I Роберта особа – його офіційний захисник та вихователь – Угрин Чак волів бачити себе королівським радником, але не палатином²¹.

Двоюрідний брат Міклоша III – Янош II отримав

посаду шталмейстера, проте також уникав королівського двору та проводив більш агресивну політику у південній частині Задунав'я та Славонії. В цей період почав відчуватися контраст між різними гілками родини Кійосогі. Міклош III намагався підтримувати нейтралітет у боротьбі короля з могутніми підданими та сконцентрувався на посиленні своїх володінь, відмовившись від подальшої експансії. Янош II, зберігаючи видимість лояльності, поводив себе дедалі агресивніше, захоплюючи суміжні території. Нашадок Міклоша I – Міклош II, в силу свого віку до 1314 року не приймав жодної участі у політичному житті родини та не був самостійною фігурою. Його території були затиснуті між володіннями родичів, що зупинило можливість експансії та спричинило зупинку їх приросту²².

Загалом, користуючись боротьбою Карла I Роберта з синами покійного Омоде Аба, представники родини Кійосогі продовжували проводити свою незалежну політику. В свою чергу угорський король продовжував наслідувати політику своїх попередників визнаючи олігархічну владу на підконтрольних територіях та надаючи офіційні посади²³, натомість вимагаючи від олігархів лояльності, або, в гіршому випадку, нейтральності по відношенню до себе. Це принесло свої плоди під час битви при Розгановцях у 1312 році, коли сини Омоде Аби були підтримані лише загонами Мате Чака. Зрештою, варто зауважити, що угорські олігархи стали заручниками тої політичної системи, яку вони активно створювали протягом попередніх десятиліть. Їх олігархічні володіння досягли максимуму своїх територій та вичерпали потенціал для подальшого розширення. Система угод, про яку було згадано вище передбачала, що подальше розширення можливе виключно за рахунок володінь сусідів, чого олігархічна верхівка бажала уникнути. З цього виходить, що олігархам не було що запропонувати гіпотетичному союзнику в обмін за його допомогу, крім як втрату власних сфер впливу. Це дозволило Карлу I Роберту відмовитись від своєї політики компромісів та розпочати наступ на володіння своїх підданих²⁴.

Для родини Кійосогі така трансформація співпала із смертю її лідера Міклоша III, що мало далекосяжні наслідки. Міклош III помер на початку 1314 року не залишивши спадкоємця²⁵. Про його роль лідера родини опосередковано свідчить і той факт, що він згадується у легенді XV століття про блаженного Моріца Чака²⁶.

¹⁴ Zsoldos A. "A Henrik-fiak...", P. 221–222.

¹⁵ Kádár T. "Harcban a koronáért. (II.) I. Károly (Róbert) király uralkodásának 1306–1310 közötti szakasza" [Fight for the Crown. The Reign of Charles I (Robert) from 1306 to 1310], *Történeti tanulmányok XXV* [Historical studies], A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa, Debrecen, 2017, 167 p. [in Hungarian].

¹⁶ Skorka R. A mohó farkas utóda..., op. cit., P. 105.

¹⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis [The ecclesiastical and civil diplomatic code of Hungary], stud., op. Georgii Fejér, Buda, 1829–1844, Volume VIII/1, 488 p. [in Latin].

¹⁸ Der österreichische Geschichtsforscher [The Austrian historian], Herausgegeben von Joseph Chmel, Wien, 1841, Volume II, 403 p. [in German].

¹⁹ Péterfi B. "A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján" [On this side of the River Lajta, on the other side of the River Inn: The career of János Kanizsai in the Kingdom of Hungary and the Holy Roman Empire at the turning of the 15th and 16th centuries], *Századok*, 2016, P. 443–473 [in Hungarian].

²⁰ Engel P. "Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)" [Reunification of the country. Charles I's struggles against the oligarchs (1310–1323)], Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok* [Honor, castle, lordship. Selected studies], szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 1988, 137 p. [in Hungarian].

²¹ Galambosi P. "Csák Ugrin, a hűséges tartományúr" [Ugrin Csák, the Loyal Provincial Lord], *Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány*, N 24 (3), P. 289–322 [in Hungarian].

²² Zsoldos A. "Kings and Oligarchs...", op. cit., P. 218.

²³ Ibidem, P. 233.

²⁴ Engel P. "Az ország újraegyesítése...", P. 104–108.

²⁵ Markó L. "A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig: Életrajzi Lexikon" [Great Officers of State in Hungary from King Saint Stephen to Our Days: A Biographical Encyclopedia], Helikon Kiadó, 2006, P. 359 [in Hungarian].

²⁶ Implom L. "Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig" [Data on the History of the Order of Saint Dominic in Hungary. From the Foundation of the Province to 1526], *Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény*, 2017, P. 184 [in Hungarian].

Володіння Міклоша III наслідував його молодший брат Андраш, який не мав політичного чуття свого попередника, проте перші місяці 1314 року зберігав нейтралітет по відношенню до королівської влади та навіть мав наміри приєднатися до королівського двору²⁷. Цей період був використаний ним для приєднання володінь свого брата, які на додачу до комітату Веспрем, утворили новий потужний центр олігархічної влади²⁸. Посиливши свої позиції Андраш Кйосогі відмовився від політики примирення з королівською владою та активізував загарбницькі дії в комітаті Веспрем. Натомість Янош Кйосогі продовжував експансію на південних територіях Задунав'я та у Славонії²⁹.

Останній епізод експансії родини Кйосогі співпав із смертю трансільванського воєводи Ласла Кана. Ймовірно, Андраш та Янош могли припуститися стратегічної помилки та вважати, що боротьба за Трансильванію змусить Карла I Роберта залучити всі наявні сили. Проте, розуміючи довготривалість процесу повернення воеводства, яке протягом двадцяти років перебувало під одноосібним правлінням родини Кан, Карл I Роберт відрядив свого довіреного воєначальника Дожу Дебрецені³⁰, якому доволі швидко, хоча і тимчасово вдалося придушити опір трансільванської шляхти. Натомість сам Карл I Роберт сконцентрував свою увагу на послабленні родини Кйосогі та почав планомірні дії з повернення територій на захід від Дунаю. Виглядає цілком логічно, що перша військова виправа почалася у Південному Задунав'ї проти володінь Яноша та Петера, адже вони межували із старою магнатською провінцією Утрина Чака, де позиції самого короля були найсильнішими. Після смерті свого вихователя, Карл I Роберт не підтвердив спадкові права його спадкоємця Міклоша Чака та приєднав всі землі до королівського домену³¹. Крім того, в цьому регіоні король мав відданого прибічника - Пала Гараї, який служив йому протягом багатьох років та користувався королівським заступництвом³². Ця військова виправа була останнім епізодом, коли члени родини Кйосогі виступали спільним фронтом проти зовнішньої загрози. Андраш та Міклош II не приймали особистої участі у відбитті нападу, проте надіслали допомогу своїм родичам³³. Спільними зусиллями напад королівських сил був відбитий. Точкою неповернення для могутності Кйосогі став 1317 рік, коли ряд зовнішніх та внутрішніх політичних чинників обернулися проти всіх представників родини. Як ми згадували, у 1312 році, покійний Міклош III від імені всієї родини уклав угоду з Фрідріхом Габсбургом, яка між іншим передбачала подвійне підпорядкування володінь Кйосогі. У 1314 році

Карл I Роберт уклав у Відні айстро-угорський союз, який розв'язував йому руки в діях проти родини Кйосогі³⁴. Початок 1317 року відзначився активними військовими діями між загонами Карла I Роберта та сербськими силами Стефана II Уроша. Під час цієї компанії, Міклош II присягає Карлу I Роберту та приймає участь у військових діях. Натомість Андраш Кйосогі, чії бандерії були посилені австрійськими та штирійськими фаміліаріями³⁵, скориставшись ситуацією, атакує міста Шопронь та Дьйор. Хоча його напад був відбитий загонами братів Надьмартоні³⁶, Андраш піддав облозі замки свого родича – Міклоша II³⁷. Фактично, саме ця подія стала доленосною в історії існування олігархічного володіння Кйосогі, адже протягом сорока років, попередні покоління родини співіснували на засадах спільних політичних інтересів та протидії зовнішнім та внутрішнім супротивникам. Загони Андраша були розбиті, а його австрійські союзники потрапили в полон³⁸. Спільний каральний рейд королівських угорських та австрійських загонів у другій половині 1317 року поклав край існуванню володінь Андраша Кйосогі та засвідчив розпад потужного колись олігархічного володіння цієї родини. Карл I Роберт пішов далі та поглибив розбрат всередині родини Кйосогі. Володіння Андраша Кйосогі в комітатах Ваш і Зала були передані Міклошу II, також останній отримав посаду шталмейстера королівського двору³⁹.

Зрештою, на початку 1320-х років Карл I Роберт остаточно ліквідує залишки володінь родини Кйосогі та передає частину їх територій в комітаті Дьйор Шандору Коцькому. Петер та Янош Кйосогі намагалися протидіяти централізаторській діяльності угорського короля, проте вони вже не мали для цього ресурсів та прибічників. В результаті родина Кйосогі зійшла з політичного Олімпу Угорщини, залишивши собі після втрат переважної більшості володінь прізвище Тамаші⁴⁰.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Смерть Яноша та Генріка II Кйосогі стала прелюдією падіння влади родини та остаточної ліквідації потужного олігархічного володіння на Заході Угорщини. Їх нащадки зрадили принципам, на яких будувалася могутність та вплив попередніх поколінь родини та не змогли стримати відцентрові тенденції в межах своїх володінь, що привело до їх остаточного краху. До середини 1310 років, олігархічна провінція Кйосогі, як і решта подібних їм володінь досягла меж свого розвитку та вступила в період стагнації. Зовнішні політичні чинники також змінилися не на користь олігархічної верхівки Угорщини. Відсутність реальних

²⁷ Vajk Á. "Mibe került ezen hűségí levél Kőszegi Miklós győri püspöksége és az országos politika" ["What did this charter of loyalty cost? The bishopric of Miklós of Kőszeg and the countrywide politics], Győri Egyházmegyei Levéltár, 2011, P. 421 [in Hungarian].

²⁸ Engel P. "Az ország újraegyesítése...", P. 137; Zsoldos A. "A Henrik-fiak...", op. cit., P. 219.

²⁹ Engel P. "Magyarország világi archontológiája...", op. cit., P. 378, 439, 445.

³⁰ Bárány A. Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. Debreceni Egyetem [Dózsa Debreceni's Struggle with Oligarchs in Bihar], Történelmi Intézet, 2011, P. 75–77 [in Hungarian].

³¹ Galambosi P. "Csák Ugrin...", op. cit., P. 316.

³² Györffy G. "Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I" [The historical geography of Árpád-era Hungary, Volume I], Budapest, 1987–1998, p. 224 – 225 [in Hungarian].

³³ Engel P. "Az ország újraegyesítése...", op. cit., P. 112.

³⁴ Haider C. Die Herren von Pottendorf [The lords of Pottendorf], Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, 1970, S. 55 [in German].

³⁵ Kazakov O. "The fight of Charles I Robert of Anjou...", op. cit., P. 222.

³⁶ Codex diplomaticus Hungariae..., op. cit., P. 199–201.

³⁷ Engel P. 1988. "Az ország újraegyesítése...", op. cit., P. 140.

³⁸ Anjou-kori Oklevéltár [Anjou-era Deed Archives], Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, Szerk. Kristó Gyula, Vol. II, Budapest – Szeged, 1990–2013, P. 69–71 [in Latin].

³⁹ Engel P. "Az ország újraegyesítése...", op. cit., P. 142.

⁴⁰ Engel P. "Magyarország világi archontológiája...", op. cit., P. 439.

союзників та неспроможність втримати власних прибічників з лав дрібної та середньої шляхти підточували могутність правлячого стану. Відсутність єдності в стані політичних супротивників, підтримка з боку міст були основним чинником, який дозволив королю Карлу I Роберту Анжуйському розпочати серію вдалих військових акцій, які призвели до приєднання олігархічного володіння Кійосогі до королівського домену. Цьому сприяв також певний антагонізм в середині самої родини, яка розкололася на догodu своїм політичним вподобанням та розпочала міжусобну ворожнечу. Падіння влади Кійосогі у регіоні Західного Задунав'я було однією із важливіших військових та політичних перемог Карла I Роберта на шляху до остаточного утвердження влади династії Анжу в Угорщині.

Перспективним є детальне вивчення взаємовідносин між представниками третього покоління родини Кійосогі.

Олександр Казаков – аспірант кафедри античності, середньовіччя та історії України домодерної доби. Ужгородський національний університет, Ужгород (Україна).

Oleksandr Kazakov - a graduate student at the Department of Antiquity, the Middle Ages, and History of Premodern Ukraine. Uzhgorod National University, Uzhgorod (Ukraine).

Received: 23.10.2022

Advance Access Published: December, 2022

© O. Kazakov, 2022

**ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ
СТРІЛЬЦІВ У ВИШКОЛІ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА
У ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ**

Сергій КОСОВСЬКИЙ,

Комунальний заклад Львівської обласної ради

“Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича”

**MILITARY TRAINING OF UKRAINIAN
“SICHOMI STRILTSI” AT THE MILITARY TRAINING
AS A RELEVANT COMPONENT IN THE
NEW UKRAINIAN ARMY FORMATION**

Serhiy KOSOVSKY

Communal institution of the Lviv Regional Council

“Brody professional pedagogical college named after Markiyana Shashkevych”

ORCID 0000-0002-5466-1758; RESEARCHER ID CAG-4993-2022

Kosovsky Serhiy. Military training of Ukrainian “sichomi striltsi” at the military training as a relevant component in the the new Ukrainian army formation. Goal. The article describes the process of creation and military training of the USS Legion at the military training (vyshkil) of the “sichomi striltsi” (Sich archers). The importance and professionalism of training instructors, who taught the basics of military affairs in a short time and formed actual qualities in recruits that saved lives and taught them to win victories in future combat operations, were characterized in proposed article. **Research methods.** General scientific and special historical research methods were used in the article. Among general scientific are such as analysis and synthesis. These methods made it possible to conduct a productive evaluation of the studied historical sources and literature. And such methods as chronological and historical-analytical made it possible to present the material in a clear sequence and logical completeness, to highlight certain aspects of the. The use of the biographical method made realises considering the contribution of specific individuals to the preparation of the University as a necessary component in the Ukrainian struggle for independence. **Scientific novelty and practical significance of the obtained results.** The topic of the Ukrainian “sichomi striltsi” is relevant today, as the Sich Riflemen made a great contribution to the formation and formation of our country. With the help of their hard work, the independent Western Ukrainian People's Republic was established. The Ukrainian “sichomi striltsi” were the first, who tried to organize a Ukrainian national army that could defend Ukraine from invaders. Therefore, it is important to know exactly how it have been explored the training at the university of Ukrainian “sichomi striltsi”. Questions related to the research of the role of USS attracted and continue to attract the attention of many scientists and historians. Features of the Vyshkil USS were described by M. Lazarovych, M. Lytvyn, O. Boyko, K. Naumenko, Yu. Tereshchenko, S. Ripetskyi and B. Hnatevych. **Conclusions.** In the study was analyzed the reason of the creation, history of formation and development of the Ukrainian “sichomi striltsi”. It was concluded, that from the beginning of its functioning the USS legion became the first unprofessional and untrained military formation of Ukrainians, but as a result of the activities of the Vyshkil, they became a well-trained forces, the basic formation of the future Ukrainian army. At the end of the battles for Mount Lysonya, the training camp of the USS legion was located in Rozvadov and Verin, where the rest of the Army of USS and sergeants moved. The legion mainly consisted of young pupils of the sports and social organization “Sokil”, the fire brigade – “Sich”, and the student and school organization – “Plast”. Ukrainian “sichomi striltsi” use to be the essence of its era, its ideas corresponded to the revolutionary period in which it grew up and developed. And it should be considered and evaluated today on the basis of an historical discussion’s objective.

Keywords: “Sich” society, “Plast” circle, Kish USS, Ukrainian sichomi striltsi legion, Vyshkil (military training).

Постановка проблеми. Великий геополітичний резонанс мала Перша світова війна 1914–1918 рр., під час якої розпадаються дві найбільші імперії Європи і на етнічних українських землях проголошуються національні держави - Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка. Їх проголошення і становлення не було спонтанним процесом, а швидше результатом плідної державотворчої діяльності та боротьби сотень тисяч національно-свідомих громадянських діячів, політиків, економістів, літераторів, військовиків та багатьох інших, тобто всіх тих, хто в складних умовах іноземного поневолення був носієм ідеї української державності.

Близько століття тому з’явилося військо - Українські Січові Стрільці, що стали першою українською військовою формацією у новітній історії,

значення якої вийшло далеко поза межі суто воєнних баталій.

Діючи в надзвичайно складних умовах Першої світової війни, УСС зуміли перетворити свій легіон у добре вишколену, фактично, українську військову формацію з національною символікою, власними одностроями й відзнаками, а також українською офіційною мовою та українською термінологією. Із УСС пов’язані яскраві етапи наполегливої праці, спрямованої на пробудження й утвердження поміж українства почуття національної гідності, ідеї соборності й незалежності держави¹.

Сьогодні, як ніколи, український народ черпає свою моральну силу та допомогу в своїй боротьбі проти московської тиранії з того самого джерела високих універсальних ідей вселюдської культури, демократії і

¹ Zbirnyk naukovykh materialiv LII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet – konferentsii “Osinni naukovi chytannia”, chastyna 2 [Collection of scientific materials of the LII International Scientific and Practical Internet Conference “Autumn Scientific Readings”, part 2], Dnipro, 2020, P. 6 [in Ukrainian].

свободи людини та рівно-правності народів.

І сьогодні стоїть український народ в одному фронті з усіма народами вільного світу в тяжких змаганнях проти загрози того ж московського імперіалізму та бореться за ті ж визвольні національні і загальнолюдські ідеали, за які боролися і вмирали УСС. Визвольна ідея УСС стрілецтва живе посьогодні. Вона не загинула, вона діє далі своєю давньою силою в особі української армії².

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою та об'єктом розгляду є, насамперед, стрілецькі видання, зокрема, "Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин" та "Літопис Українського Січового Стрілецтва за волю України. Історичний збірник УСС" С. Рілецького, "Українські січові стрільці (1914-1920)" видавництва Ігоря Федіва, "Січові стрільці, військо соборної України", видавництво "Пробоем", "Українські Січові Стрільці (думки й уваги з приводу українського мілітарного руху)" В. Темницького. Цінність цих робіт полягає в тому, що дані автори жили в цей період та були свідками історичних подій.

Робота "Історія українського війська" Б. Гнатевича детально описує створення та хід воєнних дій УСС. Сучасні дослідники історії УСС Литвин М.Р., Науменко К.С., М. Лазаровича характеризують стрілецтво не лише як військову формацію, але й як суспільно-політичну, яка своєю ідеологічною роботою пробуджує в народі почуття національної єдності, соборності України.

Основна частина. В моменті вибуху світової війни 1914 року український народ був розшматований політичним кордоном двох загарбницьких держав: Росії і Австро-Угорщини. Переважаюча частина нашого народу, після нещасливого Переяславського договору з 1654 р. та після розвалу Польщі в кінці XVIII століття опинилась під владою московських царів, які в підступний спосіб скасували усі вольності й права українського народу, завели на Україні свої московські порядки, ліквідували останки політичної автономії України та безпощадним режимом проводили свій план знищення української нації, її імені, культури, мови, традиції, церкви та всяких ознак національної свідомості.

Але незважаючи на насильницький гніт — життя української нації показалося сильніше. Серед цієї руїни і темної ночі не згасла в народі віра в правду і волю — ця таємна сила, що кріпила його дух у всіх лихоліттях³.

У 1900 р., коли українське студентство проголосило публічно у Львові домагання створення самостійної української держави, — із глибин карпатських гір, з-над Прута і Черемоша пролунала по всій Україні нова бадьора січова пісня: "Тей там на горі Січ іде!". Влітку 1900 року заснували в селі Завалі коло Снятина перше руханкове товариство "Січ". Це був початок славного січового руху величавого по-ходу і енергійної праці десятків тисяч новітніх січовиків, які на-в'язали перервану нитку традиції славної Козаччини та

відродили гордого і сміливого духа Запорізької Січі. Заснування і розвиток січової організації — це велика заслуга її творця і провідника Кирила Трильовського, який в 1913 році створив при Українськiм Січовiм Союзi Стрiлецьку Секцiю, як керуючий центр передвоєнного стрілецького руху, а з вибухом війни став головою Української Бойової Управи⁴.

Під непереможним впливом січового руху виховувалось усе тодішнє молоде селянське покоління, росла національна свідомість, зникали останки рабської психології, яку прищеплювали століттями українському народові його ворогами, виростав новий тип українця, що віднайшов свою людську і національну гідність та свою місце в світі⁵.

Ідея української військової організації виникла у певній конкретній формі вперше в середовищі львівських таємних самоосвітніх гуртків восени 1911 року.

Її ініціатором був студент філософського факультету Львівського університету Іван Чмола. Із підготованого гуртка утворено таємний військовий гурток "Пласт". Завданням цього гуртка було військове виховання і вишкіл української молоді для майбутньої збройної боротьби за самостійну Україну⁶.

Вся внутрішня робота стрілецьких організацій здійснювалась в міру спроможності основ вишкільних програм піхоти тодішньої армії та була побудована на її організаційно-виховних засадах. Цілий ряд кваліфікованих резервістів - старшин і підстаршин становили інструкторські кадри.

Також почалося створення української військової термінології, яка в нас не існувала і треба було починати її з основ. Готуються фахові військові підручники, оригінальні, або перекладні, брошури і солідні друковані книжки, як наприклад, "Правильник піхотинців", що під час війни служив як основний підручник вишколу піхоти. Організовується цілий ряд різних військових теоретичних і практичних курсів у Львові. Відбуваються постійні вправи польової служби, маршів, стріляння, бойової тактики. В околиці Львова та в різних місцях Галичини переводиться більші бойові вправи при участі багатьох стрілецьких сотень.

Найбільші такі масові вправи відбулись у грудні 1913 року під Сокалем. На вправах цих був присутній також голова Українського Січового Союзу К. Трильовський.

Запроваджуються також стандарти зовнішнього вигляду членів стрілецького руху. Замість січових стрічок, сокільських одностроїв, історичних козацьких вбрань, шапок зі шликами, жупанів і шароварів та вишиваних сорочок запроваджується зовсім новий військовий однострій новітнього українського воїна за зразком існуючих європейських армій, пристосований до бойових завдань.

За зразком деяких західноєвропейських армій та за проектом Лева Лепкого для стрілецьких одностроїв вибрано колір, наближений до оливково - бронзової (хакі)⁷.

² Ripetsky S. Litopys Ukrainskoho Sichovoho Striletstva za voliu Ukrainy. Istorychnyi zbirnyk USS, 1914-1964 [Annals of the Ukrainian Sich riflement for a free Ukraine. Historical almanac USS, 1914-1964], New York, 1967, P. 17 [in Ukrainian].

³ Ripetsky S. Ukrainskyi lehon, Ukrainski sichovi striltsi, 1914-1920 [Ukrainian legion, Ukrainian "sichovi striltsi", 1914-1920], New York, 1956, P. 1 [in Ukrainian].

⁴ Ibidem, P. 11

⁵ Ripetsky S. Ukrainskyi lehon, ...op.cit., P. 12.

⁶ Ibidem, P. 17.

⁷ Ibidem, P. 40.

Основне формування стрілецьких відділів, організація, вишкіл, їх матеріальне забезпечення та загальна адміністрація належали до Української Бойової Управи. Із австрійської армії виділено до УСС кілька молодих запасних старшин-українців, які разом із стрілецькими старшинами почали організацію та вишкіл добровольців.

Добровольців поділено на сотні та призначено сотенних командантів. Сотні заквартировано в українських інституціях, головно в бурсах. Розпочато військовий вишкіл, що відбувався при дуже несприятливих умовах. Військових інструкторів було замало, харчування було надзвичайно утруднене із-за нестачі відповідної посуду, а також із-за браку запасу харчів. Найбільше недостатньо було одягу, взуття і зброї, та взагалі військового обмундирування. Австрійська військова команда видала УСС-ам із своїх магазинів тяжкі, без ременів, старої системи кріси Верндля на один постріл, і то їх було мало. Для багатьох добровольців забракло одягу і взуття. Виходили далеко за місто на вправи в зовсім подертих черевиках.

У зв'язку з цим, постала тоді стрілецька жартівлива пісня: “Маширують добровольці через Мезетеребеш (мадярська назва Страбичева), чи то військо, чи то банда, ти ніяк не розбереш”. Ця жартівлива пісня, — це реальне відображення глибокої, стрілецької дійсності, це образ тисяч ідейної молоді, що в обірваній одежі і порватому взутті пішла проливати кров за Україну⁸.

Незважаючи на всі труднощі загал стрільців держався бадьоро та переборював всі негаразди та перешкоди.

По закінченню боїв на Лисоні Кіш УСС знаходився в селі Пісочна коло Миколаєва над Дністром. Туди переїхали залишки армії Стрілецьтва. Всі здорові стрільці і старшини поселилися в Розвадові та Верині, недалеко Пісочної і з них створено Вишкільну Групу УСС.

Саме тут, після двох років боїв, Стрілецьтво вперше мало нагоду пройти правильний військовий вишкіл.

Найбільшою помилкою австрійської армії під час війни було те, що новобранці австрійських полків не мали доброго воєнного вишколу. Через те боєздатність національних частин УСС була невелика. Цю проблему старались усунути німці бодай у тих частинах, що були під їхнім керівництвом. Всіх новобранців, що йшли для доповнення полків XXV корпусу висилали до Вишкільної Групи в Миколаєві над Дністром. Сотні Вишколу УСС стояли спершу у Розвадові та згодом, після приходу новобранців і повернення поранених, місце дислокації Вишколу поширилось на села Веринь, Надітичі та Рудники⁹.

Комендантом Вишколу УСС був з початку Мирон Тарнавський, потім Франц Кікаль, який пізніше став комендантом Легіону, після нього Г. Коссак.

Такий поділ формації УСС на Кіш, Вишкіл і бойові куріні залишився до кінця існування стрілецької організації, аж до розпаду Української Галицької Армії. Відтепер усі бувші фронтовики, переходили через Кіш до Вишколу, а новобранці йшли до Вишколу після короткого одно чи двотижневого перебування в Коші.

Вишкіл Стрілецьтва тривав від 6 до 8 тижнів і його

повинні були пройти не лише новобранці, але також усі солдати, які вже мали військовий досвід. Підстаршини та старші, здібніші стрільці, що були вже на фронті, переходили до окремого підстаршинського вишколу, або на різні курси, як скорострільний, мінометний, протигазової служби. Після закінчення цих курсів вони ставали підстаршинами.

Навчання стрільців, яке тривало такий ко-роткий час, йшло дуже інтенсивно. Бо за 6 тижнів з новобранця мав стати готовий воїн, якому на полі бою залишилось цей досвід використати.

Програма навчання була дуже обширною. Вона охоплювала усі ділянки військової справи, потрібної стрільцеві у війні. Навчали бойовому порядку, володіння гвинтівкою (тоді називалась крісом), боротьбі на багнетях, ножах, кидання ручної гранати, сторожової та похідної служби, бойових вправ, стріляння, служби в окопах. Стрілець мусів навчитись за цей короткий час усього того, чого за мирних часів учили його два роки або й більше¹⁰.

Крім цього одним з основних завдань у Вишколі було формування національної свідомості. Для тих, хто був неграмотний навчали читати та писати, для інших були предмети “Історії української держави” та “Географія”, а для бажаючих “Німецька мова”. Для цієї роботи було призначено окремих старшин та підстаршин. Одним з таких наставників був Мирон Тарнавський. Служба у Вишколі була дійсно дуже важка. Вона ставила перед М. Тарнавським та іншими інструкторами, старшинами та підстаршинами великі вимоги.

Але завдяки влучно організованій праці й військовій компетентності М. Тарнавський відмінно виконував всі установлені завдання вищого військового командування. Основою нових методів Вишколу було навчання кожного зокрема та взаємне навчання один одного. Завдяки цьому інструктори могли навчати індивідуально, а в самих стрільців вироблялись навички спостереження, почуття впевненості в собі. Внаслідок цього вони швидко навчались, а найкмітливіші перебирали на себе функції інструкторів. Тому, що новітня війна вимагала від стрільця багато самостійності і лиш такі методи були доцільні та успішні¹¹.

Ще однією вагомою рисою стрілецького Вишколу було те, що в ньому застосовували всі найновіші здобутки війни. Так боротьбу ручними гранатами включено до програми як окремий предмет навчання. В кожній сотні відбувалось навчання для окремого відділу військових, завданням яких було проводити наступ на укріплені місця ворога. Навчали основ протигазової оборони, будівництва укріплень і служби в окопах¹².

Навчання відбувалось в сотнях. Бойові вправи кількома сотнями, або курінями переводились щойно після переведення Вишколу в сотні. Навчання сотні закінчувалось перевіркою боєготовності. Цю перевірку проводив особисто комендант армійського Вишколу принц Оскар, один із синів колишнього цісаря Вільгельма. Перевірка вишколених сотень була справжнім іспитом кожного стрільця, підстаршин і старшин¹³.

Після перегляду сотні команда Вишколу отримувала з армійської групи письмову оцінку боєздатності перевіреної сотні. Сотні, що не проходили перевірку

⁸ Ibidem, P. 83.

⁹ Zbirnyk naukovykh materialiv LII Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi internet...op. cit., P. 7.

¹⁰ Hnatkevich B. Ukrainski sichovi striltsi 1914-1920 [Ukrainian “sichovi striltsi” 1914–1920], Montreal, 1955, P. 75 [in Ukrainian].

¹¹ Zbirnyk naukovykh materialiv LII Mizhnarodnoi..., op. cit., 6.

¹² Hnatevych B. Ukrainski sichovi striltsi..., op. cit., P. 75.

¹³ Zbirnyk naukovykh materialiv..., op. cit., P. 9.

змушені були проходити вишкіл вдруге, але таких випадків у Вишколі УСС не було.

На це не дозволяла стрілецька гордість і всі працювали дуже точно та зладжено, щоб якомога найшвидше відійти в поле, де жилося набагато легше. Сотні після перегляду залишалися у Вишколі доти, поки їх не призвали до бойових частин. За той час сотні продовжували бойове навчання. Вишколена сотня відбувала сторожову службу та допомагала місцевому населенню у господарських роботах.

Спершу вишколення відбувалось під керівництвом інструкторів старшин та підстаршин німецької армії. До кожної сотні був придільний один старшина та один чи двоє підстаршин. Пізніше, коли наші старшини та підстаршини опанували методи праці, чужі інструктори перейшли до інших груп.

Одночасно з вишколом стрільців йшов двомісячний вишкіл підстаршини у Трускавці.

Завдяки цій півторарічній вишкілній праці УСС стали однією з найкращих бойових одиниць. У Вишколі виникла велика кількість фахових інструкторів, старшин та підстаршин, та людей з великим бойовим досвідом, які в майбутньому могли стати інструкторами для нової Української Армії.

У вересні 1918р. УСС були переведені з України на Буковину. На Буковині перебував Вишкіл разом з бойовими частинами УСС до листопадового перевороту. Він стояв у Чернівцях. В перших днів листопада Вишкіл переїхав як окрема бойова частина під Львів і від того часу увійшов у склад Української Галицької Армії. В Станіславі було сформовано з новобранців і колишніх вояків нові сотні для Вишколу.

Вишкіл УСС був постійною військово-виховною формацією УГА і мабуть всієї української національної армії. За час польсько-української війни при ньому було організовано постійну школу підстаршин, та з переходом на Придніпрянщину виявилась ще й потреба створити школу старшин¹⁴.

Чисельний стан Вишколу коливався, залежно від подій, в межах від 300 до 3000 людей. Він був численний під час другого походу на Львів (Чортківська офензива) та літом 1919 р. на Придніпрянщині, коли УГА почала мобілізувати місцеве населення.

Вишкіл УСС проіснував до часу переформування більшовиками бригади УСС на перший полк УСС, тобто до дня 10 березня 1920 р. Тоді Вишкіл, як окрему запасну частину бригади УСС розформовано, а його старшини, стрільці та майно перейшли до полку.

Висновки. Українська визвольна ідея, яка породила Стрілецький чин живе і сьогодні. Вона не загинула, вона діє ще далі своєю давньою силою, вона ще жива та чеда на своє здійснення. Українське Січове Стрілецтво — це не пройдений етап. Це не тільки минулий світлий спомин про його бойові діла. Це не тільки його багата і славна традиція, але також сьогодні ще діюча і жива та актуальна проблематика. Основні елементи Стрілецької ідеології не втратили своєї актуальності, а навпаки, закріплені і збагачені досвідом довголітньої жертвової праці і тяжкої боротьби, виступають сьогодні ще ясніше та виразніше.

Провідною ідеєю визвольного руху в 1914 р. та усієї дальшої боротьби УСС була теза, що весь успіх нашої боротьби за незалежну державність та все наше значення як міжнародного чинника залежить у головній мірі від нашої власної сили. Це була основна ідея УСС, що впливала з віри в наш народ. Вона жива і сьогодні. Незалежну

українську державність треба здобути власними силами, власною працею і власними жертвами. "Тільки власні сили нації є тим твердим непорушним ґрунтом та тою певною, постійною та незмінливою підставою, на яких можна будувати успішні плани нашого визволення", — писав Вісник Союзу Визволення України в 1915 році. — "Чужа поміч усе непевна, змінлива, а часто і зрадлива. Від нікого не можна напевно очікувати та сподіватися навіть обіцяної гарантії. Вперед мусимо самі проявити свою силу та доказати сенс свого життя і своєї мети, та лише тоді шукати союзників і сподіватися помочі від них".

Українське Січове Стрілецтво як носій революційної і визвольної ідеї — це одночасно символ і репрезентант тих багатьох тисяч інтелігентської, селянської і робітничої молоді, що в серці носили Стрілецьку ідею, визнавали її та для неї працювали і за неї боролися. Це та широка громада молодого української генерації по обох боках Збруча, що в переломний момент нашої історії несла бойовий прапор української державності та створила новий тип українця.

В УСС було глибоке почуття обов'язку перед Батьківщиною. Був це той моральний наказ, який зв'язує одиницю з громадою, до якої вона належить, і каже їй бути діяльною, працювати і нести жертви для добра і щастя своєї спільноти.

Глибока віра УСС в перемогу їх основної ідеї — у визволення України і її щасливе майбутнє, виростає з їх патріотизму, гарячої любові до Батьківщини та бажання бачити її вільною.

Вони вірили в успіх їх тяжких зусиль і ця віра давала їм силу перенести всі удари долі. Вона зігрівала їх до жертвової праці та до героїських подвигів.

І та сама глибока віра УСС в їх визвольну ідею та в її перемогу кріпить нас і тепер, в добу великого лихоліття українського народу. Ми чуємо ще сьогодні живі і бадьорі слова із стрілецької землянки в Карпатах, що їх під Великдень 1915 р. писали з-під Маківки стрільці сотні Вітовського до Президії Союзу Визволення України: "Ми віримо, що хоч би ворог все до тла знищив, а остала лише могила Шевченка і огненне Франкове пророцтво — то ще ніщо не пропало!"

Боротьбу Українських Січових Стрільців сьогодні на різних фронтах продовжують збройні сили України, волонтери, діячі науки та культури — весь український народ задля існування незалежної самостійної соборної України у війні з Росією. А стрілецька патріотична пісня "Ой у лузі червона калина" стала символом боротьби українців за свою свободу.

Косовський Сергій – викладач історії України та суспільних дисциплін КЗ ЛОР "Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича". Коло наукових інтересів: історія, історія України, Україна в роки Першої світової війни, українські військові формування в роки Першої та Другої світової війни. Автор 1 статті і 3-х тез доповідей.

Kosovsky Serhiy – teacher of the history of Ukraine and social sciences Communal institution of the Lviv Regional Council "Brody professional pedagogical college named after Markiyan Shashkevych". Research interests: history, history of Ukraine, Ukraine during the First World War, Ukrainian military formations during the First and Second World Wars. Author of 1 article and 3 abstracts.

Received: 12.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© S. Kosovsky, 2022

¹⁴ Ibidem, P. 9.

**ВІЙСЬКОВЕ КОМАНДУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ
ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.
ЯК ЕЛЕМЕНТ ТОПУ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ**

Валерія ЦУБЕНКО

Одеська державна академія будівництва та архітектури (Україна)
valeriia78d@gmail.com

**MILITARY COMMAND OF MILITARY-ECONOMIC
FORMATIONS IN UKRAINE IN THE FIRST HALF
OF THE 19th CENTURY AS AN ELEMENT OF THE
TOP OF THE MILITARY-POLITICAL ELITE**

Valeriia TSUBENKO

Odessa state academy of civil engineering and architecture (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-9848-9286

Tsubenko Valeriia. Military command of military-economic formations in Ukraine in the first half of the 19th century as an element of the top of the military-political elite. Aim of investigation. The article examines and analyzes the history of the formation and development of the military command of military-economic formations in Ukraine in the first half of the 19th century. **Research methods.** An important aspect of the methodological basis is the use of general scientific and special scientific methods: analysis and synthesis, historical, biographical, classification, problem-chronological. **Scientific novelty is that** for the first time the military leadership of military-economic formations in Ukraine, participation in the development and implementation of projects on the organization of military settlements of cavalry have been comprehensively investigated. Among the higher military and political command, an experienced commander, cavalry general, intelligence officer, earl Ivan Witt (1781–1840) was chosen to implement the plan to create settled structures on the territory of Ukraine. **Conclusions.** So, the data we obtained allow us to state that the cavalry general, scout, earl Ivan Witt entered the structure of the military and political elite in Ukraine in the first half of the 19th century. An important initial indicator of military-political "elitism" was the ownership of great counts and princes. Earl I. Witt became one of the most influential and trusted military leaders of the governments of Emperors Alexander I and Nicholas I, received a number of awards. He proposed measures to improve the military-settlement system in Ukraine. Thanks to his experience, professionalism, initiative and brilliant organizational skills, commanding skills of a military leader and charisma, the cavalry settlement quickly switched to food from the land at a lower cost than the infantry settlement.

Keywords: *Ivan Witt, military-economic formations, regiment, division, cavalry, army.*

Постановка проблеми. Історично й географічно Україна завжди перебувала на перетині світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних шляхів та цивілізаційних процесів. Сьогодні Україна опинилася у фокусі кардинальних змін планетарного масштабу і є однією з гарячих точок на світовій мапі. Сучасний етап історичного розвитку України характеризується складністю й суперечливістю змін у структурі й змісті діяльності всієї військової системи і державної влади. Захист суверенітету й територіальної цілісності держави є справою всього українського народу. Одним із пріоритетних завдань державного будівництва є реформування Збройних Сил України.

Постає необхідність систематизувати накопичений досвід щодо діяльності військового командування військово-господарських формувань у першій половині XIX ст. на території України, що є важливим для розуміння закономірностей та специфічних особливостей історичного процесу і може бути використаний у сучасних умовах для подальшої розбудови Збройних Сил України та розвитку теорії військового будівництва. Однією з найбільших цінностей армії є люди. Успіх діяльності військового командування залежить від його вміння працювати з військовослужбовцями, досконалістю нормативно-

правової бази. Для успішної воєнно-професійної діяльності необхідне забезпечення належного рівня військової дисципліни та правопорядку. Створення регіональних військово-господарських формувань на території України: Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії та Українського (Харківського) військового поселення кавалерії у 1817 р., Києво-Подільського військового поселення кавалерії у 1837 р., що проіснували до 1857 р., стало однією з найбільших реформ російських імператорів Олександра I та Миколи I. У військово-господарських формуваннях на території України солдати поєднували військову службу з господарською діяльністю, таким чином, повністю самостійно забезпечували себе продовольством, а також відновлювали чисельний і якісний склад армії, з огляду на її потреби. Трансформація військового командування військово-господарських формувань в Україні за більш ніж 40-річний період існування дотепер не стала об'єктом спеціального наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана з історією військових поселень кавалерії на території України у складі Російської імперії у першій половині XIX ст., активно розроблялася в українській і зарубіжній історіографії. Питанням військової бюрократії, законодавчої бази

військових поселень кавалерії в Україні присвячені праці С.М. Ковбасюка¹, К.М. Ячменіхіна² та Т.М. Кандаурової³. Джерельну базу статті складають акти законодавчого характеру з “Повного зібрання законів Російської імперії”, архівні документи з Центрального державного історичного архіву України м. Києва з фондів: “Управління Києво-Подільським військовим поселенням. 1824–1866 рр. (фонд 445), “Штаб поселеної Уланської дивізії чергування двох чотирьох округів Українського військового поселення. 1817–1857 рр.” (фонд 1352), Російського державного військово-історичного архіву “Департамент військових поселень” (фонд 405), що дозволяють з’ясувати зазначене питання.

Мета статті полягає в конкретно-історичному студіюванні представника військово-політичної еліти в Україні у першій половині XIX ст. досвідченого командира, генерала від кавалерії, розвідника, графа Івана Осиповича Вітта.

Виклад основного матеріалу.

Влаштування системи військово-господарських формувань в Україні мало поступовий характер. Командування військовими поселеннями зосереджувалося у Департаменті військових поселень. Директором Департаменту військових поселень протягом 1835–1842 рр. був генерал-лейтенант П.А. Клейнміхель, 1842–1852 рр. – генерал від артилерії М.І. Корф, 1852–1856 рр. – генерал-лейтенант Г.Ф. Пілар фон Пільхау, 1856–1857 рр. – генерал-лейтенант О.І. Верігін⁴. Ієрархію військово-політичної еліти управління військовими поселеннями складали: Головний начальник військових поселень і Головний штаб з військових поселень, начальники поселених військ у різних губерніях. Начальником військових поселень у Слобідсько-Українській губернії був генерал-лейтенант Г.І. Лісаневич, у Херсонській і Катеринославській губерніях – генерал-лейтенант І.О. Вітт, у Київській і Подільській губерніях – генерал-майор Фохт⁵.

Розглянемо представника військово-політичної еліти військово-господарських формувань, досвідченого командира – І.О. Вітта, службова кар’єра якого є наочною ілюстрацією масштабних змін, які відбувалися в соціально-економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії. Генерал від кавалерії, кавалер, граф Іван Осипович Вітт – одна з найбільш суперечливих постатей в історії України першої половини XIX ст.

Іван Осипович Вітт народився 1781 р., за походженням був напівполяк, напівгрек, виховувався у

графа Потоцького⁶. У його формулярі є запис: “Віровизнання грекоросійського з дворян графської гідності Подільської губернії”. Він був старшим сином подільського коменданта Юзефа (у російській транскрипції – Осипа) де Вітта від шлюбу зі знаменитою красунею фанаріоткою (гречанкою) Софією Главоне версеї – Маврокордато, а після розлучення у другому шлюбі – Потоцькою). Він був вихований у православ’ї, але виріс у магнатському середовищі під впливом польської культури⁷. Військову службу І.О. Вітт розпочав у 1801 р. полковим командиром. Проте дуже рано він став на шлях розвідувальної роботи. У 1804 р. його відправили з таємним дорученням до Відня з метою добування даних про план, стан, склад, дислокацію збройних сил Австрії щодо війни⁸. У 1805 р. І.О. Вітт через непорозуміння між П. Багратіоном і П. Віттенштайном, пішов у відставку й таємно ввійхав за кордон.

1808 р. він отримав доручення воєнної розвідки стежити за обстановкою у польській армії та організувати таємну поліцію у Варшаві. У 1809 р. І. О. Вітт був направлений у службове відрядження до Європи з таємними дорученнями добування відомостей про стан збройних сил, військово-економічний потенціал, а також розвідувальних даних про військово-політичну обстановку у Франції. У 1812 р. І.О. Вітту доручили формування 4-х українських козацьких полків. Їх було сформовано за 40 днів. У 1815 р. І.О. Вітт пропонував поселити військову кавалерію на території Лівобережної України. У 1816 р. І.О. Вітт розформував 15 козацьких малоросійських полків.

Діяльність І. О. Вітта сучасники оцінювали по-різному. У 1811 р. князь П. Багратіон у ході листування з М. Барклаєм де Толлі характеризував І.О. Вітта: “Скільки я його знаю, він брехун і сама безвідповідальна людина”⁹. Також М. Барклай де Толлі попередив П. Багратіона про те, що надаючи І. О. Вітту доручення, слід бути дуже обережним, щоб він нічого не міг дізнатися про відомчі розпорядження, місце перебування військ, не заводити з ним щирі стосунки, не довіряти йому справи, щоб не зашкодити нашим інтересам”¹⁰. Позитивно оцінив діяльність І.О. Вітта барон С. фон Брадке: “Він був людиною великого природного розуму, незвичайно швидкого реагування, багаторівневої освіти, великого такту і вміння розпізнавати людей по їхнім зовнішнім проявам”¹¹. Також позитивно оцінював його і граф І. Дібіч. Під час непорозуміння між І. Віттом і П. Клейнміхелем, він писав з приводу І. Вітта: “Я вважаю, що його не варто

² Jachmenihin K. M. *Armija i reformy: voennye poselenija v politike rossijskogo samodержavija* [Army and reforms: military settlements in the policy of the Russian autocracy], СHernigov: Siverianska dumka, 2006, 444 p. [in Russian].

³ Kandaurova T. N. “Zapiski po voenno-poselennoj organizacii generala grafa Vitta” [Notes on the military settlement organization of General Count Witt], *Dokument. Arhiv. Istorija. Sovremennost* [Document. Archive. Story. Modernity], Vyp. 13, Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2013, P. 323–345 [in Russian]; Kandaurova T.N. “Zapiski generala grafa I.O. Vitta po voprosam organizacii voennyh poselenij” [Notes of General Count I. O. Witt on the organization of military settlements], *Dokument. Arhiv. Istorija. Sovremennost* [Document. Archive. Story. Modernity], Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2015, Vyp. 15, P. 403–419 [in Russian]; Kandaurova T. N. “General graf I. O. Vitt o vospitanii rossijskogo dvorjanstva i podgotovke oficerskogo korpusa”, [General Count I. O. Witt on the education of the Russian nobility and the training of the officer corps], *Dokument. Arhiv. Istorija. Sovremennost* [Document. Archive. Story. Modernity], Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2018, P. 461–478 [in Russian].

⁴ Jachmenihin K. M. *Armija i reformy ...*, op. cit., P. 117, 295, 313.

⁵ Lipovskaja T. D. *Social'no-jekonomicheskoe polozhenie voennyh poseljan na Ukraine (1817–1857 gg.)...*, op. cit., P. 38 [in Russian].

⁶ Kovbasiuk S. M. *Viiskovi poselennia kinnoty ...*, op. cit., P. 169.

⁷ Bezotosnyj V. M. “Generaly rossijskoj armii pol'skogo proishozhdenija v 1812 godu” [Generals of the Russian army of Polish origin in 1812], *Vestnik NGU. Serija: Istorija, filologija. Nauchnyj zhurnal* [Bulletin of NGU. Series: History, philology. Science Magazine], 2019, Tom 18, N 8: Istorija, P. 42 [in Russian].

⁸ Kovbasiuk S. M. *Viiskovi poselennia kinnoty ...*, op. cit., P. 169.

⁹ Ibidem, P. 171 [in Ukrainian].

¹⁰ Ibidem, P. 42 [in Russian].

¹¹ Ibidem, P. 172 [in Ukrainian].

відпускати, адже при деяких недоліках, які йому характерні, він невтомний, сповнений старанності і діяльності, має світлий розум, хоч і буває легковажним”¹².

І.О. Вітт був знайомий з усіма аспектами життя армії та армійської повсякденності зсередини, перебуваючи майже завжди на службі в діючій армії та спостерігаючи післявоєнні трансформації 1810–1820-х рр.¹³ І.О. Вітт був одним із головних ініціаторів і розробників реформи з поселення армії, створив проєкти та тексти основного законодавства. У 1817 р. І.О. Вітту було доручено формування південних кавалерійських поселень. Перш ніж перейти до реалізації цього плану, потрібно було детально і ґрунтовно з’ясувати настрої бузьких козаків, а також провести перепис земель Бузького війська і навколишніх територій державних сіл. Граф І.О. Вітт вважав, що бузьких козаків буде нелегко об’єднати з українськими уланами. 1817 р. розпочався опір козаків перетворенню їх на військових поселенців¹⁴. У середині квітня 1817 р. було видано указ, за яким Бузьке козацьке військо переводилося у військове відомство і переходило на нове положення військового поселення. Це і заклало основу для формування Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії. Правила формування нового кавалерійського поселення склали І.О. Вітт, генерал-лейтенант Г.І. Лісаневич і отаман бузьких козаків, полковник, князь М.Р. Кантакузін. При складанні правил виникли розбіжності між І.О. Віттом й О.А. Аракчєєвим з низки питань щодо поселення кавалерійських дивізій. Останній мав намір поселити полки на утверджених раніше правилах поселення піхоти, але І.О. Вітт відстоював нові положення. У 1817 р. І.О. Вітт написав свої зауваження “Примітки проти проєкту військового поселення кавалерії”¹⁵ на проєкт “Установи про військоове поселення кавалерії”¹⁶. І.О. Вітт не вважав доцільним створення на території України аналогічної моделі військового поселення піхоти в Новгородській губернії. Непорозуміння розв’язав цар Олександр І. Він теж вважав, що кавалерійські формування мали поселити за новими правилами, “прийнятими для поселення регулярної кавалерії”. Графу І.О. Вітту довелося докласти максимум зусиль, щоб переконати імператора Олександра І відступити від “аракчєєвської” моделі поселення кавалерії. Тим самим він нажив собі сильного і небезпечного ворога в особі графа О.А. Аракчєєва. Суть їхнього протистояння полягала в тому, що в поселених і резервних ескадронах не буде поселенців-господарів та їхніх помічників із солдатів, які, на його думку, мали удосконалювати стройові якості поселених і резервних підрозділів¹⁷. Дивізію склали чотири полки. На відміну від піхотних підрозділів, кавалерійські відразу отримували постій у господарів. Вони мали перейти на “утримання від землі” майже

одразу, тому що поселені підрозділи, які складали місцеві жителі, вже мали достатню господарчу базу. Не планувалося й значного будівництва, бо місцеві господарі вже мали власні будинки, до яких брали на проживання постояльців із діючих ескадронів.

При організації військових поселень кавалерії І.О. Вітт брав участь разом із генералом Г.І. Лісаневичем (займався поселенням уланської дивізії у Слобідсько-Українській губернії) та полковником князем М. Р. Кантакузіним (отаман бузьких козаків) брав участь у розробці проєкту “Установ” про поселення кавалерії¹⁸. І.О. Вітт розглядав ключові проблеми організації військових поселень в Україні: система землекористування, формений одяг військових поселенців; забезпечення військових поселенців-господарів; соціальне становище; утримання ескадронних коней, розміщення військових поселенців-господарів та їхніх помічників. Він був організатором-практиком, добре знав всі особливості господарського стану та розвитку територій поселених округів Бузької уланської та 3-ї Уланської дивізій у Херсонській губернії, а також особливості служби у стройовій кавалерії. І.О. Вітт прагнув максимально зберегти всі економічні вигоди для військових поселенців-господарів після закінчення терміну служби. З блоку питань практичної роботи щодо управління системою військово-господарських формувань в Україні між О.А. Аракчєєвим та І.О. Віттом також були розходження і виникали конфлікти, особливо щодо справ із будівництвом у поселених кавалерійських округах і веденням господарської діяльності. Для забезпечення будівництва в поселених округах лісовими матеріалами, деревиною у достатніх кількостях І.О. Вітт пропонував передати державні ліси у відомство поселень.

У 1819 р. І. О. Вітт склав нову “Доповідну записку з різних предметів”, що містила 22 пункти поправок з урахуванням конкретних умов і обставин військових поселень кавалерії. І.О. Вітту було доручено збирати та узагальнювати відомості про фізичний і моральний стан, чисельність особового складу, становище населення, військово-економічний потенціал Правобережної і Південної України, зокрема у містах Київ та Одеса.

Практика запровадження військово-господарських формувань в Україні показала слабкі місця аракчєєвського проєкту, а також непристосованість його до особливостей України, відсутність достатнього розрахункового обґрунтування. Тому у 1821 р. І.О. Вітт подав Олександрові І новий проєкт кавалерійських поселень, що зводився головним чином у розрахунках, щоб збільшити прибутки від поселення¹⁹.

Архівні документи дозволяють визначити роль і місце графа І. О. Вітта в розвитку військових поселень кавалерії,

¹² Ibidem, P. 174 [in Ukrainian].

¹³ Kandaurova T. N. “General graf I. O. Vitt o vospitanii rossijskogo dvorjanstva ...”, op. cit., P. 465.

¹⁴ Rossijskiy derzhavnyi viiskovo-istorychni arkhiv (RDVIA) [Russian State Military Historical Archive (RSMHA)], F. 405, Op. 1, Od. zb. 22, Ark. 210 [in Russian].

¹⁵ RDVIA [RSMHA], F. 1, Op. 1, T. 5, Od. zb. 13228, Ark. 105–110 [in Russian].

¹⁶ Uchrezhdenie o voennom poselenii reguljarnoj kavalerii [Establishment of a military settlement of regular cavalry]: [v 2 ch.], SPb., 1817, Ch. 1: *Ustrojstvo voennogo poselenija reguljarnoj kavalerii* [Arrangement of a military settlement of regular cavalry], P. 1–102 [in Russian].

¹⁷ Jachmenihin K. M. *Armija i reformy ...*, op. cit., P. 62.

¹⁸ Uchrezhdenie o voennom poselenii reguljarnoj kavalerii [Establishment of a military settlement of regular cavalry]: [v 2 ch.], SPb., 1817, Ch. 1: *Ustrojstvo voennogo poselenija reguljarnoj kavalerii ...*, op. cit., 102 p. [in Russian]; Uchrezhdenie o voennom poselenii reguljarnoj kavalerii [Establishment of a military settlement of regular cavalry]: [v 2 ch.], SPb., 1817, Ch. 2: *Osobennye ustanovlenija k ustrojstvu voennogo poselenija reguljarnoj kavalerii* [Special regulations for the arrangement of a military settlement of regular cavalry], 96 p. [in Russian].

¹⁹ Kovbasiuk S. M. *Viiskovi poselennia kinnoty ...*, op. cit., P. 174 [in Ukrainian].

його внесок у розробку проєктної документації і реалізацію планів імператора. Документи, складені І.О. Віттом, дають можливість конкретизувати окремі фрагменти підготовки проєктів поселення армії, проаналізувати зміни в процесі реалізації плану поселення кавалерійських округів Новоросійського (Херсонського), Українського (Харківського), Києво-Подільського військових поселень України. Для дослідження військово-господарських формувань цінність становлять записки графа І.О. Вітта: “Про мету військових поселень і становище по теперішній час”²⁰, “Розрахунок продовольства в окрузі поселеного кавалерійського полку”²¹, “Про заходи забезпечення військ продовольством у випадку просування по території Туреччини”²², “Про необхідність реформування управління поселеннями”²³. У них представлено розрахунок та розробки з поселення кавалерії, а також забезпечення діючої армії продовольством з фондів поселених округів і пропозиції щодо удосконалення управління військовими поселеннями.

Поселення кірасирів проходило дещо інакше, ніж козаків та уланів. За пропозицією О.І. Вітта в округах проводили підготовчі роботи і формували базу для поселених і резервних частин лише з місцевих жителів (вони переходили у категорію військових поселенців з січня 1822 р.). Протягом трьох років мали облаштувати округи, завершити будівництво і підготуватися до прийняття діючих ескадронів, які мали одразу перейти на власне продовольство. У зв'язку з тим, що протягом трьох років не було завершено будівництво необхідних приміщень і будівель, процес поселення кірасирської дивізії розтягнувся майже на п'ять років, і діючі ескадрони увійшли в поселення лише в травні 1826 р.²⁴

У 1820-х рр. І.О. Вітт склав записку, де надав розрахунок обсягів продовольства із запасних хлібних магазинів Херсонських поселених округів у разі воєнних дій проти Туреччини, розписав механізм забезпечення продовольством місць бойових дій. За розрахунками І.О. Вітта із запасів поселених округів можна було поставити до 40,65% зернових та хлібних запасів, призначених для борошна та круп, та 15,7% від усієї сукупності фуражних запасів регіонального військового поселення²⁵.

У 1823 р. 3-я кірасирська та 3-я уланська дивізії (Херсонська та Катеринославська губернії) були зведені в 3-й резервний поселений кавалерійський корпус під командуванням генерал-лейтенанта графа І.О. Вітта. У його підпорядкуванні також знаходилася Бузька уланська дивізія, на базі якої в 1833–1834 рр. був сформований зведений кавалерійський корпус. У 1829 р. 2-а кірасирська та 2-а уланська дивізії були зведені у 2-й поселений кавалерійський корпус²⁶. Проєкти графа І.О. Вітта дозволяють деталізувати окремі моменти розвитку військово-господарської організації: скорочення

витрат при організації поселених округів кавалерії, економічну ситуацію при створенні матеріальної бази кавалерійських поселень, ефективні способи забезпечення продовольством діючих частин. Виходячи з цих міркувань, імператор Микола I доручив улаштувати військові поселення у Київській і Подільській губерніях графу І.О. Вітту. Після Польського повстання 1830–1831 рр. Микола I утворив у Києві спеціальну комісію у справах західних губерній. Конфісковані маєтки у бунтівників західних губерній зараховувалися до державної власності. Конфісковані кошти надходили переважно на сплату боргів заколотників. Доходи від них надходили також на примноження інвалідного капіталу. Наказом від 10 травня 1832 р. встановлювалося, що управління конфіскованими маєтками, за винятком тих, що отримали особливе призначення, покладалося на місцеві казенні палати²⁷. Міністр фінансів видав розпорядження Київській і Подільській казенним палатам, щоб усі конфісковані маєтки з повним і точним описом майна, з усіма справами і відомостями передавалися у ведення графа І.О. Вітта. У 1832 р. була створена тимчасова фінансова установа “Ліквідаційна комісія для ліквідації боргів конфіскованих маєтків” учасників Польського повстання 1830–1831 рр. Вона розглядала справи про управління конфіскованими маєтками 70 учасників повстання. У 1832 р. було запроваджено посаду інспектора всієї поселеної кавалерії і призначено командира 3-го резервного поселеного кавалерійського корпусу генерала від кавалерії графа І.О. Вітта. У 1835 р. І. О. Вітт склав проєкт про організацію у маєтках поселення 4-х кінних полків. 4 квітня 1836 р. було наказано всі конфісковані маєтки повстанців у Київській і Подільській губерніях з усім майном і справами, дольовими обов'язками передати у відомство військового міністерства²⁸. Керівництво конфіскованими маєтками доручалося генералу від кавалерії графу І.О. Вітту і перебувало під юрисдикцією військового міністерства. Головним завданням функціонування військово-господарських формувань в Україні був швидкий перехід на самозабезпечення продовольством. І.О. Вітту тривалий час доводилося захищати свій проєкт з метою скорочення державних витрат на утримання регулярної кавалерії.

Рівень підготовки офіцерського корпусу, готовність до служби вступників офіцерів І. О. Вітт оцінював практично, будучи в 1800–1810-х рр. бойовим офіцером, керівником військових поселень кавалерії у 1820–1830-х рр. Основну проблему незадовільного стану офіцерського корпусу генерал І.О. Вітт бачив у недостатній підготовці офіцерів та нестачі їхньої освіти. Тому він сформував пакет пропозицій щодо покращення освітніх практик офіцерського корпусу²⁹. Влітку 1826 р. генерал І.О. Вітт підготував пропозиції про заснування юнкерської школи у поселеному корпусі кавалерії.

²⁰ RDVIA [RSMHA], F. 1, Op. 1, T. 5, Od. zb. 13228, Ark. 111–120 [in Russian].

²¹ RDVIA [RSMHA], F. 1, Op. 1, T. 5, Od. zb. 13228, Ark. 102–104 [in Russian].

²² RDVIA [RSMHA], F. 1, Op. 1, T. 5, Od. zb. 13228, Ark. 87–90 [in Russian].

²³ RDVIA [RSMHA], F. 1, Op. 2A, Od. zb. 3568, Ark. 84–91 [in Russian].

²⁴ Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobr. 2-e. Vol. I (1825–1827), N 283, SPb., 1830, P. 396 [in Russian].

²⁵ Kandaurova T.N. “Zapiski generala grafa I.O. ... op. cit., P. 407 [in Russian].

²⁶ JAChmenihin K. M. *Armija i reformy* ..., op. cit., P. 111 [in Russian].

²⁷ TSCentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (TSDIA Ukrainy u m. Kyievi), [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (CSHAUK)], F. 445, Op. 1, Od. zb. 2, Ark. 8–9 [in Russian].

²⁸ Kovbasiuk S. M. *Viiskovi poselennia kinnoty* ..., op. cit., P. 257 [in Ukrainian].

²⁹ Kandaurova T.N. “General graf I.O. Vitt o vospitanii rossijskogo dvorjanstva ...”, op. cit., P. 466 [in Russian].

Ще одним важливим параметром слід вважати участь І.О. Вітта майже у всіх війнах, що вела Російська імперія у першій половині XIX ст. У 1828 р. 4-й Бузький уланський полк брав участь у російсько-турецькій війні 1828–1829 рр. Медаль “За Турецьку війну” отримали всі військовослужбовці, які воювали на фронтах з турецькими загарбниками. За участь у російсько-турецькій війні 1828–1829 рр. І.О. Вітт отримав військове звання генерала від кавалерії. Військові формування Українського (Харківського) і Новоросійського (Херсонського) військових поселень кавалерії брали участь у придушенні Польського повстання 1830–1831 рр. Командир 2-го Резервного кавалерійського корпусу генерал-лейтенант О.П. Нікітін звернувся з рапортом до головнокомандувача Резервної Армії, командира Головного Штабу військового поселення, генерала від інфантерії кавалера графа О.І. Толстого про виконання заходів щодо бойової та мобілізаційної готовності військових частин усіх військових формувань, розташованих на території Українського (Харківського) військового поселення кавалерії. 5 червня 1830 р. начальник 2-ї уланської дивізії генерал-лейтенант барон Г.В. Розен отримав повідомлення про направлення взводу кінно-артилерійської роти Чугуївського уланського полку у напрямку до м. Мозиря для охорони території від повстанців³⁰. Генерал-лейтенант О.П. Нікітін доповідав, що полки 2-ї уланської дивізії готові до ведення тривалих бойових дій³¹. Головнокомандувач армії клопотав про нагородження штаб- і оберофіцерів 2-ї уланської дивізії, які брали участь у виконанні бойових завдань³². Участь у військових діях Польського повстання у 1831 р. заносили у формулярні списки військових поселенців. У 1831 р. граф П. А. Клейнміхель наказав, щоб полки 2-го Резервного кавалерійського корпусу, які взяли участь у придушенні Польського повстання 1831 р., повернулися в округи військового поселення кавалерії³³. За участь у військових діях на території Польщі нагороджені нагрудним знаком “Хрест за Польську війну” і медаллю “За взяття Варшави”. І.О. Вітт брав участь у придушенні Польського повстання 1830–1831 рр. і був під Варшавою контужений ядром у праве коліно, нагороджений орденом Св. Георгія 2-го ступеня.

Слід зазначити, що присвоєння військового звання генерала в Російській імперії було цілком прерогативою імператора і давалося як форма нагородження “за заслуги”. Нагороди, яких було удостоєно графа І.О. Вітта: Орден Святого Олександра Невського (1820 р.), Орден Святого Володимира 1-го ступеня (1823 р.), Алмазні знаки до ордена Святого Олександра Невського (1826 р.), Орден Святого Георгія 2-го ступеня (1831 р.), Орден Білого орла (1831 р.), Золота шабля з діамантами “За хоробрість” (1831 р.), Відзнака за військову гідність 1-го ступеня (1832 р.), Орден Святого Андрія Первозванного (1833 р.), Алмазні знаки до ордена Святого Андрія Первозванного (1837 р.) та інші відзнаки³⁴. І.О. Вітт був противником спеціального

обмундирування для військових поселенців, вважаючи носіння форми непотрібним і витратним для скарбниці.

Конфесійна приналежність І.О. Вітта певною мірою була детермінована його національністю (православне віросповідання). Згідно з заповітом І.О. Вітта було поховано в Георгіївському храмі Свято-Георгіївського монастиря в Криму³⁵.

Висновки. Отже, отримані нами дані дозволяють стверджувати, що генерал від кавалерії, розвідник, граф Іван Осипович Вітт увійшов до структури військово-політичної еліти в Україні у першій половині XIX ст. (найважливіший показник еліти – реальне володіння владою та здатність впливати на ухвалення військових і політичних рішень). Важливим відправним індикатором військово-політичної “елітарності” була належність великих графів і князів. Граф І.О. Вітт став одним з найбільш впливових та довірених воєначальників урядів імператорів Олександра I і Миколи I, отримав низку нагород. Він майже чверть століття займався організацією та розвитком військово-господарських формувань в Україні (очолив військові поселення в Херсонській губернії, а потім і всі кавалерійські поселені округи). І.О. Вітт вирішував питання поселення військ, їх розквартирування, утримання, будівництва, господарського розвитку поселених кавалерійських округів. Він запропонував заходи з удосконалення військово-поселенської системи в Україні. Завдяки його досвіду, професіоналізму, ініціативі та блискучим організаторським здібностям, командному хисту воєначальника та харизмі поселення кавалерії швидко перейшли на продовольство від землі з меншими затратами, ніж поселення піхоти.

Перспективи подальших досліджень. Подальшими тематичними векторами дослідження можуть бути біографії військових командирів військово-господарських формувань в Україні: графа П.А. Клейнміхеля, генерал-лейтенанта О.П. Нікітіна, князя М.Р. Кантакузіна, генерала Г.І. Лісаневича. Провести порівняння біографій командирів за різними параметрами: соціальне та матеріальне становище, етнорелігійні стереотипи, участь у боях, просування по службі, роль особистісного фактору в кадровій політиці при формуванні адміністративної структури військово-господарських формувань у першій половині XIX ст.

Валерія Цубенко – докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури (Україна).

Valeriia Tsubenko – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukrainian studies of Odessa state academy of civil engineering and architecture (Ukraine).

Received: 29.10.2022

Advance Access Published: December, 2022

© V. Tsubenko, 2022

³⁰ RDVIA [RSMHA], F. 405, Op. 1, Od. zb. 181, Ark. 1 [in Russian].

³¹ RDVIA [RSMHA], F. 405, Op. 1, Od. zb. 185, Ark. 56 [in Russian].

³² RDVIA [RSMHA], F. 405, Op. 1, Od. zb. 185, Ark. 138 [in Russian].

³³ TSDIA Ukrainy u m. Kyievi [CSHAUK], F. 1352, Op. 1, Od. zb. 298, Ark. 340 [in Russian].

³⁴ Tarasova M. B. Pohoronite menja na myse Fiolent [Bury me at Cape Fiolent], URL: <https://artkavun.kherson.ua/ua-pohoronite-menyana-myise-fiolent.htm> [in Russian].

³⁵ Tarasova M. B. Pohoronite menja na myse Fiolent ..., op. cit., URL: <https://artkavun.kherson.ua/ua-pohoronite-menyana-myise-fiolent.htm> [in Russian].

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ЯК НОСІЙ НОВИХ ЯКОСТЕЙ
(РИС) ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Михайло ЮРІЙ,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)
m.yuriy@chnu.edu.uaUKRAINIAN COSSACKS AS A CARRIER OF NEW
QUALITIES (PICTURE) OF CIVILIZATION IDENTITY

Mykhailo YURIY,

Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich,
Chernivtsi (Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

Mikhail Yury. Ukrainian Cossacks as a bearer of new qualities (characters) of civilizational identity. The article is devoted to Cossacks as an extraordinary phenomenon in European history. Its peculiarity is that it became a separate social class with certain rights and had its own territory, independent of the state administration. The relevance of this new social force was caused primarily by the strengthening of social, economic and religious coercion of broad sections of the population. The question of archification, barbarism and civilization is raised as a social and cultural process through which it passed establishment of Cossack identity realizes the novelty of the study. The article uses the descriptive and comparative methods. Conclusions. It is emphasized that the issue of national self-assertion in the 17th century passed into the hands of the Cossacks. It was the Cossacks who had to take over the baton of the former Ukrainian "classocracy", which for a long period was in a state of decay and destruction. The Cossacks turned out to be capable of directing the manifestations of the protest movement of different classes in the direction of the long national liberation war against Polish rule, which led to the formation of an independent Ukrainian state – Hetmanship.

Key words: *cossacks, archaism, barbarism, civilization, culture, identity, identification.*

Постановка проблеми. Ідентичність є явищем, передусім, історичним та інтегральним, а відтак історіографічним, оскільки історична наука, в тому числі й українська, разом з іншими галузями гуманітаристики вже встигла нагромадити досить великий масив знань про сутність ідентичностей, їх різновиди, зародження й розвиток. Говорячи про ідентичність, мається на увазі індивідуальна, особистісна, історична, соціальна, групова, національна, культурна, релігійна і, нарешті, цивілізаційна ідентичність. Саме на підставі цих аспектів у статті розглядається ідентичність козацтва як особисто вільної воєнно-промислової людяності, що сформувалася у східноєвропейських степах. це складне і багатогранне суспільне явище, яке відіграло надзвичайно важливу роль в історії України та її народу. Саме завдяки козацтву в середині XVII ст. була створена суверенна українська держава, яка продовжила державотворчу традицію українського народу.

Історіографічною та джерельною базою досліджуваної проблематики становлять монографії та аналітичні статті переважно українських науковців. Це наукові розробки Т. Воропаєвої, П. Гнатенка, Я. Калакури, З. Когута, І. Куцого, О. Майбороди, В. Павленко, Ю. Павленка, С. Пирожкова, Н. Хамітова, М. Юрія. Останньою публікацією, яка зачіпає проблему ідентичності козацтва, є монографія О. Рафальського, Я. Калакури, О. Калакури, М. Юрія "Цивілізаційна ідентичність українства".

Мета дослідження – проаналізувати особливості українського козацтва як носія нових якостей цивілізаційної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Козацтво –

унікальний для європейської історії культурно-соціальний феномен. Щоб розібратися в цьому питанні, треба перебороти інерцію звичного сприйняття і прояснити низку елементів, важливих не тільки для розуміння заявленої проблеми, але й усїєї української історії.

Дозволимо собі зробити невеликий методологічний відступ для того, щоб розібратися з питанням цивілізаційної ідентичності козацтва, але при цьому необхідно звернутися до такого поняття як "варварство". Аналіз ніші вітчизняної історіографії, в якій поняття "варварство" виявилось базовим, здається важливим не тільки з позицій вирішення завдання виявити її продуктивність в частині отримання нових знань про українську цивілізацію й ідентифікаційних процесів у ній, але й для вияснення гносеологічного ресурсу понятійного апарату, що склався на підставі ключового слова.

Спочатку, на межі XVIII – XIX ст. в Європі поняття варварства було антитезою високому рівню культури і використовувалося, починаючи з А. Фергюссона, а потім Л. Морганом і Ф. Енгельсом, в періодизації історії людства по епохах (дикість – варварство – цивілізація).

У вітчизняній історіософській думці XIX – початку XX ст. воно несло близькі за змістом контексти, а саме: присутність архаїчних прошарків у традиційній українській культурі.

З початку 1990-х рр. тема архаїзації і варварства відродилася у вітчизняній історіографії, в першу чергу, як проблема циклічності прогресу-регресу в українській історії, що визначає, на думку її розробників, цивілізаційну специфіку суспільства і держави.

На нашу думку, найбільш повну версію варварства подав російський культуролог І. Яковенко. Згідно з автором, воно існує тільки при зіткненні з цивілізацією, становлячи архаїчний прошарок культури з особливим характером відтворення внутрішнього ресурсу в рамках тієї чи іншої форми соціального суспільства. Цивілізацією пропонувалось називати етап розвитку культури з найбільш ефективною стратегією життєдіяльності людства, що відрізняється різким нарощуванням конкурентних ресурсів¹.

А тепер знову повернемося до козацтва. Воно виникло за межами держави. Відповідно, більшою мірою зберегло військово-демократичний стрижень архаїчної культури й набагато меншою мірою феодалізувалося. Самосвідомість козацтва – особлива, не тотожна зрілій державі сутність. Хоча на пізньому етапі своєї історії козаки відчували себе охороною української державності, вони ревно зберігали при цьому свою автономію. Приклад з віддаленіших часів знаходимо у світовій історії.

Ці численні племена, союзи і роди пізніх варварів (часто на стадії переходу до осілого способу життя), які поселялися в прикордонних зонах, великих імперій і виконували буферні функції. Так, у Римській імперії німецькі і готські племена набували статусу союзників і розселялися на землях, суміжних із кордонами держави.

У цих “напівварварах” ідеально поєднувалися культурні пласти як варварства, так і цивілізації. У широкій історичній перспективі перехідні форми зникають, розчиняються чи трансформуються². Однак іноді паліативна комбінація виявляється стійко затребуваною завдяки особливостям геополітичного контексту. Це і сталося в історії України. Землеробське суспільство сусідило тут з неозорим степовим простором, вимагаючи освоєння і закріплення, на які йшли сторіччя. У таких випадках паліація набуває ідеологічного і культурного виправдання й стає винятково стійким явищем.

Екскурс у генезу козацтва дозволяє окреслити одне з фундаментальних протиріч української цивілізаційної ідентичності. Розглядаючи Україну як ціле, що визріває в рамках стійкої федерації землеробського і номадичного суспільства, треба визнати, що українська культура якщо не інтегрувала, то принаймні агрегувала в єдине ціле дві якісно відмінні культурні системи.

У своєму історичному побуті нормальне землеробське суспільство демонструє поступальний розвиток, тоді як історія кочових народів і створених ними держав істотно інша. Вказуючи на це, Л. Гумільов пише: “Соціальний розвиток у країнах землеробських народів, що успадкували розвинену культуру античності, і в племен, що живуть у незайманому ландшафті, без писемності, із примітивною технікою, йде синхронно. У Європі розвивається феодалізм, утворюються класи, розділяється ремесло і землеробство, а в степах Євразії вівці поїдають траву, пси охороняють овець, а пастухи їздять у гості один до

іншого; єдине знаряддя виробництва – батіг, але удосконалювати його немає потреби”³. І хоча “виникають міста, археологічні культури змінюють одна іншу, етноси виникають і зникають, формація залишається тією самою – первісно-общинною у стадії військової демократії”⁴. Таке існування без розвитку є історично первинною стратегією. Воно характеризується надзвичайною стійкістю, могутнім закріпленням орієнтації на відтворення вічних і незмінних структур, а тому мінімально трансформативна.

Драма української історії полягає у тому, що Русь-Україна повільно, але неухильно асимілювала степові простори в територіальну систему осілого землеробського суспільства. Такий розвиток був можливий тільки через найглибше взаємопроникнення культурних систем. Українська культура інкорпорувала найширші верстви архаїчного кочового менталітету. Зрозуміло, козацтво як явище не може бути вичерпно зараховане до класу пізньоварварських феноменів. Проте воно виділяється ідеологічним і побутовим закріпленням широких пластів архаїчного. Козацтво зберегло основний інститут військової демократії – Військове коло.

Цей феномен додержавного буття в руських регіонах зник ще в часи розкладу Київської Русі або трансформувалася у вічову форму самоорганізації, спустившись на найнижчий рівень – рівень сільського самоврядування у вказаний період. Військове ж коло за суттю і змістом – політичний інститут, що вирішує питання війни і миру. Саме в цій ролі він діяв ще у період громадянської війни. Підкреслимо, що військове коло не можна змішувати зі зрілими інститутами демократичного суспільства. При спільності вихідних принципів вони різко відрізняються. Військове коло закріплювало вихідну архаїчну структуру додержавного і, якщо завгодно, “уявдодержавного” утворення, і як приклад – Запорізька Січ.

До стрижневих ідей, що визначають суть козацтва, належать архаїчні ототожнення чоловіка і воїна. З цим пов’язана низка моментів. У козацькій культурі зброя – атрибут повноцінної, вільної людини. “Справжній” святковий одяг козака – військова форма. Батіг – знак козачої гідності – як символ досить красномовний. Якщо в сучасному суспільстві війна насамперед нещастя, козацька ментальність зберігає зовсім інший образ війни. Війна не тільки непереборний момент буття, але й релігійне дійство, святкове випробування, ініціація. Козаками рухає імпульс, що задає образ війни як єдиного гідного для чоловіка заняття, як ініціального випробування. Війна необхідна цим людям для стійкої статевої самоідентифікації⁵.

Якщо звернемося до нещодавньої (до кінця XVIII ст.) історії і подивимось на структуру козачого господарства, знайдемо, що це архаїчне, переважно привласнює господарство: полювання, рибальство,

¹ Yakovenko I. “Tsyvilizatsiia i varvarstvo v istorii Rosii” [Civilization and barbarism in the history of Russia], Article 2, “Is Russia a barbaric civilization?”, *Public sciences and modernity*, 1995, N 6, P. 78–85 [in Ukrainian].

² Yuriy M. “Ukraina naidavnishykh chasiv – XVIII st.: tsyvilizatsiyni kontekst piznannia” [Ukraine of the earliest times – the 18th century: the civilizational context of knowledge], Ternopil, Aston, 2012, Book 1, P. 586–587 [in Ukrainian].

³ Gumilev L. “Drevniaia Rus i Velykaia Step” [Ancient Rus and the Great Steppe], Moscow, Partnership of Klyshnikov, Komarov and C, 1992, P. 41 [in Russian].

⁴ Ibidem.

⁵ Yuriy M. “Ukraina naidavnishykh chasiv ...”, op. cit., P. 588.

солеварний промисел, скотарство, торгівля. Здавна козаки забороняли новим поселенцям розорювати землі й сіяти хліб. Пояснення цього – не більш ніж раціоналізація табу на альтернативну форму господарської діяльності, що існує у кочівників. Як будь-яке номадичне суспільство, козацтво не було самодостатнім економічно. Невід’ємний елемент такої економіки – військовий промисел, чи попросту грабіж, що був нічим іншим, як спадщина державної архаїки.

Залежно від ціннісних установок, до цих фактів можна ставитися по-різному. Безперечно одне: з погляду історика культури, козацтво виступає носієм цілого пласту оновлювальної соціальної і культурної архаїки. Однак не можна не визнати, що козацтво перейшло межу, що відокремлює пізнього варвара від людини цивілізації. Козак – хлібороб – діяльна сила, орієнтована на збільшення цивілізаційного ресурсу. Діловитість, акуратність, стійкий побут, прагнення до ситого життя, самоповага і почуття власної гідності, культ міцного хазяїна – все це свідчить про перехід незримой, але дуже важливої межі, про залучення до цивілізації.

Тут ми знову повернемося до поняття “варварства” і висловимо своє міркування щодо нього. Під варварством ми пропонуємо іменувати безкінечні процеси становлення людства, внаслідок яких природно-біологічні передумови, механізми, стимули, наслідки життєдіяльності є домінуючими. З переходом до надбіологічних (трактуються в значенні соціальних) програм формується інший спосіб життєдіяльності, який і означає цивілізацію. Його удосконалення в кінцевому результаті має підвести індивідів до наступного стану в суспільстві: до рівної міри свободи і відповідальності, соціального контролю, соціальної приналежності, порядку, безпеки у всіх сферах діяльності і повсякденного буття; до діючих законів, свідомості, конструктивності, ефективності діяльності індивідів, до релігійної орієнтації і на індивідуальну цікавість, і на спільні завдання; до високої якості форм, засобів комунікації – доріг, транспорту, зв’язку; до турботи про дітей, старих, малих та ін. Всі ці особливості, взяті з негативним знаком, складають, на нашу думку, формулу варварства як зворотний бік цивілізації.

Неважко побачити, що в підставу аналітики феномена варварства покладені ціннісні імперативи.

А тепер подивимось на нашу проблему з іншого боку. Як пише Сергій Плохій, національна і релігійна приналежність козацтва залишалася невизначеною і незрозумілою для сучасників у Західній Європі ще у 80-х роках XVI ст. Довгий час автори, які писали про козаків, як у Західній Європі, так і в Польщі, не могли конкретно стверджувати, чи були козаки християнами, чи мусульманами⁶.

Невизначеність позиції авторів частково пояснювалась строкатим етнічним, релігійним і соціальним складом перших козацьких загонів. В той час ватажками козаків нерідко були поляки католики. Серед козаків було також значне число неслов’ян, що сповідували різні релігії, від мусульманства до

багаточисленних відгалужень протестантизму. Однак основну масу козацтва, як свідчать джерела тих часів, складали православні українці і білоруси, частина яких належала до активних у суспільному і релігійному житті верств суспільства: шляхти, боярства і міщанства. Оскільки релігійна ідентичність у Речі Посполитій у цілому і в Україні і Білорусі частково до середини XVII ст. не була ще мобілізована й актуалізована, релігійна і національна орієнтація козацтва також були достатньо невизначеними і розпливчати.

В ранній Новий час концепція Русі, або “народу руського” володіла яскраво вираженими етнорелігійними рисами. Етнічний елемент був тут тісно, майже нерозривно пов’язаний з релігійним, а народ і церква не тільки самими членами суспільства, але й іноземцями (нерусинами) називалися руськими⁷. Немає нічого дивного в тому, що за таких умов рання українська, а по суті – князівська традиція трактування козацтва однозначно відмовляла козацтву не тільки у чіткій релігійній, але і в національній приналежності.

Лише активне включення козацтва в суспільно-політичне життя українських земель після укладення Брестської церковної унії 1596 р. і виступ його на стороні православної церкви змінило ставлення сучасників до козаків. Час вимагав усвідомлення нової ролі козацтва і пояснення її як поділеному на два табори “народу руському”, так і королівській владі і польсько-литовській еліті, що засідала в сеймах і активно впливала на розвиток релігійного конфлікту на Русі.

Можливо, першими, хто наполягав на зв’язках козаків з православ’ям і запропонував своє пояснення цих контактів, були уніати, які вустами митрополита Іпатія Потія заkleїмили православних як “наливайок”. Застосування цього терміну, який надовго закріпився за православними, ґрунтувалося на численних випадках використання загонів Северина Наливайка князем Костянтином Острозьким у боротьбі проти його уніатських опонентів.

В умовах кінця XVI – початку XVII ст. уявлення православних як “наливайківців” було значною мірою їх дискредитацією в очах Речі Посполитої, ніж вказівкою на реальний союз православної церкви і козацтва. Однак з часом цей термін почав все більше відбивати реальний зв’язок між непокірним козацтвом і церквою⁸.

Місія легітимізації козацтва в українському суспільстві й українському релігійному житті лягла на плечі тих інтелектуальних сил, які найчастіше зверталися за допомогою до козаків. Цими силами була нова (нелегальна з точки зору держави) православна ієрархія, утверджена за допомогою козацьких шабель восени 1620 р. і близьке до Запоріжжя київське духовенство. Погляди православної еліти на суспільне значення і нову роль козацтва найбільш повно були висловлені в низці політичних, історичних і поетичних творів, створених у Києві в 20-х рр. XVII ст. Їх автори здійснили важливий з точки зору політичного мислення перехід від публіцистичних і літературних творів, присвячених князям, до творів, написаних на честь козацьких гетьманів.

⁶ Plokhii S. ““Oderzhavleniia” ukrainskoho kozatstva v XVII – XVIII st.” [“Nationalization” of the Ukrainian Cossacks in the 17th – 18th centuries], *Empire and nation in the mirror of the metaphorical memory*, Moscow, Novoe izdatelstvo, 2011, P. 867 [in Russian].

⁷ Hrushevskiyi M. “Kulturno-natsionalnyi rukh v Ukraini v 16–17 st.” [Cultural and national movement in Ukraine in the 16th and 17th centuries], Kyiv, Lybid, 1994, P. 143–144 [in Ukrainian].

⁸ Plokhii S. “Oderzhavleniia” ukrainskoho kozatstva v XVII – XVIII st.” [“Nationalization” of the Ukrainian Cossacks in the 17th – 18th centuries], op. cit., P. 269–270 [in Russian].

Від виходу в світ знаменитого “Треноса” Мелетія Смотрицького (1610 р.) до освячення під захистом козацької шаблі нової православної ієрархії пройшло всього десять років, але несподівано змінилася соціальна орієнтація і тональність творів православної еліти. Якщо М. Смотрицький від імені церкви проливав сльози за Слуцькими, Заславськими і Збараськими, які відійшли від православ'я і “іншими без ліку, яких поодиноці рахувати було б справою довгою”⁹, то Іов Борецький, Касіян Сакович і інші автори 20-х рр. XVII ст. схвалюють і наділяють історичною легітимністю нову красу церкви – запорозьке козацтво.

Київські автори 20-х рр. XVII ст. не тільки відчували зміну в політичній кон'юнктурі і змінювали одного покровителя на іншого, але й, до певної міри, усвідомлювали, що в Україні на їх очах завершувався процес переходу важелів влади в Подніпров'ї від князів до гетьманів і очолюваному ними козацтву. Саме так можна трактувати розповідь про витоки козацтва в густинському літописі, складеному в Києві в 20-х рр. XVII ст. Анонімний автор (згідно з деякими припущеннями, Захарія Копистенський) в розділі “Про початок козаків” прямо говорить про закінчення князівського періоду в історії Русі: “от межусобных воен зело озлоблены мы стали; а там и князья у нас перевелись”¹⁰.

Князівсько-шляхетська модель Русі, як і аналогічні моделі польської і більшості інших європейських націй раннього Нового часу, несла, крім релігійного відтінку, яскраво виражений становий характер. Вона базувалася на відродженій острозьких і київськими інтелектуалами традиції великокнязівського Києва і на православної інтерпретації Люблінської унії 1596 р., згідно з якою король гарантував князям і шляхті недоторканість “руської” релігії. Таким чином, згідно з цією концепцією, історична традиція, що йшла від давнього Києва, і легалістська традиція, започаткована Люблінською унією, гарантували права винятково князівсько-шляхетській Русі. Інші стани не були частиною “народу руського” або, в цьому контексті, частиною Русі зі шляхетської точки зору. Спираючись на це трактування, представники шляхетського стану вважали, що, не будучи частиною старої концепції “народу руського”, козаки не мали права не бути його представниками, ні захищати його інтереси, зокрема і релігійні, перед королівською владою.

Єдиним способом узаконити роль, яку козацтво взяло на себе в 1620 р., була зміна станових характеристик старої національної моделі. Одну з перших спроб представити козаків частиною традиційної Русі і поширити на них права “старої” князівсько-шляхетської нації знаходимо в “Протестації”, складеній в 1621 р. вищим православним духовенством. Основна мета “Протестації” полягала у відповіді на звинувачення новоутвореної ієрархії у державній зраді і підбурюванні козаків до виступу.

Відповідаючи на ці звинувачення, автори “Протестації” були змушені представити козаків як

самостійну і повноправну частину “народу руського”. Досягалося це кількома шляхами. По-перше, козаків представляли як продовжувачів справи великих київських князів; по-друге, їм давали визначення народу християнського, який не потребував примусу священнослужителів для захисту православної віри; по-третє, козаків представляли як “людей рыцарских”, що вказувало на їх моральне право бути частиною князівсько-шляхетської Русі¹¹.

Таким чином, на середину XVI ст. стало зрозуміло, що давня українська аристократія, яка сягає своїм корінням часів старокиївської Русі-України, стала вже неспроможною підтримувати свій авторитет серед інших суспільних верств і відігравати роль загально визнаного лідера. Останньою її спробою продемонструвати своє політичне значення в межах Великого князівства Литовського було повстання князя Михайла Глинського. Після його поразки упродовж усього XVI ст. – першої половини XVII ст. українська шляхта, панство, виявилася нездатною до рішучих політичних кроків і задовольнялася своєю другорядною роллю в Литві та Короні, вдаючись виключно до легальної опозиційної діяльності в національно-культурній царині.

Отже, справа національного самоствердження, продовження державницької традиції мусила перейти до рук інших соціальних верств, як це мало на той час місце в багатьох країнах Європи. Таким новим соціумом в Україні виявилася козацтво. Саме козацтву довелося перейняти естафету попередньої руської “класократії”, яка тривалий час перебувала в стані розкладу та деструкції. Козацтво виявилася здатним спрямувати стихійні прояви протестів різних станів у русло довготривалої національно-визвольної боротьби проти польського панування. Цей могутній рух зрештою мав наслідком ліквідацію влади польської адміністрації в Україні та утворення незалежної української козацької держави – Першого Гетьманату¹².

Поряд із трансформацією світоглядно-соціальних орієнтацій козацтва відбувалася еволюція його економічної діяльності. З появою реєстрового козацтва спостерігаємо його постійне прагнення забезпечити свої майнові права, звільнитися від податків і свавілля місцевих старост, розширити господарську діяльність, права володіння землею, вільну торгівлю, організацію промислів, куріння горілки, рибну ловлю тощо.

Не вписані у реєстр козаки, зі свого боку, інтенсивно створюють власні громади на волостях, де також прагнуть самоврядування і незалежної господарської діяльності. Ця категорія козаків отримала назву городових. Таким чином, у південно-східній частині України, поруч із Запорозькою Січчю, населення дедалі більше “козачилося” і вже не визнавало польської влади, перебуваючи в тісному зв'язку з низовим козацтвом.

Реєстрове козацтво – це ще одна привілейована верства населення поряд зі шляхтою. Звичайно, воно не могло охопити увесь загаль козацтва. Проте за своїм

⁹ Smotrytskyi M. Trenos Ukrayins'ka literatura XVII st.: Synkretychne pys'mo. Poeziya. Drama. Khudozhnya literatura [Ukrainian literature of the 17th century: Syncretic writing. Poetry. Drama. Fiction], Kyiv, Naukova Dumka, 1987, P. 84 [in Ukrainian].

¹⁰ “Ukrayins'ka literatura XVII st.: Synkretychne pys'mo. Poeziya. Drama” [Ukrainian literature of the 17th century: Syncretic writing. Poetry. Drama], Kyiv, Naukova Dumka, 1987, P. 165 [in Ukrainian].

¹¹ Plokhyy S. “«Oderzhavleniia» ukrainskoho kozatstva v XVII – XVIII st.” [“Nationalization” of the Ukrainian Cossacks in the 17th – 18th centuries], op. cit., P. 270–271 [in Russian].

¹² Tereshchenko Yu. “Persha i druha hetmanaty v Ukraini. Kozatstvo i derzhavotvortsy: proryv u maibutnie” [The first and second Hetmanate in Ukraine. Cossacks and state builders: a breakthrough in the future], *Den'* [The Day], 2018, N 75–76, URL: <https://day.kyiv.ua/newspapers-archive> [in Ukrainian].

способом життя городове козацтво мало чим відрізнялося від реєстровців, представляючи разом з ними “хліборобську козаччину”, яка дедалі тісніше поєднувалась із соціально-економічним і культурним життям усієї України. Городове козацтво, маючи підтримку фактично незалежного державного утворення – Запорозької Січі, у свою чергу, творило “державу в державі” й намагалося вийти з-під влади польської адміністрації. Поступово воно залучалося у національну і релігійну боротьбу, що її вели легальними засобами українська шляхта, духовенство та міщани.

Із часом у козацькому середовищі дедалі зростає кількість осілих заможних господарів, які колонізують нові землі, істотно розширюючи козацьке землеволодіння. У руках статечного козацтва з часом опинялися значні земельні володіння, які не поступалися посілотям середнього шляхтича. Принциповою рисою козацького землеволодіння було те, що воно спиралося на використання найманої праці, і це значною мірою зумовлювало соціальну поведінку козацтва.

Надзвичайно важливу колонізаційну та цивілізаційну функції козацтва відзначив Арнольд Тойнбі, який, зокрема, писав: “Подібно до того, як сучасні західні “будівничі імперії” подавили своїх примітивних супротивників переважачою індустріальною могутністю, козаки подавили кочовиків, спираючись на розвинуту культуру землеробства”¹³. Саме в господарській діяльності козацтва англійський мислитель побачив “деякі ознаки, які радше належать майбутньому, аніж минулому”. Ось чому козацькі об’єднання нагадували А. Тойнбі “колоніальні володіння сучасного західного світу”. Цей прорив у майбутнє, носієм якого виявилось козацтво, був зумовлений формуванням у його середовищі буржуазних відносин, і це дає підстави вважати його учасником важливих соціально-економічних зрушень, які відбувалися в Європі.

На зламі століть козацтво цілком сформувалося як окремий стан, який не вкладався в польську олігархічно-магнатську державну систему і почав усвідомлювати своє призначення в національно-визвольній боротьбі українського народу. Серед козацтва були представники всіх основних верств суспільства – починаючи від селян, які прагнули волі, до незадоволених існуючим ладом шляхтичів. Тому в козацтві якнайповніше віддзеркалилося прагнення українського народу до свободи і незалежного державного життя, що робило його виразником загальнонаціональних інтересів. Недаремно європейські сучасники ототожнювали козацтво з усім українським народом, називаючи його “народом козаків”, “козацькою нацією”¹⁴.

Відбулося те, про що ми писали вище. Надбіологічні програми, в яких брали активну участь українські козаки, привели до формування цивілізаційного способу життя.

Це дало поштовх до становлення системи цінностей українського козацтва, що, по суті, представляло їхню цивілізаційну ідентичність. Вона сформувалася в період з 70-80-х років XVI ст. до середини XVII ст. Центральне місце в ній посідала

категорія “колективна воля”, яка поєднувала в собі ідеї: рівності; свободи громадянського голосу; права вільного обрання запорозьких старшин; визнання інституційної першості козацької ради в системі політичного козацького устрою; підпорядкованості меншості рішенням більшості; громадянської дисципліни. Колективна воля сприяла утвердженню в козаків почуття станово-корпоративної єдності та поведінкових стереотипів, заснованих на усвідомленні ними свого громадянського обов’язку і відповідальності, пріоритетності спільного блага. Система цінностей запорозьких козаків вирізнялася лицарською орієнтацією. Неписаний кодекс козацької честі охоплював такі моральні категорії, як свобода, особиста гідність, добре ім’я, слава, відвага, самопожертва, вірність, дотримання публічно даного слова. Морально вартісною чеснотою визнавалося служіння високим ідеалам: боротьбі проти “ворогів Святого Хреста”, захисту вітчизни, обороні православної віри, служінню монархам. Морально-етичне та політико-правове уявлення запорожців про їхню належність до лицарів будило в козаків почуття власної гідності, станово-корпоративної окремішності та політичної правосуб’єктності, що підживлювало тенденції політичного сепаратизму в житті запорозької громади, а до середини XVII ст. – їхню орієнтацію на здобуття таких само прав і свобод, які мала шляхта Речі Посполитої. Важливим у системі цінностей козаків було поняття запорозького товариства. Воно означало, що кожен козак мав дотримуватися принципів військового побратимства, поділяти засади братерської злагоди, єдності, взаємовиручки, вірності, дружби, поважати моральний закон “хліб-сіль”, бути вірним соціальним і політичним ідеалам козацтва. На відміну від поняття лицарства поняття товариства меншою мірою пов’язувалося з політичними маніфестаціями, офіційним етикетом, а більшою – з повсякденним життям запорожців, з діяльністю, яка забезпечувала їм “козацький хліб”. Публічно репрезентуючи політичні позиції щодо “лицарської служби”, козаки найчастіше послуговувалися такими категоріями, поняттями й моральними настановами, як лицарська честь, слава, вірність, відвага, служіння спільному благові, патріотизм, вшанування монаршого трону та політична лояльність до нього. Поняття “козацький хліб” означало всяку діяльність, яка давала козакам засоби до існування і здійснювалася насамперед збройним шляхом, “шаблею” (легальне військово-найманство, дозволені, а також несанкціоновані воєнні постої, контрибуції, трофеї, “здобич”, козацькі промисли тощо).

Щодо категорій “права”, “свободи” й “вольності”, то вони визначали низку фундаментальних станово-корпоративних “предметних” цінностей козацької спільноти: особи (свобода особистості, свобода совісті), соціального стану, козацької корпорації (доступ до прав і прерогатив, які забезпечували лицарський спосіб життя козаків), національної ідентичності (конфесійна свобода українського народу, що розглядалася як політичне право, до якого причетні козаки). Поняття особистої свободи асоціювалося в запорожців із соціально-політичною, правовою та духовною

¹³Toynbee A. “Doslidzhennia istorii” [Studies of history], Kyiv, Osnovy, 1995, Vol. 2, P. 242–270 [in English and in Ukrainian].

¹⁴Tereshchenko Yu. “Persha i druha hetmanaty v Ukraini. Kozatstvo i derzhavotvortsi: proryv u maibutnie” [The first and second Hetmanate in Ukraine. Cossacks and state builders: a breakthrough in the future], *Den’* [The Day], 2018, N 75–76, URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/pershyi-i-drugyi-getmanat-v-ukrayini> [in Ukrainian].

суверенністю козака, його статусом особисто вільної людини, яка підлягає виключно козацькому праву і присуду. Це, зокрема, права, свободи й вольності у сферах козацького землеволодіння, майнових і спадкових прав, козацького устрою, судочинства й демократії, фінансової та матеріальної винагороди за військову службу. Представники запорозького товариства розглядали свої права, свободи й вольності як такі, що здобуті ними власними силами на ниві служіння загальному добру і котрі засвідчують лицарський статус козаків у суспільстві, а також освячені моральним законом старовини (героїчні заслуги, доблесть і слава козацьких предків). Що стосується національної самоідентифікації представників запорозької спільноти, то, як свідчать, зокрема, їхні публічні висловлювання, вони ототожнювали себе з українським народом, любили українську землю та її природу як свою батьківщину. Вироблені в запорозькому середовищі морально-етичні норми, цінності й ідеали відіграли значущу роль в

історичному бутті козацького стану XVI – XVII ст., а також справили кардинальний вплив на інтелектуальне життя українського суспільства Нового часу, ментальність і духовні орієнтації українського народу.

Михайло Юрїй – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці (Україна). Автор понад 350 наукових праць. Коло наукових інтересів: влада, менталітет, культура, соціальний психоаналіз.

Mykhailo Yuriy – doctor of historical sciences, associate professor of the Department of History of Ukraine at Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University. Chernivtsi (Ukraine). Author of more than 350 scientific works. Scientific interests: power, mentality, culture, social psychoanalysis.

Received: 06.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© M. Yuriy, 2022

**ТВОРЧА СПАДЩИНА ДІМІТРІЯ ДАНА
 ТА ЇЇ МІЖНАРОДНЕ СПРИЙНЯТТЯ**

Антоній МОЙСЕЙ,

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)

antoniimoisei@bsmu.edu.ua,

Аркадій МОЙСЕЙ,

Румунський культурний центр С. Хурмузакі, Чернівці (Україна)

arcadiimoisei@gmail.com

**CREATIVE HERITAGE OF DIMITRY DAN
 AND ITS INTERNATIONAL PERCEPTION**

Antoni MOYSEY,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5295-2271, RESEARCHER ID S-5261-2016

Arcadiy MOISEY,

Romanian Cultural Center E. Hurmuzaki, Chernivtsi (Ukraine)

Antoni Moisey, Arkadiy Moisei. Creative heritage of Dimitry Dan and its international perception. Dimitry Dan (1856–1927) was a priest, ethnographer, historian, publicist, member of the Romanian Academy of Sciences. Thanks to his publications in German, his works became available to scientists of the Austro-Hungarian Empire and other countries. His works have been included in bibliographic indexes during his life, reviews of them have been published in leading scientific journals of that time. **The purpose** of this article is to outline the main directions of D. Dan's research and to make a classification of his works, as well as a generalization of the international perception of his creative heritage. **Source base.** The work is based on search work in museum institutions, archives, libraries of Chernivtsi (Ukraine), Chisinau (Republic of Moldova), Suceava (Romania), the use of special information and search systems on the Internet (including the use of online archives of European journals, almanacs, societies, libraries, etc.). This made it possible to analyze leading magazines in the field of history and ethnography, Bulletins of National Libraries, Materials of International Congresses and Conferences, albums of the period 1890-1918 of such European countries as France, Poland, Germany, Austria, Bulgaria, Russia, Hungary, Great Britain and USA in the period 1890–1927. Secondly, to analyze the international perception of D. Dan's scientific works among scientists in Europe and the USA in the period after D. Dan's death (1927) until the present day. **Methodology:** bibliographic analysis, use of special information and search systems on the Internet. The research is relevant for the comparative determination of the importance of the researches of different scientists. A more in-depth classification of D. Dan's works (Appendix No. 1), an analysis of international significance, and the use of special search engines on the Internet confirm the novelty of the proposed article. **Conclusions.** A detailed study of D. Dan's creative heritage allows us to classify his works into the following categories: historical works; “monographs of villages”; description of different ethnic groups of Bukovyna; ethnography and folklore; sermons and articles devoted to spiritual and church matters; museology, protection of historical monuments and paleography; toponymy and natural history of Bukovyna; journalistic works; translations of works; memoirs, reviews and obituaries.

The analysis of leading magazines and yearbooks, Bulletins of National Libraries, materials of International Congresses and Conferences, albums, bibliographic and scientific works gives us grounds to state the wide lifelong recognition of the importance of D. Dan's works in Bukovina, in the Austro-Hungarian Empire, as well as in such countries as Germany, Great Britain, USA, France, Poland, Russia, Bulgaria, Hungary; as well as in the period after his death among scientists in Europe and the United States. This testifies to the recognition of the value of his works by the international scientific community. His works devoted to ethnic groups of Bukovyna became the most famous, mainly those published in German. The analysis showed that the works of D. Dan, as one of the first and authoritative researchers of ethnic groups of Bukovyna, are still referred to in Europe and the USA.

Keywords: *Dimitry Dan, D. Dan's creative heritage, Bukovyna, traditional culture of ethnic groups of Bukovyna.*

Вступ. Дімітрій Дан (1856–1927) – священник, етнограф, історик, публіцист, пам'яткознавець, член-кореспондент Румунської академії наук. Будучи священником, він провадив дослідницьку діяльність в різних сферах науки. Результати його пошукових зусиль публікувалися на шпальтах численних газет того часу, на сторінках наукових часописів, в окремих книгах. Часто його праці популяризувалися у румунському і українському науковому обігу через посередництво інших румунських дослідників, таких, як С.Ф. Маріан, Л. Боднереску, А. Горовей, Т. Памфіле, Є. Нікулице-Воронка, в контексті компаративного аналізу. Наразі немає спеціальних

досліджень, присвячених міжнародному значенню праць Д. Дана, їх резонансу в наукових колах Європи та США.

Сьогодні ми можемо говорити про його цілісну творчу спадщину, яка потребує осмислення. Одночасно становить певну зацікавленість міжнародне сприйняття його наукової творчості, що є **актуальним** у визначенні значущості досліджень різних вчених. Поглиблена класифікація праць, аналіз міжнародного сприйняття наукових робіт Д. Дана становлять **новизну** запропонованої статті.

Метою статті є окреслення основних напрямків досліджень Д. Дана, а також узагальнення

міжнародного сприйняття його творчої спадщини.

Джерельна база та історіографічний огляд.

Наукова розвідка ґрунтується на пошуковій роботі в музейних установах, архівах, бібліотеках Чернівців (Україна), Кишинєва (Респ. Молдова), Сучави (Румунія), використанні спеціальних інформаційно-пошукових систем в мережі Інтернет (у т. ч. використання онлайн-архівів європейських журналів, альманахів, товариств, бібліотек тощо). Опрацьовано провідні історичні та етнографічні журнали, Вісники Національних бібліотек, матеріали Міжнародних конгресів та конференцій, альбоми 1890–1927 рр. таких європейських країн, як Франція, Польща, Німеччина, Австрія, Болгарія, Росія, Угорщина, Великобританія та США. Проаналізовано міжнародне сприйняття наукових робіт Д. Дана серед науковців Європи та США у період після смерті Д. Дана (1927) до наших днів.

Історіографічний огляд робіт, присвячених життю та творчості Д. Дана, подається у попередніх наших роботах, опублікованих на сторінках цього журналу¹. Назвемо лише декілька історіографічних робіт, які раніше не згадувалися. Серед них, потрібно відзначити скрупульозне дослідження життя й творчості Д. Дана наукової співробітниці Інституту “Буковина” Румунської академії наук (департамент літературної історії, етнографії та фольклору) Єлени Пасканюк (Pascaniuc Elena), надруковане в “Анналах Буковини” (“Analele Bucovinei”, 2018) – “Буковина та буковинці у роботах акад. Д. Дана”². Серед нових сторінок біографії священника-академіка, відкритих дослідницею, привертає увагу більш детальний аналіз співпраці Д. Дана з журналами того часу; використання матеріалів некрологів для визначення його ролі в науковій та культурній сферах. Відзначимо той факт, що Є. Пасканюк є автором 5-ти наукових статей, присвячених життю та творчості Д. Дана³.

У цьому контексті потрібно згадати сучавську дослідницю, співробітницю Сучавського університету ім. “Штефана чел Марє” Харієту Марєч-Сабол (Mareci-Sabol Harieta). Відзначимо, що у 1995 р. Харієта Марєч-Сабол захистила дипломну роботу на тему “Димітрії Дан: життя та творчість” в Сучавському університеті (наук. керівник: проф. Михай Якобеску)⁴. Вона – авторка спеціальних робіт, присвячених вивченню історичної спадщини Д. Дана⁵. Разом з архідияконом В. Демчуком

(Demciuc Vasile), який також викладає у Сучавському університеті, є авторами вступної статті перевиданої книги Д. Дана “Хроніка Радівецького єпископства” (2009)⁶.

Основна частина. Всю творчу спадщину Д. Дана ми умовно поділили на категорії. До першої категорії належать “*Історичні роботи*”, які займають лівову частку його наукової спадщини, до цієї групи ми віднесли його книги та статті, присвячені церквам, монастирям, церковним діячам, історії Церкви, Митрополії Буковини, Радівецькому єпископству, публікації історичних документів та актів. Серед цих робіт варто згадати “Хроніку Радівецького єпископства” (1912), “Монастир Сучевіца” (1923), “Церкву господарині Єлени Рареш з Сучави” (1924), “Стару церкву з Роші (Чернівці)” (1926) та ін.; роботи, присвячені архімандриту Варфоломею Мезеряну (1911), протопопу Михайлу Стрільбичкому (1912), Натанаїлу Натану Дреґяну (1914), Дософтею: митрополиту Молдавії (1927) та ін.

До цієї категорії також потрібно віднести роботи, присвячені розвитку освіти і культури на Буковині, а саме: “Сучавська читальня” (1875), “Як створюються читальні за Прутом” (1888), “Школи Кіцманського округу” (1888), “Руська гімназія” (1889), Читальня “Сторожа” (1896) та ін.

До наступної категорії – “**Монографії сіл**” – ми віднесли роботи, присвячені окремим населеним пунктам Буковини (заснування, історія, етнографія, церква), а саме українському селу Лужани (1893) та румунським Стражі (1897) та Путні (1905).

Тематика, яка виділяє Димітрія Дана серед інших етнографів, що займалися народознавством нашого краю, – це вивчення різних **етнічних груп** Буковини. До цієї категорії праць слід віднести ті, що присвячені східним вірменам та вірменській церкві (1878, 1890, 1891, 1904), їх переслідуванням у Молдові (1894, 1896), липованам (1879, 1890, 1894, 1899), циганам (1892, 1893, 1899), євреям (1895, 1896, 1899, 1901), русинам (українцям) (1895, 1913).

Етнографія та фольклор – ще одна сфера досліджень Димітрія Дана. Серед цих робіт згадаємо опубліковані фольклорні збірки автора, як-от: “Дойни і хори Буковини” (1877–1879), народні вірші з комуни Білка (1881–1882), легенди: “Фея озера” (1881, 1890),

¹ Antony Moysey, Arkadiy Moisey. Pratsya D. Dana “Vivcharnya u rumuniv z Bukovyny” – skladovyy element kul’turnoyi spadshchyny Bukovyny, APSNIM, 1922, N 1, P. 37–48 [in Ukrainian]; Antony Moysey, Arkadiy Moisey. Doslidzhennya obyriadiv i viruvan’ rumuniv Bukovyny u pratsi D. Dana “Narodni viruvannya bukovyntsyv”, APSNIM, 2021, N 4 (32), P. 46–57 [in Ukrainian].

² Pascaniuc Elena. Bucovina și bucovinenii în scrierile academicianului Dimitrie Dan [Bukovyna and Bukovynuts in the works of Acad. D. Dana], *Analele Bucovinei* [Annals of Bukovyna], XXII (1), Sect. “Folclor, etnografie, arhitectură”, P. 247–253 [in Romanian].

³ Cristuș Elena. Dimitrie Dan, personalitate a culturii bucovinene [D. Dan as a personality in Bukovyna culture], *Analele Bucovinei* [Annals of Bukovyna], 2002, T. IX, N. 1, P. 7–12 [in Romanian].; Pascaniuc E. Valorificarea culturii populare din Bucovina. Personalitatii. Dimitrie Dan (IV) [Research of folk culture in Bucovina. Personalities. D. Dan (IV)], *Analele Bucovinei* [Annals of Bukovyna], București: Editura Academiei Romane, 2014, A. XXI, N. 2 (43), P. 533–541 [in Romanian]; Pascaniuc Elena. Dimitrie Dan (1856–1927) – membru al Academiei Române. Actualitatea unui cărturar bucovinean [D. Dan (1856–1927 – member of the Romanian Academy. The importance of the Bukovyna scribe], *Analele Bucovinei* [Annals of Bukovyna], Rădăuți–București, 2018, A. XXV, N 1 (50), P. 141–155 [in Romanian]; Cristuș (Pascaniuc) Elena. Culegerea datelor culturii populare în Bucovina (până la 1918) prin metoda chestionarului [Collection of materials from folk culture in Bukovyna (before 1918) by questionnaire method], *Meridian Critic*, 2020, N. 2, P. 99–118 [in Romanian].

⁴ Mareci-Sabol Harieta. “Dimitrie Dan: Viața și activitate” [“Dimitri Dan: life and work”. Graduate work], *Lucre de licență. Universitatea Ștefan cel Mare Suceava. Facultatea de litere și științe. Secția Istorie-Geografie. Coordonator: Prof. univ., Dr. Mihai Iacobescu, Suceava, 1995, 101 p. (Anexe) [in Romanian].*

⁵ Mareci-Sabol Harieta. Medalion istoric. Dimitrie Dan (1856–1927) [Historical medallion. D. Dan (1856–1927)], *Buletinul cercurilor științifice studențești (arheologie-istorie) / Universitatea 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia, 1995, P. 243–245; Mareci-Sabol Harieta. Dimitrie Dan (1856–1927). Preocupări de istorie [D. Dan (1856–1927). Historical works], *Codrul Cosminului / Analele Universității “Ștefan cel Mare”, Suceava, 1996, A. II, N 2 (12), P. 657–674 [in Romanian].**

⁶ Demciuc V. M., Sabol H. Preotul Dimitrie Dan (1856–1927) [Priest D. Dan (1856–1927)], *Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți, 2009, P. 177–211 [in Romanian].*

легенди про митника, про жабу (1898, 1899), “Премудрий Соломон і змія” (1899), “Кріт у народних віруваннях”, “Чому сова п’є тільки дощову воду” (1899, 1900), про єдинорога (1900–1901), легенди про землю та працю (1902), легенда про горілку (1903), “З чим краще їсти мамалигу” (1903), про молоко, кістки Землі, веснянки у євреїв (1907), “Буковинські народні вірування” (1894–1896), “Народні вірування румунів Буковини” (1896–1902), “Щотижневі свята румунів” (1899), “Обряди та вірування” (1909), народні пісні (1909–1911, 1922, 1925–1927, 1926–1927) та ін.

Крім фольклорних збірок, до цієї категорії потрібно віднести етнографічні роботи: “Народні вірування та обряди євреїв Буковини” (1895, 1896), “Обряди та вірування вірмен, пов’язані з родинами, весіллям та похороном” (1904), “Вівчарня у румунів Буковини” (1923), “Сповивання у румунів Буковини” (1906) та ін.

Сюди ж відносяться етнографічні розділи у монографіях та роботах, присвячених дослідженню етносів Буковини.

Димітрій Дан як священник брав активну участь у церковному житті. Тому частина його публікацій стосуються саме цієї сфери діяльності. В основному сюди віднесемо **публікації текстів проповідей та статті, присвячені духовно-церковним справам**. З проповідей відомі ті, що проголошені на Благовіщення (1889), в день ювілею митрополита Сильвестра (1893), в день Петра і Павла (1894); відомі його промови щодо пияцтва (1887, 1889), на похоронах дівчини (1889), на конференції в Ставчанах (1889), при освяченні двох дзвонів (1894) та ін. Згадаємо також статті Д. Дана, присвячені духовно-церковним справам, а саме: “Свята традиція є також Божим одкровенням” (1882), “Календар на 1887 рік”, “Еміліан. Любов до ближнього” (1887), “Наука при соборній службі” (1893), “Про святе миропомазання” (1900), “Чи зобов’язані священники платити в еквіваленті” (1902), “Проект щодо зарплат православних священників” (1904), “Прагматика служіння повітових вікаріїв...” (1909), “Проект розділення земель релігійного фонду” (1918) та ін.

Димітрій Дан був організатором церковно-археологічного музею в Резиденції Митрополитів, церковного музею в Путнянському монастирі, кімнати румунської народної індустрії у Віденському етнографічному музеї, міжнародних виставок народного побуту. Він є автором численних **робіт з музеєзнавства** (про відкриття музеїв, опис цінних речей, музейних експонатів), як-от: “До питання щодо уніформи духовенства” (1896), “Заснування церковно-археологічного музею” (1898), “Скарб з монастиря Сучевіца” (1909), “Фелон 1761 р. з Нижніх Ширівців” (1924) та ін. Будучи членом Чернівецької регіональної секції Комісії з історичних пам’яток у м. Бухаресті, опублікував декілька важливих робіт, присвячених **охороні пам’яток**, у “Віснику” Комісії: “Церква Св. Георгія в Сучаві” (1910); “Ктиторство гетьмана Луки Арборе” (1926).

Відзначимо також роботи Д. Дана з **палеографії**: “Повідомлення про чотирьох давніх вірменських євангелій, що знаходяться у Молдові та на Буковині” (1896), “Румунський документ з великою печаткою з саського міста Бая” (1907, 1911), “Написи на надгробку Сіліонів в монастирі Сучевіца” (1913); “Слов’янський рукопис, написаний 20 травня 1650 р. в с. Бирнова в Молдавії” (1913) та ін.

Невтомимий дослідник, він багато подорожував і не лише в пошуках історичної старовини, але і природних красот. У деяких працях Д. Дана описано **красвиди Буковини**: “Джерело та водоспад р. Сучави” (1879, 1920), “Подорож на гору Чехлеу” (1884), “Крутіж Сучави” (1900–1901), “На берегах Дністра” (1889), “Дещо з зони Радівців” (1900); в інших – пояснюються **топонімічні назви**: “Лаура” (1900–1901), “Гора Куку” (1903), “Джерело Штефана Воде” (1904).

Не можемо не згадати **публіцистичні роботи** Д. Дана: “Приготування до святкування срібного весілля” (1879), “Промова до дня Імператора” (1891), “Перепис 1890 р.” (1895), “Наш Імператор Франц Йосиф І” (1898, 1908), “Бухарестський “Конституціонал” (1889, 1898), “Страждання селян с. Бояни” (1918).

Д. Дан також переклав деякі праці, як-от: “Переклад новели В. Гауффа “Співачка” (1880); “Деякі дані про езуїтів, переклад з Пестера Ллойда” (1892). Він є автором мемуарів, рецензій на наукові праці, некрологів.

Етнографічні дослідження Д. Дана були відомі у румунському етнічному просторі. Він активно співпрацював з відомими тоді народознавцями: С.Ф. Маріаном, Л. Боднереску, А. Горовесем, Т. Памфіле, Є. Нікуліце-Воронкою та ін.

Завдячуючи публікаціям німецькою мовою, його праці стали доступними для науковців Австро-Угорської імперії та інших країн. Ще за життя його роботи були внесені до бібліографічних покажчиків, на них опубліковані рецензії у провідних на той час наукових журналах, на них покликалися історики та народознавці Німеччини, Австрії, Польщі, Франції, Росії та інших країн Європи, а також США.

Так, одразу після видання Д. Даном своїх перших робіт німецькою мовою, присвячених етнічним групам Буковини (“Die Lippowaner in der Bukowina” (1890), “Die orientalischen Armenier in der Bukowina” (1890)), відомості про них були опубліковані в австрійському журналі Віденського антропологічного товариства – “Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien” (1890) (згадуються обидві роботи Д. Дана)⁷, французькому “Віснику іноземних надходжень Паризької національної бібліотеки” – “Bulletin mensuel des publications étrangères recues par le Departement des Imprimeries de la Bibliotegue Nationale” (1891) (згадуються обидві роботи Д. Дана)⁸, французькому “Журналі дипломатичної історії” (“Revue D'histoire Diplomatique”, 1891), що видавався Товариством дипломатичної історії у Парижі⁹ та англійському “Східному бібліографічному списку за 1890 р.” (1891)¹⁰ (в останніх двох журналах згадана робота Д. Дана, присвячена східним вірменам).

⁷ Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien [Communications of the Anthropological Society in Vienna], Wien: In Commission bei A. Holder und Universitäts-Buchhandler, 1890, Band XX, P. 106 [in German].

⁸ Bulletin mensuel des publications étrangères recues par le Departement des Imprimeries de la Bibliotegue Nationale [Monthly bulletin of foreign publications received by the Printed Department of the National Library], Paris, 1891, N. 10, P. 268 [in French].

⁹ Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien [Communications of the Anthropological Society in Vienna], Wien: In Commission bei A. Holder und Universitäts-Buchhandler, 1890, Band XX, P. 106 [in German].

¹⁰ Luzac & Co.’s. Oriental list (Monthly list). Vol. I. March to December 1890, London, 1891, P. 132 [in English].

присвячена східним вірменам).

У наступні роки згадки та посилання на його роботи стають частішими. Перші дві книги Д. Дана, присвячені липованам та східним вірменам Буковини, включені до “Антропологічного архіву”, надрукованого у “Журналі природної історії та доісторії людини” (“*Zeitschrift für naturgeschichte und urgeschichte des menschen*”, 1892–1893) Німецького товариства антропології, етнології і доісторії¹¹, “Загального книжкового лексикону” (“*Allgemeines Bücher-Lexikon*”)¹² (Лейпциг, 1892–1893), в якому наведений алфавітний покажчик книг, виданих у 1700–1892 рр. у Німеччині та в інших німецькомовних країнах.

У 1892 р. на німецькомовну працю Д. Дана “Східні вірмени на Буковині” покликається у своїй роботі “Про розвиток вірменських студій” французький фахівець з індоевропейського мовознавства та вірменології Густав Адольф Шрумф (Gustav Adolf Schrumph). Доповідь була виголошена на IX Міжнародному конгресі сходознавців (Лондон, 5–12 вересня 1892) та надрукована у Матеріалах конференції (1893)¹³. Робота Д. Дана згадана у праці “Нарис літературної та друкарської діяльності товариства мехітаристів у Відні з нагоди 50-літнього ювілею імператора Франца Йосифа I” (1898)¹⁴.

У Росії науковців зацікавила праця Д. Дана “Липовани на Буковині”, інформація про яку з’являється у 1891–1892 рр. у двох провідних журналах того часу: “Російському віснику” (“Русский Вестник”) (С.-Петербург, 1891) та “Російській думці” (“Русская мысль”) (Москва, 1892). У “Російському віснику” рецензія на працю Д. Дана була розміщена у “Новинах іноземної літератури”: “Під цим заголовком нещодавно виданий нарис Д. Дана про Буковинських липован, який містить чимало цікавих і вперше надрукованих історичних даних про першопочаткове розселення російських старообрядців на Буковині, про відношення до них австрійського уряду і про їхню долю на чужині. Деякі наведені автором свідчення становлять безсумнівний інтерес, беручи до уваги ґрунтовні дані в російській літературі про розкольників Білокриницької єпархії ...”. У рецензії підкреслені нові дані про час розселення липован на Буковині, маловідому інформацію про їхній сімейний побут в Білокриницькій єпархії тощо¹⁵.

У журналі “Русская мысль” ця ж праця Д. Дана представлена у рубриці “Етнографія” (“Бібліографічний розділ”) разом з працею Р. Кайндля та О. Манастирського “Русини на Буковині”. На початку цієї рубрики подано коротку інформацію про те, що саме було відомо

російському читачеві (науковцям) про традиційну культуру русинів (українців) Буковини. Наведемо уривок з цієї праці: “До недавнього часу етнографічні дослідження Буковини знаходились у жалюгідному стані; майже всі надруковані роботи до 1880-х рр. зводилися до невеликого збірника пісень, редактованого Лоначевським, коротких заміток Купчанка і уривчастих даних, які випадково потрапили до збірника Головацького та ін. Систематичне вивчення побуту буковинських русинів та інших етносів, які населяють Буковину, лише зараз розпочинається та обов’язково надасть етнографічній науці багато безцінних фактів. Вказані вище роботи – перші спроби такого вивчення, вони слугують показником зростаючого інтересу буковинської інтелігенції до народного побуту...”. Щодо важливості інформації для російського читача, вміщеної у праці Д. Дана, у рецензії відзначено матеріал II розділу, в якому автор послався на місцеві видання, недоступні для російських учених¹⁶.

Праця Д. Дана “Липовани на Буковині” відзначена і у пізніших роботах висококваліфікованих фахівців початку ХХ ст. Наприклад, наведемо роботу “Слов’янська Європа. Вибрана бібліографія західноєвропейськими мовами (історія, мова та література)” (Лондон, 1918) американського вченого з чеським корінням Роберта Джозефа Кернера (*Kerner Robert Joseph*). Р.Д. Кернер (1887–1956) – доктор історії, професор історії та міжнародних відносин у престижних американських університетах, експерт з проблем Австро-Угорщини та країн-спадкоємиць, учасник Паризької мирної конференції (входив до складу комісії зі встановлення нових кордонів в Європі). Учений залучив книгу Д. Дана, присвячену липованам Буковини, до рубрики “Етнологія малорусів (русини, українці)” поряд з такими відомими та кваліфікованими роботами, як “Реперторій красназвочі літератури Буковини” (1892) Й. Полска, “Малороси” М. Грушевського, “Коротка характеристика малоросів” (1878) П. Чубинського, “Русини на Буковині” (1890, 1897), Р.Ф. Кайндля, О. Манастирського та ін¹⁷.

У 1893 р. вийшла німецькою мовою робота Д. Дана “Цигани на Буковині” (“*Die Zigeuner in der Bukowina*”) та румунською мовою – “Лужани. Церква, власники маєтку, село та його жителі”. Інформація про появу цих праць оперативно публікується в австрійському журналі “*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*” (Берлін, 1894)¹⁸. Книга, присвячена циганам на Буковині, згадана у німецькому VII томі “Східній

¹¹ Archiv für Anthropologie. Zeitschrift für naturgeschichte und urgeschichte des menschen [Archives of Anthropology. Journal of natural history and human prehistory], Organ der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Braunschweig: Druck und Verlag von Fr. Vieweg und sohn, 1892–1893, Band XXI, P. 68 [in German].

¹² Allgemeines Bücher-Lexikon, oder Vollständiges alphabetisches Verzeichnis der von 1700 bis zu Ende ... [1892] erschienen Bücher, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern gedruckt worden sind [General Book Lexicon or complete alphabetical index of the books published from 1700 to the end of ... [1892], which were printed in Germany and in countries related to it in terms of language and literature], 1889–1892, Leipzig: F. A. Brockhaus, 1893, P. 265 [in German].

¹³ Schrumph G.A. On the Progress of Armenian Studies, *Transaction of the Ninth International Congress of Orientalists (Held in London, 5th to 12th september 1892)* / edited by E. Delmar Morgan. Vol. 1. Indian and aryan sections, London: Printed for the Committee of the Congress, 1893, P. 540–553 [in English].

¹⁴ Eine Skizze der literarisch-typographischen Thätigkeit der Mechitharisten-Congregation in Wien aus Anlass des 50 jährigen Regierungsjubilaums Sr. kais. u. kon. Apostolischen Majestat Kaiser Franz Joseph I., Wien: Druck und Verlag der Mechitharisten-Congregations-Buchdruckerei, 1898, P. 6 [in German].

¹⁵ Novosti inostrannoy literatury [News of foreign literature]: Dan D. Die Lippowaner in der Bukowina (Czernowitz, 1890), Russian Bulletin, S.-Peterburg: Tipografiya Tovarishchestva “Obshchestvennaya Pol’za”, 1891, Yanvar’, T. 212, P. 342–345 [in Russian].

¹⁶ Russkaya mysl’. Yezhemesyachnoye literaturno-politicheskoye izdaniye [Russian thought. Monthly literary and political publication], Moskva, 1892, Kn. 5, P. 211–212 [in Russian].

¹⁷ Kerner Robert Joseph. Slavic Europe. A selected bibliography in the Western European languages, London: Humphrey Milford Oxford University Press, 1918, P. 47 [in English].

¹⁸ Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien [Communications of the Anthropological Society in Vienna], Wien: In Commision bei A. Holder und Universitäts-Buchhandler, 1894, Band XXIV, P. 8, 20 [in German].

бібліографії за 1893 р.” (“Orientalische Bibliographie”)¹⁹ та “Географічний бібліотеці” (1896), виданих Географічним товариством (м. Берлін) під ред. Отто Башіна (*Otto Baschin*)²⁰. Через два роки ця ж праця згадується у XXII томі польського журналу “Космос” (“Kosmos”), що видавався Польським товариством природознавців ім. Н. Коперника (Львів, 1898)²¹.

На працю Д. Дана про циганів на Буковині покликаються в спеціальній науковій літературі і на початку XX ст. Наприклад, у III-у томі під назвою “Любовне життя циган”, у праці німецького дослідника Віктора Ареко (*Areco Victor*) “Любовне життя всіх часів і народів” (“Das Liebesleben aller Zeiten und Volker”) (Лейпциг, 1909)²² та праці “Циганська бібліографія” (Лондон, 1914)²³ Джорджа Фрезера Блека (*Black George F.*), останній з яких був американським бібліотекарем (м. Нью-Йорк), істориком та лінгвістом шотландського походження та автором низки книг про шотландську культуру і антропонімію, циган та чаклунство.

Згадаємо статтю польського вченого Адольфа Стшелецького (*Adolf Strzelecki*) “Матеріали до бібліографії польського фольклору” у географічно-етнографічному журналі “Вісла” (“Wisła: miesięcznik geograficzno-etnograficzny”, Варшава, 1896), в якій відзначені три роботи Д. Дана, присвячені історії та традиційній культурі етносів Буковини: “Липовани на Буковині” (1890), “Цигани на Буковині” (1893) німецькою мовою та “Східні вірмени на Буковині” (1890, 1891) румунською та німецькою мовами²⁴.

Упродовж 1894–1895 рр. Д. Дан надрукував 1000 народних звичаїв та вірувань під загальною назвою “Народні вірування буковинців”, переклад яких він опублікував німецькою мовою у “Bukowinaer Post” (Czernowitz, 1894–1896) та пізніше в одному з провідних вієнських журналів того часу – “Zeitschrift für Österreichische Volkskunde” (1896–1902). Видання

народних вірувань румунів Буковини у “Журналі австрійського народознавства” стало відомим європейським науковцям і ця робота згадується спочатку 1896 р. у французькому “Міжнародному етнографічному архіві”²⁵, пізніше у “Записках Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка” (Львів, 1897)²⁶, польському “Історичному щоквартальнику” (“Kwartalnik historyczny”, 1897)²⁷, що видавався Історичним товариством у Львові.

У 1902 р. в статті “Курка і яйце в мові, звичаях і віруваннях населення Верхнього Енгельталя”, опублікованій у “Журналі австрійського народознавства”, на вищезгадану роботу Д. Дана покликається Йозеф Блау (*Blau Josef*) (1872–1960) – німецький фольклорист, історик, архівіст, письменник та педагог. У своїй праці німецький дослідник згадав про звичай румунів Буковини не дозволяти заміжнім донькам брати з собою курей, щоб не забували батьківської хати²⁸.

Нову хвилю цитувань та згадок викликала публікація Д. Дана “Народні вірування та обряди євреїв Буковини” (“Volks glauben und Gebrauche der Juden in der Bukovina”). Робота була спочатку опублікована в Чернівцях румунською мовою у “Буковинській газеті” (“Gazeta Bucovinei”, 1895) та німецькою мовою у “Новинах Буковини” (“Bukowinaer Nachrichten”, 1896), у 1896 р. – у вієнському “Zeitschrift für Osterr. Volkskunde” та бухарестському “Rumanischer Lloyd. Taglich erscheinendes deutsches Volks und Handelsblatt für Rumanien und den Orient”. А вже наступного року з’явилися згадки про цю роботу в “Науковій хроніці” львівських “Записок Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка” (Львів, 1897)²⁹, польському “Історичному щоквартальнику” (“Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa historycznego”) (Львів, 1897)³⁰.

У 1899 р. на роботу Д. Дана, присвячену євреям Буковини, покликаються автори книги “Буковина. Загальне краєзнавство” – обер-лейтенант крайової австрійської жандармерії Едуард фон Фішер³¹ (*Eduard*

¹⁹ Orientalische Bibliographie [Oriental Bibliography], VII Band (für 1893), Berlin: Verlag von Reuther & Reichard, 1894, P. 79 [in German].

²⁰ Bibliotheca geographica. Herausgegeben von der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin [Bibliotheca geographica. Published by the Society for Geography in Berlin], Bearbeitet von Otto Baschin, Berlin: H.W. Kuhl, 1896, Band 2, P. 122 [in German].

²¹ Kosmos: czasopismo Polskiego Towarzystwa Przyrodników imienia Kopernika [Cosmos: journal of the Polish Copernicus Society of Naturalists], Lwow: Nakladem Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, 1898, T. 22, P. 638 [in Polish].

²² Areco V. Das Liebesleben aller Zeiten und Volker [The love life of all times and peoples], Band III. Das Liebesleben der Zigeuner, Leipzig: Leipzig Verlag, 1909, P. 335 [in German].

²³ Black George F. A Gypsy bibliography, London: Gypsy Lore Society, 1914, P. 46 [in English].

²⁴ Strzelecki Adolf. Materiały do bibliografii ludoznawstwa polskiego [Materials for the bibliography of Polish folklore], Wisła: miesięcznik geograficzno-etnograficzny, Warszawa, 1896, T. X, P. 564–589; P. 564 [in Polish].

²⁵ Archive Internationales D’ethnographie, Red.: J.D.E. Schmeltz, Leiden–Paris–Leipzig–London, 1896, Band IX, P. 260 [in French].

²⁶ Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka [Notes of the Scientific Society named after T. Shevchenko], L’viv: Nakladom NTSH, 1897, Kn. 6, T. XX, P. 36–37 [in Ukrainian].

²⁷ Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa historycznego [Historical Quarterly. Organ of the Historical Society], Pod red. A. Semkowicza, Lwow: Druk i Papier nakladem Zakladu nar. im. Ossolinskich, 1897, Rocznik XI, P. 247 [in Polish].

²⁸ Blau J. Huhn und Ei in Sprache, Brauch und Glauben des Volkes im oberen Angelthale (Böhmerwald) [Chicken and egg in the language, customs and beliefs of the people in the upper Angelthale (Bohemian Forest)], Zeitschrift für Österreichische Volkskunde, Wien und Prag: Verlag von F. Tempsky, VIII Jahrgang, 1902, S. 166–183, 221–237; P. 175 [in German].

²⁹ Naukova khronika, Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka [Scientific chronicle, Notes of the Scientific Society named after T. Shevchenko], L’viv: Nakladom NTSH, 1897, Kn. 6, T. XX, P. 36–37 [in Ukrainian].

³⁰ Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa historycznego [Historical Quarterly. Organ of the Historical Society], Pod red. A. Semkowicza, Lwow: Druk i Papier nakladem Zakladu nar. im. Ossolinskich, 1897, Rocznik XI, P. 470 [in Polish].

³¹ Едуард Фішер – народився 18 січня 1862 р. в с. Карапчів на Буковині. Його батько був нащадком швабських переселенців (XVIII ст.), мати походила із старовинної вієнської родини. Закінчив Чернівецьку гімназію та піхотну Лобзувську кадетську школу в Польщі. У 1890 р. перейшов на службу до управління крайової жандармерії в Чернівцях (Landes-Gendarmerie-Commando №13). У 1900-му р. отримав чин ротмістра; 1901 р. – посаду начальника жандармського відділу № 1 Чернівців і паралельно заступника начальника крайової жандармерії; 1913 р. – у чині майора обійняв посаду начальника крайової жандармерії Буковини. Звання полковника цар присвоїв Е. Фішеру за звільнення Чернівців під час Першої світової війни. За організацію оборони Буковини від росіян отримав найвищу військову відзнаку – лицарський Хрест ордена Марії Терезії. У 1916 р. обраний почесним доктором філософського факультету Чернівецького університету. У 1918 р. цар Карл I присвоїв йому ранг генерал-майора і призначив начальником жандармерії Галичини та Буковини.

Fischer) та старший лейтенант Владислав Журковський (під час Першої світової війни – підполковник). У кінці роботи автори відзначили етнографічні праці Д. Дана як такі, що “мають високу вартість”. А серед видатних представників румунської літератури на Буковині Д. Дана згадали поміж таких румунських священників, політичних діячів, етнографів, письменників, як Василе Яновича, Константина Мораріу-Андрієвича, Ісайя Порумбеску, Василе та Іона Бумбаків, Іона Сбієра, Василе Митрофановича, Іона та Теодора Штефанеллі, Мирона Келінескула, Сіміона Маріана, Дімітріє Ісопескула, Штефана і Володимира фон Репти, Євзебія Поповича, Ісідора і Дімітріє Ончулів, Теофіла Бендела та ін³².

Узагальнену роботу про історію та традиційну культуру євреїв Буковини Д. Дан опублікував у 1901 р. під назвою “Євреї на Буковині” (“Die Juden in der Bukowina”) у “Журналі австрійського народознавства”. Серед покликаних на цю працю відзначимо такі роботи: 8-ий том Франца Гондзієлли (*Kondziella Franz*) “Народні традиції та звичаї в середньому верхньонімецькому народному епосі: з порівняльними примітками” (Вроцлав, 1912)³³; “Бюлетень Нью-Йоркської публічної бібліотеки” (“Bulletin of the New York Public Library”) (Нью-Йорк, 1913)³⁴. Кількома роками пізніше на роботу Д. Дана покликається у своїй книзі німецькою мовою “Євреї на Буковині” (Берлін, 1917)³⁵ чернівецький дослідник, юрист, журналіст та політик, учасник сіоністського руху – Саломон Касснер (*Salomon Kassner*).

Окремо потрібно зупинитись на низці робіт австрійського дослідника Йогана Полека (*Johann Polek*), опублікованих переважно наприкінці XIX – на початку XX ст. у віденському “Zeitschrift für Osterr. Volkskunde” та інших провідних журналах того часу, в яких представлені наукові роботи Д. Дана, його вклад у дослідження народознавства Буковини. Й. Полек (1843–1920) – австрійський історик, буковинський краєзнавець, бібліограф (у 1903–1913 рр. працював директором бібліотеки Чернівецького університету). Будучи з 1882 р. “зберігачем” (кустошем) бібліотеки, він вніс етнографа у

1892 р. до списку з 101 книг та статей етнографічної літератури за XIX ст. Герцогства Буковини³⁶. Серед румунських дослідників традиційної культури населення Буковини, крім Д. Дана, були також згадані: І. Бераріу, В. Бумбак, І. Іешану, С.Ф. Маріан, І.Г. Сбієра, Є. Севастос, І. Славіч, Г. Томояге.

У 1895 р. Й. Полек опублікував у віденському “Журналі австрійського народознавства” статтю під назвою “Буковина”, де подав список етнографічної літератури про Буковину. Праці Дана уміщено серед німецькомовних робіт таких дослідників, як Іон Бераріу (*Ion Berariu*), Раймунд Кайндль (*Raimund Kaindl*), Григорій Купчанко (*Gregor Kupcanco*), Василь Козарищук (*V. Kozarischiuc*), Сіміон Маріан (*S. Fl. Marian*), Василе Веслоський (*Vasile Vesloschi*) та ін³⁷. У 1902 р. Й. Полек продовжив публікації бібліографічних оглядів фольклорних досліджень Буковини. Вийшла його стаття під назвою “Бібліографічний огляд фольклору Буковини за 1897–1900 рр.” у тому ж журналі. Знову знаходимо праці Дана серед робіт таких етнографів, фольклористів, поетів, письменників, як Амстер Моріц (*Amster Moriz*), Йоханнес Болте (*Bolte Johannes*), Й. Гребюк (*Grebiuk Johann*), Раймунд Ф. Кайндль (*Kaindl Raimund F.*), Міхаель Кіппер (*Kipper Michael*), Августа Кохановська (*Kochanomaska Auguste*), Василій Козарищук (*Kosarysscsuk Basil*), Григорій Купчанко (*Kupcsanko Gregor*), Сіміон Ф. Маріан (*Marian S. Fl.*), Йоганн Полек (*Polek Johann*), Карл Ромшторфер (*Romstorfer Carl*), Степан Смаль-Стоцький (*Smal-Stocki Stephan*), Ілля Веселовський (*Weselowski Illie*), Ісідор Воробкевич (*Worobkiewics Isidor*) та ін³⁸.

Й. Полек був автором низки історико-етнографічних нарисів про національні меншини Буковини (липован, німців, вірмен, циганів, євреїв), він розробляв аналогічну з Д. Даном тематику, щоправда, з більшою ідеалізацією політики Австрії на Буковині, й тому нерідко посилався на його роботи. Наприклад, на роботи Д. Дана про липован у статті “Липовани на Буковині” (1896)³⁹, “Монофізитство ...” та “Східних вірменів” у своїй праці “Вірмени на Буковині” (1906)⁴⁰.

Праці: “Буковина – “Загальне краєзнавство” (1899), “Наш спільний дім Буковина для шкіл та самоосвіти” (у співавт. з проф. К. Козаком, 1900; “Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 р.” (1902); “Герцогство Буковини. Земля та її мешканці” (1905); “Війна без армії: моя оборона Буковини проти росіян” (1935). Автор робіт з історії монетної справи у середньовічній Молдавії.

³² Die Bukowina. Eine Allgemeine Heimatkunde, verfasst anlässlich des 50. Jahrligen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät unseres Allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn [Franz Joseph I] durch die k.k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos N 13, Czernowitz, 1899 || Historical Quarterly. Organ of the Historical Society Bukovyna. General local history, concluded by the regional gendarmerie command No. 13 of the city-state. gendarmerie on the occasion of the 50th anniversary of the glorious reign of His Imperial and Royal Apostolic Majesty our All-Merciful Emperor and Supreme Commander-in-Chief [Franz Joseph I] (Чернівці, 1899) / Пер. з нім. Ф. Андрійця, А. Квасецького, Чернівці: “Зелена Буковина”, 2004, 488 с.; С. 5, 455.

³³ Kondziella F. Volkstümliche sitten und bräuche im mittelhochdeutschen volksepos: Mit vergleichenden Anmerkungen [Popular manners and customs in the Middle High German folk epic: with comparative notes], Breslau: Marcus, 1912, T. 8, P. 190 [in German].

³⁴ Bulletin of the New York Public Library, New-York, 1913, T. 17, P. 732 [in English].

³⁵ Kassner S. Die Juden in der Bukowina [The Jews in Bukovina], Wien und Berlin, 1917, P. 5, 37 [in German].

³⁶ Polek, dr. J. Repertorium des landeskundlichen Literatur des Herzogthums Bukovina [The repertoire of local history literature of the Duchy of Bukovyna], *Mittheilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, Cernauti, 1 (1892), P. 147–200; P. 161–165 [in German].

³⁷ Polek J. Bukowina [The Bukovina], *Zeitschrift für Osterreichische Volkskunde* [Journal of Austrian folklore], Redigiert von Dr. Michael Haberlandt, Wien und Prag: Verlag von F. Tempsky, 1895, I Jahrgang, 11–12 Heft, P. 361–369 [in German].

³⁸ Polek J. “Bibliographische Uebersicht der Bukowinaer Volkskunde 1897–1900” [Bibliographic overview of Bukovina folklore 1897–1900], *Zeitschrift für Osterreichische Volkskunde* [Journal of Austrian folklore], Wien und Prag: Verlag von F. Tempsky, VIII Jahrgang, 1902, S. 152–155 [in German].

³⁹ Polek J. Die Lippowaner in der Bukovina [The Lippowans in Bukovina], *Zeitschrift für Osterreichische Volkskunde* [Journal of Austrian folklore], Wien und Prag: Verlag von F. Tempsky, 1896, II Jahrgang, 2–3 Heft, S. 53–66; S. 54, 59 [in German].

⁴⁰ Polek J. Die Armenier in der Bukowina [The Armenians in Bukovina], Czernowitz: Verlag der k. k. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini (Engel & Suchanka), 1906, P. 6, 10 [in German].

Спостерігаємо і деякі особисті контакти Д. Дана з європейськими науковцями. У 1902 р. на Буковину і в Бессарабію приїхав відомий німецький дослідник Густав Вейганд (*Gustav Weigand*) (1860–1930). Як лінгвіст він був спеціалістом з балканських мов, особливо романських. З 1892 р. був обраний іноземним членом Румунської Академії наук. Він заснував у 1893 р. Румунський інститут при Лейпцігському університеті. У експедиції на Буковину його цікавили діалектичні особливості румунів цих двох регіонів, йому допомогли представники місцевої інтелігенції, люди, які займалися народознавством (А. Горovej, С.Ф. Маріан та ін.). До цього процесу був залучений також Дімітрій Дан, який тоді служив парохом церкви у с. Стража.

З щоденних записів Г. Вейганда дізнаємося, що до Стражі він прибув 18 серпня 1902 р. Священника Д. Дана німецький філолог побачив на богослужінні і відзначенні дня народження імператора (*Kaisers Geburtstag*). Там же був присутній брат чернівецького історика Дімітрія Ончула – чернівецький суддя Ончул, який супроводжував німецького вченого до Путнянського монастиря. Далі Вейганд відвідав Сучевіцу. Відомо, що у Стражі філолог записав пісню “De-ar fi mândra sus la stuci” від Параски Тарновецької. На території сучасної Чернівецької області він записав фольклорні матеріали від старожилів таких сіл, як Чагор, Молодія, Волока, Магала, Бояни.

У 1904 р. Г. Вейганд надрукував за зібраними матеріалами книгу “Діалекти Буковини і Бессарабії”⁴¹ у Лейпцігу. Зібрані на Буковині матеріали вміщені і у пізніших працях Г. Вейганда.

Ще один австрієць, з яким співпрацював Д. Дан, – Матіас Фрідвагнер (*Matthias Friedwagner*). З 1900 р. М. Фрідвагнер – професор романської філології Чернівецького університету, розпочав роботу над створенням робочого комітету для збору колекції фольклору народів, які були в складі Австрійської імперії. Поштовхом до створення цієї колекції послужила масштабна акція зі збору буковинських народних пісень, зніційована Міністерством освіти Австро-Угорської імперії. Першими членами цього Комітету, утвореного 1906 р., були: Тудор та Ніку Флондор, Леонідас Боднереску, Дімітрій Дан, Темістокле Боканча, Іоан (Болокан) Віковяну, Олександр Воєвідка, Г. Мандічевський, С.Ф. Маріан та Г. Сіміонович та ін.⁴²

Члени “Комітету для збирання буковинських народних пісень”, очолюваного австрійським професором М. Фрідвагнером, проводили систематичне фольклорне анкетування у 1906–1914 рр. на Буковині. За цей період члени Комітету зібрали 10000 віршів і 2250 мелодій,

записаних на ноти композитором О. Воєвідкою. Ця колекція народних пісень і віршів стала найоб’ємнішою довоєнною румунською фольклорною збіркою, яка частково була надрукована у книзі “Румунські народні пісні з Буковини. Любовні пісні” (1940)⁴³.

У 1910 р. М. Фрідвагнер обійняв посаду ректора Чернівецького університету, у своїй святковій промові від 2 грудня 2010 р.⁴⁴ професор згадав серед активних членів Комітету та процесу збору матеріалів Дімітрія Дана.

Відзначимо ще одну роботу Д. Дана, опубліковану в “Журналі австрійського народознавства” у 1904 р., – “Обряди та вірування вірмен, пов’язані з родинами, весіллям та похороном” (“*Glaube und Gebräuche der Armenier bei der Geburt, Hochzeit und Beerdigung*”). На неї покликається Франц Гондзієлла (*Kondziella Franz*) у 8-му томі вищезгаданої праці⁴⁵, німецький філолог та релігієзнавець, професор Гейдельберзького університету Альберт Дітеріх (*Dieterich Albrecht*) у книзі “Мати-Земля. Нариси з народної релігії” (Лейпциг-Берлін, 1913, видання II-е)⁴⁶.

Аналіз цитувань та покликань на роботи Д. Дана засвідчує, що закордонні вчені переважно покликалися на його роботи німецькою мовою. Покликання на його роботи румунською мовою зустрічаються в книгах та статтях румунських дослідників традиційної культури населення Буковини (наприклад, у книгах С.Ф. Маріана, Л. Боднереску та ін.) або роботах вчених, які були румунами за походженням, але працювали у вищих інших країн та видавали свої роботи французькою чи німецькою мовами. Так, румунський вчений, член Румунської академії наук, Ореста Тафрالی (*Tafrali Orest*), який деякий час працював за кордоном (*École des Langues Orientales*, Paris, 1912–1913 – Школа східних мов, м. Париж), член Академії наук в Афінах, Археологічного Інституту (Софія), член-кореспондент Інституту “Кондаков” (Прага). У своїй роботі французькою мовою “Румунські пам’ятки у світлі останніх публікацій”, опублікованій у паризькому “Археологічному журналі” (“*Revue Archéologique*”, 1910), О. Тафрالی серед кваліфікованих робіт, присвячених Путнянському монастирю, покликається на румуномовну книгу Д. Дана “Монастир і комуна Путна”⁴⁷.

Покликання на праці Д. Дана знаходимо в авторитетних європейських виданнях, починаючи з 1950–1960-их рр. Так, у 1958 р. робота Д. Дана “Липовани на Буковині” відзначена у “Щорічнику філологічного факультету Софійського університету” (“*Годишник на Софийския университет*”) як така, що “вміщує у собі важливі матеріали з історії липован”⁴⁸. Згодом інша праця Д. Дана (“Народні вірування румунів Буковини”,

⁴¹ Weigand G. *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens* [The dialects of Bukovina and Bessarabia], Leipzig, 1904, P. 7–17 [in German].

⁴² Rădulescu-Paşcu C. *Studiu introductiv* [Introductory article], *Voevidca A. Cântece populare din Bucovina* [Popular songs from Bucovina], Ediție îngrijită de V. Nicolescu și C. Rădulescu-Paşcu; St. introd., note și gosar de C. Rădulescu-Paşcu, București: Editura muzicală, 1990, P. 6–36; P. 9–11 [in Romanian].

⁴³ Friedwagner M. *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina. Liebeslieder* [Romanian folk songs from Bukovina. love songs], Würzburg: Konrad Triellisch Verlag, 1940, 582 p. [in German].

⁴⁴ “Poezia populară a românilor din Bucovina” de prof. Mattias Friedwanger” [Folk poems of the Romanians of Bukovyna by prof. M. Friedwagner], *Junimea Literară*, 1910, N. 11–12, P. 202–204 [in Romanian].

⁴⁵ *Kondziella* F. *Volkstümliche sitten und bräuche im mittelhochdeutschen volksepos: Mit vergleichenden Amnerkungen* [Popular manners and customs in the Middle High German folk epic: with comparative notes], Breslau: Marcus, 1912, T. 8, P. 117 [in German].

⁴⁶ Dieterich A. *Mutter Erde: ein Versuch über Volksreligion von* [Mother Earth: An Essay on Folk Religion], Zweite auflage, Leipzig-Berlin : Verlag B.G. Teubner, 1913, P. 123 [in German].

⁴⁷ Tafrali O. *Les monuments roumains d’après les publications récentes* [Romanian monuments according to recent publications], *Revue Archéologique* [Archaeological Review], Paris: Presses Universitaires de France, 1910, IV Série, T. XVI, P. 81–95 [in French].

⁴⁸ *Godishnik na Sofiiska universitet* [Sofia University Yearbook], Filologicheski fakultet, Sofiya: Dürzhavno izd-vo “Nauka i izkustvo”, 1958, T. 53, P. 499 [in Bulgarian].

опублікована у “Журналі австрійського народознавства” (1901 р.) згадується у роботі “Захист від відьом на Св. Георгія в Бургенланді. Робота над Атласом бургенландського фольклору” (1960) відомого на той час австрійського фольклориста та культуролога, члена Австрійської академії наук Леопольда Шмідта (*Schmidt Leopold*) (1912–1981). Він працював у Віденському університеті, був директором “Австрійського фольклорного музею”, генеральним секретарем та директором “Віденського фольклорного товариства”. Докторська дисертація Л. Шмідта була присвячена історії німецьких різдвяних ігор (1934). У своїй роботі австрійський учений згадав звичай румунів Буковини напередодні Св. Юрія, а також на інші свята, для захисту від нечистих сил (щоб вони не змогли проникнути до господарства) малювати хрести дьогтем на воротах, вхідних дверях, дверях конюшень⁴⁹. З праці Л. Шмідта стає зрозумілим, які саме роботи він вважає авторитетними (фаховими) з народних традицій румунів та українців. Так, крім роботи Д. Дана про румунів Буковини, він згадав роботу Г. Молдована (*Moldovan Gregor*) “Rumänen in Siebenbürgen” (1902) про румунів Трансильванії, книги “Die Huzulen” (1894) та “Aus der Volksüberlieferung der Vojken” (1901) Р.Ф. Кайндля про гуцулів та бойків.

Робота Д. Дана німецькою мовою, присвячена євреям Буковини, згадана у книзі “Європейські культурні взаємозв'язки у сфері фольклорної традиції” (пам'ятне видання до 65-річчя Бруно Шпіра) (1967)⁵⁰.

Покликання на роботи Д. Дана як авторитетні видання з історії та традиційної культури етносів Буковини продовжуються і далі, у 1980-х, 1990-х, 2000-х рр. та до наших днів. Так, праця Д. Дана “Липовани на Буковині” згадується в одній з доповідей на Гейдельберзькому симпозиумі (1986)⁵¹. На цю ж роботу Д. Дана покликається відомий католицький священник, доктор богослов'я та історик Церкви Ернст Крістоф Суттнер (*Ernst Christoph Suttner*) у своїй праці “Релігійні та етнічні “Меншини” в

Дунайській монархії на рубежі ХХ ст.” (1992)⁵² та пізніше у книзі “Держави та церкви в країнах Східної Європи. Події сучасної епохи” (2007)⁵³.

У 2015 р. матеріал та ілюстрації з розділу Д. Дана “Липовани на Буковині” відомого австрійського журналу “Австро-Угорська монархія в слові та малюнку” (1899) були використані в авторитетному виданні “Францисканський кадастр коронного краю Буковина, Чернівецький округ (1817–1865). Статистика і кадастрові карти”⁵⁴, яке стало результатом скрупульозної праці авторського колективу: Курта Шарра (*Kurt Scharr*)⁵⁵, доктора наук, члена Австрійської академії наук, Гельмута Румплера (*Helmut Rumppler*), почесного професора сучасної та австрійської історії Клагенфуртського університета, члена Австрійської академії наук, та старшого наукового співробітника Молдавської академії наук Константина Унгуряну (*Constantin Ungureanu*).

У сучасній європейській спеціальній літературі згадуються також роботи Д. Дана, присвячені східним вірменам на Буковині. Так, у “Довіднику сучасної вірменської літератури за 1500–1920 рр.” (Детройт, 2000)⁵⁶ згадується ця книга німецькою мовою (1894). У 9-му томі видання “Габсбурзька монархія у 1848–1918” (Відень, 2010)⁵⁷ фігурують одразу дві роботи Д. Дана німецькою мовою: “Die orientalischen Armenier in der Bukowina” (1890) та “Glaube und Gebräuche der Armenier bei der Geburt, Hochzeit und Beerdigung” (“Zeitschrift für österreichische Volkskunde”, 1904). На працю Д. Дана, присвячену східним вірменам (1890), покликається угорський історик, науковий співробітник Інституту історії Угорської академії наук Балінт Варга (*Bálint Varga*) у роботі “Розквіт і падіння австрійської ідентичності в провінційній історіографії Буковини”, опублікованій в “Австрійському історичному щорічнику” (“Austrian History Yearbook”) у 2015 р.⁵⁸ На ту саму роботу Д. Дана румунською мовою (1891) покликається польський історик, науковий співробітник Інституту етнології та культурної антропології

⁴⁹ Schmidt L. Hexenabwehr am Georgitag im Burgenland. Aus der Arbeit am Atlas der burgenländischen Volkskunde [Defense against witches on Georgitag in Burgenland. From the work on the atlas of Burgenland folklore], *Burgenländische Heimatblätter*, 1960, Vol. 22, P. 127–138; P. 136 [in German].

⁵⁰ Europäische Kulturverflechtungen im Bereich der volkstümlichen Überlieferung: Festschrift zum 65. Geburtstag Bruno Schiers [European cultural links in the field of folk tradition: commemorative publication on the occasion of Bruno Schier's 65th birthday], Göttingen, 1967, 257, P. 242 [in German].

⁵¹ Sprache, Literatur und Geschichte der Altgläubigen: Akten des Heidelberger Symposions vom 28. bis 30. April 1986 [Language, Literature and History of the Old Believers: Proceedings of the Heidelberg Symposium from April 28th to 30th, 1986], herausgegeben von Baldur Panzer; Redaktion, Timo Naapanen; Universität Heidelberg, Heidelberg: C. Winter, 1988, 347 p.; P. 67 [in German].

⁵² Suttner E. Chr. Religiöse und ethnische “Minoritäten” in der Donaumonarchie an der Wende zum XX Jahrhundert [Religious and Ethnic “Minorities” in the Danube Monarchy at the Turn of the 20th Century], *Kirche im Osten. Studien zur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde* [The church in the East. Studies in Eastern European Church History and Church Studies], Im Auftrag des Ostkirchenausschusses der Evangelischen Kirche in Deutschland und in Verbindung mit dem Ostkirchen-Institut der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster herausgegeben von Peter Hauptmann, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992, Band 35, P. 84–110; P. 105 [in German].

⁵³ Suttner E. Chr. Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit [States and Churches in the Nations of Eastern Europe. developments of modern times], Fribourg: Academic Press, 2007, 482 p.; P. 51 [in German].

⁵⁴ Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina. Czernowitzer Kreis (1817–1865). Statistik und Katastralmappen [The Franciscan Cadastre in the Crown Land of Bukovina. Chernivtsi Circle (1817–1865). Statistics and cadastral maps], Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs; Helmut Rumppler, Kurt Scharr, Constantin Ungureanu (Hg.) unter Mitarbeit von Walter Liebhart (Kartographie), Mario Kollegger (Statistik) und Roland Bäck (Register), Wien: Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, 2015, Band 112, 216 p.; P. 61, 65, 200 [in German].

⁵⁵ Курт Шарр у 2010 р. захистив докторську дисертацію на тему “Ландшафт Буковини”, видав путівник по Буковині та Чернівцях німецькою мовою.

⁵⁶ A Reference Guide to Modern Armenian Literature: 1500–1920, With an Introductory History, Compiled and with an Introduction by Kevork B. Bardakjian, Detroit: Wayne State University Press, 2000, P. 424 [in English].

⁵⁷ Die Habsburgermonarchie 1848–1918 [The Habsburg Monarchy 1848–1918], Band IX/1: Soziale Strukturen: Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft / Helmut Rumppler, Peter Urbanitsch, Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2010, 1822 s.; P. 1614 [in German].

⁵⁸ Bálint Varga. Rise and Fall of an Austrian Identity in the Provincial Historiography of Bukovina, *Austrian History Yearbook*, 2015, Vol. 46, P. 183–202 [in English].

Ягеллонського університету Анджей Земба (*Zięba Andrzej A.*) у статті “Нова знахідка з Ясс як джерело для аналізу картини Т. Аксентовича “Хрещення Вірменії””, опублікованій в краківському журналі, присвяченому польським вірменам, у 2019 р.⁵⁹. Серед європейської літератури знаходимо навіть покликання на книгу Д. Дана, присвячену східним вірменам Буковини, вірменською мовою. Цю роботу Д. Дана згадує сучасний угорський історик, вірменолог Корнель Надь (*Nagy Kornel*) у своїй праці “Церковна унія вірмен у Трансільванії (1685–1715)” (Геттінген, 2021)⁶⁰. У праці К. Надя розглянутий період переходу Трансільванії з-під впливу Османської до Австрійської імперії і посилення місіонерської діяльності католицького Риму. На той час ця територія була відкрита для міжконфесійної конкуренції. Аналізуючи роль Вірменської церковної унії в цьому процесі, автор монографії звернувся також і до історії вірмен Трансільванії, які мігрували з Молдови та Поділля між 1668–1672 рр. Саме з цього приводу Корнель Надь використав роботу Д. Дана про східних вірмен.

У сучасній європейській історіографії автори часто згадують і інші роботи Д. Дана, присвячені етносам Буковини. Наведемо декілька прикладів авторитетних видань. Так, праця Д. Дана про євреїв Буковини згадується у роботі сучасного польського історика, заступника директора Інституту європейських досліджень Ягеллонського університету Марека Тушевицького (*Tuszewicki Marek*) “Жаба під язик. Єврейська народна медицина у Східній Європі” (Краків, 2015; Лондон, 2021)⁶¹. Інша робота Д. Дана, присвячена циганам Буковини, згадана (використані також ілюстрації з цієї роботи) у праці двох сучасних німецьких істориків Дірка Сукова (*Suckow Dirk*) з Університету ім. Фрідріха-Олександра в Ерлангені і Нюрнберзі та Роберта Борна (*Born Robert*) з Федерального інституту культури та історії німців Південно-Східної Європи. Їхня праця “Розбійники та віртуозні музиканти: репрезентація ромів (циган) як східного Іншого у східній частині Габсбурзької монархії протягом XVIII – XIX ст.” опублікована в солідному виданні під редакцією Марші Мортон (*Morton Marsha*) (Інститут Пратта) і Барбари Ларсон (*Larson Barbara*) (Університет Західної Флориди) “Конструювання раси на кордонах Європи. Етнографія, антропологія та візуальна культура (1850–1930)” (Лондон-Нью-Йорк, 2021)⁶², де об’єднано ґрунтовні матеріали вчених з цієї теми стосовно таких країн, як Норвегія, Данія, Угорщина, Австрія, Німеччина та Росія.

У наш час зустрічаються роботи, в яких згадані одночасно декілька творів Д. Дана. Серед авторів таких праць відзначимо Маріану Хаусляйтнер (*Mariana Hausleitner*) – німецьку історикню румунського походження, яка працювала в Бременському університеті, Гессенському фонді досліджень конфліктів, Вільному університеті (Берлін), Федеральному інституті культури та історії німців Південно-Східної Європи. У своїй роботі “Румунізація Буковини: утвердження претензій Великої Румунії на національну державу (1918–1944)” (Мюнхен, 2001)⁶³ згадуються три роботи Д. Дана: “Липовани на Буковині”, “Цигани на Буковині”, “Роль буковинського духовенства у збереженні румунізму від поневолення (1775) – до звільнення Буковини (15.XI.1918)”. Знайомство з роботами Д. Дана засвідчено і в книзі сучасної польської етнологіні та культурної антропологині, доцента Ягеллонського університету Єви Марії Коцой (*Kocój Ewa*) “Пам’ять про старі віки. Символіка часу в румунському православному календарі” (Краків, 2013). Авторка покликається на три роботи Д. Дана румунською мовою: “Східні вірмени на Буковині”, “Липовани на Буковині” та “Дософтей: Митрополит Молдови3 (1624–1696)”⁶⁴.

Потрібно також згадати І том роботи Теодора Брюкклера (*Theodor Brückler*), історика та архівіста Федерального управління пам’яток у Відні, “Щодо історії охорони пам’яток в Австрії (1863–1891)” (Відень, 2020)⁶⁵. Автор згадав дві роботи Д. Дана, присвячені липованам та східним вірменам Буковини. Книга становить науковий інтерес також тим, що автор в ній навів список праць з історії та традиційної культури Буковини визначеного періоду, де роботи Д. Дана подаються поряд з такими вченими, як Йозеф Сомбаті, Йоганн Полек, Сіміон Маріан, Карл Ромшторфер та ін.

Висновки. Детальне вивчення творчої спадщини Д. Дана дозволяє нам класифікувати його роботи за такими категоріями: **I. Історичні роботи** (роботи присвячені церквам, монастирям, церковним діячам, освіті і культурі на Буковині, публікації історичних документів та актів); **II. “Монографії сіл”**; **III. Монографії, присвячені дослідженню історії та традиційній культурі етносів Буковини** (українцям, румунам, липованам, східним вірменам, циганам та євреям); **IV. Етнографічні роботи та фольклорні збірки**; **V. Проповіді та статті, присвячені духовно-церковним справам**; **VI. Роботи з музеєзнавства, охорони історичних пам’яток та палеографії**; **VII. Роботи, присвячені топоніміці та природознавству Буковини**; **VIII. Перекладацька**

⁵⁹ Zięba Andrzej A. Nowe znalezisko z Jassy jako źródło do analizy obrazu “Chrzest Armenii” pędzla Teodora Axentowicza [A new find from Jassy as a source for the analysis of the painting “Baptism of Armenia” by Teodor Axentowicz], *Lehahayer. Czasopismo poświęcone dziejom Ormian polskich* [Lehahayer. A journal devoted to the history of Polish Armenians], 2019, Vol. 6, P. 347–354 [in Polish].

⁶⁰ Nagy K. The Church-Union of the Armenians in Transilvania (1685–1715), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht and imprint of the Brill-Group, 2021, P. 89, 219 [in English].

⁶¹ Tuszewicki M. A frog under the tongue. Jewish Folk Medicine in Eastern Europe. First published in Polish (Wydawnictwo Austeria, Krakow, 2015); English translation of this abridged edition: 2021, London: The Littman Library of Jewish Civilization, 2021, P. 306 [in English].

⁶² Born R., Suckow D. Brigands and virtuous musicians: representations of Roma (“Gypsies”) as Oriental Other in the Eastern Part of the Habsburg Monarchy during the eighteenth and nineteenth centuries, *Constructing race on the borders of Europe. Ethnography, anthropology, and visual culture, 1850–1930*, Morton Marsha, Larson Barbara, London; New York: Bloomsbury Visual Arts, 2021, P. 85–106; P. 101–106 [in English].

⁶³ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944. Südosteuropäische Arbeiten 111 [The romanticization of Bukovina. The enforcement of Greater Romania's claim to the national state, 1918–1944. Southeast European Works 111], Munich: Oldenbourg, 2001, 497 p.; P. 467 [in German].

⁶⁴ Kocój Ewa. Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym [Memory of old ages. Time symbolism in the Romanian Orthodox calendar], Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013, P. 474 [in Polish].

⁶⁵ Brückler Th. Zur Geschichte der österreichischen Denkmalpflege: Die Ära Helfert [On the history of Austrian monument preservation: The Helfert era], Teil I: 1863 bis 1891, Wien: Bohrlau Verlag Ges. m.b.H.&Co. KG, 2020, P. 643 [in German].

діяльність; IX. Публіцистичні роботи; X. Мемуари, рецензії та некрологи.

Аналіз провідних журналів у галузі історії та народознавства, щорічників, вісників Національних бібліотек, матеріалів Міжнародних конгресів та конференцій, альбомів, бібліографічних та наукових праць, виданих у період 1890–1927 рр., дає нам підстави, по-перше, констатувати широке прижиттєве визнання та сприйняття наукових робіт Д. Дана не лише в межах Австро-Угорської імперії, але також у наукових колах Німеччини, Великобританії, Франції, Польщі, Болгарії, Росії та США; по-друге, – визнання його наукових робіт серед авторитетних науковців Європи та США і в наш час.

Аналіз періодичних видань та наукової літератури засвідчив, що найбільш відомими та цитованими в наукових колах Європи та США виявились роботи Д. Дана, присвячені етносам Буковини, звичаям та обрядам румунів, євреїв та східних вірмен Буковини, переважно ті, що були перевидані німецькою мовою.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, головний редактор українсько-румунського наукового журналу “Актуальні питання суспільних наук та історії медицини”. Коло наукових інтересів: Історія України та української культури, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи у сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності у

прикордонних регіонах. Автор понад 250 наукових праць, у т. ч. 9-и монографій, 14 навчальних посібників, 2 брошури.

Moysey Antoniy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Bukovinian State Medical University, editor of the Ukrainian-Romanian scientific journal “Current issues of social sciences and history of medicine.” Scientific interests are such as: history of Ukraine and Ukrainian culture, traditional culture of the population of Bukovina, mutual influence in the sphere of traditional culture of the Ukrainian and East-Roman population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in the border regions. The author of more than 250 scientific works, including 9 monographs, 14 educational aids, 2 brochures.

Моїсей Аркадій – заслужений вчитель України, у 1984–2000 рр. очолював районне методичне об’єднання вчителів історії, суспільствознавства та основ держави і права, директор департаменту освіти Румунського культурного центру “Єудоксіу Хурмузакі”, краєзнавець, автор 7 книг з історії рідного краю.

Moisey Arkadiy – is an honoured teacher of Ukraine. In 1984–2000 he headed the district methodological association of history teachers, social sciences and foundations of state and law, the director of the department of education of the Romanian Cultural Center „Eudoksiu Hurmuzaki”, ethnographer, the author of 7 books on the history of his native land.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© A. Moysey, A. Moisey, 2022

**ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ СВЯТКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ:
 НАЦІОНАЛЬНЕ-ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ**

Олександр КУРОЧКІН

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
 Ім. М.Т. Рильського АН України,
 Київський національний університет культури і мистецтв,
 olexkuro@gmail.com

**EUROPEAN MODELS OF FESTIVE COMMUNICATION:
 NATIONAL AND INTERNATIONAL**

Oleksandr KUROCHKIN

Institute of art history, folkloristics and ethnology,
 Named after M. T. Rylsky Academy of Sciences of Ukraine
 Kyiv National University of Culture and Arts,
 https://orcsd.org/0000-0002-3365-7266

Kurochkin Alexander. European models of festive communication: national and international. A holiday is an eternal and global category of human existence. All tribes and peoples had and have their own system of celebrations, and solemn events designed to unite people, protect and promote the values around which society organizes its life. **The purpose** of the article is to show the historically determined uniqueness of national holidays and to trace the trend towards the creation of a pan-European fund of mass holiday culture using concrete examples. **The methodology** of the article is based on descriptive and comparative methodological approaches of ethnological studies. **Scientific novelty.** The article examines historically formed models of holiday traditions of the peoples of Europe, which reflect the specifics of the state system of each country, and those that have gained international distribution. **Conclusions.** Holidays change throughout historical development depending on economic, political and cultural transformations. The study made it possible to trace the processes of detraditionalization of European society and the associated transition to new modern forms of mass culture.

Keywords: Europe, nation, state, holiday, ritual, secularization, fashion, globalization, westernization.

Вступ. Обраний Україною курс на рішучий відхід від комуністичного, тоталітарного минулого практично здійснюється шляхом впровадження європейських демократичних цінностей і стандартів. Важливою віхою на цьому шляху стало надання Україні офіційного статусу країни – кандидата Євросоюзу. Рухаючись до повноправного членства у сім'ї цивілізованих європейських держав, необхідно глибоко і предметно вивчити досвід будівництва цього унікального історичного утворення.

Мета статті полягає в тому, щоб на конкретних прикладах показати історично обумовлену своєрідність національних свят й простежити тенденцію до створення загальноєвропейського фонду масової святкової культури. За словами Жана Дювіньо: “Потрібно щоб історики, етнологи, психологи різних країн простежили у самих святкових маніфестаціях прояви самоутвердження і динамічні форми, що постійно відновлюються, відтворюючись із матриць уявлень”¹.

Джерельна база дослідження неосяжна, проте бракує синтетичних праць загальноєвропейського масштабу. Як правило, етнологи і культурологи обмежуються аналізом матеріалів про святкові традиції окремих народів або регіонів. Показові щодо цього монографічні видання останніх десятиліть². Корисну інформацію вдалося почерпнути з відкритих джерел інтернет-ресурсів.

Методологія дослідження базується на міждисциплінарному підході й використанні методу крос-культурного аналізу, який полягає у порівнянні ряду однорідних фактів, що суттєво відрізняються своїм генезисом і смисловим наповненням.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політична карта Європи нагадує химерну мозаїчну картину, яку утворюють кордони 50 незалежних держав, 9 залежних територій і 6 невизнаних республік. На просторі від Атлантики до Уральських гір проживає понад півмільярда людей, що належать до різних етнічних, релігійних, культурних спільнот, додержуються відмінних звичаїв і традицій. Наявні об'єктивні відмінності й протиріччя не заперечують факт існування ментального наративу “єдина Європа”. У наші дні він набуває особливої актуальності у контексті дедалі прогресуючих глобалізаційних, інтеграційних, інформативно-комунікативних процесів.

Авторитет будь-якої держави у сучасному глобалізованому світі ґрунтується не лише на військовій могутності, розвинутій економіці, науковому потенціалі, добробуті громадян. Образ і сприйняття країни значною мірою залежить від того, яке місце вона займає у світовому культурному процесі. Враховуючи ці обставини, кожна європейська нація вибудовує власний пантеон видатних імен і подій, які характеризують її найвищі здобутки. Збереженню і ревіталізації історичної пам'яті сприяє усталена система святкових

¹ Dyuvin'о Zh. “Chas dlya svyata” [Time for a celebration], *Kur'yer YUNESKO* [UNESCO Courier], 1990, lyutyi, P. 11 [in Ukrainian].

² Kurochkin O. Svyatkovyy rik ukrayintsiv (vid davnyny do suchasnosti) [Festive year of Ukrainians (from ancient times to modern times)], Bila Tserkva, 2014, 385 p. [in Ukrainian]; Baum K. Haasbuch der Bayerischen Braüche und Feste, München, 209, 176 p. [in German]; Langhammerova. Lidové zvyky, Praha, 2004 [in Czech]; The Celtie Year. Toulson Shirley, London, 2002, 272 p. [in English]; Szymanáerska H. Polski Tradycie świąteczne, Warszawa, 2003, 215 p. [in Polish].

координат, яка вбирає в себе досвід багатьох поколінь.

Окремі європейські країни, що мають давні традиції державності, пов'язують свої головні національні свята із якоюсь видатною віхою в своїй історії, наприклад: створення флоту в червні 1503 р. (Швеція), чи з днем смерті поета Камоенса – 16 червня 1580 р. (Португалія).

Одними з творців європейської демократії по праву можуть вважати себе швейцарці. 1 серпня 1291 р. горяни трьох альпійських кантонів – Урі, Швица та Унтервальдена на лузі Рютлі біля озера Люцерн, створили постійний союз. Так виникла швейцарська конфедерація, до якої з часом приєдналися інші кантони з поліетнічним населенням (німці, французи, італійці, ретороманці). З самого початку країна будувалася на засадах громадського самоуправління: кожен житель кантона чоловічої статі мав право голосу, вибори відбувалися на демократичній основі. Обране керівництво було зобов'язане звітуватися за весь термін свого правління. Таким чином Швейцарія стала визнаним європейським лідером в плані забезпечення громадянських і особистих свобод. Вже в XIX століття Швейцарія відмовилась від вступу у будь-які військові блоки і союзи. Традиційний нейтралітет зробив її центром знаходження багатьох міжнародних організацій, що посприяло процвітанню країни. Показовим є той факт, що Швейцарія має у Європі найвищий відсоток людей старше 100 років.

Офіційні урочистості загальнонаціонального свята 1 серпня відбуваються на історичному лузі Рютлі, де понад 700 років тому був проголошений союз трьох кантонів. Радіо і телебачення транслюють публічний виступ Президента Швейцарії. Своєрідність країни в тому, що основні святкові маніфестації, ритуали і розваги проходять не на федеральному, а на кантональному рівні. В багатьох територіальних громадах відбуваються концерти, виступи хорів, різні спортивні заходи і презентації. Деякі туристичні фірми спонсорують організацію феєрверків. За традицією, на пагорбах і височинах запалюють багаття. Вони символізують вогні, якими у чотирнадцятому столітті горяни сповіщали сусідів про висилку іноземних судових приставів, тобто про звільнення від чужинецького ярма. Згадуючи минуле, діти і молодь ходять вночі з яскравими паперовими ліхтариками. З нагоди свята державні й приватні будівлі прикрашають національними і кантональними прапорами. Особливі торжества відбуваються на Рейнському водоспаді у Шаффхаузені. З 1966 року він регулярно висвітлюється різноманітною світлолілюмінацією у День заснування Конфедерації.

Відповідно до сучасного іспанського законодавства, на загальнодержавному рівні встановлено 12 святкових днів, серед яких офіційний статус мають два – Національний день 12 жовтня і День Конституції 6 грудня. Знакове історичне підґрунтя має Національний день Королівства Іспанії. Він приурочений до відкриття Нового Світу Христофором Колумбом у 1492 році. Хоча Колумб народився в італійській Генуї, але його славнозвісну експедицію спонсорував іспанський король Фердинанд, що дає іспанцям право приписувати собі першість у відкритті Америки. Прив'язка головного національного свята до

подій далекого минулого, вочевидь, має подвійний сенс. По-перше, в такий спосіб іспанці маніфестують свій визначальний внесок у розвиток світової цивілізації. По-друге, робиться спроба “викреслити” з пам'яті суспільства спогади про криваві сторінки історії XX століття з мільйонами жертв Громадянської війни і диктатури Каудільо Франко.

Відзначаючи епохальне відкриття Колумба, 12 жовтня традиційно влаштовують парад збройних сил Іспанії. Він проходить у Мадриді й включає в себе проходження більше 3 тисяч солдатів і військової техніки. В небі над містом здійснюють польоти військові літаки. Вони залишають за собою червоні та жовті димові доріжки, які символізують іспанський прапор.

Традиційно як головне національне свято французи відзначають день взяття фортеці-в'язниці Бастилії 14 липня 1789 року. Французька революція 1789-92 рр. докорінно змінила управління державою і суспільством. На місце королівської влади прийшла влада республіканських інституцій. Вибрані депутати Конвенту повалили феодальний лад і дворянство втратило свої привілеї. Намагаючись показати всьому світу приклади гуманізму і демократії, революціонери прийняли “Декларацію прав людини і громадянина”, в якій обстоювалося право кожного висловлювати свої погляди і переконання. Перспективи побудови нового громадянського устрою суспільства надовго визначили гасла: “Свобода, рівність, братерство”.

Новаторство і творчий потенціал Французької революції отримали яскравий вияв в організації масових народних свят. Уявлення про те, які при цьому переслідувалися цілі, дає виступ полум'яного якобінця Робесп'єра на засіданні Конвенту 7 травня 1794 року. У ньому, зокрема, наголошувалося: “...Найвеличніше що є в природі – людина і найчудовіше з усіх видовищ – видовище об'єднаного народу. Безсумнівно, що система свят повинна презентувати і найніжніші узи братерства і наймогутніший засіб відродження...”³.

Усвідомлюючи величезне революціонізує значення масового свята, якобінський Конвент рішуче скасував старе релігійне літочислення і церковну ритуалістику й проголосив народними святами зовсім нові події: дні революційних перемог, дні трауру, початку сіви, збирання врожаю тощо.

Свята Французької революції були вільними і відкритими для всіх, хто бажав брати участь у спільному дійстві. На зміну претензійній величності монархічного церемоніалу прийшли екстатичне збудження і радість, посилені громом барабанів і звуків музики. Основою музичного репертуару революційного свята стали славнозвісна “Марсельеза” і танцювальна мелодія “«Са ітга» з приспівом «всіх аристократів на ліхтар»”. Помітні художньо-естетичні досягнення в організації й оформленні масових заходів парижан кінця ХУІІІ ст. пов'язані з діяльністю видатних митців: художника Давида, поета Шеньє, музиканта Госсєка та інших. Виразними символами проголошеної республіки стали: трьохкольорова кокарда, фрігійський ковпак, спис, “вітгар Вітчизни”, “дерево свободи”.

Варто згадати, що у період революційного піднесення 1789–1792 рр. відбувалось негласне змагання двох моделей масового свята, пропагованих

³ Rollan Romen “Sobraniye sochineniy” [The collection of works], v 14-t., t. T.14, Moskva, 1958, P. 257 [in Russian].

Ж.-Ж. Руссо і Давидом. Перший вважав свято синонімом свободи і самодіяльності, закликаючи втягнути глядачів у видовище, зробіть їх самих акторами. Натомість Давид, як художній організатор і режисер, відкидаючи всілякі імпровізації, формував свято строго за зарані розробленими програмами і сценаріями. Творче протиставлення цих двох концептуальних моделей продовжується і в наші дні.

Видатні художньо-естетичні здобутки Великої Французької революції в галузі організації й проведення масового свята залишили яскравий слід в історії світової культури, але не знайшли гідного продовження в наступних поколіннях. В роки Термідору, правління Наполеона і його наступників відбувався процес деградації революційного свята, яке, втрачаючи свій демократичний потенціал, помітно трансформувалося в парадно-офіційний захід.

У наші дні роковини з нагоди взяття Бастилії 1789 року відзначаються як свято патріотизму і національної єдності всіх французів. Урочисті церемонії проводяться по всій території Франції, а в Парижі на Єлисейських полях відбувається військовий парад, який вважається одним з найстаріших в Європі. Парад проходить за участю Президента, зазвичай його відкривають юні кадети, за ними рухається піхота і моторизовані частини, а в небі проносяться військові літаки і гвинтокрили. Останнім часом на парад традиційно запрошують підрозділи з країн – союзників Франції.

Неофіційну частину святкування 14 липня формує ініціатива громадських і профспілкових організацій, окремих міських і сільських комун. По всій країні у цей вихідний день влаштовуються бали, вечірки, концерти та інші розважально-видовищні заходи. Увечері о 10.00 над містами Франції спалахують вогні салютів і фесрверків.

Порівнюючи характер і форми відзначення свята падіння Бастилії в роки революції і на сучасному етапі, бачимо суттєві відмінності. У минулому залишились пафосні театралізації, монументальні видовища, ритуальні колективні присяги, масові хори, багатолюдні процесії тощо, але збереглося головне – усвідомлення надзвичайної ваги поворотного моменту в історії Франції.

Визначення приводів організації загальнонаціональних урочистостей і маніфестацій – рішення держави, яке може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Повчальна історія “Дня Седану”, який відзначали 2 вересня у Кайзерівській Німеччині на згадку про перемогу над французами 1870 року. Свято носило явно шовіністичний і мілітаристський характер: вивішували знамена, грали сурми, відбувалися паради і виголошувалися патріотичні промови, покладалися квіти до кінної статуї Вільгельма I-переможця під Седаном. Всі ці церемонії мали тішити національну гордість і самовдоволення патріотичних бюргерів. Відверто шовіністичні урочистості раптово втратили будь-який сенс й були відмінені у 1918 році, після поразки Німеччини у I світовій війні⁴.

Так само у сміттєвий кошик історії пішли й всі помпезні ритуали й мілітаризовані святкові акції фашистського третього Рейху (1933-1945). У цьому

ідеологічному непотребі можна бачити чимало спільного зі святковою практикою тоталітарного сталінського режиму.

Після перемоги у війні з Францією 1871 року змогли об'єднатися в єдине ціле дрібні й більші німецькі князівства. На чолі нової держави став прусський король, який об'явив себе імператором Германії. Про цю подію обов'язково згадують підручники історії. Проте в сучасній демократичній Німеччині як головне державне свято відзначається 3 жовтня – “День єдності”, що знаменує об'єднання двох німецьких республік у ФНР 1990 року. Цьому історичному акту передувало повалення Берлінського муру, який кілька десятиліть розділяв німців Західної і Східної Німеччини. День, коли ця штучна перепона була зруйнована, вилився у справжнє народне свято за участю сотень тисяч людей. Щорічно як урочисту подію його відзначають 9 листопада.

Деякі сучасні свята німців не мають статусу вихідного дня, але це не впливає на рівень їх популярності. Показове в цьому плані широке визнання мюнхенського пивного фестивалю “Oktoberfest”. Особлива роль пива в житті й побуті німців загальновідома. Про це переконливо свідчить розгалужена мережа спеціалізованих пивних закладів на різні смаки і гаманці, яка густо покриває всю країну. За масштабами надходження у бюджет пивну індустрію порівнюють зі стратегічними галузями промисловості.

У Німеччині, де історично склався справжній культ пива, цей напій здавна супроводжували різноманітні святкові церемонії. Так у Вестфалії 22 лютого (день св. Петра), за традицією проходили вибори магістрату і гільдії, розподілялися громадські посади. З цієї нагоди варили міцне пиво (Petribier), а також пекли пиріг з медом (Peterskuchen).

Найбільш запопадливими шанувальниками пива в Німеччині вважають мешканців землі Баварії. “Пиво в Баварії, - зазначає Бруно Йонас, – це не тільки напій, але й головний харчовий продукт й вираз їх способу життя. Через пиво баварець ідентифікує себе зі своїм регіоном”⁵. Слава баварського пива базується на його високій гарантованій якості. Усі найбільші баварські пивоварні строго дотримуються критеріїв чистоти ячмінного напою, задекларованих ще указом 1516 року. На честь цього законодавчого акту 23 квітня відзначається Національний день пива. І в наші дні пиво залишається універсальним компонентом повсякденної і святкової культури німців. Є всі підстави вважати пиво національним напоєм німців, одним з маркерів і символів етнічної ідентичності. Ці особливості яскраво виявляються у мюнхенському пивному фестивалі Oktoberfest, який 2010 року відзначав своє двохсотліття.

Сьогодні колишнє народне свято помітно трансформувалося у пивне маркетингове видовище, яке постійно розширює аудиторію своїх прихильників й служить успішним комерційним прикладом для наслідування в інших країнах. Характерну тенденцію спостерігаємо в останні десятиліття. У контексті європейського вибору в Україну прийшла комерційна мода на пивний німецький антураж. Вона заявляє про себе в оформленні численних ресторанів, барів, пивних

⁴ Demandt A. Über die Deutschen. Eine kleine Kulturgeschichte [About the Germans. A little cultural history], Propyläen, 2008, P. 447–448 [in German].

⁵ Jonas B. Gebrauchsanweisung für Bayern [About the Germans. A small cultural history Instructions for Bavaria], München, 2006, P. 248 [in German].

з традиційним німецьким дизайном і колоритом, нерідко з пропозицією популярних марок хмільного напою, виготовленого в броварнях ФРН. У той же час в різних містах нашої країни здійснюються більш-менш вдалі спроби прищепити на українському ґрунті баварське пивне свято Октоберфест. Проте і за масштабами, і за рівнем надання послуг ці скороспілі копії дуже далекі від оригіналу⁶.

Наочним прикладом глобальної вестернізації у вітчизняному святковому просторі може служити свято всіх закоханих – День Св. Валентина. Воно прийшло до нас з англо-американських теренів у привабливій комерційній упаковці: напередодні 14 лютого повсюди з'являються серцеподібні сувеніри, листівки амурного змісту, в крамницях запроваджуються знижки, радіо і телебачення робиться нудно-нав'язливим у рекламі подарунків. На думку деяких західних культурологів, це маркетингове свято вигадане для того, щоб торгівля мала змогу продати товари, які не вдалося реалізувати в різдвяно-новорічний період. Зворушлива легенда про римського священика Валентина, який, нібито, у III ст.н.е. заплатив життям, з'єднуючи шлюбом закоханих, як і більшість агіографічних сюжетів, документальних історичних підтверджень не має.

За нашими спостереженнями, новомодне і буржуазне свято Валентина подобається молоді й тому досить швидко поширюється в Україні. Воно має і особистісний і громадський вимір. Як і на Заході, цього дня закохані дарують одне одному подарунки, квіти, сувеніри, освідчуються в коханні листівками-валентинками, електронною поштою, за допомогою мобільного зв'язку тощо.

Швидко акультурація свята св. Валентина на українському ґрунті пояснюється не лише наступом ринкової економіки і глобалізаційних процесів, а й тим, що свята попередньої доби мало звертали уваги на світ особистих почуттів і сімейних цінностей.

“Діалогічність культури,- наголошує філософ В.Лісовий, – є одним з джерел її динамізму”⁷. У контексті глобалізаційних процесів у громадському і сімейному побуті наших співвітчизників поступово популяризуються такі міжнародні святкові бренди як День матері, День батька, День захисту природи, День кави та інші.

Свято – інститут або механізм культури, не позбавлений політичної значимості й кон'юктури. Задекларований Україною курс на відхід від тоталітарно-радянського минулого практично здійснюється шляхом поступового входження в систему європейських демократичних цінностей і стандартів життя, що знайшло конденсований вираз у популярному гаслі: “Побудуємо Європу у власному домі”.

У матрицю цих нових суспільних орієнтирів

логічно лягає свято Європи, котре недавно з'явилося на українських теренах. Воно є своєрідною візитною карткою Євросоюзу, до якого прагне приєднатися наша держава.

Головний сенс цього свята полягає в тому, щоб допомогти українцям ближче ознайомитись з культурою і традиціями інших європейських народів.

Наразі Україна – палаючий кордон між європейською демократією і східною авторитарією. Злочинна війна, розв'язана 24 лютого 2022 року агресивним російським режимом проти суверенної України, стала поворотним пунктом сучасної історії людства. В екстремальних умовах війни народжується нове осмислення сенсу життя, нове розуміння перспектив розвитку земної цивілізації, взаємодії різних народів і культур.

Висновки. Відомо, що запровадження нових культурних моделей в іноетнічному середовищі – процес складний і довготривалий. Важливою передумовою його є широка обізнаність громадськості країни-реципієнта з автентичними традиціями країни-донора.

Розгалужена система святкової комунікації – важливий чинник у становленні європейських державних націй. Сьогодні ще передчасно говорити про створення єдиної метаєвропейської спільноти, але вона формується на різних рівнях: економічному, політичному, культурному. Спільні святкові традиції та івенти також активно сприяють цьому процесу. В умовах, коли долаються культурні й мовні бар'єри з'являються нові форми і моделі святкової комунікації, що набирають інтернаціонального поширення.

Курочкін Олександр – д. істор. н., проф. Київського національного університету культури і мистецтв. Працює також в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. Автор понад 200 наукових публікацій, з них 5 монографій. Коло наукових зацікавлень: історія календарної та сімейної звичаєвості, міфологія і демонологія, маскознавство, процеси етнічної ідентифікації, карнавальна-святкова культура українців та інших європейських народів.

Kurochkin Olexander – doctor of historical sciences, professor Kyiv National University of Culture and Arts. He also works at the Institute of Art History, Folklore and Ethnology named after M. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine. Author of over 200 scientific publications, including 5 monographs. Scientific interests: history calendar and family traditions, mythology and demonology, processes of ethnic identity, culture festive carnival Ukrainian and other European nations.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© O. Kurochkin, 2022

⁶ Kurochkin O. “Bavars'ke svyato «Oktoberfest»: tradytsiyi i suchasnist” [The Bavarian holiday “Oktoberfest”: traditions and modernity], *Svyatkovy-obryadova kul'tura* [Festive and ceremonial culture], Vybrani pratsi,-K.- Lira, 2018, P.268-278 [in Ukrainian].

⁷ Lisovyi V. “Etnos i natsiya” [Ethnicity and nation], *Narodna tvorchist' ta etnografyia* [Folk creativity and ethnography], 1999, N 1, P. 25 [in Ukrainian].

ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ КАФЕДРИ МЕДИЧНОЇ ХІМІЇ (ПЕРІОД 1979–1985 РР)

Олеся ПЕРЕПЕЛИЦЯ, Михайло БРАТЕНКО, Ірина ДІЙЧУК,
perepelytsia.olesia@bsmu.edu.ua; bratenko.mykhailo@bsmu.edu.ua
diichuk.iryna@bsmu.edu.ua

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)

ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ КАФЕДРИ МЕДИЧНОЇ ХІМІЇ (ПЕРІОД 1979–1985 РР)

Olesia PEREPELYTSIA, Mykhaylo BRATENKO, Iryna DIICHUK,
Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID 0000-0003-4912-3696; Scopus Author ID 57222552006
RESEARCHER ID L-5086-2016

ORCID ID: 0000-0001-6849-0948; RESEARCHER ID C-2682-2017

ORCID ID: 0000-0002-6078-0921; Scopus Author ID 57216869127

Olesya Perepelitsa, Mykhailo Bratenko, Iryna Diychuk. Historical and bibliographic study of the staff of the Department of Medical Chemistry (period 1979–1985). The article continues the work on the analysis of the main stages of the activity of the Department of General Chemistry after its merger with the Department of Biological Chemistry, in particular, the period from 1979 to 1985. **The purpose** of scientific research is to highlight the bibliographic data of specialists with chemical qualifications during the period of existence of the structural division called “Department of Medical Chemistry”, which was headed by prof. Kovtunyak M. A. **The relevance** of the study is determined by the need to eliminate the gap in the historical path of scientific and pedagogical personnel with chemical qualifications during their stay in the department of medical chemistry. **The method** of work is related to the analysis of historiographic publications, and archival materials and interviewing the employees of the department during the described period of work. The bibliography of specialists with chemical qualifications with at least 25 years of work experience at the educational institution is highlighted and the personal contribution of each to the development of the Chernivtsi State Medical Institute is specified. **Conclusions.** The biographical data of the teachers of the chemical qualification of the Department of Medical Chemistry of the Chernivtsi State Medical Institute in the period 1979–1985 are highlighted.

Keywords: Chernivtsi State Medical Institute, Department of Medical Chemistry, activities, bibliographic references.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами проведеного нами дослідження історичного шляху кафедри загальної хімії Чернівецького державного медичного інституту (ЧДМІ), згодом кафедри медичної та фармацевтичної хімії Буковинського державного медичного університету (БДМУ) можна умовно виокремити три періоди в її становленні та розвитку. Перший період (1944–1979 рр.) – становлення кафедри як окремого структурного підрозділу ЧДМІ, з яким пов'язано створення матеріально-технічної бази кафедри, формування кадрового складу, визначення напрямків наукової діяльності – описаний в попередніх наших роботах¹. Другий період (1979–2011 рр.) – діяльність кафедри в складі єдиного структурного підрозділу під назвою “Кафедра медичної хімії”, утвореного внаслідок об'єднання з кафедрою біологічної хімії. Цей період

висвітлений частково та однобоко. Третій період (з 2011 р.) – виокремлення внаслідок реорганізації структурного підрозділу під назвою “Кафедра медичної та фармацевтичної хімії”, діяльність якої буде нашим об'єктом досліджень у майбутніх роботах.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Наукові розвідки стосовно діяльності кафедри медичної хімії періоду 1979–2011 рр. містять багато прогалин, особливо неописаними є біографічні дані щодо науково-педагогічних кадрів хімічної кваліфікації. За вказаний період кафедру медичної хімії очолювали проф. М. А. Ковтуняк (1979 – 1985 рр.) та проф. І. Ф. Мещишен (1985–2011 рр.). Із-за наявності чисельного архівного матеріалу цей період опишемо поетапно з врахуванням періодів діяльності очільників кафедри. Історичні довідки щодо кадрового складу

Perepelytsia O., Bratenko M., Stadniichuk R., Tashchuk K. “Denysenko Valentyna Pavlivna: Shliakh naukotsia (do 50-richchia vyznannia etoni-
iu)” [Denisenko Valentina Pavlovna: The path of the scientist (to the 50th anniversary of the recognition of the ethony)]. *Aktualni pytannia suspil-
nykh nauk ta istorii medytsyny. Spilnyi ukrainsko-rumunskiyi naukovyi zhurnal* [Current issues of social sciences and history of medicine. Joint
Ukrainian-Romanian scientific journal], 2017, N. 4, P. 53–57 [in Ukrainian]; Stadniichuk R., Bratenko M., Perepelytsia O. “Fundamentalizatsiia
naukovogo napriamku – tsilesipriamovanogo orhanichnogo syntezu na kafedri zagalnoi khimii (period 1953–1976 rr.)” [Fundamentalization of the
scientific direction - purposeful organic synthesis at the Department of General Chemistry (period 1953–1976)], *Aktualni pytannia suspilnykh
nauk ta istorii medytsyny. Spilnyi ukrainsko-rumunskiyi naukovyi zhurnal* [Current issues of social sciences and history of medicine. Joint Ukraini-
an-Romanian scientific journal], 2018, N. 2, P. 33–36 [in Ukrainian]; Stadniichuk R., Bratenko M., Perepelytsia O. “Stanovlennia naukovo-
napriamku doslidzhen kafedry medychnoi ta farmatsevtichnoi khimii (do 105-richchia z dnia narodzhennia A.V. Dombrovskoho)” [Formation
of the scientific direction of research of the Department of Medical and Pharmaceutical Chemistry (to the 105th anniversary of the birth of A.V.
Dombrovsky)], *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny. Spilnyi ukrainsko-rumunskiyi naukovyi zhurnal* [Current issues of social
sciences and history of medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal], 2017, N. 2, P. 25–28 [in Ukrainian].

дозволять читачам зрозуміти шлях розвитку кафедри, доторкнутися до персоналізованої історії співробітників з розумінням індивідуального внеску кожного.

Метою наукової розвідки є висвітлення бібліографічних даних фахівців хімічної кваліфікації кафедри медичної хімії, які плідно працювали більш як чверть століття в науковому та навчально-методичному напрямках.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю ліквідувати прогалину в історичному шляху окремих науково-педагогічних кадрів, які працювали в період завідування кафедрою медичної хімії проф. Ковтуняком М. А.

У науковому доробку методика роботи пов'язана з аналізом історіографічних видань, архівних матеріалів та інтерв'юванням працівників кафедри описуваного періоду роботи.

Виклад основного матеріалу. У 1979 р. кафедра загальної хімії була об'єднана з кафедрою біологічної хімії під назвою "Кафедра медичної хімії". Очолив кафедру професор Микола Артемович Ковтуняк¹. У штаті кафедри 14 працівників: 10 представників науково-педагогічного складу, з них дисципліни хімічного спрямування читали доцент К. Г. Ташук, асистенти: Р. Ф. Стаднійчук, С. Д. Федоряк, Л. С. Костюк, П. В. Присяжнюк, М. В. Халатурник (з 1981 р), викладач Д.З.Попівчук та 4 лаборанти – Л. С. Марчук, С. С. Бабич, Т. В. Канюченко, С. І. Сереброва (фото).

З початку 70-х років у медичному інституті зростає чисельність студентів, зокрема із Чернівецької області². Запитом вишу була якісна підготовка спеціалістів медичного напрямку з пріоритетом на практичне навчання. Змінювалися педагогічні підходи: з лекційних курсів вилучався матеріал описового характеру, доступно висвітлений в підручниках, запроваджувалися елементи програмованого контролю. Орієнтація на практичне навчання сприяла покращанню матеріальної бази кафедри – на практичних заняттях почали застосовувати фотоколориметри, набули широкого використання технічні засоби навчання, зокрема діапроектори. Наочне забезпечення практичних занять було достатнім для їх проведення у повних групах³. У студентських колективах панувала атмосфера навчання. Приділялась значна увага роботі студентського наукового гуртка (фото 2). Наукові роботи гуртківців відзначалися преміями та грамотами. Науковці працювали у двох напрямках. Пріоритетною науковою тематикою кафедри було вивчення регуляції синтезу й секреції гормонів та обміну мікроелементів. Сфера наукових напрацювань фахівців хімічної кваліфікації не змінилася, зберігалася спадкоємність з тематикою колишньої кафедри загальної хімії щодо синтезу та вивчення властивостей біологічно активних сполук – похідних четвертинних амонійних солей. Злагоджена робота колективу, наявність матеріально-технічного забезпечення, а також мотивованих до навчання студентів сприяли відзначенню кафедри

переможницею змагання серед інших кафедр⁵.

Отже, описаний період характеризується удосконаленням методик педагогічної роботи сформованими науковцями, що відповідало запити суспільства щодо підготовки медичних фахівців. Зупинимося на коротких історичних нарисах в персоналіях.

Ташук Корній Григорович народився 27 грудня 1936 року в с. Стрілецький Кут Кіцманського району Чернівецької області в сім'ї селянина. Після закінчення у 1954 р. Стрілецько-кутської середньої школи вступив на хімічний факультет Чернівецького державного університету (ЧДУ), навчання в якому завершив у 1959 р. за спеціальністю «органічна хімія». Після завершення університету працював лаборантом кафедри органічної хімії, молодшим науковим співробітником, згодом старшим науковим співробітником лабораторії мономерів ЧДУ. З 1961 по 1965 рр. навчався в заочній аспірантурі при кафедрі органічної хімії ЧДУ (керівник – проф. А.В.Домбровський)⁶. 7 жовтня 1966 року захистив кандидатську дисертацію на тему "Хлорарилування і арилуювання стиролів та деякі перетворення продуктів реакції". Восени 1966 року зарахований на посаду асистента кафедри загальної хімії ЧДМУ, у 1968 р. призначений на посаду старшого викладача, а в 1974 р. – на посаду доцента цієї ж кафедри⁷. Читав лекції з біоорганічної хімії, вів практичні заняття з біонеорганічної та біоорганічної хімії, згодом – із загальної та біофізичної хімії. У 1976 р. одержав звання доцента. Виконував обов'язки декана 2 курсу, був членом предметної методичної комісії з фізико-хімічних дисциплін університету (згодом – комісії з медико-біологічних дисциплін фізико-хімічного та фізіологічного профілю), а також членом спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій⁸. Читав лекції для населення міста та області. Опублікував 28 наукових робіт. У 2011 р. після реорганізації кафедри медичної хімії і виокремлення двох окремих структурних підрозділів працював на посаді доцента кафедри біоорганічної та біологічної хімії й клінічної біохімії. У стінах навчального закладу Корній Григорович пропрацював 52 роки. Нагороджений почесним знаком "Відмінник народної освіти України", медаллю "Ветеран праці". Користувався в студентів повагою за вміння логічно та доступно пояснювати навчальний матеріал, володів педагогічним тактом та педагогічною майстерністю, які ставили собі за приклад колеги та студенти. 15 листопада 2018 року раптово пішов з життя.

Федоряк Сергій Дмитрович народився 17 серпня 1941 року в селі Борівці Кіцманського району Чернівецької області в сім'ї селян. З 1948 по 1958 рр. навчався в Борівській середній школі. У 1959 р. вступив на хімічний факультет ЧДУ, який закінчив в 1964 р. за спеціальністю "Неорганічна хімія". По закінченню університету був направлений на роботу у Великокучурівську середню школу Глибоцького району вчителем хімії. Впродовж

² Доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри біологічної хімії 1966-1979 рр.

³ Boychuk T., Moysay A. "The most important events in the history of Chernivtsi state medical institute for 1954 – 1974", *Aktualni pytan- nia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny. Spilnyi ukrainsko-rumunskyi naukovyi zhurnal* [Current issues of social sciences and history of medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal], 2020, N 2 (26), P. 7-8 [in English].

⁴ "Zasnovnyky kafedr – koryfeyi nauky BDMU", *Bibliohrafichnyi pokazhchyk* [Founders of departments – luminaries of science of BSMU. Bibliographic index], ed. by L. Yen'kova, N. Zhuk, S. Zaderey, V. Tretiyak, V. Tsymbal, Chernivtsi, 2015, 311 p. [in Ukrainian].

⁵ Arhiv BDMU [The BSMU Archive], F. R-59. Opys 19, sprava №. 71, Kovtuniak Mykola Artemiiovych, ark. 57 [In Ukrainian].

⁶ Arhiv BDMU [The BSMU Archive], F. R-163, spr. №. 5, Tashchuk Kornelii Hryhorovych, ark. 5-6 [in Ukrainian].

⁷ Ibidem, ark. 36.

⁸ Ibidem.

1964–1965 р. р. служив в лавах Радянської Армії. Після демобілізації був зарахований на посаду старшого лаборанта кафедри біологічної хімії ЧДМІ. З 1967 р. працював на посаді асистента кафедри, викладав біологічну хімію. У 1972 р. переведений на посаду асистента кафедри загальної хімії. Викладав органічну, фізичну та колоїдну хімії, загальну хімію з елементами кількісного аналізу, хімію біогенних елементів з основами якісного аналізу. Вів студентський гурток, брав участь в підготовці експериментальних турів олімпіад “Юний хімік”. Синтезував 14 сполук з потенційно високою біологічною активністю⁹. Був головою інститутської первинної організації товариства охорони пам’яток історії і культури, а також громадським деканом 1-2 курсів лікувального та педіатричного факультетів. Пропрацював у навчальному закладі 44 роки. Нагороджений медаллю «Ветеран праці».

Широкий кругозір високоерудованого фахівця, ґрунтовні теоретичні та практичні знання, добросовісне, ретельне та господарське відношення до устаткування кафедри сприяло залученню Сергія Дмитровича до виконання обов’язків матеріально-відповідальної особи кафедри впродовж трьох десятиліть та відповідального матеріально-відповідальної особи інститутського складу дорогоцінних металів та сильнодіючих отруйних речовин¹⁰. Постійно намагався покращити матеріальне забезпечення практичних занять. Стриманість, чуливість, увага до колег по роботі та студентів слугувало формуванню авторитету серед колег кафедри, інституту та студентства. Його називали в університеті “людиною слова”. 17 грудня 2009 року пішов з життя після важкої хвороби.

Стаднійчук Раїса Федорівна народилася 7 грудня 1938 року в с. Нехворощ Корсунь-Шевченківського району Черкаської області в сім’ї службовців. У 1946 р. зарахована до Нехворощанської початкової школи, з 1947 по 1950 рр. навчалась в м. Александрія Кіровоградської області, а з 1950 по 1956 р. – середній школі смт Підволочиськ Тернопільської області. У 1957 р. закінчила з медаллю середню школу м. Заліщики Тернопільської області й вступила на хімічний факультет ЧДУ, який закінчила з відзнакою в 1962 р. З 1962 по 1966 рр. працювала інженером Севмаш підприємства Міністерства кораблебудування (м. Северодвінськ Архангельської області)¹¹. Впродовж лютого-липня 1967 р. працювала на погодинній основі асистентом кафедри загальної хімії ЧДМІ, викладала загальну, аналітичну та органічну хімію студентам-першокурсникам. Впродовж 1968-1971 рр. навчалася в аспірантурі при кафедрі органічної хімії ЧДУ. У 1970 р. зарахована на посаду лаборанта, а згодом старшого лаборанта кафедри загальної хімії ЧДМІ. У 1973 р. переведена на посаду викладача підготовчого відділення ЧДМІ, а в 1975 р. – зарахована на посаду асистента кафедри загальної хімії¹². У травні 1978 р. захистила дисертацію “Синтез і дослідження хінокарбоціанінових барвників з замісниками в поліметиновому хромофорі”. У червні 1978 року присуджено ступінь кандидата хімічних наук¹³. Вела науковий пошук щодо синтезу та вивчення властивостей нових гетероциклічних сполук хінолінового

ряду, що містить четвертинний атом Нітрогену. Раїсою Федорівною синтезовано понад 25 нових сполук, для яких встановлена біологічна дія (стимулятори росту рослин та антимікробна активність). Автор понад 20 наукових робіт. Має авторське свідоцтво щодо синтезу 1,2-біс(диметиламіно)етану, виробництво якого було впроваджено на Київському фармацевтичному заводі імені Ломоносова¹⁴. Читала лекції природничо-наукового напрямку для населення міста й області, а також лекції для вчителів шкіл на курсах підвищення кваліфікації в Обласному інституті вдосконалення вчителів. Керувала науково-дослідною роботою студентів-гуртківців.

Працелюбний, ініціативний, добросовісний педагог. За півстолітню роботу на кафедрі Раїсою Федорівною проведена велика методична робота щодо підготовки навчальних матеріалів з біонеорганічної, біофізичної, біоорганічної, аналітичної хімії для студентів медичного напрямку, згодом фармацевтичної хімії для студентів фармацевтичного напрямку, а також загальної, неорганічної та органічної хімії для слухачів підготовчого відділення. Нагороджена медалями “Винахідник СРСР”, “Ветеран праці”.

Костюк Людмила Степанівна народилася 4 січня 1945 року у селі Юринці Городоцького району Хмельницької області. Середню школу у 1961 р. завершила з медаллю і цього ж року вступила до хімічного факультету ЧДУ. По завершенню в 1966 р. отримала диплом хіміка, викладача хімії та рекомендацію в аспірантуру при кафедрі фізичної та колоїдної хімії, яку очолював проф. А. В. Памфілов. По завершенні аспірантури Людмила Степанівна захищає кандидатську дисертацію на тему “Дослідження каталітичних і електричних властивостей сур’янистого кадмію”. У 1975 р. зарахована на посаду асистента кафедри загальної хімії ЧДМІ, де пропрацювала 40 років до 2015 року. Вела курси неорганічної, аналітичної, фізичної та колоїдної, органічної та біологічної хімії. Вела також заняття на підготовчому відділенні інституту¹⁵. Впродовж 20 років була секретарем кафедри. Наукова діяльність була присвячена вивченню хімічного складу мінеральних вод Північної Буковини. Опубліковано 38 наукових робіт, з них 5 навчальних та навчально-методичних посібники. Нагороджена медаллю “Ветеран праці”. Людмилу Степанівну вирізняє організованість, цілеспрямованість, працелюбство, чесність, порядність та надглибокі знання про квіти. Натепер Людмила Степанівна займається улюбленою справою – квітами та огородиною.

Присяжнюк Петро Васильович народився 24 червня 1945 року у м. Тлумач Станіславської (нині Івано-Франківської) області. З 1952 по 1963 рр. навчався у Тлумачській середній школі, після успішного закінчення якої вступив до хімічного факультету Чернівецького державного університету (нині Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича). З 1964 по 1967 рр. проходив дійсну військову службу в Красноярському краї, по завершенню якої продовжив навчання на хімічному факультеті. У 1971 р. закінчив з відзнакою навчання в університеті й цього ж року вступив до аспірантури при кафедрі органічної хімії ЧДУ (науковий керівник доктор

⁹ Архів BDMU [The BSMU Archive], F. R-398, Op. 14, spr. 43, Fedoriak Serhii Dmytrovych, ark. 17 [in Ukrainian].

¹⁰ Ibidem, ark. 79.

¹¹ Архів BDMU [The BSMU Archive], F. R-241, spr. N 238. Stadniichuk Raisa Fedorivna, ark. 42–43 [in Ukrainian].

¹² Ibidem, ark. 13–15.

¹³ Ibidem, ark. 24.

¹⁴ Архів BDMU [The BSMU Archive], F. R-398, Op. 37, spr. 34, Denysenko Valentyna Pavlivna, ark. 51–52 [in Ukrainian].

¹⁵ З архіву кафедри.

хімічних наук, професор Пилогін Г. Т.). У 1975 р. захистив дисертацію “Синтез и исследование продуктов конденсации трикарбонильных соединений с производными α - и γ -метилхинолина” на здобуття наукового ступеня кандидата хімічних наук. З 1974 р. і по нині працює в Буковинському державному медичному університеті. У 1980 р. отримав вчене звання доцента кафедри медичної хімії. З 1993 році призначений заступником декана лікувального факультету, а з 2004 до 2018 р – деканом фармацевтичного факультету¹⁶, започаткувавши разом з проф. М. Ю. Коломойцем¹⁷ та доц. І. В. Герушем¹⁸ у вищі підготовку фахівців фармацевтичної галузі краю. Читав лекції з аналітичної, фізичної та колоїдної, біоорганічної та біологічної хімії. Петром Васильовичем опубліковано 104 наукових роботи, з них 12 статей, індексованих у наукометричній базі Scopus, 6 патентів на корисну модель, 21 навчальний та навчально-методичний посібники. Брав участь у проведенні обласних олімпіад з хімії, організував експериментальний тур Всеукраїнської олімпіади “Юний хімік” (1982 р.). Нагороджений медалями “Ветеран праці”, “20 років перемоги у Великій Вітчизняній війні” та почесним знаком “Відмінник народної освіти України”. Петра Васильовича вирізняє педантичність та організованість у справах, велика відповідальність за виконану роботу, висока майстерність у читанні лекцій та скрупульозність щодо викладання хімічного практикуму. Нині – доцент закладу вищої освіти кафедри медичної та фармацевтичної хімії БДМУ.

Халатурник Манолій Васильович народився 2 лютого 1945 року в с. Брідок Заставнівського району в сім’ї селян. У 1961 р. закінчив Вікнянську середню школу і вступив на хімічний факультет ЧДУ. З 1964 по 1967 рр. служив в лавах Радянської Армії. Після завершення навчання в 1969 р. був направлений на роботу в Старожадівську восьмирічну школу Сторожинецького району. Цього ж року зарахований в аспірантуру при кафедрі органічної хімії ЧДУ, яку закінчив в грудні 1972 р., захистивши кандидатську дисертацію “Оксофосфонієві та амонієві солі на основі α -дикетонів та їх мікробіологічна активність”. 2 березня 1973 року присуджено вчений ступінь кандидата хімічних наук¹⁹. З 1972 по 1974 рр. працював старшим інженером лабораторії ненасичених сполук. З 1974 р. працював старшим викладачем кафедри хімічної технології у Хмельницькому технологічному інституті побутового обслуговування, де викладав курси “Загальна хімічна технологія” й “Водопідготовка та очистка стічних вод промислових підприємств”. У 1981 р. зарахований на посаду асистента кафедри медичної хімії ЧДМУ²⁰. Читав курс загальної, неорганічної та органічної хімії на підготовчому відділенні. З 1995 р. зарахований на посаду доцента кафедри медичної хімії. Читав лекції населенню міста та області. Брав участь у проведенні експериментальних турів олімпіад “Юний хімік”. За 25-літню діяльність на кафедрі Манолієм Васильовичем одержано 70 нових сполук, опубліковано понад 90 наукових робіт²¹. Притаманними рисами Манолія Васильовича були людяність, порядність, справедливність. Його заняття вирізнялися чіткою організацією, високим

рівнем педагогічної майстерності, позитивним настроєм, за що й користувався авторитетом серед викладачів та студентів. У липні 2007 року пішов з життя.

Отже, сукупність особистісних якостей, постійна робота над собою щодо фахового та духовного зростання, громадська діяльність формували унікальний історичний шлях кожної постаті.

Висновки. 1. Період, окреслений хронологічними рамками 1979-1985 років, характеризується удосконаленням навчально-методичної роботи, ширшим використанням апаратного устаткування та технічних засобів навчання на заняттях й, як наслідок, суттєвим покращанням якості навчання зростаючої чисельності студентів зазначеного періоду. 2. Унікальність історичного шляху доцента Ташука К. Г., асистентів Стаднійчук Р. Ф., Федоряка С. Д., Присяжнюка П. В., Костюк Л. С., Халатурника М. В. є наслідком багаторічної кропіткої наполегливої праці кожного в колі людей, об’єднаних спільними ідеями та інтересами.

Перспектива подальших розвідок. У подальших дослідженнях автори планують висвітлити період в історії кафедри медичної хімії 1985-2011 рр., який у науковій літературі описаний неповно.

ПЕРЕПЕЛИЦЯ ОЛЕСЯ – кандидат біологічних наук, доцент кафедри медичної та фармацевтичної хімії закладу вищої освіти України “Буковинський державний медичний університет”. Наукові інтереси: методика викладання хімічних дисциплін, біоіндикація рослин. Має більше 120 наукових та навчально-методичних праць.

Perepelitsya Olesya – PhD of Associate Professor of Medical and Pharmaceutical Chemistry of Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine). Scientific interests: plants ecology, methodics of teaching the chemical subjects. Author of more than 120 scientific and scientific-methodological works.

БРАТЕНКО МИХАЙЛО – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри медичної та фармацевтичної хімії Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Наукові інтереси: функціоналізовані піразолі – синтез та властивості. Автор більше 170 наукових та навчально-методичних праць. Серед них публікації в 6 країнах за межами України.

Bratenko Mykhaylo – Doctor of Chemical Sciences (Dr. of Sci.), Professor of Medical and Pharmaceutical Chemistry of Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine). Scientific interests: functionalized pyrazoles – synthesis and properties. Author of more than 170 scientific and scientific-methodological works including 6 papers published abroad.

ДИЙЧУК ІРИНА – асистент кафедри медичної та фармацевтичної хімії Буковинського державного медичного університету. Наукові інтереси: синтез та властивості карбофункціоналізованих піролів. Автор понад 10 наукових та навчально-методичних праць.

Iryna Diyчук is an assistant at the Department of Medical and Pharmaceutical Chemistry of Bukovyna State Medical University. Scientific interests: synthesis and properties of carbonyl-functionalized pyrroles. Author of more than 10 scientific and educational and methodical works.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© O. Perepelitsa, M. Bratenko, I. Diyчук, 2022

¹⁶ Зі слів автора біографії.

¹⁷ Перший проректор БДМУ 2000-2009 рр., завідувач кафедри госпітальної терапії 1992–2009 рр., доктор медичних наук, професор.

¹⁸ Проректор з науково-педагогічної роботи БДМУ, завідувач кафедри біоорганічної і біологічної хімії та клінічної біохімії з 2011 року, кандидат медичних наук, доцент. З 2001 р. по 2011 р. - начальник навчального відділу БДМУ.

¹⁹ Arhiv BDMU [The BSMU Archive], F.R-11, Op. 10, Spr. 21, Khalaturnyk Manolii Vasylovych, Ark. 7 [in Ukrainian].

²⁰ Ibidem, ark. 24.

²¹ Ibidem, ark. 56–74.

Фото. Колектив кафедри медичної хімії (1980 рр). Верхній ряд (зліва направо): доц. Мешишен І.Ф., доц. Ташук К.Г., ас. Присяжнюк П.В., лаборант (прізвище не збереглося), викл. Попівчук Д.З., проф. Ковтуняк М.А., ас. Костюк Л.С., ас. Бордяковська Л.Г., ас. Шаплавський М.В., ас. Федоряк С.Д. Нижній ряд: лаборанти Марчук Л.С., Бабич С.С., Канюченко Т.В., Сереброва С.І.

ІСТОРІЯ ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІД “ТВАРИННОЇ ЕЛЕКТРИКИ” Л. ГАЛЬВАНІ ДО ЕЛЕКТРИЧНИХ ПОТЕНЦІАЛІВ В. ЧАГОВЦЯ.

Інга ТИМОФІЙЧУК, Світлана СЕМЕНЕНКО,

Буковинський державний медичний університет,
Чернівці (Україна); semenenko.svitlana@bsmu.edu.ua;
inga10051973@ukr.net;

HISTORY OF ELECTROPHYSIOLOGICAL RESEARCH FROM “ANIMAL ELECTRICITY” BY L. GALVANI TO ELECTRICAL POTENTIALS BY V. CHAGOVTS.

Inga TYMOFYUCHUK, Svitlana SEMENENKO

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID 0000-0002-6124-1938; Researcher ID I-1201-2016
ORCID 0000-0003-2617-9697;

Tymofiychuk Inga, Semenenko Svitlana. History of electrophysiological research from “Animal Electricity” by L. Galvani to electrical potentials by V. Chagovts. The development of physiology as an independent science is closely related to electrophysiology. The regularities formulated in this section are important for understanding the regularities of the functioning of internal organs. The section of electrophysiology includes the study of excitability processes, the formation of rest and action potentials, the mechanisms of muscle contraction, the conduction of excitation along nerve fibers, the mechanisms of conduction of excitation through synapses. The work of all internal organs is based on electrophysiological principles, since excitable tissues are part of the functioning internal organs. Both students of medical universities and working doctors will find it useful to get acquainted with this material, which determines the relevance of the work. We set the **aim** of the article is to analyse the historical stages in the formation of electrophysiology as an independent section of physiology. **Methodology** of the study is realized mainly with the help of descriptive and historical methods. **The novelty of the study.** The article states that the presence of “animal electricity” was first noticed by Luigi Galvani. Further studies conducted by Volt, Matteucci, Dubois-Raymond expanded the understanding of the mechanisms of conducting excitations on the neuromuscular elements of the body. Attention is drawn to the role of Ukrainian physiologists who made an important contribution to the scientific heritage. Thus, V. Chagovts discovered the fundamental laws of potential formation and the basis of excitability, the concept of a critical level of depolarization. **Conclusions.** The resulting patterns are fundamental even today. The data presented in the article expand knowledge of the physiology of excitable tissues and provide an opportunity to form a more complete picture from this section.

Keywords: *Electrophysiology, Luigi Galvani, V. Chagovts, “animal electricity”.*

Вступ. Розвиток фізіології дуже тісно пов'язаний з медициною. Якщо розглядати етапи історичного розвитку фізіології, як науки, можна прослідкувати, що стрімкий розвиток її почався після появи вівісекційних прийомів, відкритих Клавдієм Галеном. Одним із фундаментальних законів фізіології, який був відкритий Уільямом Гарвеем і опублікований в наукових виданнях “Анатомічні дослідження про рух серця і крові у тварин”, продемонстрував існування замкненої системи кровообігу, що в подальшому було підтверджено в роботах італійського вченого Марчелло Мальпігі. Розвиток фізики і відкриття фізичних закономірностей дали можливість використати електричний струм в фізіологічному експерименті, що стало новим етапом розвитку фізіології і виокремило новий розділ – електрофізіологію.

Постановка проблеми. Знання з розділу електрофізіології є важливими, як для студентів медичних вишів так і для працюючих лікарів. Розділ електрофізіології – один із тих, де чітко сформульовані закономірності функціонування органів і систем. Ознайомлення з експериментами, які встановили закономірності функціонування збудливих тканин значно розширюють знання з даного розділу. Ми поставили **за мету** провести аналіз історичних етапів в

становленні електрофізіології, як самостійного розділу фізіології.

Основна частина. Важливим етапом розвитку фізіології – є вчення про фізіологію збудливих тканин. В кінці VIII століття італійський фізик Луїджі Гальвані відкрив наявність “тваринної електрики”. Гальвані проводив досліди, присвячені порівняльній анатомії, а в 1771 році він почав вивчати м'язове скорочення у препарованої жаби під впливом електричного струму. Саме Гальвані належить термін “тваринна електрика”. Так вчений визначав силу, яка активує скорочення м'язів. Дослідник проводив препарування жаби і випадково помітив, що електричний струм, викликає сильне скорочення м'язів. За словами Гальвані, побачене захопило його і спонукало до подальших пошуків, де саме зароджується і виникає “тваринна електрика”. Дослід, поставлений в одну з грозових ночей, блискуче вдався: лапки мертвої жаби, підвішеної на мідному гачку до ґрат балкона, час від часу сіпалися як живі. Ні гроза, ні нечиста сила до скорочення м'язів жодного відношення, звісно, не мали. Мабуть, вітер розгойдував тушку, а коли вона торкалася чавунної балюстради, замикався ланцюг між залізом і міддю, і електричний струм, що виникає в ланцюзі різнорідних металів, як і належить у таких випадках, викликав скорочення м'язів.

Вступ. Розвиток фізіології дуже тісно пов'язаний з медициною. Якщо розглядати етапи історичного розвитку фізіології, як науки, можна прослідкувати, що стрімкий розвиток її почався після появи вівісекційних прийомів, відкритих Клавдієм Галеном. Одним із фундаментальних законів фізіології, який був відкритий Уільямом Гарвеєм і опублікований в наукових виданнях "Анатомічні дослідження про рух серця і крові у тварин", продемонстрував існування замкненої системи кровообігу, що в подальшому було підтверджено в роботах італійського вченого Марчелло Мальпігі. Розвиток фізики і відкриття фізичних закономірностей дали можливість використати електричний струм в фізіологічному експерименті, що стало новим етапом розвитку фізіології і виокремило новий розділ – електрофізіологію.

Постановка проблеми. Знання з розділу електрофізіології є важливими, як для студентів медичних вишів так і для працюючих лікарів. Розділ електрофізіології – один із тих, де чітко сформульовані закономірності функціонування органів і систем. Ознайомлення з експериментами, які встановили закономірності функціонування збудливих тканин значно розширюють знання з даного розділу. Ми поставили **за мету** провести аналіз історичних етапів в становленні електрофізіології, як самостійного розділу фізіології¹.

Основна частина. Важливим етапом розвитку фізіології – є вчення про фізіологію збудливих тканин. В кінці VIII століття італійський фізик Луїджі Гальвані відкрив наявність "тваринної електрики". Гальвані проводив досліди, присвячені порівняльній анатомії, а в 1771 році він почав вивчати м'язове скорочення у препарованої жаби під впливом електричного струму. Саме Гальвані належить термін "тваринна електрика". Так вчений визначав силу, яка активує скорочення м'язів. Дослідник проводив препарування жаби і випадково помітив, що електричний струм, викликає сильне скорочення м'язів. За словами Гальвані, побачене захопило його і спонукало до подальших пошуків, де саме зароджується і виникає "тваринна електрика". Дослід, поставлений в одну з грозових ночей, блискує вдався: лапки мертвої жаби, підвішеної на мідному гачку до ґрат балкона, час від часу сіпалися як живі. Ні гроза, ні нечиста сила до скорочення м'язів жодного відношення, звісно, не мали. Мабуть, вітер розгойдував тушку, а коли вона торкалася чавунної балюстради, замикався ланцюг між залізом і міддю, і електричний струм, що виникає в ланцюзі різномірних металів, як і належить у таких випадках, викликав скорочення м'язів. Висновки Гальвані були не до кінця правильними, але цінність його досліджень полягала саме в тому, що він вивчав скорочення м'язів, як фізіолог. Так як Гальвані був ще і фізиком, він припустив, що м'яз є своєрідною батареєю лейденських банок, і безперервно збуджується дією мозку, що передається по нервах. В сучасних підручниках з фізіології ці досліді відомі, які перший і другий дослід Гальвані². **Перший дослід Гальвані.**

Знерухомлену жабу на мідному гачку за поперекове сплетення підвішували так, що лапки торкались цинкового стержня. Лапки скорочувались при виникненні струмів між двома металами

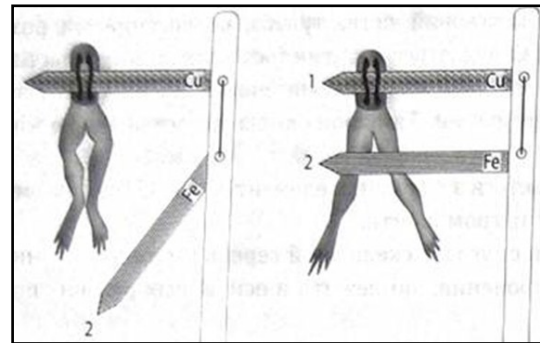

Рис. 1. Схематичне зображення першого досліду Гальвані (балконний дослід)

Другий дослід Гальвані проводився на пошкодженій і непошкодженій ділянці м'яза. За допомогою скляного гачка нерв накидався так, щоб він одночасно торкнувся пошкодженої і непошкодженої ділянок м'язів стегна другої лапки. При цьому можна спостерігати скорочення першої реоскопічної лапки.

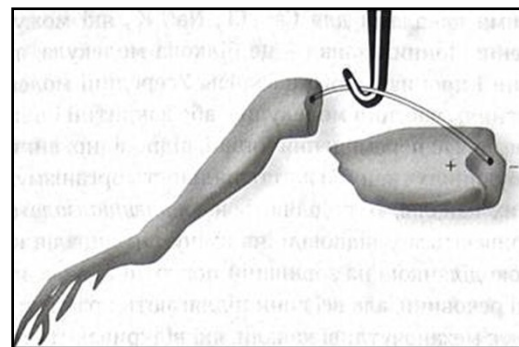

Рис. 2. Другий дослід Гальвані (без металів). Показано спосіб накидання сідничного нерва на м'язи стегна

Ці досліді стали основою подальшого розвитку електрофізіології і фізіології збудливих тканин. Саме Луїджі Гальвані вважають батьком електрофізіології. Ім'я великого вченого увіковічили, так на його честь у Болоньї ім'ям Гальвані названа площа, на якій встановлено пам'ятник вченому. З 1860 лицей Болоньї носить ім'я Гальвані, а також кратер на Місяці носить його ім'я³.

Досліді Гальвані надихнули італійського фізика і фізіолога до проведення подальших досліджень. Вольт звернув увагу на те, що лапки препарату жаби скорочувались лише в той момент, коли вони торкаються двох різномірних металів. Вчений припустив, що замикається коло електричного струму

¹ Veselovs'kyu M. Vytoky i rozvytok elektrofiziolohiyi v Ukraini (persha polovyna XX st.) [rigin and development of electrophysiology in Ukraine (the first half of the 20th century)], Istoriya ukr. nauky na mezhi tysyacholit', Kyjiv, 2002, Vyp. 7, URL: <https://esu.com.ua/article-17784> [in Ukrainian], Trokoz V. "Luyidzhi Hal'vani – osnovopolozhnyk elektrofiziolohiyi" [Luigi Galvani - the founder of electrophysiology], *Naukovi zapysky* [Scientific notes], Ternopil, 2003, N 2(21), URL: <https://nubip.edu.ua/node/63574> [in Ukrainian].

² Trokoz V. "Luyidzhi Hal'vani – osnovopolozhnyk elektrofiziolohiyi"..., op. cit.

³ Shevchuk V. H., Moroz V. M., Belan S. M. Fiziolohiya : pidruchnyk dlya stud. vyshch. med. navch, 448 p., URL: https://pidru4niki.com/80193/meditsina/zbudlyvi_tkanini [in Ukrainian].

при наявності двох різнорідних металів, що і викликає такий результат, а м'яз і нерв просто мають властивості проводити електричний струм. Досліди він проводив на собі з монетками з різних металів. Одну монетку він розміщував на язичку, а іншу під язик. Монетки з'єднувались металевою дротиною і в цей момент вчений відчував металевий присмак у роті. Це явище описане, як "гальванізм", з ним стикаються і сучасні стоматологи і сьогодні при постановці зубних протезів з різнорідних металів. Саме цього явища стоматологи намагаються уникати, т. як гальванізм може викликати місцеве запалення і виникнення деяких стоматологічних захворювань. Вольта продовжив свої дослідження і створив стовп Вольта, який складався з металевих дисків, які були розділені папером, змоченим соленою водою. Приєднавши до верхнього і нижнього кінця стовпа дроти, Вольта взяв їх до рота. В результаті він впевнився в тому, що його джерело струму діє досить довгий час⁴.

В епоху електростанцій, якій оточують людину з усіх сторін важко уявити собі життя без електрики, але знайомство людини з електрикою почалося саме від тварин. Про це свідчить надгробний пам'ятник у Соккарі, на якому зображено електричний сом, який живе у верхів'ях Нілу. Ідея про наявність "тваринної електрики" була підхоплена англійським анатомом Джоном Уолші, який в кінці XVIII століття довів електричну природу удару ската, проводячи експерименти у французькому місті Ла-Рошель, а шотландський хірург і анатом Джон Хантер дав точний опис електричного органу цієї тварини. Результати їхніх дослідів були опубліковані в 1773 році.

Дослідження електричної природи проведення збудження в нервовому волокні і м'язових волокнах. У 1840 році італійській учений Карло Маттеучі продемонстрував, що скорочення м'яза нервово-м'язового препарату може виникнути при контакті з іншим нервово-м'язовим препаратом, який скорочується (Рис. 3). При скороченні виникають струми, яким вчений дав назву "струми дій" і сила їх достатня для збудження другого нервово-м'язового препарату.

Дослідник встановив стегнові частини двох ніжок реоскопа. Нерв першої лапки був під'єднаний до джерела електричного струму, а нерв другої обмотувався навколо литкового м'яза першої лапки. При цьому було помічено, що при стимуляції нерва першої лапки електричним струмом скорочуються м'язи першої та другої лапок реоскопа, внаслідок чого виникає тремор обох кінцівок⁵. Якщо нерви другої лапи щільно зв'язати ниткою, то м'язи першої лапи реоскопа будуть продовжувати скорочуватися, а м'язи другої лапи не будуть скорочуватися, навіть якщо нерви першої лапки будуть стимулюватися. Це доводить, що нерви другої лапки стимулюються не струмом від кардіостимулятора, а активним струмом, який утворюється при збудженні

м'язів першої лапки реоскопа.

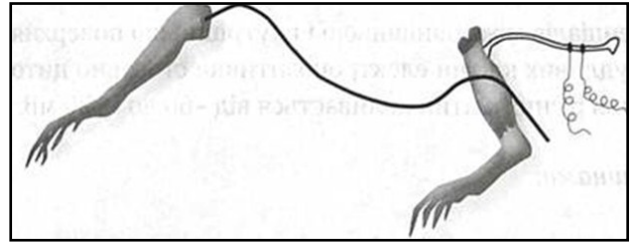

Рис. 3. Дослід вторинного скорочення Маттеучі

Берлінський фізіолог Е. Дюбуа-Реймон у серед. 19 ст. довів наявність зв'язку між електричним струмом та нервовим імпульсом. Цьому вченому ми завдячуємо передусім розробкою дуже досконалої електрофізіологічної техніки. Розроблені ним неполярні електроди є звичайним інвентарем у сучасних фізіологічних лабораторіях. Дюбуа-Реймон першим заснував так званий "потік спокою". Згідно з його термінологією, м'яз, вирізаний з тіла, наприклад м'яз-різець жаби, складається з паралельних м'язових волокон, має так звану зовнішню поздовжню поверхню, два поперечних перетини на кожному кінці та лінію екватора посередині. З'єднання різних точок такого м'яза за допомогою гальванометра доводить, що м'яз є джерелом струму. Напрямок і сила струму залежать від точки м'яза, обраної для реєстрації гальванометром⁶.

Видатний український фізіолог В. Данилевський і Р. Кетон в 1875 році відкрили біотоки мозку. На основі електрофізіологічних досліджень вчений довів, що електрична активність мозку пов'язана з його функціональною діяльністю і є показником стану активності⁷. Становлення електрофізіології, як розділу фізіології пов'язано з постаттю видатного українського вченого В. Чаговця. В. Чаговець і Ю. Бернштейн зробили суттєвий внесок у трактування феномену так званої живої електрики (за Л. Гальвані)⁸. Так, для пояснення електричних потенціалів у живих тканинах В. Чаговець 1896 році вперше застосував теорію електролітичної дисоціації в електрофізіології, Ю. Бернштейн 1902 році сформулював основні положення мембранної теорії збудження. Авторство іонної теорії походження біоелектричних потенціалів і конденсаторну теорію електричного подразнення живих тканин також належать В. Чаговцю. Отримані дані електрофізіологічних досліджень, вчений впровадив для дослідження секреторної функції шлунку методом електрогастрограми. Відкрита В. Чаговцем іонна теорія збудження стала проривом в трактуванні багатьох процесів, які відбуваються у збудливих тканинах і отримані наукові факти стали базою для наступних наукових відкриттів.

Висновки. Розвиток фізіології, як самостійної науки тісно пов'язаний з електрофізіологією. Закономірності, які сформульовані в цьому розділі є

⁴Christian Cajavilca¹, Joseph Varon, George L. Sternbach Resuscitation great. Luigi Galvani and the foundations of electrophysiology, *Resuscitation*, 2009, 80(2), P. 159–62, 2003, N 2(21) [in English].

⁵Kazamel M, Warren PP. History of electromyography and nerve conduction studies: A tribute to the founding fathers, *J Clin Neurosci*, 2017, V. 43, P. 54–60 [in English].

⁶Trokoz V. "Luyidzhi Hal'vani – osnovopolozhnyk elektrofiziologii"..., op. cit.

⁷Cheah YJ, Buyong MR, Mohd Yunus MH. Wound Healing with Electrical Stimulation Technologies: A Review, *Polymers (Basel)*, 2021, V. 13(21), P. 3790 [in English].

⁸Henning Schmidgen. Pictures, preparations, and living processes: the production of immediate visual perception (anschauung) in the late-19th-century physiology, *J Hist Biol*, 2004, V. 37(3), P. 477–513.

є важливими для розуміння закономірностей функціонування внутрішніх органів. Розділ електрофізіології включає вивчення процесів збудливості, формування потенціалів спокою і дії, механізми скорочення м'язів, проведення збудження вздовж нервових волокон, механізми проведення збудження через синапси. Робота всіх внутрішніх органів ґрунтується на електрофізіологічних принципах, т. як до складу функціонуючих внутрішніх органів входять саме збудливі тканини. І студентам медичних вишів і працюючим лікарям буде корисним ознайомлення з даним матеріалом. Ми провели аналіз історичних етапів в становленні електрофізіології, як самостійного розділу фізіології. В статті зазначено, що вперше помітив наявність “тваринної електрики” Луїджі Гальвані. Подальші дослідження, які були проведені Вольтом, Маттеучі, Дюбуа-Раймоном розширили уявлення про механізми проведення збуджень по нервово-м'язовим елементам організму. Звертається увага на роль українських фізіологів, які здійснили важливий внесок в наукову спадщину. Так В. Чаговцем були відкриті фундаментальні закони формування потенціалів і основи збудливості, поняття критичного рівня деполяризації. Отримані закономірності є фундаментальними і на сьогоднішній день. Дані представлені в статті розширюють знання з фізіології збудливих тканин і дають можливість сформуувати більш повну картину з цього розділу.

Тимофійчук Інга – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіології Буковинського державного медичного університету. Співавтор 10 підручників й автор понад 110 наукових статей. Коло наукових інтересів: вплив патогенних чинників на структуру і функцію нервової системи людини.

Tymofiychuk Inga – candidate of medical science, assistant professor of physiology of Bukovinian State Medical University. Co-author of 10 text-books and of over 110 scientific articles. Research interests: pathogenic factors influence on the structure and function of the human nervous system.

Семіненко Світлана – кандидат біологічних наук, доцент кафедри фізіології ім. Я. Кіршенблата Буковинський державний медичний університет. Співавтор монографії та 5 підручників. Автор 79 наукових статей. Наукові інтереси: роль оксиду азоту в хроноритмічній регуляції діяльності нирок.

Semenenko Svetlana – candidate of biological sciences. Associate professor of physiology department named after Y. Kirshenblata Bukovinian State Medical University. Coauthor of monograph and 5 textbooks. The author of 79 scientific publications. Research interests: the role of nitric oxide in the regulation of renal chronorytmichniy of kidney.

Received: 27.10.2022

Advance Access Published: December, 2022

© I. Tymofiychuk, S. Semenenko, 2022

**НАУКОВА СПАДЩИНА ДІМІТРІЯ ДАНА.
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ (1875–1927)****Антоній МОЙСЕЙ,**Буковинський державний медичний університет,
antoniimoisei@bsmu.edu.ua,**THE SCIENTIFIC HERITAGE OF DIMITRIY DAN AND HIS
PRINTED WORKS BIBLIOGRAPHICAL INDEX (1875–1927)****Antoni MOYSEY,**Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271, RESEARCHER ID S-5261-2016

Резюме. Антоній Мойсей. Наукова спадщина Дімітрія Дана. Бібліографічний показчик друкованих праць (1875–1927). Стаття є черговим кроком у дослідженні наукової творчості буковинського священика, історика, народознавця, члена-кореспондента Румунської академії наук Дімітрія Дана (1856–1927). Незаперечним є факт міжнародного визнання його робіт, не кажучи вже про використання його творчого надбання в українській та румунській історіографії. Але, на жаль, сьогодні немає спеціальних бібліографічних досліджень, повного переліку друкованих наукових та науково-публіцистичних праць невідомого науковця. Тому метою даного дослідження є укладання на основі джерельних матеріалів бібліографічного показчика друкованих робіт Д. Дана. Оскільки дана тема в сучасному науковому обігу є **новою**, у зв'язку з безперечною актуалізацією особистості та творчості Д. Дана останнім часом, вважаємо її вчасною і **актуальною**.

Потрібно констатувати факт відсутності на даний час повного списку друкованих робіт Д. Дана. Наукові праці вченого (книги, статті, у тому числі часткові бібліографічні списки його робіт) розпорошені на сторінках різних часописів, журналів та книг, довідників, які знаходяться в бібліотеках та музейних установах України, Румунії, Австрії та інших країн Європи.

Висновки. Мета дослідження, а саме, укладання бібліографічного показчика друкованих праць Д. Дана, була досягнута шляхом: **1.** Детального вивчення попередніх спроб складання часткових бібліографічних списків (лист Д. Дана до румун. дослідника А. Горовея (1898), бібліографічна робота Л. Боднереску «Румунські автори Буковини. Реперторій» (1903); книга Д. Дана присвячена дослідженню ролі буковинського духовенства у збереженні румунізму (1925)); **2.** Дослідження періодичної преси того часу: провідних австрійських та румунських журналів з історії та народознавства («Zeitschrift für österreichische Volkskunde» (Wien), «Familia» (Buda-Pesta), «Analele academiei Romane», «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice» (București), «Ion Creangă», «Făt-Frumos» (Bârlad), «Arhiva Genealogică» (Iași), «Șezătoarea» (Fălticeni), буковинських газет та журналів: «Bukowinaer Nachrichten», «Bukow. Rundschau», «Cernowitzer Allgemeinen Zeitung», «Gazeta Bucovinei», «Glasul Bucovinei», «Junimea Literară» та ін.; **3.** Дослідження основних книг та брошур вченого, які зберігаються у бібліотеках та фондах музейних установ, архівів, бібліотек Чернівців (Україна), Сучави (Румунія). Немаловажним фактором у ефективному віднайденні необхідних фактів зіграло використання спеціальних інформаційно-пошукових систем в мережі Інтернет, що дозволило використання онлайн-архівів австрійських, німецьких та буковинських журналів і газет.

Проведені дослідження надали можливість відновити повні назви друкованих робіт вченого, роки видання, бібліографічні дані про журнали та газети, в яких надруковані роботи Д. Дана.

У додатках вперше друкується бібліографічний показчик друкованих праць Д. Дана (1875–1927) – 154 позиції; рукописних матеріалів (9 позицій); перевиданих праць вченого після його смерті (4 позиції). Назви всіх робіт Д. Дана перекладено українською мовою.

Ключові слова: Дімітрій Дан, Буковина, наукова спадщина, бібліографічний показчик друкованих праць Д. Дана.

Introduction. The study of the works of the priest from Bukovyna, corresponding member of the Romanian Academy of Sciences Dimitriy Dan (1856–1927), expands the boundaries of his perception only as a historian or ethnographer. A detailed analysis of his scientific heritage confirms the fact that he created and published several works on museum studies, monument studies, and paleography, devoted to toponymy and the natural history of Bukovyna. D. Dan is also the author of translations.

The results of the village priest's scientific research became known through newspapers and magazines of the time, as well as through his publication of monographs and brochures in Romanian and German, and, no less important, also through being cited in scientific circles in Europe and the United States. The international significance of his

works is undeniable. In support of this thesis, we will cite a list of magazines on the pages of which his scientific works were published: "Zeitschrift für Österreichische Volkskunde" (Vienna, Austria), "Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien" (journal of the Vienna Anthropological Society, Austria), "Archiv für Anthropologie. Zeitschrift für naturgeschichte und urgeschichte des menschen" (German Society of Anthropology, Ethnology and Prehistory, Braunschweig, Germany), "Revue D'histoire Diplomatique" (Diplomatic History Society in Paris, France), "Russian Herald" (St. Petersburg) and "Russkaya mysl" (Moscow, Russia), "Kosmos: czasopismo Polskiego Towarzystwa Przyrodników imienia Kopernika" (in Polish, Lviv), "Notes of the Scientific Society named after

T.G. Shevchenko" (Lviv), "Wisła: miesiecznik geograficzno-etnograficzny" (Warsaw, Poland), "Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa historycznego" (Historical Society in Lviv), "Yearbook of Sofia University" (Bulgaria) and others.

The works of D. Dan are registered in the Bulletins of National Libraries, bibliographic works of that time: "Bulletin mensuel des publications étrangères recues par le Departement des Imprimeries de la Bibliotegue Nationale" (Paris, France), ("Allgemeines Bücher-Lexikon" (Leipzig), "Eine Skizze der literarisch-typographischen Tätigkeit der Mechitharisten-Congregation in Wien" (Vienna), "Slavic Europe. A selected bibliography in the Western European languages" (London), "Bulletin of the New York Public Library" (New York, USA), "Orientalische Bibliographie" (Berlin, Germany) etc.

Famous European and American scientists referred in their scientific developments to the results of the research work of D. Dan: German researchers Victor Areco (*Areco Victor*) in the III-th volume of the work "The Love Life of All Times and Peoples" ("Das Liebesleben aller Zeiten und Volker") (Leipzig, 1909), Franz Kondziella (*Kondziella Franz*) in the 8th volume of the work "Folk manners and customs in the Middle Upper German folk epic: with comparative notes" ("Volkstümliche sitten und bräuche im mittelhochdeutschen volksepos: Mit vergleichenden Anmerkungen") (Wroclaw), Josef Blau (*Blau Josef*) in an article entitled "The Chicken and the Egg in the Language, Customs and Beliefs of the Population of the Upper Engelthal" ("Huhn und Ei in Sprache, Brauch und Glauben des Volkes im oberen Angelthale") (Böhmerwald), published in the Journal of Austrian Ethnology, Albert Dieterich (*Dieterich Albrecht*) in the book "Mother Earth. Essays on folk religion" ("Mutter Erde: ein versuch über volksreligion von") (Leipzig-Berlin), the American George Frazer Black (*Black George F.*) in the work "Gypsy bibliography" (London, 1914) and others.

Therefore, the fact of international recognition of D. Dan's works is undeniable, not to mention the use of his creative heritage in Ukrainian and Romanian historiography. But, unfortunately, there are no special bibliographic studies today, a complete list of printed scientific and journalistic works of the tireless scientist is still waiting for its.

The **purpose** of this study is to perform a bibliographic index of D. Dan's printed works based on source materials. As this topic is new in modern scientific circulation, the current actualization of D. Dan's personality and creativity is recently considered by researchers as a **relevant** for more clear study.

Source base and historiographic review.

The work is based on the results of search work in museum institutions, archives, libraries of Chernivtsi (Ukraine) and Suceava (Romania), the use of special information and search systems on the Internet (including the use of online archives of Austrian, German and Bukovina magazines and newspapers). We are talking about the leading Austrian and Romanian magazines on history and ethnology at the time ("Zeitschrift für österreichische Volkskunde" (Wien), "Familia. Foia enciclopedică și beletristică" (Buda-Pesta), "Analele academiei Romane.

Memoriile Sectiunii Literare", "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", "Rumanischer Lloyd. Taglich erscheinendes deutsches Volks und Handelsblatt für Rumanien und den Orient" (București), "Ion Creangă. Revistă de limnă, literatură și artre populară", "Făt-Frumos" (Bârlad), "Arhiva Genealogică" (Iași), "Șezătoarea" (Fălticeni), as well as Bukovina newspapers and magazines: "Bukowinaer Nachrichten", "Bukow. Post", "Bukow. Rundschau", "Cernowitzer Allgemeine Zeitung", "Schematismus der Bukowinaer gr Archiepiscopal-Diozese", "Aurora română", "Candela. Foiaie bisericăscă-literară", "Gazeta Bucovinei", "Glasul Bucovinei", "Junimea Literară", "Revista politica", "Bukovinskie Vědomosti" and others.

It should be noted, that in the scientific libraries of the Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich and Ștefan cel Mare University of Suceava is situated one of the most global in historiographical issue set of D. Dan's works, but it does not even include all the main works of D. Dan.

The enclosed bibliographic index takes as a source basis the printed works of D. Dana the scientist's letter to the Romanian researcher A. Gorovei¹ (1898), in which he listed his published works; the bibliographic work of Leonidas Bodnărescu "Romanian authors of Bucovina. Repertoire"² (1903); D. Dan's work "The role of the Bukovyna clergy in the preservation of Romanianism from enslavement (1775) to the liberation of Bukovyna (15.XI. 1918)" (1925), in which he published a list of his works up to 1918.

Main part. So, let's begin our research with a detailed study of previous attempts to compile partial bibliographic lists of D. Dan's works.

The first fragmentary list of D. Dan's works can be found in his letter to the Romanian researcher Artur Gorovei. Artur Gorovei (1864–1951), a corresponding member and honorary member of the Romanian Academy of Sciences, a well-known folklorist, was the editor-in-chief of the first folklore magazine in Romania "Șezătorea". The Bukovinian priest collaborated with this magazine. On February 30, 1898, at the request of A. Gorovei, D. Dan sent him a letter with a list of his works and the names of periodicals where they were published. The letter lists 14 periodicals from Vienna, Budapest, Gherla, Suceava and Chernivtsi and the names of the articles published in them: "Zeitschrift für Österreichische Volkskunde" (Vienna), "Șezătorea", "Familia" (Budapest), "Amicul Familiei" (Gherla), "Revista politica" (Suceava), "Candela", "Aurora română", "Gazeta Bucovinei", "Deșteptarea", "Cernowitzer Zeitung", "Bukowinaer Nachrichten", "Bukowinaer Post", "Bukovinskie Vědomosti", "Patria" (Chernivtsi). The analysis showed that D. Dan did not list all the titles of his articles in the above magazines and newspapers, but only the most important ones in his opinion. I forgot, for example, to mention the Budapest magazine "Albina" in the list.

In the same list, D. Dan listed his thesis awarded by the seminary (1878) on the history of the Armenian Church (remained in manuscript), his answers to the ethnographic questionnaire entitled "Romanian and Rusinka", three chapters in the collective monograph "Austro-Hungarian

¹ Scrisori către Artur Gorovei [Letters to Arthur Gorovey], ed. îngr. și introducere de M.L. Ungureanu, București: Minerva, 1970, P. 84–87 [in Romanian].

² Bodnărescu L. Autorii români bucovineni. Repertoriu [Romanian authors of Bucovina. Repertoire], Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană, 1903, 90 p. [in Romanian].

Monarchy in word and picture" ("Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild"), a non-fiction book about Emperor Francis Joseph I and the last three works that were in the process of printing: "The Dornian Codex, called the Salvation of Sinners" (1899), "Building Sucevic Monastery" (1898–1899), "Jews in Bukovina" (1899).

At the same time, as our analysis shows, the list did not include a number of his other well-known works published before 1898: "Eastern Armenians in Bukovina", "Some data about the Jesuits, translated from Pester Lloyd" (1892), "A page from the history unification of Belz with the Latin Church" (1894); "Report on four ancient Armenian gospels located in Moldavia and Bukovina" (1896); "To the question of the uniform of the clergy" (1896) and others. According to our calculations, at least 10 works of D. Dan printed at that time are missing from the list. And if we judge by modern requirements for bibliographic methodological data, then we can also point to the lack of data in this list about the numbers of magazines and periodicals in which the works of D. Dan were published; lack of complete information about periodicals.

2. Leonidas Bodnărescu (1872–1945), Bukovina ethnographer and folklorist, in 1903 published a bibliographic work "Romanian authors of Bucovina. Repertoire"³. The author, in turn, divided each industry into subdivisions. The list of D. Dan's works is submitted by the author to various subdivisions and branches: world history – 1 work; history of Austria – 1; history of Bukovyna – 12; history of Romanians – 2; cultural history – 5; theology – 16; education, culture, ethnography – 9; poetry and theater – 1; other languages – 1; politics, jurisprudence, legislation – 1. A total of 48 works are listed, although according to our calculations, by 1903, D. Dan published about 98 of his works. That is, L. Bodnărescu mentioned less than half of D. Dan's printed works in his book.

In addition, L. Bodnărescu made several inaccuracies in the publication of D. Dan's works in this study. So, for example, L. Bodnărescu includes the paper of another Romanian scientist, devoted to Romanian toponym, with an identical surname – Dumitru Dan (1865–1946) – among the list of articles of Dimitriy Dan y. By the way, the confusion of the works of these two scientists has repeatedly occurred in Romanian historiography. A well-known Romanian scientist, and author of the "Handbook of Romanian Ethnologists" Iordan Datcu, paid attention to this fact. Iordan Datcu named specific cases (authors, their works) with such mistakes in Romanian historiography⁴. Unfortunately, the identification of the works of these two scientists with the same last name is found in our time as well in the works of Romanian scientists and, after them, Ukrainian scientists from Chernivtsi. Even more, to say, in one of the articles, it is well known that allegedly "despite being busy with church and public affairs, the parish priest from Straži D. Dan defended his thesis in the literature on the topic "On Romanian toponymy" in 1896 in Bucharest. Historical-linguistic research". In fact, Dimitriy Dan defended his thesis in 1878 on the history of the Armenian Church at the theological faculty in Chernivtsi University. And such blunders of mistakes have been made repeatedly.

In Ukrainian historiography, we also encounter incorrect

translations of D. Dan's works into Ukrainian. Thus, one of D. Dan's works was translated as "Motives of folk embroidery from Bukovyna", and it is emphasized that it is "ethnographic research". In fact, it is D. Dan's review (1914) of Yerich Kolbenhauer's scientific work "Motives of the domestic embroidery industry in Bukovina" (1913) and it is dedicated to the domestic embroidery industry in Bukovina⁵.

But let's return to the aforementioned paper by L. Bodnărescu "Bukovinian Romanian authors. Repertoire". Another omission of the author can be considered the repetition of the same works by D. Dan in different sections of the book (for example, the work "Persecution of Armenians in Moldavia in 1551" (1894), etc.). L. Bodnărescu cited only one article by D. Dan in the "Other languages" subsection.

3. 1925 was published in Chernivtsi D. Dan's work "The role of the Bukovyna clergy in the preservation of Romanianism from enslavement (1775) to the liberation of Bukovyna (15.XI. 1918)"⁶. The scientist listed his works published before 1918 in it. All of 122 titles of printed works and 13 titles that were still in manuscripts are given in proposed list. As for the printed list of 122 articles, we immediately note that due to the fact that D. Dan submitted the same works published in Romanian and German twice in separate items, the list is reduced to 112 works. The same applies to the manuscript materials indicated by D. Dan. One of them, entitled "Sacred Tradition is as much a source of Divine Revelation as Holy Scripture" was published by the author in 1882, but, apparently, the author forgot about it and included it in the "Manuscripts" section. Three handwritten materials are mentioned by D. Dan in this list, were printed in the form of separate monographs in the following years: "Sucevitsa Monastery" (1923), "Shepherd of the Romanians of Bukovyna" (1923), "The Radivetskiy Episcopate. Metropolis and monasteries of Bukovyna" (1926). Therefore, the number of manuscript materials is 9.

For unknown reasons, several of D. Dan's works were not included in the list: "Battles and Choirs of Bukovyna" (1878–1879) (2), "Emilian. Love for one's neighbor is drunkenness" (1887), "Sermon on the anniversary of Metropolitan Sylvester" (1893), "Folk legends of Bucovina" (1899), "At Christmas" (1901), "Romanian legends from Bucovina" (1903), "In memory of S.F. Marian" (1907), "Documents on the History of Romanians of Bucovina" (1907), "Folk Legends" (1907), "Historical Data on the Parish Church from Horishniy Vikov" (1908), "Rites and Beliefs" (1909), "Songs" (1909–1911), "Review of E. Kolbengai's book "Motives of the domestic embroidery industry in Bukovina" (1914) and others. His work on Eastern Armenians in Bukovina in Armenian was also not mentioned (although this book is listed in Romanian and German).

Deficiencies in the methodical apparatus, which we noted in previous publications, are repeated. In almost half of the works published before 1918, the pages are not indicated, in others, the years of publication or journal numbers are not indicated. Some job titles have incomplete or inaccurate data. For example, concerning the work "A page from the history of the unification of the city of Belz with the Latin

³ Bodnărescu L. Autorii români bucovineni ..., op. cit.

⁴ Datcu I. Dicționarul etnologilor români [Handbook of Romanian Ethnologists], Ediția a 3-a, rev. și adăug., 2006, București, Saeculum I.O., p. 298.

⁵ Dan D. "Motive ale industriei casnice de broderii din Bucovina, adunate de E. Kolbenhauer" [Motives of the domestic embroidery industry in Bukovina, collected by Ye. Kolbenhauer's], Viena, 1913, *Junimea Literară*, 1914, A. XI, N. 1–3, P. 57–59.

⁶ Dan D. Rolul preoțimei bucovinene în menținerea românismului de la robirea (1775) – la desrobirea Bucovinei (15.XI.1918) [The role of the Bukovyna clergy in the preservation of Romanianism from enslavement (1775) to the liberation of Bukovyna (15.XI.1918)], Un daos la istoria bisericii române, Cernăuți: Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1925, 66 p. [in Romanian].

Church" (1894), the journal in which it was published is indicated, but it is not indicated that it was also published as a separate publication. Regarding his other work "Bukowinaer Volksglauben" the year of publication is indicated in the list – 1896, therefore, the previous years of its publication (1894–1895) in the magazine "Bukowinaer Post" are not indicated. In some cases, the list contains the names of works ("Rites and Beliefs of the Armenians Related to Families, Weddings and Funerals" (1904), "Patronage in the Orthodox Church of Bukovyna" (1904), "Putna Monastery and Commune with Two Appendices" (1905)), but there is no information about the previous or parallel publication of the same materials in the press. Regarding some sources, such as "Chronicle of the Radivetskiy Episcopate" (1912), an incomplete title of the book is provided, and the publisher and publications of materials on this topic in periodicals aren't completely indicated.

A. Presentation in the list of D. Dan's work "Chronicle of the Radivetskiy Episcopate" (1912):

Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți. Viena, 1912.

B. Data about this job in our list:

Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți. Cu apendice de documente slavone originale și traducse și mai multe ilustrațiuni. – Viena: Ed. fondului religionar gr. or. al Bucovinei în Cernăuți, Din Tip. I.R. a Curții și Statului în Viena, 1912. – VII, 264 p., 19 il. ("Candela". – 1913. – P. 167).

D. Dan's list contains the titles of several works that were published only in German, there is no information about their publication in Romanian, although some of them were published in Romanian earlier than in German ("The Literary and Cultural Role of the Radivetskiy Episcopate" (1906), "Swaddle in Romanians of Bucovina" (1906), "Founder of the Church of Sucevitsa Monastery" (1907, 1911), "Romanian Document with a Great Seal from the Saxon City of Baia" (1907, 1911)). Of the works we mentioned, the last two were published in Romanian 4 years earlier than in German.

Therefore, these preliminary bibliographic lists (1898, 1903, 1918), which we used when compiling the bibliographic index of D. Dan's printed works (1875–1927), were of great importance to us. However, they are not without some drawbacks. In particular, we note their fragmentariness and inaccuracy in listing the scientist's works: they contain D. Dan's works only up to 1918. In many cases, sources hold inaccurate or incomplete information.

Further compilation of the bibliographic index of D. Dan's printed works was carried out by searching in museum institutions, archives, and libraries of Ukraine and Romania, using special information and search systems on the Internet (including the use of online archives of Austrian, German and Bukovina journals and newspapers). This allowed us both to supplement the previous lists and extend them until 1927. It was important to record complete data on the works of D. Dan (some were abbreviated or incomplete), specify the years of publication of the scientist's works, the numbers of periodicals, and specific pages.

In the process of research, we discovered some D. Dan's works that were not mentioned in his list (1918). As an example, let us give a series of articles by D. Dan under the general title "Rites and Beliefs", which were published in the Romanian magazine "Ion Creangă" ("Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură și artă populară", Bârlad) in 1909. So, until nowadays, Ukrainian and Romanian historiography knew only about a series of articles by D. Dan entitled "Bukovyna Folk Beliefs" (1894–1895), in which 1,000 beliefs of the Romanian population of Bukovyna were published. As our research has

been provided, this work continues a series of publications on Romanian beliefs. Thus, in 1909, 5 more articles were published, in which 70 more folk beliefs were made public. In the first of these publications, the author himself noted, that they are a continuation of those 1,000 beliefs that were published in the columns of the "Gazeta Bucovinei". We noted the fact that there is a specific passporing of the collected materials in these articles, unlike the previous ones.

Cases of inclusion of D. Dan's researches in later collections of works (with an indication of D. Dan's authorship) were also found. It is about D. Dan's work "Project for the distribution of the estates of the religious fund", 1918 (Proiect privitor la parcelarea moșiilor fondului religionar // Glasul Bucovinei. – 1918. – N. 17) which was included in the monograph of the Romanian historian Ion Nistor entitled "Amintiri răzlețe din Timpul Unirii 1918" in 1938 (after the death of D. Dan).

Conclusions. The purpose of the research, namely, forming a bibliographic index of D. Dan's printed works, was achieved by: 1. Detailed study of previous attempts to create partial bibliographic lists (D. Dan's letter to the Romanian researcher A. Gorovei (1898), L. Bodnărescu's bibliographical work "Romanian authors of Bukovyna. Repertoire" (1903); D. Dan's book is dedicated to the study of the role of Bukovyna clergy in the preservation of Romanianism (1925)); 2. Research of the periodical press of that time: the leading Austrian and Romanian magazines on history and ethnology ("Zeitschrift für österreichische Volkskunde" (Wien), "Familia" (Buda-Pesta), "Analele academiei Romane", "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" (București), "Ion Creangă", "Făt-Frumos" (Bârlad), "Arhiva Genealogică" (Iași), "Șezătorea" (Fălticeni), Bukowina newspapers and magazines: "Bukowinaer Nachrichten", "Bukow. Rundschau", "Cernowitzer Allgemeine Zeitung", "Gazeta Bucovinei", "Glasul Bucovinei", "Junimea Literară", etc.; 3. Research of the main books and pamphlets of the scientist, which are stored in the libraries and funds of museum institutions, archives, libraries of Chernivtsi (Ukraine), Suceava (Romania). The use of special information and search systems on the Internet played an important factor in the effective finding of the necessary facts, which allowed the use of online archives of Austrian, German and Bukovina magazines and newspapers.

The conducted research made it possible to restore the full titles of the scientist's printed works, the years of publication, bibliographic data on magazines and newspapers in which D. Dan's works were printed. In the appendices, a bibliographic index of the printed works of D. Dan (1875–1927) is printed for the first time.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Moysey Antoniy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Bukovinian State Medical University.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© A. Moysey, A. Moisey, 2022

Appendix N. 1

THE SCIENTIFIC HERITAGE OF DIMITRIY DAN AND HIS PRINTED WORKS BIBLIOGRAPHICAL INDEX (1875–1927)

НАУКОВА СПАДЩИНА ДІМІТРІЯ ДАНА. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ (1856–1927)

1. *[Сучавська читальня, 1875]* Un cabinet de lectură în Suceava // Albina. – Budapesta. – 1875.
[Дойни і хори з Буковини, 1877–1879]
2. Doine și hore din Bucovina // «Șezătoarea». Foaia poporului român». – Budapest. – 1877. – A. III. – N. 1. – P. 13; N 2, 3, 11;
3. Doine și hore din Bucovina // «Șezătoarea». Foaia poporului român». – Budapest. – 1878. – A. IV. – N 3. – P. 22;
4. Doine și hore din Bucovina // «Șezătoarea». Foaia poporului român». – Budapest. – 1879. – A. V. – N. 11. – P. 83–84.
5. *[Приготування до святкування срібного весілля, 1879]* Preparațiuni pentru serbarea nunții de argint // Familia. Foia enciclopedică și beletristică. – Buda-Pesta. – A. XV. – 1879. – P. 162.
6. *[Липовани на Буковині, 1879]* Lipovenii în Bucovina // Familia. Foia enciclopedică și beletristică. – Buda-Pesta. – A. XV. – 1879. – P. 402–403.
7. *[Експедиція в Буковинські гори. Джерело і водоспад ріки Сучави, 1879]* O excursiune în munții Bucovinei. Izvorul și cataractul râului Suceava // Familia. Foia enciclopedică și beletristică. – Buda-Pesta. – A. XV. – 1879. – P. 324.
8. *[Переклад новели В. Гауффа «Снігачка», 1880, 1881]* Cântăreața, traducere după W. Hauff, 1881 («Amicul Familiei». – Gherla. – 1880).
9. *[Народні вірші зібрані у комуні Білка, 1881–1882]* Poezii populare adunate din comuna Bilca // Aurora română. – Cernăuți. – 1881–1882. – A. I. – N. 1. – P. 14–16.
[Фея озера. Народна традиція, 1881–1882, 1891]
10. Zâna eazului. Tradițiune populară // Aurora română. – Cernăuți. – 1881–1882. – A. I. – N. 2. – P. 25–27.
11. Die Teichnymph // Bukowinaer Nachrichten. – 1891. – N. 700–701.
12. *[Подорож на гору Чахлеу, 1884]* O plimbare la Cehlău // Familia. – Oradea-Mare. – A. XX. – 1884. – N. 21. – P. 254–255.
13. *[Свята традиція є також джерелом Божественного одкровення як і Святе письмо, 1882]* Sfânta tradițiune este de asemenea izvor al revelațiunii Dumnezeiești ca și Sfânta Scriptură // Candela. – Cernăuți. – 1882. – P. 213–227.
14. *[З церковної статистики Румунії, 1885]* Din statistica bisericească a României // Candela. – Cernăuți. – A. IV. – 1885. – P. 15–21.
15. *[Календар на 1887 р.]* Calendariu pe anul 1887 // Revista politică. – Suceava. – A. II. – 1887. – N. 19.
16. *[З Кіцманського округу, 1887]* Din ținutul Coțmanului // Revista politică. – Suceava. – A. II. – 1887. – N. 5.
17. *[Документи та акти щодо історії резешів та мазилів Буковини, 1887]* Documente și acte privitoare la istoria rezeshilor și mazelilor din Bucovina // Revista politică. – Suceava. – A. II. – 1887. – N. 15. –

P. 6–8.

18. [Еміліан. Любов до ближнього пияцтво, 1887] Emilian. Amoarea către vecin beție // Candela. – Cernăuți. – A. VI. – 1887. – P. 8–13, 77–81.
[Промова проти пияцтва, 1887, 1889]
19. Cuvânt despre beție // Candela. – Cernăuți. – A. VI. – 1887. – P. 162–164;
20. Cuvântare contra beției // Candela. – Cernăuți. – A. VIII. – 1889. – P. 699–701.
[Як створюються читальні за Прутом та їхня мета, 1888]
21. Cum se fac cetelnile peste Prut și ținta lor // Revista politică. – Suceava. – 1888. – N. 12.
22. Ținta cetelnilor de peste Prut // Revista politică. – Suceava. – 1888. – N. 19.
23. [Школи Кицманського округу, 1888] Școlile din districtul Coțmanului // Revista politică. – Suceava. – 1888. – N. 2.
24. [Руська гімназія, 1889] Gimnaziul rusesc // Revista politică. – Suceava. – 1889. – N. 2.
25. [З берегів Дністра, 1889] De pe malurile Nistrului // Revista politică. – Suceava. – 1889. – N. 21.
26. [Проповідь на Благовіщення Пресвятої Богородиці, 1889] Predică la bunăvestirea prea sântei Născătoare de Dumnezeu // Candela. – Cernăuți. – A. VIII. – 1889. – P. 163–168.
27. [Слово при похованні дівчини, 1889] Cuvântare la mormântul unei fecioare // Candela. – Cernăuți. – A. VIII. – 1889. – P. 769–771.
28. [Промова на пастирській конференції в Ставчанах 31 серпня (12 вересня) 1889 р.] Cuvântu ținut la conferința păstorală din Stăuceni la 31 August (12 septembrie) 1889 // Candela. – Cernăuți. – A. IX. – 1890. – N. 4. – P. 241–245.
29. [Липовани на Буковині, 1890, 1894]
Die Lippowaner in der Bukowina. – Czernowitz : Concess. Typo-und Lithographie des Erzb. Silvester Morar-Andriewicz, 1890. – 35 S. («Czernowitzer Zeitung». – 1890).
Lipovenii din Bucovina – Cernăuți: Tipo-Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1894. – 43 p. («Candela». – 1894. – P. 245–254, 317–326, 393–403, 469–474, 547–551).
30. [Східні вірмени на Буковині, 1890, 1891]
Die orientalischen Armenier in der Bukowina. – Czernowitz : Concess. Typo-und Lithographie des Erzb. Silvester Morariu-Andriewicz, 1890. – 39 S. («Czernowitzer Zeitung». – 1890. – N. 81, 86, 95, 101, 104, 116, 122, 129, 137, 141, 145, 147).
Armenii orientali din Bucovina. – Cernăuți: Tipografia și Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1891. – 45 p. («Candela». – 1891. – A. X. – N. 7–11. – P. 389–400, 453–464, 529–538, 585–591, 645–652).
Arewelian hayk' i Puk'ovina (Eastern Armenians in Bukovina). – Vienna: Mkhitaryan Printing House, 1891 (переклад вірменською у друкарні мехітаристів у Відні; перекладач — отець Григоріс Галемкярян (Grigoris Galemkyaryan)).
Armenii orientali din Bucovina, în limba armeană, traducere făcută de Mechitariștii din Viena în foia lor literară «Hantes Satiria», 1901 și separat.
31. [Церковно-статистичні дані з Румунії, 1890] Kirchen statistische Daten aus Romanien // Bukowinaer Nachrichten. – 1890 («Romänische Revue». – 1890).
32. [Фундатор церкви в Лужанах та час її будівництва, 1890] Fundatoriul bisericii din Lujeni și timpul zidirii ei // Revista politică. – A. V. – 1890. – N. 4.
33. [Промова до дня Імператора, 1891] Cuvânt pentru ziua nașterii Maiestății Sale, Împăratul Francisc Iosif I // Candela. – A. X. – 1891. – P. 500–501.
34. [Додаток до історії протестантизму на Буковині, 1891]
Ein Beitrag zur Geschichte des Protestantismus in der Bukowina // Bukowinaer Nachrichten. – 1891. – N. 895.
Un adaous la istoria Protestantismului în Bucovina // Gazeta Bucovinei. – Cernăuți. – 1891. – N. 35.
35. [Румунська мова в публічному житті, 1891, 1893] Limba română în viața publică // Gazeta Bucovinei. – Cernăuți. – 1891. – N. 56; 1893. – N. 50.
36. [Промова на похоронах пароха Ніколає Граматовича, 1892] Cuvântare la moartea parohului Nicolae Gramatovici // Candela. – Cernăuți. – 1892.
37. [Деякі дані про єзуїтів, переклад з Пестера Ллойда, 1892] Unele date despre Iesuiți, traducere din Pester Lloyd // Gazeta Bucovinei. – 1892. – N. 66, 67.
38. [Повідомлення про книгу «Mitheilungen» д-ра Мішлера, 1892] Dare de seamă asupra cărții «Mitheilungen» de Dr. Mischler // Gazeta Bucovinei. – A. II. – 1892. – N. 37, 38.
39. [Митрополит Сильвестр, 1893] Mitropolitul Silvestru // Gazeta Bucovinei. – 1893. – N. 50.
40. [Цигани на Буковині, 1892, 1893]
Țigani din Bucovina. – Cernăuți: Tipografia și Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1892. – 32 p. («Gazeta Bucovinei». – A. II. – 1892. – N. 37–38. – P. 1–2; N. 39. – P. 1–2; N. 40. –

P. 1–2; N. 42. – P. 1–3; N. 43. – P. 1–2; N. 44. – P. 1–2; N. 45. – P. 2–3; N. 46. – P. 2; N. 47. – P. 1; N. 48–49. – P. 1–2).

Die Zigeuner in der Bukowina. – Czernowitz: Czernowitzer Buchdruckerei-Gesellschaft, 1893. – 42 p. («Bukowinaer Nachrichten». – 1893. – N. 1342–1350).

41. [Лужани. Церква, власники маєтку, село та його жителі, 1893] Lujenii. Biserica, proprietarii moșiei, satul și locuitorii lui (schiță istorică, topografică și etnografică). – Cernăuți: Tipo-Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievicei, 1893. – 34 p. («Gazeta Bucovinei». – A. III. – 1893. – N. 45. – P. 1–2; N. 46. – P. 1–3; N. 48. – P. 1–3; N. 49. – P. 1–2).

42. [Наука при соборній службі в с. Шипинці, 1893] Наука при соборной службѣ въ селѣ Шипинцахъ // Candela. – Cernăuți. – 1893. – N. 7. – P. 448.

43. [Повідомлення про розкопки «Могили» в Лужанах, 1893] Bericht über die Ausgrabungen der «Mohila» in Luzan // Bukow. Rundschau. – 1893. – N. 1339.

44. [Проповідь в день ювілею митрополита Сильвестра, 1893] Predică la iubileul metropolitului Silvestru // Candela. – Cernăuți. – A. XII. – 1893. – P. 578–581.

45. [Проповідь в день св. ап. Петра і Павла, виголошена в церкві Ватра-Дорней, 1894] Predică de ziua s. ap. Petru și Paul, ținută în biserica din Vatra Dornei // Candela. – Cernăuți. – 1894. – P. 272–275.

46. [Переслідування вірменів у Молдавії у 1551 р.; 1894, 1895]

Die Verfolgung der Armenier in der Moldau vom Jahre 1551, beschrieben vom Diakon Minas aus Tocat. – Czernowitz, 1894. – 18 p. («Bukowinaer Post». – 1894. – N. 152–157).

Persecutarea Armenilor din Moldova în anul 1551, descrisă de diaconul Minas din Tocat / tradusă din armenesce de Luca Sarmacaș, publicată și comentată de Dimitrie Dan paroch în Lujeni. – Cernăuți: Tipo. și Lit. Arch. Silvestru Morariu-Andrievicei, 1895. – 16 p. («Gazeta Bucovinei». – 1895. – N. 55–56).

47. [Сторінка з історії об'єднання м. Белц з латинською церквою, 1894] O pagină din istoria unirii orașului Belț cu biserica latină. – Cernăuți, 1894 («Candela». – A. XIII. – 1894. – P. 9–12).

48. [Промова при освяченні 2-х дзвонів, 1894] Cuvântare la sfințirea a 2 clopote nouă // Candela. – A. XIII. – 1894. – P. 640–642.

49. [Буковинські народні вірування, 1894–1896]

Credințe populare bucovinene // Gazeta Bucovinei. – 1894. – A. 4. – N. 30. – P. 1–2; N. 63. – P. 1–2; N. 67. – P. 1–2; N. 70. – P. 1–2; N. 74. – P. 1–2; N. 79. – P. 1–2; N. 84. – P. 1–2; N. 97. – P. 1–2; N. 99. – P. 1–2; 1895. – A. 5. – N. 2. – P. 1–2; N. 5. – P. 1–2; N. 12. – P. 1–2; N. 17. – P. 1–2; N. 19. – P. 1–2; N. 23. – P. 1–2; N. 30–31. – P. 2; N. 32. – P. 1–2; N. 37. – P. 1–2; N. 40. – P. 1–2; N. 43. – P. 1–2.

Bukowinaer Volksglauben // Bukowinaer Post. – Czernowitz. – 1894. – N. 72, 85, 100, 112, 116, 128, 136; 1895. – N. 206. – S. 5; N. 234. – S. 5; N. 254. – S. 5; 1896.

50. [Перепис населення 1890 р; 1895] Censimentul din anul 1890 // Gazeta Bucovinei. – Cernăuți. – 1895. – N. 22.

51. [Народні вірування та обряди євреїв Буковини, 1895, 1896]

Credinți și datine evreiești din Bucovina // Gazeta Bucovinei. – Cernăuți. – 1895. – N. 89.
Volksglauben der Juden in der Bucowina // Bukowinaer Nachrichten. – 1896. – N. 2188 («Zeitschrift für Osterr. Volkskunde». – Wien. – 1896. – II. – P. 81–83).

Volksglauben und Gebrauche der Juden in der Bukovina // Rumanischer Lloyd. Taglich erscheinendes deutsches Volks und Handelsblatt für Rumanien und den Orient. – Bucharest. – 1896. – N. 2649.

52. [Буковинсько-руські народні прислів'я, 1895] Буковинско-руски народни пословиць // Буковинские Вѣдомости. – 1895. – N. 10. – 12(24) марта. – С. 5.

53. [Повідомлення щодо чотирьох давніх вірменських свангелій, що знаходяться у Молдові та на Буковині, 1896] Darea de seamă asupra celor mai vechi 4 evanghelii armene, aflătoare în Moldova și Bucovina. – Cernăuți, 1896. – 9 p. («Candela». – 1896. – A. XV. – P. 114–122).

54. [До питання щодо уніформи духовенства, 1896] La cestiunea uniformării clerului // Gazeta Bucovinei. – 1896. – N. 72–73.

55. [Відкриття читальні «Сторожка» у Стражі, 1896] Deschiderea Societății de citire «Paza» în Straja // Deșteptarea. – Cernăuți. – 1896. – N. 15. – P. 118.

56. [Народні вірування румунів Буковини, 1896–1902] Volksglauben der Rumanen in der Bukowina // Zeitschrift für Österreichische Volkskunde. – Wien und Prag: Verlag von F. Tempsky. – II Jahrgang. – 1896. – S. 81–83, 250–252, 284–286; III Jahrgang. – 1897. – S. 20–22, 116–120, 180–186, 370–373; IV Jahrgang. – 1898. – P. 213–218; VII Jahrgang. – 1901. – S. 255–258; VIII Jahrgang. – 1902. – S. 56–59.

57. [Комуна Стража та її жителі, 1897] Comuna Straja și locuitorii ei: Studiu istoric, topografic și folkloric / Cu 9 ilustrațiuni, portretul autorul și o hartă a comunei. – Cernăuți: Soc. tipografică bucovineană, 1897. – 112 p. («Patria». – Cernăuți. – 1897. – N. 23–24, 36–51, 53–57, 59, 61–68, 70–71).

58. [Радівецьке православне єпископство та її церква, 1897] Episcopia ort. din Rădăuți și biserica ei // Patria. – 1897. – N. 57–58.

59. *[Дві релігійні народні легенди, 1898-1899]*
Două legende populare religioase: a) Legenda vameșului; b) Legenda broaștei // Patria. – Cernăuți. – A. II. – 1898. – N. 130–132.
Legenda vameșului și Legenda broaștei // Șezătoarea. – Fălticeni. – A. V. – 1899. – N. 3. – P. 33–37.
- [Наш Император Франциск Йосиф I; 1898, 1908]*
60. Împăratul nostru Francisc Iosif I. 1848–1898 / Scriere festivă pentru tinerimea școlară. – Cernăuți: Tip. univ. R. Eckhardt, 1898. – 31 p.: il.
61. Împăratul nostru Francisc Iosif I: 1848-1908 / Scriere festivă pentru tinerimea școlară. – Viena, 1908. – 54 p.
62. *[Навчання релігії в сільських народних школах, 1898]* Instrucțiunea de religie în școlile populare de la țară // Patria. – Cernăuți. – 1898. – N. 141–142.
63. *[Подорож до декількох монастирів Молдавії, 1898]* O excursiune la câteva mănăstiri din Moldova // Patria. – Cernăuți. – 1898. – N. 153–159.
64. *[Заснування церковно-археологічного музею, 1898]* Înființarea unui muzeu arheologic-ecclesiastic // Patria. – Cernăuți. – A. II. – 1898. – N. 163.
65. *[Будівництво монастиря Сучевіца. Народна традиція, 1898-1899]* Zidirea Mănăstirii Sucevița. Tradiția populară // Patria. – Cernăuți. – 1898. – A. II. – N. 210 («Șezătoarea». – Fălticeni. – 1899. – A. V. – N. 2. – P. 17–19).
66. *[Липовани, 1899]* Die Lippowaner // Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Bd. 20. Bukowina. – Wien: Verlag: k. k. Hof- und Staatsdruckerei Alfred von Holder, 1899. – S. 282–295.
67. *[Вірмени, 1899]* Die Armenier // Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Bd. 20. Bukowina. – Wien: Verlag: k. k. Hof- und Staatsdruckerei Alfred von Holder, 1899. – S. 320–329.
68. *[Цигани, 1899]* Die Zigeuner // Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Bd. 20. Bukowina. – Wien: Verlag: k. k. Hof- und Staatsdruckerei Alfred von Holder, 1899. – S. 330–338.
69. *[Дорнянський кодекс, названий Спасінням грішників, 1899]* Codicele Dornean, numit Mântuirea păcătoșilor. – Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană, 1899. – 31 p. («Candela». – 1899. – P. 5–8, P. 303–310, 372–377, 444–452, 520–525, 787).
70. *[Євреї на Буковині, 1899, 1901]*
Evreii din Bucovina. Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric (Popoarele Bucovinei IV). – Cernăuți: Societatea Tipografică Bucovineană, 1899. – 37 p. («Patria». – 1899. – N. 307–328).
Die Juden in der Bukowina // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. – Wien. – 1901. – VII Jahrgang. – S. 69–78, 117–125, 169–179
71. *[Бухарестський «Constituțional», 1889; 1899]* Constituționalul din București, 1889 // Patria. – 1899. – N. 307–309).
72. *[Щотижневі свята румуна, 1899]* Sărbătorile săptămânale ale românului // Șezătoarea. – Fălticeni. – 1899. – A. V. – N. 4. – P. 79–81 («Patria». – Cernăuți. – A. III. – 1899. – N. 241).
73. *[Циган на вівчарні, 1899]* Țiganul la stână // Șezătoarea. – Fălticeni. – 1899. – A. V. – N. 4. – P. 81–82 («Patria». – A. III. – 1899. – N. 241).
- [Народні легенди Буковини. Премудрий Соломон і змія, 1899]*
74. Legende populare din Bucovina // Șezătoarea. – Fălticeni. – 1899. – N. 2, 3.
75. Legende populare din Bucovina. Preminte Solomon și șerpele // Șezătoarea. – Fălticeni. – A. V. – 1899. – N. 4. – P. 49–51 («Patria». – A. III. – 1899. – N. 240).
76. *[Єпископ Досифтей та дякон Чотей. Народна традиція, 1899, 1901]* Episcopul Dosiftei și dascălul Ciotău. Tradiție populară // Patria. – Cernăuți. – 1899. – N. 320; 1901. – N. 137 («Șezătoarea». – A. VI. – 1901. – P. 137–139).
77. *[«Крит у румунських народних віруваннях» та «Чому сова п'є лише дощову воду?», 1899, 1900]*
Cârțița în credința populară română și De ce buha be numai apă de ploaie (legendă străveche culeasă de Anna Pădure a lui Ilie, o gospodină bătrână din Straja) // Șezătoarea. – Fălticeni. – 1899. – A. V. – N. 8–10. – P. 127–129 («Patria». – A. III. – 1899. – N. 338, 340).
Der Maulwurf im rumänischen Volksglauben der Bukowina // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. – Wien. – VI Jahrgang. – 1900. – N. 1. – S. 37–38.
Warum trinkt die Eule nur Regenwasser? (Rumanische Volksglauben aus der Bukowina) // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. – Wien. – VI Jahrgang. – 1900. – S. 36–37.
78. *[Єдиноріг. Народна легенда, 1899-1901]* Iornorogu. Legendă populară // Patria. – Cernăuți. – 1899. – N. 356 («Șezătoarea». – A. VI. – 1901. – P. 102–104).
79. *[Новорічна щедрівка, 1900]* O urare de Anul Nou // Patria. – Cernăuți. – A. IV. – 1900. – N. 365.
80. *[Дещо із зони Радівців, 1900]* Einiges aus dem Radautzer Bezirke // Bukowinaer Post. – 1900. – N. 959–960.

81. *[Крутіж Сучави. Народна традиція на Буковині, 1900-1901]* Bumbicul Sucevei. Tradițiune populară din Bucovina (Straja) // Ероса. – 1900. – N. 1439 («Тимпуб». – Cernăuți. – 1900. – N. 33; «Șezătoarea». – A. VI. – 1901. – P. 130–133).
82. *[Лаура. Народна традиція з Горішнього Вікова, 1900-1901]* Laura. Tradițiune populară din Vicovul de Sus // Тимпуб. – 1900. – N. 51 («Șezătoarea». – A. VI. – 1901. – P. 133–137).
83. *[Попередня відповідь на питання: Чи є допустимим святе таїнство миропомазання у Страсній тиждень?, 1900]* Întâmpinare privitoare la răspunsul întrebării: Este împărtășia generală a sfintelor eleoungeri în Săptămâna Patimilor admisibilă? // Candela. – 1900. – N. 10. – P. 620–623.
84. *[Відповідь на зауваження редакції стосовно святого миропомазання, 1900]* Răspuns la observările Redacției cu privire la sf. Eleoungere // Candela. – 1900. – N. 11.
85. *[На Різдво, 1901]* La Crăciun // Apărarea Națională. – București. – A. I. – 1901. – N. 336.
86. *[Монофізитство в східній вірменській Церкві, 1902]* Monofisitismul în Biserica Armeană orientală. Adaos la publicațiunea “Armenii orientali din Bucovina”. – Cernăuți: Societatea Tipografică bucovineană, 1902. – 16 p. («Candela». – 1902. – A. XXI. – N. 11–12. – P. 684–691, 741–747).
87. *[Чи зобов'язані парафіяльні священики платити в еквіваленті?, 1902]* Sunt parochii îndatoriți la plata equivalentului? // Candela. – 1902. – N. 12.
88. *[З творів Дімітрія Дана, 1902]* Din scrierile lui Dimitrie Dan. – Cernăuți: Societatea Tipografică bucovineană, 1902. – 90 p.
89. *[Легенда землі та праці, 1902]* Legenda pământului și a muncii (Straja) // Foaia poporului. – Sibiu. – 1902. – A. X. – P. 65–66 («Deșteptarea». – 1902. – N. 1, P. 3; «Poporul. Foaie economică». – Budapesta. – 1902. – P. 76; «Gazeta Transilvaniei». – 1902. – N. 5. – P. 7).
90. *[Гора Куку, 1903]* Muntele Cucu // Foaia poporului. – 1903. – N. 28. – P. 329–330 («Deșteptarea». – 1903. – N. 48; «Șezătoarea». – 1903. – Vol. VIII. – N. 5–6. – P. 70–72).
91. *[Легенда горівки, 1903]* Legenda horilcei // Vreimea. – 1903. – N. 55 («Gazeta Transilvaniei». – 1903. – N. 181; «Deșteptarea». – 1903. – N. 51; «Șezătoarea». – 1903. – Vol. VIII. – N. 5–6. – P. 65–68).
92. *[З чим краще їсти мамалігу?, 1903]* Cu ce e mai bună mămăliga? // Șezătoarea. – 1903. – Vol. VIII. – N. 5–6. – P. 68–70 («Gazeta Transilvaniei». – 1903. – N. 154; «Deșteptarea». – 1903. – N. 54).
93. *[Запити асоціації фермерів Радівецької зони, 1903]* Antrage der Bezirksgenossenschaft der Landwirthe in Radautz // Bukowinaer Journal. – 1903. – N. 341.
94. *[Румунські легенди з Буковини, 1903]* Rumänische legenden aus der Bukowina (Die Legende der Kröte, Der weise Salomon und die Schlange, Die Legende von der Erde und der Arbeit) // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. – Wien. – 1903. – Jahrgang IX. – S. 172–174.
95. *[Обряди та вірування вірмен пов'язані з родинами, весіллям та похороном, 1904]*
Obiceiuri și credințe armene la naștere, nuntă și înmormântare. – Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană, 1904. – 20 p. («Junimea Literară». – A. I. – 1904. – N. 2. – P. 26–29, 43–45.
Glaube und Gebräuche der Armenier bei der Geburt, Hochzeit und Beerdigung, 1904 («Zeitschrift für österreichische Volkskunde». – Wien. – 1904).
96. *[Патронат в Православній Церкві Буковини, 1903-1904]*
Patronatul în biserica ortodoxă din Bucovina. – Cernăuți: Soc. Tipografică bucovineană, 1904. – 27 p. («Candela. Foaie bisericească-literară». – Cernăuți. – 1903. – P. 635–643, 710–718, 787–796).
Das Patronat der griechisch-orientalischen Kirche in der Bukowina. – Czernowitz: Buchdruckerei Jakob Riemer, 1904 («Cernowitzer Allgemeinen Zeitung». – Czernowitz. – 1904. – P. 11).
97. *[Проект щодо заробітної плати православних священиків на Буковині, 1904]* Proiect privitor la salarizarea preoților ort. din Bucovina. – Cernăuți: Societatea Tipografică bucovineană, 1904. – 10 p. («Candela». – Cernăuți. – A. XXIII. – 1904. – N. 2. – P. 133; «Viitorul». – 1904).
98. *[Джерело Штефана Воде, 1904]* Izvorul lui Ștefan Vodă. Tradițiune populară // Junimea literară. – A. I. – 1904. – N. 7–8. – P. 104–106.
99. *[Монастир і комуна Путна з двома додатками, 1905]* Mănăstirea și comuna Putna cu două apendice. – București: Institutul de arte grafice “Carol Gobl”, 1905. – 262 p. («Candela». – 1905. – P. 684).
100. *[Літературна та культурна роль Радівецького єпископства, 1906]*
Rolul literar și cultural al Episcopiei de Rădăuți. – Cernăuți, 1906 («Junimea literară». – A. III. – 1906. – N. 12. – P. 7–11).
Die literarische und kulturelle rolee des Bistums Radautz // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1906. – N. 725.
101. *[Сповивання у румунів Буковини, 1906]*
Înfășatul la Românii din Bucovina // Junimea Literară. – 1906. – A. III. – N. 8–9. – P. 152–154.
Das Kinder-einwickeln bei den Romanen der Bukowina // Zeitschrift für osterr. Volkskunde. – 1906.
102. *[Пелагра, 1907]* Pelagra. – Cernăuți, 1907 («Deșteptarea». – Cernăuți. – 1907. – N. 4).
103. *[Фундатор церкви монастиря Сучевіца, 1907, 1911]*

Fundătorul bisericii din mănăstirea Sucevița [George Movilă]. – Cernăuți: Societatea Tipografică Bucovineană, 1907. – 16 p. («Candela». – 1907. – N. 7. – P. 478–482; N. 26).

Der Stifter der Klosterkirche von Suczewitz (in der Bukowina) // Mitteilungen der dritten (Archiv-) Sektion der k.k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale / Redakteur: Univ.-Prof. Dr. Oswald Redlich. – Wien: Anton Schroll & Co, 1911. – Band VIII. – P. 70–81.

104. [Румунський документ з великою печаткою з саського міста Баї, 1907, 1911]

Un document românesc cu marele sigil din târgul Baia // Junimea literară. – 1907. – A IV. – N. 3. – P. 56–57.

Eine rumänische mit dem grossen Siegel der Sachsenstadt Baia in der Moldau versehenen Urkunde // Mitteilungen der dritten (Archiv-) Sektion der k.k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale / Redakteur: Univ.-Prof. Dr. Oswald Redlich. – Wien: Anton Schroll & Co, 1911. – Band VIII. – P. 82–87.

105. [В пам'ять про С. Ф. Маріана, 1907] În amintirea lui S. F. Marian // Junimea literară. – Suceava. – 1907. – A. IV. – N. 6–7. – P. 156–157.

106. [Документи з історії румунів Буковини, 1907] Documente privitoare la istoria Românilor din Bucovina [despre familiile Reus și Mirza] // Junimea literară. – Suceava. – 1907. – A. IV. – N. 1. – P. 30–31.

107. [Народні легенди, 1907] Legende populare (Legenda laptelui; Ciolanele pământului; De ce au Jidovii pistrii pe obraz) // Junimea literară. – Suceava. – 1907. – A. IV. – N. 9. – P. 206–207.

108. [Історичні дані про парафіяльну церкву з Горішнього Вікова, 1908] Date istorice privitoare la biserica parohială din Vicovul de Sus // Junimea literară. – Suceava. – 1908. – A. V. – N. 1. – P. 15–16.

109. [Церковна ревізія 1667 р.; 1908] O inspecție ecleziastică din anul 1667. – Cernăuți: Societatea Tipografică Bucovineană, 1908. – 8 p. («Candela». – A. XXVII. – 1908. – N. 7. – P. 379–384).

110. [Обряди та вірування, 1909] Datine și credințe // Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură și artă populară. – Bârlad. – A. II. – 1909. – N. 2. – P. 50–51; N. 3. – P. 65–66; N. 4. – P. 100–101; N. 5. – P. 124; N. 6. – P. 159.

111. [Скарб з монастиря Сучевіца, 1909] Un odor din Mănăstirea Sucevița. – Cernăuți: Societatea Tipografică Bucovineană, 1909. – 7 p. (Tipărire separată din Almanachul Jubiliar al Academiei Ortodoxe. – Cernăuți. – 1909).

112. [Прагматика служіння окружних протопресвітерів і вікаріїв в Буковинській Митрополії, 1909] Pragmatica de serviciu pentru protopresviterii districtuali și vicariilor în Arhidieceza Bucovinei // Viitorul. – 1909 (видана також німецькою мовою).

113. [Пісні, 1909–1911] Cântece // Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură și artă populară. – Bârlad. – A. II. – 1909. – N. 9. – P. 246; A. III. – 1910. – N. 1. – P. 18; N. 4. – P. 115; N. 7. – P. 215; A. IV. – 1911. – N. 8. – P. 248; N. 12. – P. 401.

114. [Церква св. Георгія з Сучави, 1910] Biserica Sf. Gheorghe din Suceava // Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. – București: Göbl, 1910. – A. III. – P. 134–139.

115. [Архимандрит Варфоломей Мезеряну, 1911] Arhimandritul Vartolomei Măzărenu. Schiță biografică și bibliografică cu mai multe anexe. – București: Librăriile SOCEC & Comp, 1911. – 103 p. («Analele academiei Romane. Memoriile Secțiunii Literare». 1910-1911. – București, 1911. – N. 5. – T. XXXIII. – P. 243–345).

116. [Церква монастиря Сучевіца, 1912] Biserica din Mănăstirea Sucevița. – București: F. E., 1912. – 8 p., il. («Albina». – 1912).

117. [Протопоп Михайл Стрільбицький, 1912] Protopopul Mihail Strilbițchi. Schiță biografică și bibliografică. – Cernăuți: Societatea Tipografică Bucovineană, 1912. – 16 p. («Candela». – A. XXXL. – 1912. – N. 5. – P. 225–231, 281–283).

118. [Хроніка Радівецького єпископства, 1912] Cronica episcopiei de Rădăuți. Cu apendice de documente originale și traduse și mai multe ilustrațiuni. – Viena: Ed. fondului religios gr. or. al Bucovinei în Cernăuți, Din Tip. I.R. a Curții și Statului în Viena, 1912. – VII, 264 p., 19 Il. («Candela». – 1913. – P. 167).

119. [Слов'янський рукопис, написаний 20 травня 1650 р. в с. Бирнова в Молдавії, 1913] Un manuscript slavon scris în 20 Mai 1650 în satul Bârnova din Moldova. Dare de seamă istorică – Iași: Tip. Dacia, P. & D. Iliescu, 1913. – 19 p. («Arhiva Genealogică». – A. II. – Iași. – 1913. – Ianuarie-Martie. – P. 31–50).

120. [Русини Буковини, 1913] Rutenii din Bucovina (schiță etnografică). – Cernăuți, 1913. – 44 p., IX Photo («Analele Acad. Rom., Memoriile Secțiunii Literare». – 1913. – Seria II. – T. XXXV. – N. 2. – P. 37–80).

121. [Написи на надгробку Сіліонів в монастирі Сучевіца, 1913] Inscricțiia de pe piatra mormântală a Silioneștilor de la Mănăstirea Sucevița // Arhiva genealogică. – A. II. – Iași. – 1913. – Aprilie-Iunie. – P. 68–69.

122. [Радівецьке єпископство, монастирі Путна, Сучевіца, Драгомірна, Сучава та церква у Міреуцах, 1914] Die Episcopie von Radautz und die Kloster Putna, Sucevița, Dragomirna, Suceava und

Miroutzer Kirche // Schematismus der Bukowinaer gr. or. Archiepiskopal-Diozese. – 1914. – P. 3–27, 35–45.

123. [Євангеліє Штефана Великого з Мюнхена, 1913-1914] O evanghelie a lui Ștefan cel Mare în München. – Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană, 1914. – 4 p. («Candela». – A. XXXII. – 1913. – N. 12. – P. 636–638).

124. [Натанайл Натан Дретьяну та Поминальник Путнянського монастиря, 1914] Natanail Natan Dreteanu și Pomelnicul mănăstirii Putna // Candela. – A. XXXIII. – 1914. – N. 1–8. – P. 48–57, 174–178, 223–226, 271–274, 321–324, 367–370.

125. [Рецензія на книгу Е. Кольбенгаєра «Мотиви домашньої вишивальної індустрії на Буковині», 1914] Motive ale industriei casnice de broderii din Bucovina, adunate de E. Kolbenheyer, Viena, 1913 // Junimea Literară. – 1914. – A. XI. – N. 1–3. – P. 57–59.

126. [З страждань румунів с. Бояни, 1918] Din suferințele poporului român din Boian // Gazeta țaranului. – 1918. – N. 3.

127. [Проект розподілу маєтків релігійного фонду, 1918] Proiect privitor la parcelarea moșiilor fondului religionar // Glasul Bucovinei. – 1918. – N. 17 (Nistor I. Amintiri răzlețe din Timpul Unirii 1918. – Cernăuți: Tiparul «Glasul Bucovinei», 1938, P. 106–108).

128. [Розкіш, 1918] Luxul // Glasul Bucovinei. – 1918. – N. 17.

129. [Буковинський румунський автор з 1828; 1918] Un autor român bucovinean din a. 1828. – Glasul Bucovinei. – 1918. – N. 20.

130. [Православний релігійний фонд Буковини, 1919] Fondul religionar greco-ortodox din Bucovina. Deslușire istorică pentru poporul român. – Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană D. Bucevschi, 1919. – 14 p.

131. [Промова в день похорону І.Г. Сбієри, 1919] Cuvinte la înmormântarea lui I. G. Sbiera. – Cernăuți, 1919.

132. [Джерело і водоспад ріки Сучава, 1920] Izvorul și cascada râului Suceava // Calendarul Glasul Bucovinei. – Cernăuți. – 1920 («Junimea Literară». – A. XVI. – 1927. – N. 5–7. – P. 131–132).

133. [Тудор Штефанеллі, 1920] Tudor Ștefanelli. – Suceava, 1920.

134. [Пісні, 1922] Cântece // Șezătoarea. – Fălticeni. – 1922.

135. [Буковинський румунський автор з 1826-1827 р.; 1922] Un autor român bucovinean din a. 1826–27. – Cernăuți: Institutul de arte grafice și editura Glasul Bucovinei, 1922. – 30 p. („Glasul Bucovinei”. – 1918. – N. 20).

136. [Монастир Сучевіца, 1923] Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare. – București: Tip. Bucovina, 1923. – 226 p. (Sub îngrijirea Academiei Române).

137. [Вісчарня у румунів Буковини, 1923] Stâna la românii din Bucovina (schiță folclorică ilustrată) / Reproducere din Junimea Literară, A. XII. – Cernăuți: “Glasul Bucovinei” Institutul de arte grafice și editură, 1923. – 36 p. («Junimea literară», A. XII. – 1923. – N. 1–3. – P. 46–51; N. 4–5. – P. 97–106; N. 6–7. – P. 188–193; N. 8–9. – P. 259–263; N. 10–11. – P. 380–384; N. 12. – P. 437–441).

138. [Зі спогадів одного з правнуків логофета Теутул, 1923] Din amintirile unui strănepot al Logofătului Tăutul // Glasul Bucovinei. – 1923. – N. 1172–1173.

139. [Давні замітки про св. Іоанна Нового Сучавського, 1924] Însemnări vechi despre Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. – Cernăuți, 1924 («Junimea Literară». – A. XIII. – 1924. – N. 3–4. – P. 163–168; N. 5–6. – P. 242–246).

140. [Роль буковинського духовенства у збереженні румунізму від поневолення (1775) – до звільнення Буковини (15.XI. 1918); 1925] Rolul preoțimei bucovinene în menținerea românismului de la robirea (1775) – la desrobirea Bucovinei (15.XI. 1918). Un adaos la istoria bisericii române. – Cernăuți: Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1925. – 66 p.

141. [Старовинний фелон, 1924] Un vechi felon de la biserica sf. Dumitru Suceava // Junimea Literară. – A. XIII. – 1924. – N. 5–6. – P. 196–197.

142. [Фелон 1761 р. з Нижніх Ширівців, 1924] Un felon din 1761 din Șerăuți de Jos // Junimea Literară. – A. XIII. – 1924. – N. 11–12. – P. 489–490.

143. [Церква господарині Єлени Рареш з Сучави, 1924] Biserica Doamnei Elena Rareș din Suceava. – Cernăuți, 1924 («Junimea Literară». – A. XIII. – 1924. – N. 3–4. – P. 140–141; N. 5–6. – P. 273–274).

144. [Народні пісні, 1925-1927] Cântece (Straja) // Junimea literară. – 1925. – P. 51; 1927. – P. 106.

145. [Радівецьке єпископство. Митрополія та монастирі Буковини, 1926] Episcopia Rădăuțului. Mitropolia și Mănăstirile Bucovinei. Schiță istorică. – Cernăuți: Tipografia. Mitropolitului Silvestru, 1926. – 39 p.

146. [Ктиторство гетьмана Луки Арборе, 1926] Ctitoria Hatmanului Luca Arbure // Buletenu Comisiunii Monumentelor istorice. – București: Institutul de Arte Grafice, 1926. – A. XIX. – Fasc. 47. – P. 37–46.

147. *[Стара церква з Роші (Чернівці), 1926]* Biserica cea veche din Roșa (Cernăuți) // Junimea Literară. – Cernăuți: Institutul de Arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1926. – A. XV. – N. 3–4. – P. 69–70.

[Пісні, 1926–1927]

148. *Сънतेсе* (de la Grigori Capră, din Frătăușul Vechi) // Făt-Frumos. – 1926. – A. I. – N. 2. – P. 56–57; N. 3. – P. 93.

149. *Сънतेсе* (de la Ion Prepelită și Onofrei Prelipcean, din Horodnicul de Jos, Bucovina) // Făt-Frumos. – 1926. – A. I. – N. 4. – P. 118; N. 5. – P. 149.

150. *Сънतेсе* (culese de la Nicolai Dumbravă din Dorotea-Plutonița, Bucovina) // Făt-Frumos. – 1926. – A. I. – N. 6. – P. 183.

151. *Сънतेсе* (culese din Marginea, jud. Rădăuți) // Făt-Frumos. – 1927. – A. II. – N. 2. – P. 59.

152. *Сънतेсе* (din Straja, jud. Rădăuți) // Făt-Frumos. – 1927. – A. II. – N. 4. – P. 97–98.

153. *Сънतेсе* populare din Straja (jud. Rădăuți) // Junimea literară. – 1927. – A. XVI. – N. 5–7. – P. 130.

154. *[Дософтей: Митрополит Молдови (1624–1696); 1927]* Dosoftei: Mitropolitul Moldovei (1624-1696); schiță biografică cu ilustrațiuni și cu un anex al inventariului odoarelor Metropoliei Moldovei făcut de Dosoftei în 22 Octomvrie 1686. – Cernăuți: Tip. Mitropolitui Silvestru, 1927. – 59 p.

MANUSCRIPT РУКОПИСНИ МАТЕРІАЛИ

155. *[Коротка історія вірменської церкви від початків до її відокремлення від апостольської церкви з додатком, 1878 (робота премійована семінарією, «З історії церкви», теологічний факультет у Чернівцях)]* Scurtă istorie a bisericii armenie de la început până la dezbinarea ei de cea comună cu un adaos, 1878 (temă premiată de seminar, din istoria bisericii, la facultatea teologică din Cernăuți).

156. *[Зношеність, 1879]* Uzura, 1879.

157. *[Щойно обраний Митрополитом та Архієпископом д-р Сильвестр Мораріу Андрієвич, 1879]* Nou denumitul Mitropolit și Arhiepiscop Dr. Silvestru Morariu Andrievici, 1879.

158. *[Закон, що стосується мирського духовенства та семінарій в Румунії, 1893]* Legea asupra clerului mirean și seminariilor din România din 29.05.1893.

159. *[Сучасна організація буковинського духовенства]* Organizarea prezentă a clirului bucovinean.

160. *[Автобіографія]* Autobiografie.

161. *[Монофізитство в східній вірменській Церкві]* Der Monophysitismus in der armenisch orientalischen Kirche.

162. *[Навчальний посібник з православної релігії для народних шкіль. Рукопис]* Manual de învățământul religiunii creștine ortodoxe pentru școlile populare, mss.

163. *[Рошоша, передмістя Чернівців. Рукопис]* Roșoșa, suburbiul Cernăuțului, mss.

REPUBLISHING WORKS OF A SCIENTIST ПЕРЕВИДАННЯ ПРАЦЬ ВЧЕНОГО

164. *[Хроніка Радівецького єпископства, 2019]* Cronica Episcopiei de Rădăuți / Tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Patriarh Daniel, Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Prefață de Acad. Răzvan Teodorescu, postfață și note de diac. Vasile M. Demciuc și Harieta Sabol. – București: Editura Basilica, 2009. – 215 p.

165. *[Східні вірмени на Буковині, 2010]* Armenii ortodocși din Bucovina. – București: Editura Zamca, 2010. – 88 p.

166. *[Буковинські етноси: вірмени, євреї, липовани, русини, цигани, 2012]* Etnii bucovinene: armenii, evreii, lipovenii, rutenii, țigani / Redactor de carte și Prefață de Ion Drăgușanu. – Suceava: Mușatinii, 2012. – 350 p.

167. *[Монастир та комуна Путна, 2018]* Mănăstirea și comuna Putna / Edițiunea Academiei Române, Ediție anastatică, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2018. – 272 p.

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ АКУШЕРСТВА
І ГІНЕКОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІІрина КАЛІНОВСЬКА, Катерина ЛІСОВА,
Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)
kalinovska@bsmu.edu.ua; lisova.k@bsmu.edu.uaMODERN METHODS OF TEACHING OF OBSTETRICS
AND GYNECOLOGY IN HIGHER EDUCATIONIryna KALINOVSKA, Kateryna LISOVA,
Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-9207-8643>; <https://orcid.org/0000-0002-9207-8643>**Kalinovska Iryna, Lisova Kateryna. Modern methods of teaching of obstetrics and gynecology in higher education.**

This article **examines** in detail modern methods of teaching obstetrics and gynecology in higher education. Modern ones are given highly effective approaches to conducting lectures, with the introduction of discussion elements. In our opinion, the experience of the world and national systems of higher education proves the need to use the latest interactive teaching methods. It undoubtedly contributes to the introduction of the technology of personally-oriented learning into the didactic process, the use of methods of encouraging students to educational and cognitive activities, which in turn ensures a personal orientation of learning. In this regard, **the statement** that interactive training is aimed at activating the cognitive activity of medical interns through the organization of communication among themselves, interns with the teacher, between groups, which is **aimed** at solving a common educational problem, is relevant. Accordingly, the establishment of modern interactive training involves simulation of examples and joint solution of the **relevant** situation. Competence of students, which is formed by interactive learning, expands the limits of cognitive possibilities, promotes analysis and application information obtained in the process of learning, and contributes significantly to the accumulation of skills in future professional medical activity. **Methodology** of the study includes comparative, descriptive and case-study methods. A deep one appears internal motivation, interns begin to make important decisions and enjoy developing their professional medical skills. The structure of "question-answer" methods, their use in conducting practical classes, which contribute to the emergence of professional competence of intern doctors and significantly increase the effectiveness of their perception of academic material, are covered in detail. If the interactive method is used, the intern does not feel like an object of the learning process, but a subject of acquiring knowledge, this undoubtedly leads to internal motivation, which contributes to its effectiveness. **Conclusions.** Thanks to the effect of originality and novelty of interactive methods, with their correct organization, the interest of intern doctors in the learning process increases. The modern pedagogical process of higher education uses various methods of organizing training, education and revealing future doctors as individuals. Lectures are undoubtedly the main and necessary form of training. Some supporters of traditional didactics see its advantages, while their opponents claim that times have changed and should to realize that the lecture as a classroom form of communication with students is the least effective among other forms of education in higher education. The application of the "Case Studies" method is quite effective in teaching obstetrics and gynecology. Given that the method was first developed at the beginning of the 20th century, at the Harvard Business School, it is also called the Harvard method. In our opinion, the method of specific situations - ICS, or situational learning - is a very effective teaching method, which involves the use of specific situations (cases from practice) from a certain section or topic of the training course for joint analysis, discussion and acceptance decision, brainstorming within a small group and a public speech with the presentation and defense of the proposed decision are also used. The main stages of "Case Studies" are distinguished, such as: the teacher's introductory speech; formation of microgroups; work in a small group; presentation of solutions developed by speakers; questions to the speakers; general discussion; teacher's closing speech; summing up.

Keywords: *interns, midwifery, lecture, education, questions.*

Вступ. Соціально-економічні перетворення в нашій державі зрушують прискорення реформ у сфері освіти, вдосталь активно змінюється відношення до місця і ролі освіти в житті кожного громадянина України. Постійно з'являються сучасні вимоги до якості освіти: вмотивованість студентів і лікарів-інтернів, активний ріст розумових здібностей, отримання можливостей оперувати матеріалом, а також заохочення до оволодіння новими професійними навичками. Формування медичної культури нації є обґрунтованим у сучасній державі. Виховання сучасних спеціалістів вимагає наявності високих професійних навичок та вмінь, що дозволяють ефективно діяти в ургентних ситуаціях, швидко приймати правильне адекватне рішення за наявності тільки клінічних

проявів, надати необхідну допомогу, вміти відстояти правильність прийнятого рішення і власні позиції, одночасно прислухаючись до порад інших¹. Сучасні методи навчання дозволяють навчити лікарів-інтернів ефективно та продуктивно мислити і своєчасно приймати, відповідно, правильні рішення.

Найбільш популярними у сучасній вітчизняній дидактиці є праці А. М. Алексюка та В. О. Онищука. Проте і зараз питанням практичного використання сучасних інтерактивних методів під час викладання медичних дисциплін приділено не зовсім достатньо уваги.

Мета. Метою статті було обґрунтувати застосування сучасних методів викладання акушерства і гінекології у професійній підготовці лікарів-інтернів медичних вузів.

¹ Abell D. "What Makes a Good Case?", Echo Autumn, Fall, 2021, N 17, P. 4-7 [in English].

Основна частина. Зміна системи вищої освіти потребує впровадження сучасного викладання предметів, а також залучення новітніх інтерактивних методик викладання матеріалу, поширення форм та методів навчального процесу, що, звісно, повинно привести до підвищення якості навчального процесу. На наш погляд, залучення до педагогічного арсеналу викладачів ефективних методів навчання повинно забезпечити високоякісну підготовку майбутніх медиків. Не викликає сумнівів необхідність використання сучасних освітніх методик, із використанням комп'ютерних технологій². На наш погляд, досвід світової та національної систем вищої освіти доводить необхідність застосування новітніх інтерактивних методик навчання. Безперечно сприяє використанню в процесі навчання особистісно-орієнтованого навчання, використання методів заохочення лікарів-інтернів до навчання та пізнання своєї професії, що у свою чергу, забезпечує особисту спрямованість навчання і надає можливість розкритися кожному лікарю. Актуальним є навчання, спрямоване на активізацію пізнавальної діяльності лікарів-інтернів за допомогою організації спілкування між собою, інтернів з викладачем, між групами, що спрямоване на розв'язання спільної і проблеми³. У свою чергу, визначається інтерактивне навчання як переклад англomовного терміна "interactive learning", який означає навчання (стихийне або спеціально організоване), основане на взаємодії, та навчання, побудоване на взаємодії⁴. Дуже вдало з цього приводу додає відомий методист та прихильник застосування інтерактивних технологій навчання в Україні О. Пометун, який підкреслює, що суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної активної взаємодії тих, хто навчається, – це співнавчання, взаємонавчання⁵. Основою сучасної інтерактивної підготовки є такі принципи:

а) безпосередньої участі кожного лікаря-інтерна на занятті в розборі теми та дискусії, що зобов'язує викладача зробити кожного з них активним шукачем необхідних в даній акушерській ситуації методів обстеження та лікування;

б) взаємного обміну інформацією, розгляд декількох запропонованих методик лікування, навчальний процес необхідно організувати таким чином, щоб викладач мав змогу обмінятися життєвим досвідом та цікавими випадками з практики;

в) особисто зорієнтованого навчання.

Суть інтерактивного навчання в тому, щоб була взаємодія студента і викладача, які є рівнозначними суб'єктами процесу та мають спільну ідею щодо їхніх знань та вмій. Відповідно, налагодження сучасного інтерактивного навчання передбачає моделювання прикладів та спільне вирішення відповідної ситуації. Це розширює межі пізнавальних можливостей, сприяє аналізу та застосуванню отриманої у процесі навчання інформації, і сприяє набуттю навичок у майбутній професійній акушера-гінеколога. Інтерни починають приймати важливі рішення та розвивають свої професійні навички. Сучасне інтерактивне навчання є

застосування спілкування лікарів-інтернів, що створюється на практичному занятті у якій вони знаходять для себе досвід лікаря. У навчанні інтерн є повноправним учасником процесу і його досвід важливий, як і досвід викладача, який заставляє інтернів самостійно пошати відповіді на питання. У такій співпраці забезпечуються можливості взаємин студентів та викладачів. Викладач виступає як організатор, консультант тощо. При цьому досвід викладача передається інтернам на клінічних прикладах і є центральним джерелом навчального пізнання.

Які ж позитивні сторони інтерактивних методів навчання. По перше, підвищення коефіцієнту процесу засвоєння матеріалу. За даними американських вчених, під час лекції інтерни засвоюють лише 5 % матеріалу, під час читання – 10 %, роботи з відео- та аудіоматеріалами – 20 %, демонстрації – 30 %, у ході дискусії – 50 %, під час практики – 75 %, а коли інтерн навчає інших чи відразу застосовує знання 90 %. За умови застосування інтерактивного методу інтерн відчуває себе повноправним лікарем, який повинен приймати важливі правильні рішення з приводу діагностики та лікування пацієнтки. Завдяки ефекту оригінальності та новизни інтерактивних методів, при правильній їх організації, зростає зацікавленість лікарів-інтернів процесом навчання. Сучасний педагогічний процес вищої школи застосовує різноманітні методи організації навчання, виховання та розкриття майбутніх лікарів як особистостей. Та безперечно основною і необхідною формою навчання є лекції. У ході проведення лекції активність сприйняття інформації зникає – за відсутності технічних засобів навчання. Однак відмова від лекцій як форми навчання знижує науковий рівень підготовки, та не приводить до системності роботи. Для підвищення організації лекційного процесу можуть стати короткі включення в лекційний процес (розбір складних випадків діагностики та лікування акушерських і гінекологічних хворих), за допомогою яких студенти зможуть проявити різні види активності. На нашу думку, основними методами, що підвищують ефективність лекцій, є дискусії. Із власного досвіду можна зазначити, що надзвичайно вдало під час проведення лекційних занять використовується метод "мозкового штурму". Особливо під час вивчення нових патологічних станів. Визначивши мету під час лекції викладач повинен заздалегідь визначити місце дискусії у структурі лекції і її тривалість, підібрати цікаві клінічні випадки, організувати дискусію і зацікавити інтернів даним питанням. Великі сподівання ми покладаємо на використання інтерактивних методів під час семінарських занять.

Протягом традиційного семінару інтерн відповідає на підготовлене питання. Більшість інтернів у цей час готується до наступного питання, або зовсім не приділяє уваги цьому питанню. Це веде до пасивності основної частини академічної групи.

Одним із різновидів інтерактивного семінару може бути семінар "запитання-відповідь". Викладач ставить питання формулюючи їх таким чином, щоб інтерни не мали змоги надати відповідь, користуючись конспектами або підручниками.

⁴ Reynhol'd L. Za predelamy CASE - tekhnolohyy [Beyond CASE - technologies], Komp'yuter [The Computer], 2020, N 13, P. 12–14 [in Russian].

⁵ Ibidem.

Застосування співбесіди на лекції дозволяє зняти незацікавленість навчання, підвищує інтерес до навчання. Викладач звертається до інтернів або до всієї аудиторії. На лекції викладач організовує активне обговорення питань діагностики та лікування, надає можливість інтернам виступити з доповненнями. Інтерни отримують відповідь від викладача на питання, які виникли у процесі підготовки до лекції. Достатньо ефективним при викладанні акушерства і гінекології є застосування методу "Case Studies". Враховуючи, що методика вперше була розроблена в Гарвардській школі бізнесу, її називають також гарвардським методом.

В Україні методика "Case Studies" почала впроваджуватися тільки останніми роками. Слід відмітити, що практика використання даного методу в Україні, ще не дуже поширена⁶. На наш погляд, метод конкретних ситуацій – МКС, або ситуаційне навчання – являє собою дуже ефективну методику навчання, яка передбачає використання конкретних ситуацій (випадків із практики) з певного розділу чи теми навчального курсу для сумісного розбору, обговорення та прийняття рішення, також застосовується мозковий штурм у межах малої групи і виступ одного з інтернів з презентацією по термі даного питання. Виділяють такі основні етапи "Case Studies", як:

- вступне слово викладача, який формує тему заняття, мету, перераховує необхідні маніпуляції та практичні навички, якими має оволодіти інтерн за даною темою;

- формування малих груп по 5-6 інтернів;

- робота в складі малої групи, що передбачає розбір клінічної ситуації, призначення необхідних методів обстеження та лікування; - презентація одним з інтернів теоретичної частини даного питання, висвітлення сучасних методів лікування та реабілітації;

- проведення загальної дискусії, пропонування різних варіантів лікування;

- підсумок викладача по темі даного питання, можливо використання клінічних прикладів з власного досвіду, пропозиція нестандартного вирішення питання в даній клінічній ситуації;

- підведення підсумків.

Група поділяється на 2 мікрогрупи, щоб вони

склалися до 5 осіб. На головууючому лежить відповідальність за організацію роботи групи, розподіл питань між учасниками і за прийняті рішення. Робота завершується короткою доповіддю про результати. Використання у вищій освіті цього методу розвиває у інтерна такі якості, як ініціативність, готовність до дії в різних умовах та вміння гнучко реагувати на них – все це є необхідним не лише майбутньому медику, але й пересічному громадянину⁷.

Висновки. Залучення до педагогічного процесу сучасних методів навчання у вищій школі, таких, як інтерактивні методи навчання, є безперечно суттєвим кроком до підвищення якості освіти, які приведуть до отримання кращих результатів навчання.

Ми повинні і надалі йти шляхом залучення сучасних методів викладання акушерства і гінекології, що буде сприяти досягненню підготовки якісних лікарів.

Каліновська Ірина – доктор медичних наук, професор, професор кафедри акушерства та гінекології Буковинського державного медичного університету. Коло інтересів-викладання акушерства і гінекології оперативного лікарям-інтернам. Публікації: 25 публікацій, з яких 3 в базі Scopus.

Kalinovska Iryna – Doctor of Medical Sciences, Professor, Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology of Bukovynian State Medical University. Research interests are teaching obstetrics and gynecology to operative interns. Publications: 25 publications, of which 3 are in the Scopus database.

Лісова Катерина – доктор філософії, магістр медицини, асистент кафедри акушерства та гінекології Буковинського державного медичного університету. Коло інтересів-викладання акушерства оперативного лікарям-інтернам. Публікації-15 публікацій, з яких 3 в базі Scopus.

Lisova Kateryna – Doctor of Philosophy, Master of Medicine, Assistant of the Obstetrics and Gynecology Department in Bukovynian State Medical University. Research interests are such as: teaching operative obstetrics to interns. She has 15 publications, 3 of them are included in the Scopus database.

Received: 08.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© I. Kalinovska, K. Lisova, 2022

⁶ Ibidem.

⁷ Abell D. "What Makes a Good Case?", op. cit., P. 4–7.

**ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВИХ СИСТЕМ
У ВИКЛАДАННІ АКУШЕРСТВА І ГІНЕКОЛОГІЇ**

Катерина ЛІСОВА, Ірина КАЛІНОВСЬКА,
Буковинський державний медичний університет
kalinovska@bsmu.edu.ua; lisova.k@bsmu.edu.ua

**APPLICATION OF TRAINING SYSTEMS IN
OBSTETRICS AND GYNECOLOGY TEACHING**

Kateryna LISOVA, Iryna KALINOVSKA,
Bukovinian State Medical University
<https://orcid.org/0000-0002-9207-8643>; <https://orcid.org/0000-0002-9207-8643>

Lisova Kateryna, Kalinovska Iryna. Application of training systems in obstetrics and gynecology teaching. The article **proposes** an educational method that allows you to activate the learning process to improve the practical skills of interns at preclinical students with the help of dummies, what form the current **use of study**. Our department has some dummies with the topography of the pelvic cavity, which allows you to study the structure of the female pelvis and the peculiarities of the passage of the fetal head through the pelvic plane to help future specialists master when assisting the birth of a child, such as applying a vacuum extractor to the fetal head and obstetric forceps, what provides the **source base for this article**.

At the same time, intern doctors have a unique **opportunity** to provide emergency care during childbirth and correctly provide classic obstetric assistance during childbirth, in particular, removal of the fetal head and providing classic manual assistance during the birth of the fetus in the breech presentation according to Tsovyanov 1-2. The interactivity of the learning process allows the intern, taking into account feedback, to study the material in a dynamic presentation of textual and graphic materials that is comfortable for him, as well as to consolidate the educational topic on a real-life model. **The novelty of the study.** Using the technology of standard and graphic hyperlinks in combination with interactive scenarios allows you to increase the didactic value of educational materials and interest the modern intern doctor. At the initial stages of training (the first two classes), interns are shown interactive techniques, and then they form tactile memory in the scope of the skills of examining a sick or pregnant woman using instrumental methods. In the following classes, the algorithm of the manipulations performed in the pathology of the vagina and female genital organs is learned and consolidated by using an educational dummy. **Conclusions.** The program provides for consistent training of interns using new computer technologies and also provides an opportunity for continuous training of doctors in practical skills on dummies. To provide interns with material for self-training, educational test manuals have been developed that allow them to master basic medical manipulations in obstetrics and gynecology, as well as to study various aspects of the work of a gynecologist with a patient.

In addition, the original training systems allow objective control of the quality of interns' assimilation of the theoretical foundations of obstetrics and gynecology thanks to a specially developed interactive teaching method using a study guide. The proposed training methods for teaching interns allow to activate the learning process and increase the level of mastery of practical skills at the pre-clinical stage when using dummies.

Keywords: *medical education, interns, practical skills, practice, simulation center.*

Вступ. Система вищої медичної освіти живе в епоху змін, нових педагогічних та інформаційних технологій. І у XXI столітті ми бачимо постійно зростаючий потенціал вищої медичної освіти. На зміну традиційній системі навчання в Україні приходять нові форми, реалізація яких можлива при засвоєнні нових інноваційних і творчих моделей навчання. Рівень базових знань, якими повинні володіти сучасні лікарі-інтерни, стає все вищим, а вимоги до засвоєння матеріалу стають більш суворими. Це визначає необхідність проведення пошуку нових методологічних підходів до системи навчання майбутнього лікаря. Однак на сьогодні це не є можливим без останніх досягнень науково-технічного прогресу¹. На даний час однією з основних цілей сучасних вищих медичних навчальних закладів є підготовка професійного, компетентного лікаря шляхом, у першу

чергу, опанування теоретичного базового матеріалу, а також використання наочних посібників з подальшою можливістю застосування отриманого досвіду й навичок у клінічній практиці. Однією з головних проблем, про які говорять сьогоднішні випускники медичних вишів, є досить високий рівень теоретичної підготовки та низький рівень володіння практичними навичками майбутньої професії. Сучасне навчання практичних навичок, виконання лікувально-діагностичних процедур ускладнене тим, що об'єктом є реальна пацієнтка і повторення лікарями-інтернами одних і тих самих маніпуляцій створює певний дискомфорт для неї. Не завжди в базовому акушерському чи гінекологічному відділенні знаходиться хвора чи вагітна, діагноз якої відповідав би темі заняття. З іншого боку, ургентний стан хворої іноді не завжди дозволяє проводити навчальний процес, а потребує вживання термінових

¹ Avrunin O. "The experience software-based design of virtual medical in trascopy systems for simulation study International Journal", *Information Technologies and Knowledge*, 2018, Vol.2, P. 470-474 [in English].

заходів.

Мета. Метою роботи є розроблення та обґрунтування тренінгових систем для підвищення й перевірки якості засвоєння лікарями-інтернами медичних вишів теоретичних знань і практичних навичок.

Основна частина. У Буковинському державному медичному університеті МОЗ України на кафедрі акушерства і гінекології впроваджено нові підходи² до процесу викладання практичних умінь і навичок, а також введено методiku підготовки й систему контролю якості опанування інтернами навичок майбутньої професії. На кафедрі в наявності є муляжі з топографією порожнини малого тазу, що дозволяє вивчити структуру жіночого тазу та особливості проходження голівкою плода площини тазу, допомогти майбутнім фахівцям опанувати при наданні допомоги при народженні ах дитини, такі як накладання вакуум-екстрактора на голівку плода і акушерських щипців.

При цьому перед лікарями-інтернами відкривається унікальна можливість провести надання невідкладної допомоги в пологах і правильно надати класичне акушерське посібіє в пологах, зокрема виведення голівки плода та надання класичної ручної допомоги при народженні плода в сідничному передлежанні за Цов'яновим.

Крім того, на кафедрі акушерства і гінекології, розроблено модель навчання лікарів-інтернів деяких оперативних утручань: пункції заднього склепіння, зондування матки, вишкрябування порожнини матки, конізацію шийки матки, введення та видалення ВМС. Систему контролю і правильність виконання оцінюють викладачі наочно та за допомогою графічного зображення, проводяться розбір акушерської ситуації малими групами інтернів³. Подібні педагогічні прийоми є частиною оригінальної тренінгової системи навчання інтернів на кафедрі, завдяки якій можливо досконально вивчити й закріпити отриманий багаж знань на заняттях. Інтерактивність процесу навчання дозволяє інтерну, з урахуванням зворотного зв'язку, вивчати матеріал у комфортній для нього динамічній подачі текстового й графічного матеріалів, а також закріплення навчальної теми на натурній моделі. Використання технології стандартних і графічних гіперпосилань у поєднанні з інтерактивними сценаріями дозволяє підвищити дидактичну цінність навчальних матеріалів і зацікавити сучасного лікаря-інтерна⁴. Програма підготовки дозволяє з високою ефективністю готуватися до семінарів і практичних занять, до проміжних та підсумкових контролів, опрацьовувати додаткові теми та засвоювати пройдені лекційні матеріали. Це сприяє зацікавленості сучасного лікаря-інтерна і підвищує рівень самостійної підготовки з теоретичних питань та з деяких аспектів практичних навичок, необхідних для засвоєння дисципліни "Акушерство і гінекологія". Однією з найбільш важливих переваг, досягнутих у процесі розроблення тренінгових систем навчання з акушерства і гінекології, є те, що і сам лікар, і викладач може провести контроль правильності застосування

методик навчання. Такий підхід дозволяє розпочати навчання майбутнього лікаря з отримання наочного матеріалу для подальшого набуття певних умінь на доклінічному етапі. На початкових етапах навчання (перші два заняття) лікарям-інтернам демонструють інтерактивні методики, а потім формують у них тактильну пам'ять в обсязі навичок огляду хворої чи вагітної інструментальними методами. На наступних заняттях відбувається засвоєння й закріплення алгоритму дії маніпуляцій, що проводяться при патології жіночих статевих органів шляхом використання навчального муляжу⁵. Програма передбачає послідовне навчання інтернів з використанням нових комп'ютерних технологій, а також дає можливість безперервного навчання лікарів практичних навичок на муляжах. Упровадження муляжів, фантомів і нових комп'ютерних програм належить до інноваційних та творчих способів навчання лікарів-інтернів вищих медичних навчальних закладів, які є необхідною складовою успішної професійної діяльності майбутнього лікаря-гінеколога. Сучасне навчання практичних навичок неможливе без реального пацієнта, тому використання тих чи інших маніпуляцій утруднене, оскільки пацієнтка часом відчуває біль і страждання, що не є гуманним по відношенню до хворої людини. Подібна форма навчання дозволяє підвищити інтерес того, хто навчається, до предмету вивчення, повертає до самостійності й вироблення тактики поведінки в різних нестандартних ситуаціях, у тому числі підвищує рівень психологічної мотивації до подальшого навчання й самонавчання. Для забезпечення лікарів-інтернів матеріалом для самопідготовки розроблено навчальні тестові посібники, що дозволяють опанувати основні медичні маніпуляції в акушерстві і гінекології, а також вивчити різні аспекти роботи лікаря-гінеколога з пацієнткою.

Висновки. Запропоновані тренінгові методики навчання лікарів-інтернів дозволяють активізувати процес навчання, підвищити рівень оволодіння практичними навичками на доклінічному етапі при використанні муляжів. Крім того, оригінальні тренінгові системи навчання дозволяють здійснити об'єктивний контроль за якістю засвоєння інтернами теоретичних основ акушерства і гінекології завдяки спеціально розробленій інтерактивній методиці навчання з використанням муляжів та навчальних посібників.

Слід зазначити, що подібна організація навчального процесу знайшла позитивний відгук у лікарів-інтернів, які з великим ентузіазмом проходять навчання на кафедрі. Важливим етапом у впровадженні нової методики навчання стало розроблення концепції та створення спеціальних курсів(мастер-класів, фахових семінарів) на базі БДМУ для післядипломного навчання фахівців при підвищенні їх кваліфікаційного рівня підготовки.

Лисова Катерина – доктор філософії, магістр медицини, асистент кафедри акушерства та гінекології Буковинського державного медичного університету. Коло

² Zhuravlev A. "Klinicheskiye aspekty primeneniya trenazherov v otorinolaringologii" [Clinical aspects of the use of simulators in otorhinolaryngology, ZHVNGKH, 2020, N 5, P. 291–292 [in Russian].

³ Stepko M., Bolyubash Ya., Shynkaruk V. Bolons'kyu protses u faktakh ta dokumentakh [The Bologna process in facts and documents], Ternopil': Vyd-vo TPDU im. V. Hnatyuka, 2021, 52 p. [in Ukrainian].

⁴ Ibidem.

⁵ Pidayev A., Perederiy V. Bolonskiy protsess v Yevrope [Bologna process in Europe], Kyjiv, 2019, 191 p. [in Ukrainian].

інтересів-викладання акушерства оперативного лікарям-інтернам. Публікації-15 публікацій, з яких 3 в базі Scopus.

Lisova Kateryna – Doctor of Philosophy, Master of Medicine, Assistant of the Obstetrics and Gynecology Department in Bukovinian State Medical University. Research interests are such as: teaching operative obstetrics to interns. She has 15 publications, 3 of them are included in the Scopus database.

Каліновська Ірина – доктор медичних наук, професор, професор кафедри акушерства та гінекології Буковинського державного медичного університету. Коло інтересів-викладання акушерства і гінекології оперативного лікарям-інтернам. Публікації: 25 публікацій, з яких 3 в базі Scopus.

Kalinovska Iryna – Doctor of Medical Sciences, Professor, Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology of Bukovinian State Medical University. Research interests are teaching obstetrics and gynecology to operative interns. Publications: 25 publications, of which 3 are in the Scopus database.

Received:08.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© K. Lisova, I. Kalinovska, 2022

ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-
МЕТОДИЧНОГО КЛАСТЕРУ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХІВЦЯ

Надія ПАНАСЕНКО, Ігор СКАКУН,

Буковинський державний медичний університет,
Чернівці (Україна),

panasenko.n@bsmu.edu.ua; Skakun.Ihor@bsmu.edu.ua

FEATURES OF THE DIGITALIZATION OF THE
EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL CLUSTER OF
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL EXPERT

Nadiia PANASENKO, Ihor SKAKUN,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),

ResearcherID C-2864-2017; ORCID ID 0000-0003-3120-4332

ResearcherID S-5818-2016; ORCID ID 0000-0001-9028-9538

Panasenko Nadiia, Skakun Ihor. Features of the digitalization of the educational and methodological cluster of the scientific and pedagogical expert. The purpose of the study is to highlight the specifics of the implementation of the principles of digitization of the educational and methodological work in a scientific and pedagogical worker. In the modern educational environment, the digital arsenal is effectively used by scientific and pedagogical specialists in their professional activities. Therefore, an urgent question arose regarding the arrangement of the educational and methodological cluster under the requirements of educational strategies. **The research methodology** uses general scientific methods of scientific and pedagogical discourse, among which we note: analysis, systematization, modeling, and forecasting. Also, scientific and philosophical methodological synergistic principles are used in the scientific article, which allows us to correlate of the use of digital resources with traditional elements of the educational and methodological segment. **Elements of the novelty** of scientific intelligence are the need to agree on the principles of digitization among all key clusters of higher education. Digitization should be considered a complex mechanism of the work of a teacher at a higher education institution since the innovative paradigm of modern education extends to all segments - educational and methodological, research and organizational. Synergistic interaction allows us to bring to a common denominator the features of digitization of the educational-methodological cluster with all other components of the work of a higher school teacher. This approach ensures an increase in a scientific and pedagogical worker's general level of professional competencies. **Conclusion.** Therefore, in the modern educational and methodological paradigm, the principles of digitalization are actively implemented, which, in combination with traditional resources, form an effective format for implementing the professional competencies of a scientific and pedagogical specialist.

Keywords: digitization of education, methodology of higher education, educational and methodical work, digital skills, innovative educational strategies.

Вступ. Цифровізація все більше утверджується в сучасній системі вищої освіти. Інноваційні освітні стратегії відносно швидко набувають статусу фундаментальних в педагогічній та науково-дослідній роботі. Відтак, актуалізується питання щодо змін в процесі підготовки науково-педагогічного працівника. Ці зміни доречно реалізовувати на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях підготовки викладача закладу вищої освіти.

У цьому контексті розкривається ключова суперечність щодо особливостей впровадження цифрових технологій до процесу підготовки науково-педагогічного фахівця. Варто зауважити, що цифровізація науки та цифровізація освіти – складники, які мають доволі багато відмінностей як в теоретико-методологічному, так і в практично-орієнтованому вимірах.

“Цифрові компетенції можна визначити як набір техніко-педагогічних і комунікативних навичок, які дозволяють вчителям ефективно функціонувати в освітньому контексті”¹. Актуальність наукової розвідки полягає у висвітленні механізмів реалізації цих навичок

для успішної навчально-методичної, науково-дослідницької та організаційної роботи науково-педагогічного фахівця.

Основна пошукова проблема наукової статті сконцентрована на аналізі формування професійних навичок науково-педагогічного працівника за допомогою цифрового виміру. Цифровізація, як і традиційні методи набуття професійних якостей, формує кластер загальних та спеціальних навичок для науково-педагогічного фахівця. Загальні навички є універсальними використовуються для набуття комплексу професійних знань, який охоплює навчально-методичну, наукову та організаційну роботу у закладі вищої освіти. Спеціальні навички цифрового спрямування акцентовані на окремих сегментах науково-педагогічної роботи.

Огляд літератури. У науково-педагогічному дискурсі останніх років спостерігається тенденція до розрізнення професійних педагогічних навичок на окремі кластери. Раніше при формуванні професійних навичок науково-педагогічного фахівця використовувався єдиний формат їхнього набуття.

¹ Basantes-Andrade A., Cabezas-González M., Casillas Martín S. "Digital Competences Relationship between Gender and Generation of University Professors", *International Journal on Advanced Science Engineering and Information Technology*, 2020, Vol. 10 [in English].

Фундаментальні професійні навички були традиційним елементом для майбутнього чи діючого педагога. Однак, соціокультурні реалії змінили формат професійних якостей, які актуальні в сучасному педагогічному просторі вищої школи.

Fernández-Batanero et al.², здійснюючи систематичний огляд літератури щодо питання цифрових компетенцій викладачів вищої школи вказують на домінуючу ідею, яка зводиться до твердження про те, що цифровізація є ключовим параметром професійного розвитку науково-педагогічного працівника. У сучасному науково-педагогічному дискурсі переважна більшість вчених погоджується з твердженням про те, процес цифровізації в освітньому просторі який має бути постійним, але Sánchez Prieto et al.³ зазначають, що в ньому досі існують нюанси, які перешкоджають його ефективному застосуванню. Особливістю розгляду впливу цифровізації на підготовку педагогічного фахівця є те, що він орієнтований здебільшого на навчальний сегмент професійної активності (Reisoğlu & Çebi)⁴.

Lohr et al.⁵ провели дослідження, в якому визначалось – що є чинником реалізації принципів цифровізації: особиста воля викладача чи вимога установи? Результати дослідження демонструють незначну перевагу особистого зацікавлення викладача в освоєнні інноваційних форматів науково-педагогічної діяльності.

Методологія дослідження. Методологія наукової розвідки ґрунтується на загальнонаукових методах, які актуальні для науково-педагогічного дискурсу. Цифровізація при підготовці науково-педагогічного працівника потребує досліджень, в яких використовується метод аналізу у більшості його виявів (структурний, порівняльний). Оскільки розглядаються питання підготовки науково-педагогічного працівника, то актуалізуються методи прогнозування та моделювання.

Крім науково-орієнтованих методологій при дослідженні впливу цифровізації на становлення науково-педагогічного працівника використовуються мультидисциплінарні методології, які розкривають зміст синергетичної взаємодії між різними кластерами активності викладача вищої школи.

Цікавий методологічний аспект пропонується в дослідженні Gómez-Trigueros et al.⁶, оскільки в ньому простежується перехід від використання ІКТ до формування ЛКТ (Технології навчання та знань).

Змішана методологія набуття професійних компетенцій суттєво допомагає адаптувати майбутнього науково-педагогічного працівника не лише до навчального середовища, а й до наукового та організаційного кластеру освітнього простору вищої школи. Ortega-Sánchez et al.⁷ запропонували методологію взаємозв'язку між ступенем засвоєння Digital Teaching Competence (CCD) та досягненням цілей сталого розвитку (ЦСР). Вказані співвідношення простежуються і в проведеному дослідженні, оскільки висвітлюються не лише елементи цифрової підготовки науково-педагогічного працівника, але й вказується цільова складова цього процесу.

Метою наукової розвідки є аналіз специфіки використання цифрового арсеналу при підготовці науково-педагогічного працівника, яка потребує узгодження між навчально-методичними, науково-дослідними та організаційними компетенціями фахівця. Завдання статті полягають в необхідності формування чітких алгоритмів актуалізації цифрового сегменту професійної підготовки педагога закладу вищої освіти. Усвідомлення доцільності використання цифрових ресурсів в різних сегментах науково-педагогічної діяльності суттєво підвищує рівень професійності та ефективності роботи викладача закладу вищої освіти.

Результати. Пандемія COVID-19 розкрила конкретні сценарії співіснування викладання-навчання за абсолютно однакових невідомих досі організаційних умов⁸. Цифрові компетенції фактично стали безальтернативними професійними якостями, які дозволили продовжити освітній процес.

Поступово від загальних hard-skills почали відокремлюватися soft-skills. Однак, у цьому процесі виникла певна суперечність, оскільки цифрові компетенції викладача вищої школи набували ваги в його практичній діяльності, однак мали невизначений статус між фундаментальними та гнучкими навичками.

Однак, після пандемії COVID-19, коли цифрові навчальні середовища та цифрові наукові простори стали повноцінною альтернативою традиційним форматам цих освітніх елементів, окремим кластером виділяються digital-skills. Цей сегмент професійних компетенцій важливий для науково-педагогічного працівника, оскільки він дозволяє опанувати всі трансформації, пов'язані з цифровізацією в усіх основних вимірах вищої школи: навчально-методичному, науково-дослідному та організаційному.

З того моменту, коли цифрові технології почали завойовувати домінуючий статус в освітньо-науковому

¹ Fernández-Batanero J. M., Montenegro-Rueda M., Fernández-Cerero J., García-Martínez I. "Digital competences for teacher professional development. Systematic review", *European Journal of Teacher Education*, 2022, Vol. 45, P. 513–531 [in English].

² Sánchez Prieto J., Trujillo Torres J. M., Gómez García M., Gómez García G. "Gender and Digital Teaching Competence in Dual Vocational Education and Training", *Education Sciences*, 2020, Vol. 10 [in English].

³ Reisoğlu I., Çebi A. "How can the digital competences of pre-service teachers be developed? Examining a case study through the lens of DigComp and DigCompEdu", *Computers & Education*, 2020, Vol. 156, 103940 [in English].

⁴ Lohr A., Stadler M., Schultz-Pernice F., Chernikova O., Sailer M., Fischer F., Sailer M. "On powerpointers, clickerers, and digital pros: Investigating the initiation of digital learning activities by teachers in higher education", *Computers in Human Behavior*, 2021, Vol. 119, 106715 [in English].

⁵ Gómez-Trigueros I. M., Ruiz-Bañuls M., Ortega-Sánchez D. "Digital Literacy of Teachers in Training: Moving from ICTs (Information and Communication Technologies) to LKTs (Learning and Knowledge Technologies)", *Education Sciences*, 2019, Vol. 9, Iss. 4 [in English].

⁶ Ortega-Sánchez D., Gómez-Trigueros I. M. "Massive Open Online Courses in the Initial Training of Social Science Teachers: Experiences, Methodological Conceptions, and Technological Use for Sustainable Development", *Sustainability*, 2019, Vol. 11, Iss. 3 [in English].

⁷ Nuere S., de Miguel L. "The Digital/Technological Connection with COVID-19: An Unprecedented Challenge in University Teaching", *Tech Know Learn*, 2021, Vol. 26, P. 931–943 [in English].

середовищі, розпочався очікуваний процес реакції на процеси цифровізації з боку освітньої та наукової спільнот. Особисті погляди та світоглядні переконання не завжди співпадали зі стрімкістю впровадження інноваційних механізмів⁹. Однак, у цьому процесі важливе місце посіло питання ефективності та результативності застосування ІКТ.

Освіта та наука ХХІ століття переважно орієнтовані на прагматичні принципи. Відтак, для педагогів та науковців пріоритетним є досягнення кількісних та якісних показників в професійній діяльності. Цифрові середовища продемонстрували свою ефективність для реалізації прагматичних намірів в науці та освіті, тому питання затребуваності та сприйняття цифровізації доволі швидко пододало бар'єри обережності та скептицизму з боку науково-освітньої спільноти. Такі реалії автоматично відобразилися в освітніх стратегіях розвитку. Аспекти цифрової компетентності були включені до робочих програм та планів підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників. Водночас, сегмент цифрової грамотності став невід'ємним елементом постійного підвищення кваліфікації науково-педагогічного фахівця вже на робочому місці. "Майбутні наукові дослідження,

як і раніше, заохочуються, щоб отримати вихідні дані та покращити продуктивність"¹⁰.

Важливим моментом є розуміння того, що певна частина науково-педагогічних працівників продовжують дотримуватись у професійній діяльності принципів сталого розвитку¹¹. Такий підхід не означає повне заперечення ними цифрових технологій в роботі. Однак, зазначається їхня не готовність повністю замінити (чи повністю замінити певний елемент освітнього чи наукового процесу).

"В останні роки освітні та наукові установи включили обчислювальне мислення до різних сфер, які складають цю цифрову компетентність"¹². Тому, при розгляді питання цифрової підготовки науково-педагогічного працівника, актуалізується не лише питання навичок, а й більш глибокі проблеми, пов'язані зі стилем та форматом мислення фахівця.

Підготовка майбутнього науково-педагогічного фахівця має свої особливості, а скоріше етапи, оскільки спочатку цей процес є частиною набуття загальнопедагогічного освітнього рівня. Тобто існує певний алгоритм, за яким реалізується цифровий потенціал при набутті професійних компетенцій науково-педагогічного фахівця (див. табл. 1).

Табл. 1

Цифрові навички на різних етапах підготовки та становлення науково-педагогічного працівника

Етап підготовки та становлення науково-педагогічного фахівця	Позиціонування цифрових навичок в професійній діяльності науково-педагогічного працівника	Реалізація цифрових навичок викладача закладу вищої освіти в науково-дослідній та педагогічній активності
Здобуття освітнього рівня бакалавра та магістра	Домінування педагогічного складника підготовки	Можливості цифрових механізмів концентруються навколо побудови інноваційних навчальних середовищ
Післядипломний освітній рівень	Поступове вирівнювання показників навчально-методичної та наукової активності	До навчального середовища додаються власні наукові здобутки (цифрового характеру або отримані завдяки цифровим інструментам) науково-педагогічного фахівця
Підвищення кваліфікації на етапі професійної діяльності	Узгодження навчальної та наукової діяльності	Цифровий арсенал використовуються для актуалізації інноваційних освітніх та науково-дослідних практик
Здобуття наукових ступенів та вчених звань	Досягнення балансу між науковою та навчально-методичною роботою	Узгодження навчальних елементів з науковим доробком
Самоосвіта в якості викладача закладу вищої освіти	Актуалізація синергетичної взаємодії науково-дослідної та педагогічної активності	Навчальне та наукове середовище формують спільний освітньо-науковий простір

Джерело: власна розробка авторів

Сприйняття принципів цифровізації учасниками освітньо-наукового процесу є важливим фактором при формуванні синергетичної взаємодії між традиційними

та інноваційними елементами¹³. За певних обставин, ключовою проблемою застосування цифрових технологій в освіті є неможливість трансформувати

⁹ Nugroho A., Mutiaraningrum I. "EFL teachers' beliefs and practices about digital learning of English", *EduLite: Journal of English Education. Literature and Culture*, 2020, Vol. 5, Iss. 2, P. 304–321 [in English].

¹⁰ Sood A., Dogra V., Pathmanathan G. "3D Surface Digitization in Scientific Research and Product Development", *Forensic Medicine and Anatomy Research*, 2021, Vol. 9, P. 11–23 [in English].

¹¹ Hakanurmi S., Murtonen M., Palonen T. "University teachers' digital stories of sustainable development: A method for learning to teach", *Ammattikasvatuksen Aikakauskirja*, 2022, Vol. 23, Iss. 4, P. 48–60 [in English].

¹² Esteve-Mon F. M., Llopis-Nebot M. A., Adell-Segura J. "Digital Teaching Competence of University Teachers: A Systematic Review of the Literature", *IEEE Revista Iberoamericana de Tecnologías del Aprendizaje*, 2020, Vol. 15, Iss. 4, P. 399–406 [in English].

¹³ Zhao Y., Pinto Llorente A. M., Cruz Sánchez Gómez M. "Digital competence in higher education research: A systematic literature review", *Computers & Education*, 2021, Vol. 168, 104–212 [in English].

традиційну модель навчального середовища. Цифровізація веде до повної заміни формату освітнього процесу. Такі реалії зумовлюють негативну реакцію учасників освітнього процесу¹⁴. Тому, завданням сучасного науково-педагогічного дискурсу є “визначення еталонної основи для запровадження практики електронного навчання переважно в очних закладах вищої освіти”¹⁵.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, цифровізація реалізується в режимі реального часу, що вимагає високої кваліфікації та особистої відповідальності від учасників освітньо-наукового процесу. Формування професійних компетенцій науково-педагогічного працівника нерозривно пов’язана з інноваційними форматами, які актуалізуються у системі вищої освіти. Цифровізація освіти сприяє використанню нових цифрових навчальних середовищ. Цифровізація науки суттєво поглиблює науково-дослідницьку активність. Синергетичне поєднання принципів цифровізації освіти та науки забезпечує формування ефективного освітньо-наукового простору, в якому викладач вищої школи забезпечує високий рівень педагогічної майстерності та наукових досліджень.

Перспективним напрямом дослідження є вироблення чіткої моделі компетенцій науково-педагогічного фахівця майбутнього та узгодження ролі та статусу digital-skills в цій парадигмі. Отже, цифрові навички, поряд з hard-skills & soft-skills завойовують окрему унікальну нішу в системі підготовки викладача закладу вищої освіти. Визначення напрямів науково-педагогічної роботи, в яких цифровізація позитивно

впливає на підвищення рівня професійності має стати підґрунтям до формування перспективних освітніх стратегій.

Надія Панасенко – кандидат хімічних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри медичної та фармацевтичної хімії Буковинського державного медичного університету. Автор 38 наукових статей, 6-ти навчально-методичних посібників. Коло наукових інтересів: Органічний синтез, біологічно активні сполуки, медична хімія, фармацевтична освіта

Nadiia Panasenko – PhD, Associate Professor Medical and Pharmaceutical Chemistry Department in Bukovinian State Medical University, is the author of 38 scientific articles, 6 teaching aids on the Medicinal chemistry. Scientific interests: Organic synthesis, biologically active compounds, medicinal chemistry, pharmaceutical education

Георг Скакун – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та філософії Буковинського державного медичного університету. Автор 30 наукових статей, 2 монографії, 4 навчально-методичних посібників. Коло наукових інтересів: філософія, історія, культурологія, історія України, українська філософія, філософська антропологія.

Ihor Skakun – PhD, Associate Professor of Social Sciences and Ukrainian studies Department in Bukovinian State Medical University, is the author of 30 scientific articles, 2 monographs, 4 teaching aids on the history of Ukrainian culture. Scientific interests: history of Ukraine, philosophy, culture, philosophical anthropology, history of philosophy.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© N. Panasenko, I. Skakun, 2022

**ПАТОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НОВИХ СТРАТЕГІЧНИХ
ПРИНЦИПІВ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В
ПОЛІПШЕННІ ВИКЛАДАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ
ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

**Юрій РОГОВИЙ, Олександр БІЛООКИЙ,
В'ячеслав БІЛООКИЙ, Юлія БІЛООКА,**

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)
rohovyuy2012@gmail.com; bilookyis@gmail.com
slava.bilookyi@bsmu.edu.ua; julia.bilooka@gmail.com

**PATHOPHYSIOLOGY ANALYSIS OF NEW STRATEGIC
PRINCIPLES OF A HEALTHY LIFESTYLE IN IMPROVING
THE TEACHING AND LEARNING OF FUNDAMENTAL
THEORETICAL AND CLINICAL DISCIPLINES**

**Yurii ROHOVYI; Olexsandr BILOOKYI,
Vyacheslav BILOOKIY; Yulia BILOOKA,**

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
Researcher ID: AAB-5055-2020; ID ORCID 0000-0001-7119-9190
Researcher ID: B-2505-2017; ID ORCID: 0000-0002-4190-313X
Researcher ID: B-6672-2017; ORCID ID 0000-0003-2240-480X
ORCID ID 0000-0001-8550-2728

Rohovyi Yurii, Bilookyi Olexsandr, Bilookyi Vyacheslav, Bilooka Yulia. Pathophysiological analysis of new strategic principles of a healthy lifestyle in improving the teaching of fundamental theoretical and clinical disciplines. The purpose of the study. The article focuses on the role of avoiding dependence on glucose-insulin swings using the healing effects of amaranth, psyllium, metastik and intermittent fasting in improving the teaching of fundamental theoretical and clinical disciplines. The specificity of the topic is an analytical approach to the application of the **research method** - descriptive comparison - for analysis, synthesis and generalization of the role of new strategic principles of a healthy lifestyle in the possibility of significantly improving the assimilation of leading theoretical and clinical disciplines with an increase in the body's stress resistance. **Scientific novelty.** For the first time, an original, innovative, alternative approach was introduced into practice, showing that in order to increase the body's resistance to stress and form highly professional competencies, it is expedient to introduce new strategic principles of a healthy lifestyle. **Conclusion.** The introduction into the educational process of avoiding dependence on glucose-insulin swings using the healing effect of amaranth, psyllium, metastik and intermittent fasting will make it possible to achieve the leading interests of fundamental theoretical and clinical disciplines of deep knowledge of the general laws of the development of the disease, pre-disease, to ensure their leading role in the formation of students of the basics of clinical thinking and improving the quality of the educational process.

Keywords: *educational process, healthy lifestyle, glucose-insulin swing, amaranth, psyllium, metastik, intermittent fasting, highly professional competencies.*

Вступ. Пріоритетною метою навчально-методичної роботи медичного університету є підготовка спеціалістів, здатних в умовах практичної охорони здоров'я клінічно мислити, оперативно приймати рішення як у типових, так і в нестандартних ситуаціях¹, при цьому рівень підготовки фахівців у галузі медицини повинен характеризуватися динамікою переходу з першого ("знаю") та другого ("знаю як") рівнів піраміди Джорджа Міллера до третього ("демонструю") та четвертого ("роблю") рівнів². У забезпеченні такої динаміки певну роль можуть відіграти нові стратегічні принципи здорового способу життя³, що дасть можливість збільшити рівень резервних

можливостей організму та забезпечити постійний контроль над якістю навчального процесу.

У викладанні фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін в сучасних умовах важливим є поліпшення якості навчального процесу з пріоритетним напруження таких сфер людської свідомості як мислення (поняття, судження, умовивід) та інтелект (аналіз, синтез, абстракція, конкретизація, узагальнення), що дасть можливість забезпечити цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до

¹ Mruga M.R., Bulax I.Ye. Ocinka klinichnoi kompetentnosti studentiv medichnix navchalnix zakladiv za dopomogou standartizovanix pacientiv [Assessment of clinical competence of students of medical schools with standardized patients], *Medical education*, 2000, N 4, P. 14–19 [in Ukrainian].

² Rohovyi Yu.Ye., Vocharov A.V., Cobilianska R.M. Rol alternativnich metodiv navchania pri vikladanii teoretichnix ta klinichnix medichnix disciplin [The role of alternative learning methods in teaching theoretical and clinical medical disciplines], *Medical education*, 2003, N 1, P. 22–24 [in Ukrainian].

³ Rohovyi Yu.Ye., Bilookiy V.V., Bilooka Yu.V. "Analiz roli usvidomlenosti navchalnogo procesu v pokraschanni vikladnia fundamentalnix teoretichnix i klinichnix disciplin" [Analysis of the role of awareness of the nutrition process in improving the teaching and learning of fundamental theoretical and clinical disciplines], *Aktual'ni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny* [Current issues of Social sciences and Ukrainian studies], 2020, N 4, Vol. 28, P. 96–98 [in Ukrainian].

очікуваних результатів⁴.

У запропонованій публікації зосереджено аналітичну увагу на ролі нових стратегічних принципів здорового способу життя в забезпеченні поліпшення викладання фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін.

Отже, об'єктом цього дослідження є покращання якості навчального процесу для досягнення високопрофесійних компетентностей, а предметом – звільнення від залежності від глюкозо-інсулінової гойдалки з використанням оздоровчого впливу амаранту, псиліуму, метастіку та інтервального голодування для поліпшення викладання фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. У запропонованій публікації зосереджено увагу на звільненні від залежності від глюкозо-інсулінової гойдалки, що необхідно для забезпечення поліпшення викладання фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін. Для цього слід звернути увагу на наступне. Якщо в їжу вживати хлібо-булочні вироби, солодоші, білий рис, картоплю, макарони то це призведе до істотного і швидкого наростання концентрації глюкози в плазмі крові. Це в свою чергу призведе до істотного підвищення рівня гормону інсуліну, який гіперглікемію переведе в гіпоглікемію. Остання ситуація буде причиною істотного голоду, що знову буде сприяти підвищенню апетиту і якщо вживати при цьому продукти з високим глікемічним індексом, то ситуація повториться. Виникає глюкозо-інсулінова гойдалка, що призводить до постійного бажання їсти. Це в свою чергу запустить дизрегуляційний патологічний процес, який буде полягати в тому, що унеможливиться запуск оздоровчого ефекту аутофагії⁵, за відкриття якої японський вчений Йошінорі Осумі в 2016 році був удостоєний Нобелівської премії. Завдяки Осумі, ми тепер знаємо, що аутофагія контролює важливі фізіологічні функції, коли клітинні компоненти повинні бути деградовані та перероблені. Аутофагія може швидко забезпечити паливом для енергії та будівельними блоками для оновлення клітинних компонентів, і, отже, є важливою для клітинної відповіді на голодування та інші види стресу. Після зараження аутофагія може знищити вторгнення внутрішньоклітинних бактерій і вірусів. Аутофагія сприяє усуненню пошкоджених білків і органел, механізм контролю якості, який має вирішальне значення для протидії негативним наслідкам старіння. Для запуску аутофагії слід дотримуватися інтервального голодування впродовж доби: 16 год – голод і 8 год коридор для прийому їжі. Для підвищення її ефективності можна використовувати режими: 18/6, 20/4, або навіть разовий прийом їжі на добу.

Глюкозо-інсулінова гойдалка з постійним споживанням рафінованих вуглеводів з часом призведе до інсулінорезистентності, а підвищений рівень інсуліну буде причиною зростання інсуліноподібного фактора росту-1, останній в свою чергу призведе до активації системи mTOR1, яка буде стимулювати низку проліферативних процесів в організмі. Зокрема призведе до проліферації м'язової оболонки артерій, і останні начнуть реагувати

більш потужним спазмом на дію стрессорних чинників, що буде сприяти підвищенню артеріального тиску. До 150 мм рт ст. артеріальний тиск не відчувається, так як спрацьовує механізм базального тонусу. Водночас при цьому виникає перерозтягнення аорти с формуванням мікроаневризм, в яких розростається сполучна тканини і клітини останніх скоріше досягають ліміту Хейфліка. Це є ритмічні структури аорти, в яких відкладаються атерогенні ліпопротеїди низької щільності, тобто розвивається атеросклероз⁶. З іншого боку глюкозо-інсулінова гойдалка з постійним споживанням рафінованих вуглеводів з часом призведе до переходу дріжджоподібної форми *Candida Albicans* в її гіфальну форму, яка може викликати розвиток синдрому дірявого кишечника з блокадою трансепітеліального транспорту та підвищенням проникливості для алергенів міжепітеліальних контактів⁷. Постійне споживання рафінованих вуглеводів запустить вадне коло щодо *Candida Albicans*, оскільки закріпить існування гіфальної форми, крім того, гіфальна форма *Candida Albicans* почне формувати захисну оболонку з цукрів і утворювати плівки на поверхні кишечника, які також будуть мати захисну оболонку з цукрів для виживання *Candida Albicans*. Тобто знизити активність гіфальної форми *Candida Albicans* та забезпечити її перехід назад до дріжджоподібної форми можна тільки, якщо лишити її рафінованих вуглеводів. Гіфальна форма *Candida Albicans* небезпечна також тим, що перепрограмує харчову поведінку людини і стимулює її до споживання хлібобулочних виробів, солодоців, картоплі, макаронів, червоного м'яса (свинина, телятина, баранина). Перевантаження кишечника рафінованими вуглеводами буде сприяти зниженню стресостійкості. Оскільки з кишечника в кров глюкозу транспортує *Glut2*, через геменефалічний бар'єр глюкозу переносить транспортер *Glut1* і в нейрони глюкозу доставляє *Glut3*. Ці транспортери одночасно переносять і аскорбінову кислоту. Тобто, якщо буде багато глюкози, то в нейрони не надійде аскорбінова кислота і не віддасть їм 2 електрони і не захистить їх від окисного стресу.

Дану проблему можна вирішити, якщо замінити рафіновані вуглеводи на амарант (щиріця). Щиріця є перспективною білковою культурою, її білок за амінокислотним складом унікальний — він містить до 35% незамінних амінокислот; лізину в ній у 3-3,5 рази більше, ніж у білку пшениці; жирнокислотний склад близький до складу обліпихової олії; щиріця багата на вітаміни, серед мінеральних речовин щиріці є такі важливі мікроелементи, як кремній, цинк, мідь, магній. Продукти зі щиріцею здатні зменшувати токсичний ефект радіоактивного опромінення організму. Амарант зовсім не містить крохмалу, глютену, в ньому багато клітковини, омега-3-поліненасичених жирних кислот.

Крім амаранту, важливим моментом для вирішення всіх вищезазначених проблем є використання клітковини – псиліуму. Псиліум цікавий тим, що стимулює перистальтику кишечника і дає можливість, щоб прийнята їжа перебувала в організмі не більше 24 год, що дуже важливо для профілактики гнилосних і бродильних

⁴ Rohovyi Yu. Ye., Filipova L. O., Archipova L. G., Muravyova I. L. "Rol V Mijnarodnogo kongresu patofiziologiv (MCP 2006) u polipchenni vkladanna ta zasvoyenna providnoi teoretichnoi disciplini" [The role of the V International Congress of pathophysiology (ISP 2006) improving teaching and learning leading theoretical discipline], *Medical education*, 2007, N 4, P. 22–24 [in Ukrainian].

⁵ Ichimura Y., Kirisako T., Takao T., Satomi Y., Shimonishi Y., Ishihara N., Mizushima N., Tanida I., Kominami E., Ohsumi M., Noda T. and Ohsumi Y. "A ubiquitin-like system mediates protein lipidation", *Nature*, 2000, V. 408, P. 488–492 [in English].

⁶ Prokopchuk V. S. "Unitarnaya teoria ateroskleroza" [Unitary theory of atherosclerosis], *Ukrainian medical journal*, 2002, N 3(29), P. 84–88 [in Ukrainian].

⁷ Yankovskiy D. S., Shirobokov V. P., Diment G. S. Mikrobiom [Microbiome], Kyjiv, 2018, 640 p. [in Ukrainian].

процесів в кишечнику. Крім того, псиліум харчує дружно мікрофлору кишечника (біфідум- і лактобактерії), а також зменшує адгезивність лектинів (кешью, арахіс, помідори, баклажани, червоний перець, глютен пшениці та ін.) до кишечного епітелію. Непогано споживати псиліум у вигляді коктейлю: 5 чайних ложок сухого кокосового молока і 2 чайні ложки псиліуму на 200 мл води Моршинської негазованої. Також у вирішенні даної проблеми вагому роль може відграти Метастік. Метабіотики (постбіотики) — це структурні компоненти пробіотиків або продукти їх обміну речовин, яким властива біологічна активність; оптимізують зростання власної мікрофлори кишечника. Метабіотики містять уже готові активні метаболіти відомих представників природної мікрофлори. При потраплянні у кишечник вони починають діяти відразу, не потребуючи часу для активації. Метабіотики, виступаючи продуктами метаболізму, а не живими організмами, не руйнуються під впливом шлункового соку, травних ферментів і не пошкоджуються дією антибіотиків, не містять живих мікроорганізмів активують зростання власної мікрофлори, сприяють збільшенню її чисельності, стійкі до впливу травних соків, не потребують особливих умов зберігання, можна приймати разом антибіотиками. Метастік - продукт нового покоління для швидкої та ефективної допомоги мікрофлорі, допомагає нормалізувати травлення і випорожнення, зміцнює імунітет. До складу Метастіку входять: екстракт з м'якоти банана райського, водний субстрат метаболітів *Lactobacillus plantarum* з апельсина, водний субстрат метаболітів *Lactobacillus plantarum* з кімчі, вітамін B₆.

Запуск всіх вищеперечислених потужних профілактичних механізмів нової стратегії процесу харчування буде сприяти підвищенню стресостійкості, резервів адаптації, впевненості в собі, зменшенню втоми, наростанню емоцій радості та в кінцевому буде сприяти покращанню якості навчального процесу.

Таким чином, у формуванні високопрофесійних компетенцій, важливою є впровадження нової стратегії процесу харчування із уникненням залежності від глюкозо-інсулінової гойдалки, з використанням оздоровчих ефектів інтервального голодування із застосуванням псиліуму і метастіку, що буде сприяти професійному самовдосконаленню та творчості.

Таким чином, впровадження нової стратегії процесу харчування із уникненням залежності від глюкозо-інсулінової гойдалки, з використанням оздоровчих ефектів інтервального голодування із застосуванням псиліуму і метастіку в забезпеченні організації навчального процесу, буде сприяти покращанню викладання фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін, формуванню високопрофесійних компетенцій. Впровадження у навчальний процес вищезазначеної нової стратегії процесу харчування дасть можливість досягти реалізації провідних інтересів викладання фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін щодо пізнання глибоких загальних закономірностей розвитку хвороби⁸, передхвороби, забезпечити їх важливу роль у формуванні в студентів основ клінічного мислення із можливістю істотного поліпшення якості навчального процесу та засвоєння фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін⁹.

Висновок. У представленій публікації пропонується впровадити у навчальний процес нової стратегії процесу

харчування із уникненням залежності від глюкозо-інсулінової гойдалки, з використанням оздоровчих ефектів інтервального голодування із застосуванням амаранту, псиліуму і метастіку, що дасть можливість істотно поліпшити засвоєння фундаментальних теоретичних та клінічних дисциплін з домінуючим напруженням таких сфер людської свідомості, як мислення і інтелект та забезпечити цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, що необхідно для формування високопрофесійних компетенцій.

Юрій Роговий – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри патологічної фізіології Буковинського державного медичного університету. Автор 500 наукових публікацій з патофізіології. Наукові пріоритети: патофізіологія нирок, водно-сольового обміну, жовчного перитоніту, проблеми викладання патофізіології.

Yurii Rohovyi – Doctor of medical Sciences, Professor, head of Department of pathological physiology of the Bukovinian State Medical University. The author of 500 scientific publications on the pathophysiology. Research priorities: pathophysiology of kidneys, water-salt metabolism, bile peritonitis, problems of teaching pathophysiology.

Олександр Білоокій – кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургії №1 Буковинського державного медичного університету. Автор 60 наукових публікацій з хірургії та патофізіології. Наукові пріоритети: хірургія та патофізіологія жовчного перитоніту, захворювань цитоподібної залози, проблеми викладання хірургії та патофізіології.

Oleksandr Bilookyi - Candidate of Medical Sciences, docent of Department of surgery №1 of Bukovinian State Medical University. Author of 60 scientific publications on surgery and pathophysiology. Research priorities: surgery and pathophysiology of biliary peritonitis, diseases of the thyroid gland, problems of the teaching of surgery and pathophysiology.

В'ячеслав Білоокій – доктор медичних наук, професор кафедри хірургії №1, декан стоматологічного факультету Буковинського державного медичного університету. Автор 360 наукових публікацій з хірургії та патофізіології. Наукові пріоритети: хірургія та патофізіологія жовчного перитоніту, захворювань цитоподібної залози, проблеми викладання хірургії та патофізіології.

Vyacheslav Bilookyi – Doctor of medical Sciences, Professor of Department of surgery №1, the Dean of the dental faculty of Bukovinian State Medical University. Author of 360 scientific publications on surgery and pathophysiology. Research priorities: surgery and pathophysiology of biliary peritonitis, diseases of the thyroid gland, problems of the teaching of surgery and pathophysiology.

Юля Білоока – аспірант кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету. Автор 15 наукових публікацій з патофізіології та проблем синдрому подразненого кишечника. Наукові пріоритети: ендокринологія, дієтологія, синдром подразненого кишечника, проблеми викладання патофізіології.

Yulia Bilooka – post-graduate student of the internal medicine and infectious diseases of the Department of Bukovinian State Medical University. Author of 15 scientific publications on pathophysiology and problems of irritable bowel syndrome. Scientific priorities: endocrinology, dietetics, irritable bowel syndrome, problems of teaching pathophysiology.

Received: 19.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© Y. Rohovyi, O. Bilookyi, V. Bilookyi, Y. Bilooka, 2022

⁸ Gozhenko A. I. Teoria bolezni [Theory of disease], Odessa: Fenics, 2018, 236 p. [in Russian].

⁹ Pathophysiology [Pathophysiology], Rohovyi Yu., Slobodian K., Doroshko V., Kolesnik O., Kovpak A., N. Lisnianska, N. Chorna, Main Ed. prof. Yurii Rohovyi, Third edition, Chernivtsi: Bukrek, 2021, 404 p. [in Ukrainian].

ДОМІНАНТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ
ІЛАРІОНА СЛИНЬКА

Олена КУЛЬБАБСЬКА, Наталія ШАТИЛОВА,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

Чернівці (Україна)

o.kulbabska@chnu.edu.ua, n.shatilo@chnu.edu.ua

DOMINANT RESEARCH INTERESTS OF ILARION SLYNKO

Olena KULBABSKA, Nataliia SHATILOVA,

Yury Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi (Ukraine),

Researcher ID: C-2286-2017; ORCID 0000-0002-1858-9269

Researcher ID: D-2948-2017; ORCID 0000-0003-1233-1934

Kulbabska Olena, Shatilo Nataliia. Dominant research interests of Ilarion Slynko. The relevance of scientific research is determined by the importance of the scientist's scientific heritage as a separate milestone in the history of Ukrainian linguistic science. **The purpose** of the scientific work is to determine the main facets of the scientific and scientific-methodical activity of the outstanding Ukrainian grammarian and linguodidact of the founder of the syntactic school of the Chernivtsi University Professor I. I. Slynko. **The research methodology** is based on general scientific methods of analysis and synthesis, as well as on specific linguistic methods – descriptive with methods of classification and generalization of linguistic facts, logical comparison. **Conclusions.** Scientific achievements of Professor I. I. Slynko (19.06.1912–01.01.1994) played an indisputable role in the development of linguistic studies not only in Bukovina, but also in Ukraine. In particular, two directions in the creative heritage of the scientist - the field of modern and historical syntax - are interconnected and complement each other, expressing the genesis of the formation of the syntactic system of the Ukrainian language on a national basis and the author's desire to preserve Ukrainian identity in the system of means of expressing thought. Promising are further studies of the linguistic personality of Ilarion Ilarionovych Slynko in all its manifestations – temporal, spatial, evolutionary, cultural and aesthetic, status and social, linguoculturological, etc.

Keywords: *historiography, linguopersonology, I.I. Slynko, historical syntax, scientific and methodological activity, syntactic school of Chernivtsi University.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Прикметною рисою нашого сьогодення є пильна увага до історичного, суспільно-політичного та культурного минулого України, прагнення збагнути й осмислити його в усьому розмаїтті відтінків, у всій складності подій, суперечностей ідей та людських характерів. У контексті антропологічного підходу до вивчення мовних явищ науковці ведуть мову про нову й перспективну міждисциплінарну галузь сучасної лінгвістики – лінгвоперсонологію, що “закцентує пріоритетність вивчення конкретної ідіолектної мовної особистості в лінгводидактичному, лінгвокультурологічному, лінгвопоетичному, соціолінгвістичному та психолінгвістичному аспектах”¹. З огляду на це не викликає жодних заперечень думка, що історія науки, або історіографія (від грец. історія – розповідь, оповідання; γράφω – пишу; буквально – опис, описання історії), – важливий і невід’ємний складник історії суспільства, історії народу. Отож відновити її в

усій повноті й істинності – невідкладне завдання українських учених. “Історіографія вітчизняної науки – це не лише данина нашій минувшині, але й запорука успішного розвитку суспільства, яке добре знає, шанує й творчо опановує досягнення своїх попередників”².

Носіями культурної пам’яті (термін уживаємо услід за П. Вербицькою)³ можуть бути люди та їхні праці, епістолярій, щоденники, артефакти певної доби, що “осмислюються в актуальних професійних та соціокультурних обставинах. З такого погляду культурно ціннісною може бути історія життя навіть однієї людини та тих фактів, що їх сконцентрувала навколо себе завдяки професійній діяльності”⁴.

Ім’я Іларіона Іларіоновича Слинька (19.06.1912–01.01.1994) – видатного вченого-лінгвіста, талановитого й невтомного науковця-новатора, педагога-інноватора, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови філологічного факультету Чернівецького державного університету (1962–1988 рр.) – вияскравлює розвиток синтаксичної думки не лише на

¹ Kulbabska O. V., Shatilo N. O. “Pyshu, yak sertse dykтуie...” (Idiostyl Sydora Vorobkevycha): monohrafiia [“I write as my heart dictates...” (Idiostyle of Sidor Vorobkevich): monograph], Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2016, P. 9 [in Ukrainian].

² Imia v nauksi. Profesor Ilarion Ilarionovych Slynko : monohrafichne naukovo-dovidkove vydannia [A name in science. Professor Ilarion Ilarionovych Slynko: monographic scientific reference publication], Avt-uporiad.: O.V. Kulbabska, N.O. Shatilo, Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2019, P. 6 [in Ukrainian].

³ Verbytska P. Kulturna pamiat yak chynnyk konstruiuvannia identychnosti v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva [Cultural memory as a factor in the construction of identity in the conditions of transformation of Ukrainian society], *Historical and Cultural Studies*, Vol. 5, No. 1, 2018, P. 15–22 [in Ukrainian].

⁴ Tkach L. Pratsi profesora I. I. Slynka z istorychnoho syntaksysu ukrainskoi movy yak nosii kulturnoi pamiaty v ukrainskii filolohii [Works of Professor I. I. Slynk on the historical syntax of the Ukrainian language as a carrier of cultural memory in Ukrainian philology], *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektivy doslidzhennia: materialy Mizhnar. nauk. konf., prysv. 110-richchiiu vid dnia narodzhennia profesora Ilariona Slynka* (Chernivtsi, 16–17 chervnia 2022 r.), Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2022, P. 203 [in Ukrainian].

Буковині, а й в Україні загалом. У цьому контексті набуває актуальності встановлення ролі професора Слинька в розпрацюванні теорії історичного й сучасного синтаксису, з'ясування кола проблемних питань української граматичної науки, розв'язанню яких присвятив своє життя вчений (і пізніше його учні), повернути до наукового обігу плідні ідеї науковця в галузі синтаксису, діалектології, лінгвістики тексту й лінгвометодики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномасштабні грані мовознавчої та педагогічної діяльності І. Слинька аналізували С. Бевзенко, Д. Бучко, І. Вихованець, К. Городенська, П. Гриценко, Н. Гуїванюк, І. Керницький, С. Ломакович, І. Чередниченко та ін. Прикметно, що ім'я вченого увійшло до словникових статей академічного видання “Українська мова: Енциклопедія” (Київ, 2004 р.)⁵ і лінгвістичних хрестоматій⁶, до енциклопедичних словників-довідників “Українська граматики в іменах” (Донецьк, 2013) та “Видатні особистості з українського мовознавства” (Переяслав-Хмельницький, 2016)⁷; професорові Слиньку І.І. з нагоди ювілейних дат не водночас присвячено наукові конференції з актуальних проблем синтаксису (1997, 2002, 2008, 2012, 2022). Та найповнішим виданням, що різномасштабно подає портрет (“Я-науковця”) через хронологічну канву життя і творчої спадщини І.І. Слинька, мало або й зовсім не відомі широкому читачьому загалу факти і різномасштабні матеріали про його наукову, навчально-методичну й організаційну діяльність, за допомогою фотокопій і унікальних світлин, є монографічно-довідкове видання “Ім'я в науці. Професор Іларіон Іларіонович Слинько” (2019 р., автори-упорядники О.В. Кульбаська, Н.О. Шатілова).

Мета наукової розвідки – окреслити основні грані наукової та науково-методичної діяльності видатного українського граматаста й лінгводидакта, зачинателя синтаксичної школи Чернівецького університету професора І.І. Слинька. **Актуальність** дослідження зумовлена тим, що багата наукова спадщина вченого увійшла окремою віхою в історію української лінгвістичної науки; його монографії, численні статті, навчальні посібники та підручники широко відомі громадськості України й здобули авторитет у наукових колах філологів-україністів. Під час наукового опису теоретичного матеріалу застосовано загальнонаукові **методи** аналізу й синтезу, а також часткові лінгвістичні методи – описовий із прийомами класифікації й узагальнення мовних фактів, метод логічного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Основна науково-педагогічна діяльність Іларіона Слинька в Чернівецькому університеті припала на 70–80-ті рр. ХХ ст., на часи тоталітаризму й переслідування за обстоювання національної специфіки української мови. Панівна політика мовної асиміляції не давала змоги посправжньому, повноголосно розгорнутися таланту дослідника, який, безперечно, міг би сказати й зробити в науці набагато більше, оскільки стояв на фундаменті кращих граматичних традицій українських граматастів попередніх історичних періодів (З. Веселовської, А. Колодяжного, О. Курило, М. Наконечного, О. Синявського, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, М. Сулими, О. Потебні, І. Огієнка та ін.). Глибока теоретична підготовка І.І. Слинька, його допитливий розум, нестримне бажання творити, наукова сумлінність, надзвичайно точна фіксація мовних явищ, усебічна обґрунтованість висновків мотивують і спричинюють щире захоплення. Його учениця Н. Гуїванюк свого часу поділилася такими спогадами: “І.І. Слинько був людиною виняткової самодисципліни, ініціативним та здібним організатором філологічної науки на Буковині, вимогливим і доброзичливим вихователем педагогічних і наукових кадрів. Його відзначали глибока порядність, високий професіоналізм, надзвичайна відданість науці, постійне прагнення до розв'язання найскладніших лінгвістичних проблем”⁸. Майбутньому професорові судилося крок за кроком пройти нелегкий шлях свого наукового становлення – від студента філологічного факультету Запорізького педагогічного інституту (1931–1936 рр.) до шкільного вчителя (м. Молочанськ Запорізької обл., 1936–1940 рр.), згодом – викладача української мови (із 1940 р. у Мелітопольському педагогічному інституті; 1947 – у Кіровоградському педагогічному інституті; 1952 – у Кременецькому та Глухівському педінститутах; з 1956 року – у Чернівецькому університеті), доцента (1956 р.) і професора (1972 р.), а відтак – завідувача кафедри української мови (1962 р.) Чернівецького державного університету, якою незмінно керував упродовж двадцяти шести років.

Перші наукові спроби молодого ученого припадають на час роботи в Кіровоградському педагогічному інституті, де він викладав історичну граматику та сучасну українську мову. Саме тут молодий дослідник активно долучається до серйозної наукової роботи, зокрема рецензує лексикографічну працю “Російсько-український словник”⁹, збірник вправ з орфографії¹⁰, аналізує “Граматику української мови” А. Загородського¹¹, а також друкує наукові статті: “Часові звороти в “Літописі С. Величка”¹²

⁵ Vykhoanets I.R. Slynko Ilarion Ilarionovych [Slynko Ilarion Ilarionovych], *Ukrainska mova : entsyklopediia*, Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 2004, P. 608 [in Ukrainian].

⁶ Zahnitko A., Vintoniv M., Sehin L. Ukrainkii syntaksys. Teoretyko-prykladnyi aspekt. Khrestomatiia: u 2-kh ch. [Ukrainian syntax. Theoretical and applied aspect. Textbook: in 2 h.], Donetsk – Sloviansk: DonNU, 2010; Moisiieko A., Chumak V., Shevel S. Syntaksys ukrainskoi movy: khrestomatiia: u 2 ch. [Syntax of the Ukrainian language: textbook: in 2 h.], Kyiv : VPTs “Kyivskiy universytet”, 2019 [in Ukrainian].

⁷ Slynko Ilarion Ilarionovych [Slynko Ilarion Ilarionovych], *Ukrainska hramatyka v imenakh: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*, Uporiad.: A. Zahnitko, M. Balko, Donetsk : DonNU, 2013. P. 354–356; Slynko Ilarion Ilarionovych [Slynko Ilarion Ilarionovych], *Vydani osobystosti z ukrainskoho movoznavstva. Khrestomatiia*, Uporiad.: M. Navalna, T. Levchenko, T. Chuban, Pereiaslav-Khmelnytskyi: Vyd-vo KSV, 2016, P. 146–149 [in Ukrainian].

⁸ Huivaniuk N.V. Ilarion Ilarionovych Slynko yak uchenyi i pedahoh [Ilarion Ilarionovych Slynko as a scientist and teacher], *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*: zb. nauk. prats, Chernivtsi: Ruta, 2002, Vyp. 146–147: Slovianska filolohiia, P. 3 [in Ukrainian].

⁹ Slynko I.I. Pro novyi rosiisko-ukrainskyi slovnyk [About the new Russian-Ukrainian dictionary], *Movoznavstvo*, 1948, № 4 [in Ukrainian].

¹⁰ Slynko I.I. Novyi zbirnyk vprav z orfoepii [A new collection of spelling exercises], *Radianska shkola*, 1947, N. 2 [in Ukrainian].

¹¹ Slynko I.I. Hramatyka ukrainskoi movy A. Zahrods'koho [Grammar of the Ukrainian language by A. Zagrods'kyi], *Radianska shkola*, 1947, № 4 [in Ukrainian].

¹² Slynko I.I. Chasovi zvoroty v litopysi S. Velychka [Time reversals in the annals of S. Velichko], *Naukovi zapysky Kirovohrad'skoho pedahohichnoho instytutu*: zb. nauk. prats, Kirovohrad, 1951, N. 1 [in Ukrainian].

та “Способи вираження обставин”¹³. Уже перші наукові захоплення Іларіона Іларіоновича означили дві мовознавчі проблеми, над якими вчений працював упродовж усього творчого життя: 1) історія української мови (історичний синтаксис); 2) синтаксис сучасної української літературної мови.

В історію українського мовознавства професор Іларіон Слинко увійшов саме як видатний грамати́ст, дебютуючи як дослідник історичного синтаксису, невтомно вивчаючи писемні пам’ятки, стародруки та рукописи. Саме ці джерела (грамоти, актові книги, листи й універсали, літописи, релігійно-полемічні трактати тощо) він уважав надійними для вивчення історії української мови, зокрема становлення її синтаксичного ладу. Актуальність досліджень системи національного синтаксису на широкій емпіричній базі обґрунтовували провідні мовознавці, наприклад, Степан Бевзенко, авторитетний дослідник історії та діалектології української мови, зазначав: “Синтаксис як грамати́чне вчення про речення, його будову, сполучення слів у ньому і досі є однією з найменш вивчених ділянок українського і взагалі слов’янського (та й не лише слов’янського) мовознавства. Майже зовсім не вивчений синтаксис історичний”¹⁴.

Наукові захоплення історичним синтаксисом переросли в ґрунтовні фахові наукові дослідження – кандидатську дисертацію “Синтаксис літопису Величка” (Чернівці – Львів, 1954 р.)¹⁵, монографію “Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам’ятками XIV–XVIII ст. (місцево-просторові звороти)” (Львів, 1968 р.)¹⁶, розділ “Історія просторових зворотів зі складними прийменниками в українській мові” в колективній монографії “Синтаксична будова української мови” (1968 р.)¹⁷ та навчальні посібники: “Історичний синтаксис української мови за пам’ятками XIV–XVIII ст. (Часові звороти)” (Київ, 1968 р.)¹⁸, “Історія об’єктних зворотів української мови” (Чернівці, 1969 р.)¹⁹.

Наукове захоплення та осмислення складних проблем історичного синтаксису української мови І.І. Слинко вивершив у форматі докторської дисертації “Дослідження

з історичного синтаксису української мови XVII–XVIII ст. (історія предикативних, присвійних, об’єктних, просторових і часових зворотів)” (Чернівці – Львів, 1971 р.)²⁰. Лінгвістичну проблематику докторської дисертації поглиблено висвітлює монографічне видання “Історичний синтаксис української мови” (1973 р.)²¹, що вийшло у видавництві “Вища школа” і рекомендоване Міністерством освіти як навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів. У трьох розділах цієї праці розглянуто важливі питання історії простого речення української мови. Її мета, як зазначив у передмові сам автор, – виявити справжню картину розвитку предикативних, присвійних та об’єктних конструкцій з урахуванням усієї складності історичного процесу. Такий аналіз, безперечно, вимагав залучення потужної фактологічної бази, значного та переконливого мовного матеріалу. Закцентуємо, що обшир досліджених джерел надзвичайно репрезентативний і жанрово неоднорідний. Для встановлення наукової істини вчений проаналізував не лише пам’ятки ділового стилю та фольклору, що відображають живу розмовну мову, а й літописи, граматики й словники, твори художнього, релігійно-полемічного, релігійно-дидактичного характеру, що наочно увиразнили живомовний струмінь грамот, листів, універсалів, актових книг, Литовського статуту, покрайніх записів у церковних книгах, діарушів тощо. Загалом 92 текстових джерела увійшли до наукового аналізу ученого. Ця монографічна праця, без сумніву, належить до фундаментальних синтаксичних студій і не втрачає своєї значущості та актуальності й нині. Зокрема, відомий історик мови І. Керницький у рецензії на підручник Слинка відзначив: “Уперше в українському мовознавстві так старанно і ретельно зібрано й систематизовано великий фактичний матеріал різних жанрів з українських пам’яток староукраїнського періоду, на підставі якого чітко і вдало схарактеризовано процес розвитку названих синтаксичних конструкцій”, “ця праця вже своїм фактичним матеріалом, старанно дібраним і систематизованим, має важливе значення для вивчення

¹³Slynko I.I. Sposoby vyrazhennia imennykh obstavyn [Ways of expressing nominal circumstances], *Ukrainska mova v shkoli*, 1952, N 1, P. 72 [in Ukrainian].

¹⁴Bevzenko S.P. Vyvchennia pamiatok istorii ukrainskoi movy v pozhovtnevyi period [Studying monuments of the history of the Ukrainian language in the post-October period], *Pidsumky i problemy naukovoho vyvchennia ukrainskoi movy v pozhovtnevyi period [Respubl. nauk. konf.]*, Kyiv, 1967, P. 36–38 [in Ukrainian].

¹⁵Slynko Y.Y. Syntaksys letopysy Velychko: dyss. na soyskanye uchonoj stepeny kand. fylol. nauk: spets. 661 “Iazyky narodov SSSR – ukraynskiy yazyk” [Syntax of the chronicle of Velichko: disertation for the degree of candidate of philol. sciences: 661 “Languages of the peoples of the USSR – Ukrainian language”], Lvov, 1954 [in Russian].

¹⁶Slynko I.I. Doslidzhennia z istorychnoho syntaksysu ukrainskoi movy za pamiatkamy XIV–XVIII st. (mistsevo-prostorovi zvoroty): monohrafiia [Research on the historical syntax of the Ukrainian language based on the monuments of the 14th–18th centuries. (local-spatial reversals): monograph], Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu, 1968, 112 p. [in Ukrainian].

¹⁷Slynko I.I. Istoriia prostorovykh zvorotiv z skladnyimi pryimennykamy v ukrainskii movi [The history of spatial inflections with complex prepositions in the Ukrainian language], *Syntaksychna budova ukrainskoi movy: kolektyvna monohrafiia*, Kyiv: Nauk. dumka, 1968, P. 129–139 [in Ukrainian].

¹⁸Slynko I.I. Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy za pamiatkamy XIV–XVIII st. (Chasovi zvoroty): navch. posibn. [Historical syntax of the Ukrainian language according to monuments of the 14th–18th centuries. (Temporal inflections): educ. manual], Chernivtsi: Vyd-vo Chernivetskoho un-tu, 1968, 91 p. [in Ukrainian].

¹⁹Slynko I.I. Istoriia obiektnykh zvorotiv ukrainskoi movy: navch. posibn. [The history of object inflections of the Ukrainian language: teaching manual], Chernivtsi : Vyd-vo Chernivetskoho un-tu, 1969, 106 p. [in Ukrainian].

²⁰Slynko Y.Y. Yssledovanye po ystorycheskomu syntaksysu ukraynskoho yazyka XIV–XVIII vv. (Ystoryia predykatyvnykh, prytiashatelnykh, obiektnykh, prostranstvennykh y vremennykh oborotov): dyss. na soyskanye uchonoj stepeny dokt. fylol. nauk : spets. 661 “Iazyky narodov SSSR – ukraynskiy yazyk” [Research on the historical syntax of the Ukrainian language of the 14th–18th centuries. (History of predicative, possessive, object, spatial and temporal turnovers): dissertation for the degree of Dr. philol. sciences: 661 “Languages of the peoples of the USSR – Ukrainian language”], Lvov, 1970 [in Russian].

²¹Slynko I.I. Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy: posib. dlia stud. filol. f-tiv un-tiv [Historical syntax of the Ukrainian language: a guide for students of philological faculties of universities], Kyiv: Vyshcha shkola, 1973, 215 p. [in Ukrainian].

важливих проблем з історії українського синтаксису²².

Грунтовність, ретельність, старанність і скрупульозність – такі домінуючі риси Іларіона Іларіоновича. Під час Пленарного засідання наукової конференції “Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження” (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.) Василь Євгенович Слинко, онук Іларіона Іларіоновича, згадував, як той повчав своїх синів: “У дослідженнях спирайтеся тільки на першоджерела” (До речі, його старший син Владислав – кандидат біологічних наук, а молодший Євген – доктор фізико-математичних наук, лауреат державної премії України в галузі науки і техніки за 2007 р.; Василь – науковий співробітник Чернівецького відділення Інституту проблем матеріалознавства НАН України). Надійність результатів наукових студійовань самого І.І. Слинка засвідчують хоча б 12 копій першоджерел із бібліотеки професора, яку він заповідав кафедрі української мови. Серед них охайні рукописні варіанти стародруків (“*Лімонис Самійла Величка*”) і фотокопії текстів писемних пам’яток XIV–XVII ст., власноруч зброшурованих у книги із саморобними палітурками, напр., “Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенко, (1719–1723 и 1754 г.)” – 526 шнурованих світлин; “Дневник генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717–1767 г.)” – 385 світлин; Іоанікій Галатовський. “Ключ разумія (1659)” – 535 світлин тощо.

Вагомим у науковому житті І.І. Слинка є вихід колективної праці “Історична граматики української мови” (1980 р.; співавтори – М.А. Жовтобрюх, О. Волох, С.П. Самійленко)²³, яка стала надійним підручником з історії української мови для студентів-філологів. У ній ґрунтовно висвітлено основні питання методології та методики курсу історичної граматики, з’ясовано місце української мови серед інших слов’янських мов, проаналізовано процес розвитку історичної фонетики, морфології та синтаксису від праслав’янської доби до сучасного стану української мови. Іларіон Іларіонович як співавтор підготував саме розділ “Синтаксис”, у якому теоретично узагальнив власні напрацювання про специфіку зворотів із часовою, просторовою, присвійною та об’єктною семантикою, що виформували граматичний лад української мови.

Нагненне дослідження писемних пам’яток української мови відображають і численні наукові статті І. Слинка з історичного синтаксису та синтаксису відмінків (за свідченням давньоукраїнських пам’яток XIV–XVIII ст.), зокрема історію родового часу, родового відмінка при інфінітивах мети, історію знахідного відмінка від іменників української мови, знахідного непрямого об’єкта, знахідного володіння, управління і керівництва, зміни в уживанні знахідного відмінка з об’єктом значенням, орудного засобу, орудного предикативного, орудного логічного суб’єкта в пасивних зворотах. Цінним для сучасних дослідників мови є історичний опис

функціонування різних зворотів в українській мові – ад’єктивних, деліберативних, приад’єктивних, просторових, присвійних конструкцій тощо, спостереження над вираженням синтаксичного керування у “Словнику української мови”. У цих та інших працях “учений висвітлює історію розвитку окремих типів синтаксичних конструкцій та засобів вираження об’єктних, означальних і обставинних відношень, що їх по-різному витлумачували на той час у граматиках української мови, актуалізує проблему варіантності мовних засобів на граматичному рівні староукраїнської літературно-писемної мови, по-перше, через зіставну хронологізацію XIV–XVI ст. і XVII–XVIII ст. для виявлення спільного, відмінного та еволюційного, а по-друге, через лінгвально вмотивовану стилістичну диференціацію художньої, офіційно-ділової стилістики і релігійної²⁴. До того ж, на нашу думку, щоб вичерпно описати процеси змішування, взаємозаступлення флексій, перегрупування та згорання частини мовних парадигм, І.І. Слинко запропонував і розвинув теоретичні засади й методологічні принципи діяхронного вивчення синтаксису – об’єктивності, історизму, системності, динамічності, антропоцентризму й синергетики; оприявнив дієвість інструментарію діяхронної лінгвістики, зокрема методу формального аналізу текстів писемних пам’яток (для наскрізної фіксації та інвентаризації варіантних елементів граматичної підсистеми староукраїнської літературно-писемної мови); порівняльно-історичного методу (щоб проаналізувати появу варіантів словоформ); зіставного методу (аби ідентифікувати та класифікувати досліджувані мовні явища за їхніми спільними або відмінними ознаками не лише в українській мові, а й у паралелях із білоруською, польською, російською мовами тощо); методу кількісних підрахунків (зادля встановлення динаміки варіантності морфологічних елементів, унаочнення результатів дослідження в таблицях, діаграмах).

Отже, професор Іларіон Слинко на широкому фактичному матеріалі зумів установити загальну тенденцію розвитку граматики української літературно-писемної мови не тільки як окремої лінгвальної системи, а й у взаємоперетинах із народнорозмовною практикою; довести, що конкурентність, ізофункційність, варіантність і синонімічність, хитання чи сплутування мовних явищ сприяли впорядкуванню граматичного рівня мови, чинниками якого варто вважати: 1) внутрішньомовні закони розвитку мовних підсистем, 2) іншомовні впливи, 3) позамовні (суспільно-політичні й культурні) події та явища. “Напрацювання І.І. Слинка в галузі історичного синтаксису є підґрунтям і стимулом для наступних лінгвістичних екскурсів у минуле синтаксичної системи української мови. На основі результатів його наукових досліджень можна простежити відмінності між різними синхронними зрізами в розвитку прийменникових і безприйменникових форм, що зовсім зникли або частково збереглися до сьогодні та функціонують у літературній

²² Kernytskyi I. Rets. na kn.: I.I. Slynko. Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy [Rec. on the book: I.I. Slynko. Historical syntax of the Ukrainian language], Kyiv: Vyshcha shk., 1973, 214 p. *Movoznavstvo*. 1974, N 1, P. 89–91 [in Ukrainian].

²³ Zhovtobriukh M.A., Volokh O.T., Samiilenko S.P., Slynko I.I. Istorychna hramatyka ukrainskoi movy: navch. posibn. dia stud. filol. f-tiv un-tiv i ped. in-tiv [Historical grammar of the Ukrainian language: study guide for students of philological faculties of universities and pedagogical institutes], Kyiv: Vyshcha shk., 1980, 319 p. [in Ukrainian].

²⁴ Khrystianinova R. Naukovi obshyry profesora Ilariona Slynka (Rets. na vydannia: Imia v nauksi. Profesor Ilarion Slynko. Avt.-uporiad.: O.V. Kulbabska, N.O. Shatilova. Chernivtsi, 2019, 608 s.) [Scientific expanses of Professor Hilarion Slynko (Rec. for the publication: Name in science. Professor Hilarion Slynko. Author-editor: O.V. Kulbabska, N.O. Shatilova. Chernivtsi, 2019. 608 p.)], *Ukrainska mova*. 2021, N 1 (77), P. 124 [in Ukrainian].

мові чи в діалектному мовленні”²⁵.

У спектрі домінантних лінгвістичних інтересів І.І. Слинька повсякчас перебував і новітній синтаксис української мови, зокрема сучасні аспекти дослідження синтаксичних одиниць – формально-граматичний, семантико-синтаксичний і функційно-комунікативний. Знаковим у його творчому доробку став колективний підручник “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання” (1994 р.)²⁶, який Іларіон Іларіонович підготував у співавторстві зі своїми ученицями – М.Ф. Кобилянською та Н.В. Гуїванюк. Праця подає синхронний опис сучасної української мови, а також критичний огляд літератури з проблемних питань синтаксичної науки. Авторський колектив докладно аргументує кожне визначення та класифікацію, кожну концепцію і синтаксичну теорію, до того ж не лише називаючи проблеми як вказівкою на те, як їх розв’язують українські та зарубіжні дослідники, а й паралельно зазначаючи, які з цих поглядів найбільш обґрунтовані. Цей фундаментальний підручник збагатив синтаксичну теорію новими оригінальними ідеями, авторськими витлумаченнями й таксономіями. Зокрема, розвинуто вчення про моделі (або структурні схеми) словосполучень, простих, складнопідрядних і складносурядних речень; по-новому потрактовано синтаксичну парадигму простих і складних речень; описано міжсхемні та міжривневі дериваційні відношення та формально-семантичні кореляції, зв’язки простих і складних речень із текстом; додано поняття про поділ прислівних поширювачів на узгоджені, керовані і прилягаючі; про наявність дуплексивів і локативних / темпоральних, напівпредикативних членів речення тощо.

Творчий пошук і прагнення подати власну інтерпретацію традиційних і нових проблем сучасного синтаксису, проблемність викладу матеріалу в підручнику увиразнює термінологія, що її уперше увів до наукового обігу чернівецький філолог, зокрема “поширюючі члени речення”, або “поширювачі”, – замість традиційного “другорядні члени речення” (оскільки основне їх призначення – поширювати мінімальну структуру речення означеннями, додатками та обставинами); “одноядерні речення” – порівняймо традиційне термінопоняття “односкладні речення” (оскільки вони мають один предикативний центр – одне “ядро” речення); “комунікати” – окремі висловлення, що не відповідають певному граматичному зразкові; “partiципні речення”, “квантитативно-генітивні речення” тощо. У зв’язку з новим витлумаченням багатьох синтаксичних понять у підручнику змінено і традиційний порядок розташування

тем. Спершу увагу сконцентровано на синтаксичних зв’язках між словами (план форми одиниць синтаксису) і семантико-синтаксичних відношеннях (план змісту синтаксичних одиниць), потім до центру наукового опису потрапляють словосполучення, прості речення (двоскладні / одноядерні, поширені / непоширені, повні / неповні, комунікати) та складні (із підрядним і сурядним зв’язками, складні безсполучникові комунікати), що їх схарактеризовано у трьох аспектах – структурному, семантичному та функційному; по-новому подано інформацію про ускладнені прості речення (із сурядними рядами словоформ, напівпредикативними зворотами, із суб’єктно-модальними формами та кличними комунікатами).

Ніна Гуїванюк, одна із співавторів, назвала підручник “лебединою піснею” свого Навчителя, “однією з найповніших і найкращих праць”²⁷. До того ж підручник здобув визнання й високу оцінку таких видатних мовознавців, як В. Русанівський, Ю. Карпенко, К. Городенська, Д. Бучко, С. Дорошенко та ін. Зокрема К. Городенська констатувала: “Він став найсучаснішим, найповнішим, найґрунтовнішим курсом з теоретичного синтаксису, а також найавторитетнішим навчальним посібником для викладачів та студентів вузів України”²⁸. Ця праця здобула широке визнання в мовознавчих колах (наприклад, за аналітичною інформацією 2017 року, підготовленою науковим відділом ЧНУ імені Юрія Федьковича, підручник “Синтаксис сучасної української літературної мови: проблемні питання” є найбільш цитованою працею науковців університету за GS – 276 покликань. І це з огляду лише на електронні покликання, облік яких розпочато з 2010 року)²⁹.

Наукові інтереси проф. Слинька як дослідника сучасного синтаксису української мови унаочнюють окремі статті, у яких автор досліджує: 1) систему та ієрархію синтаксичних одиниць (синтаксис сучасної української мови як розділ мовознавства, словосполучення в шкільному курсі мови, типи простих речень, актуальні проблеми перебудови шкільного синтаксису); 2) парадигмальний вимір речення (простого двоскладного, простого односкладного, складного); 3) просте двоскладне неускладнене речення (поняття про речення та його головні члени в шкільному курсі мови, другорядні чи поширюючі члени речення, інфінітив у функції другорядних членів речення, способи вираження іменних обставин, специфіку прямих додатків в українській мові); 4) просте двоскладне ускладнене речення (з однорідними й відокремленими членами, зі звертаннями, вставними словами); 5) одноядерні речення (поняття про зазначений

²⁵ Brus M. Istorii bezprymennykovykh konstruktivii ukrainskoi movy v doslidzhenniakh profesora I. Slynka [The history of prepositional constructions of the Ukrainian language in the studies of Professor I. Slynko], *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia: materialy Mizhnar. nauk. konf., prysv. 110-richchiiu vid dnia narodzhennia profesora Ilariona Slynka ...*, op. cit., P. 61–63.

²⁶ Slynko I.I., Huivaniuk N.V., Kobylanska M.F. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy: problemni pytannia: navch. posib. dlia stud. filol. fak-tiv un-tiv [Syntax of modern Ukrainian literary language: problematic issues: study guide for students of philological faculties of universities], Kyiv: Vyscha shk., 1994, 670 p. [in Ukrainian].

²⁷ Huivaniuk N.V. U vinok shany do stolitnoho yuvileiu uchenoho i pedahoha Ilariona Ilarionovycha Slynka [In tribute to the centenary anniversary of the scientist and teacher Ilarion Ilarionovych Slynko], *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia: materialy Vseukr. nauk. konf., prysv. 100-richchiiu vid dnia narodzhennia prof. Ilariona Ilarionovycha Slynka (Chernivtsi, 28 lystopada 2012 r.): tezy dopov.*, Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2012, P. 22–35 [in Ukrainian].

²⁸ Horodenska K. Problemni pytannia syntaksysu u vuzi (vidhuk pro navchalnyi posibnyk “Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy”, avtory: I.I. Slynko, N.V. Huivaniuk, M.V. Kobylanska [Problematic issues of syntax in higher education (review of the textbook “Syntax of the Modern Ukrainian Language”, authors: I.I. Slynko, N.V. Guyvanyuk, M.V. Kobylanska, K.: Vyscha shkola, 1994, 670 p.)], K.: Vyscha shkola, 1994, 670 s.), *Aktualni problemy syntaksysu: zb. mater. Mizhnar. nauk. konf. (Chernivtsi, 16–18 zhovtnia 1997 r.)*, Chernivtsi: ChDU, 1997, P. 16–18 [in Ukrainian].

²⁹ Indeks tsytuvan. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Citation index. Encyclopedia of modern Ukraine], URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13351 [in Ukrainian].

клас синтаксичних одиниць, заперечні генітивні речення); б) складне речення (сполучник та сполучні слова, складнопідрядні речення з підрядним місця) тощо. Ці студії розширюють тематичний обсяг наукових зацікавлень І.І. Слинька, засвідчуючи їх лінгводидактичну проблематику, позаяк учений прагнув поєднувати досягнення наукової теорії з практикою й методикою викладання синтаксису в школі.

Діапазон наукових зацікавлень чернівецького мовознавця поглиблюють дослідження з діалектного синтаксису (спостереження над синтаксисом буковинських говорів та над роллю говорів у становленні синтаксичної системи української літературної мови XIV–XVIII ст. загалом) та синтаксису художнього тексту (спостереження над синтаксисом творів О. Кобилянської). Отже, І.І. Слинько усвідомлював потребу розв'язати *триєдине завдання*: комплексно дослідити синтаксис історичних пам'яток, діалектів та літературної мови, щоб «виявити справжню картину розвитку синтаксичних конструкцій з урахуванням усієї складності історичного процесу»³⁰.

Науковий доробок видатного вченого-мовознавця загалом налічує: 2 монографії, 3 підручники та навчальні посібники з грифом МОНУ, 3 навчально-методичні посібники, понад шістьдесят наукових статей в авторитетних виданнях з українського мовознавства (академічних журналах, збірниках наукових праць, матеріалах міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій тощо). Повну бібліографію доктора філологічних наук, професора кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Слинька Іларіона Іларіоновича опубліковано в монографічному науково-довідковому виданні «Ім'я в науці: професор Іларіон Слинько»³¹, виданому з нагоди 105-річчя чернівецького вченого.

Безперечно, якщо оцінювати внесок професора Слинька в мовознавчу науку в Україні, необхідно відзначити його організаторські здібності, зокрема ініціювання наукових конференцій та семінарів на Буковині. Свою діяльність як завідувач кафедри української мови Чернівецького університету Іларіон Іларіонович розпочав проведенням Всеукраїнської наукової конференції з актуальних проблем синтаксису (1965 року), що й дотепер є візитівкою кафедри сучасної української мови (загалом проведено 8 поважних наукових зібрань (1997, 2002, 2006, 2008, 2012, 2014, 2019, 2022)³²). Окрім того, чернівецький професор зумів стати науковим лідером, згуртувавши молодих дослідників, яким передавав свої знання, навчав мистецтву лінгвістичного дослідження, залучав до творчих дискусій, захоплював до самостійності мислення та ініціативності. Під керівництвом професора Слинька І. І. захистили кандидатські дисертації – Н.Д. Бабич (1972 р.), М.Ф. Кобилянська (1976 р.), Н.В. Гуйванюк (1977 р.), С.С. Перепелиця (1985 р.), І.Ю. Кобилянський (1986 р.). «Ми гордилися, що були «Слиньковими». – писала Надія Бабич. – Що, перевтомлені його вимогливістю, вчилися самоорганізованості і твердості характеру. А, заслухані в його наукову не традиційність, відважне новаторство, яке він умів відстоювати перед титульованими опонентами, засвоювали наукову етику»³³.

Висновки. Професор І.І. Слинько досліджував синтаксичний лад української мови в діахронному та синхронному аспектах упродовж сорока восьми років. Талановитий та ініціативний, цілеспрямований і наполегливий, самодисциплінований і надзвичайно працездатний, вимогливий та доброзичливий, він увійшов до когорти видатних мовознавців другої половини ХХ ст. на засадах наукового сумління, переконливої аргументації й відважного новаторства, що визначали його науковий шлях у лінгвістиці. Здобувши високий науковий авторитет і визнання на філологічній ниві, зокрема в галузі синтаксису, учений став одним із очільників синтаксичної школи Чернівецького університету.

Наукові досягнення професора І. І. Слинька відіграли незаперечну роль у розвитку мовознавчих студій не лише на Буковині, а й в Україні загалом. Його мовознавчі та лінгводидактичні праці справедливо увійшли до фонду кращих надбань філологічної науки, зокрема новітнього та історичного синтаксису. Саме ці два напрями тісно перетинаються і доповнюють один одного в доробку вченого, увиразнюючи генезис формування синтаксичної системи української мови на національній основі.

У перспективі важливо продовжити лінгвоперсоналогічні дослідження, що уяскралять Іларіона Іларіоновича Слинька як мовного індивідуума в усьому обсязі його виявів – часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, статусно-соціумному, лінгвокультурологічному тощо.

Культбаська Олена – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор та співавтор близько 250 наукових та навчально-методичних праць, із-поміж яких 5 монографій та 28 посібників. Наукові інтереси: синтаксис, ономазіологія, стилістика, лінгвістика тексту, методика викладання української мови у вищій школі.

Kulbabska Olena – Doctor of Sciences in Philology, Professor of Department of Modern Ukrainian language of Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University. She is an author and co-author of about 250 scientific and educational works, including 5 monographs and 28 manuals. Her research interests: syntax, stylistics, text linguistics, methods of teaching Ukrainian language as a professional in high school.

Шатілова Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: ідіостилістика, лінгвістика тексту, методика викладання української мови у закладах загальної середньої та вищої освіти. Авторка понад 60 наукових праць, співавторка 1 монографії та 3 навчально-методичних посібників для вищої школи.

Shatilova Nataliia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Ukrainian Language of the Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University. Scientific interests: idiosylistics, text linguistics, methods of teaching the Ukrainian language in institutions of general secondary and higher education. Author of more than 60 scientific papers, co-author of 1 monograph and 3 educational and methodological manuals for higher education.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© O. Kulbabska, N. Shatilova, 2022

³⁰ Slynko I.I. Rol hovoriv u stavleni syntaksysnoi systemy ukrainskoi literaturnoi movy XIV–XVIII st. [The role of dialects in the attitude of the syntactic system of the Ukrainian literary language of the 14th–18th centuries], *Pytannia vzaïmodii ukrainskoi literaturnoi movy i terytorialnykh dialektiv [Mizhvuz. nauk. konf.] : tezy dopov. i povidoml.*, Kyiv: Nauk. dumka, 1972, P. 102 [in Ukrainian].

³¹ Imia v nauks. Profesor Ilarion Ilarionovych Slynko : monohrafichne naukovo-dovidkove vydannia..., op. cit., 608 p.

³² Kulbabska O.V. Problemy syntaksy ukrainskoi movy: tradytsii ta suchasnist [Syntax problems of the Ukrainian language: traditions and modernity], *Imia v nauks. Profesor Ilarion Ilarionovych Slynko: monohrafichne naukovo-dovidkove vydannia...*, op. cit., P. 9–38.

³³ Babych N.D. Povaha – katehoriia neznyshchenna [Respect is an indestructible category], *Aktualni problemy syntaksy: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia: materialy Vseukr. nauk. konf., prysv. 100-richchiiu vid dnia narodzhennia prof. Ilariona Ilarionovycha...*, op. cit., P. 37.

ОКСЮМОРОН ЯК КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ
ФЕНОМЕН У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ
ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Юлія РУСНАК,

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)
yuliyarusnak@bsmu.edu.uaOXYMORON AS A COGNITIVE-PRAGMATIC
PHENOMENON IN THE OLGA KOBYLYANSKA'S
ARTISTIC DISCOURSE

Yulia RUSNAK,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)
Researcher ID: S-8544-2016; ORCID 0000-0001-9941-4 411**Rusnak Yulia. Oxymoron as a cognitive-pragmatic phenomenon in the Olga Kobylanska's artistic discourse.**

Oxymoron as a linguistic phenomenon is characteristic primarily of artistic speech. There are different interpretations of this concept in the linguistic literature. Oxymoron is interpreted as a stylistic figure, a rhetorical form, a means of artistic expression (trope). **The purpose of the article** is to analyze the oxymoron as a cognitive-pragmatic phenomenon in the artistic discourse of Olga Kobylanska. **The relevance** of the article is determined by the need of further in-depth study of Olga Kobylanskaya idiostyle in order to form a cognitive-pragmatic conception of the writer's artistic discourse. **The novelty of scientific research** is due to the fact that the oxymoron as a cognitive-pragmatic phenomenon in the artistic discourse of Olga Kobylanska has not yet been the subject of thorough research. **Research methods.** In the article as the main general scientific methods of analysis and synthesis are used, as well as linguistic – descriptive, structural and comparative and historical methods. **Conclusions.** So, an oxymoron as a cognitive phenomenon consists in the implementation of opposite, mutually exclusive relations of linguistic units due to the so-called cognitive dissonance, which determines its pragmatic value for the reader. In the artistic discourse of O. Kobylanska oxymoronic units of different nature function; oxymoronic relations function at the level of a word combination, a sentence structure on a linguistic unit (composite).

Keywords: *oxymoron, artistic discourse, speech style, O. Kobylanska, linguistic unit.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оксюморон як лінгвістичний феномен властивий передовсім художньому мовленню. У лінгвістичній літературі наявні різні тлумачення цього поняття. Оксюморон інтерпретують як стилістичну фігуру, риторичну форму, засіб художньої виразності (троп). Науковці визначили природу оксюмору як непередбачене семантикою поєднання слів, яке породжує нову сутність, здатну впливати на читача. Пор. Оксюморон (гр. дотепне і безглузде) – стилістична фігура, що ґрунтується на поєднанні протилежних, семантично несумісних понять і створенні нового поняття. Оксюморон полягає в навмисному конфлікті ядерних значень поєднаних слів, який розв'язується усуненням одного з ядерних значень і семною трансформацією: *гучна тиша, поспішай повільно*. Служить засобом створення комічного ефекту, іронії. Підґрунтям оксюмору як різновиду мовного парадоксу є абсурд¹.

Оксюморон, або оксюморон, – фігура мови, що полягає в навмисному поєднанні слів із протилежними або просто взаємовиключними значеннями для

вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи. В основі оксюмору часто лежить поєднання двох антонімів: *гірка радість, красномовна мовчанка*².

Автори Короткого тлумачного словника лінгвістичних термінів наголошують на тому, що оксюморон має експресивне навантаження, а тому покликаний впливати на читача, за допомогою оригінальних форми і змісту привертати його увагу. “Оксюморон – стилістична (риторична) фігура – поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що зумовлює виникнення нового уявлення, викликає експресивний ефект”³. На цій же думці наголошує Р.Т. Гром’як: “Оксюморон – різновид тропа, що полягає в сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект”⁴.

Мета статті – проаналізувати оксюморон як когнітивно-прагматичний феномен у художньому дискурсі Ольги Кобилянської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

¹ Selivanova O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopedia [Modern linguistics: terminological encyclopedia], Poltava: Dovkillia-K, 2006, P. 424–425 [in Ukrainian].

² Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: an encyclopedia], red kol. V.M. Rusanivskiyi, O.O. Taranenko, Kyiv: vyd-vo “Ukr. entsykl. imeni M.Bazhana”, 2004, P. 433 [in Ukrainian].

³ Yermolenko S.Ia., Vybyk S.P., Todor O.H. Ukrainska mova. Korotkyi tlmachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Ukrainian language. A brief explanatory dictionary of linguistic terms], Kyiv: Lybid, 2001, P. 114 [in Ukrainian].

⁴ Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference], za red. R.T. Hromiaka, Kyii: VTs “Akademiiia”, 2006, P. 505 [in Ukrainian].

Мовотворчість Ольги Кобилянської досліджували різні науковці, передовсім буковинські: Н.В. Гуйванюк, Н.Д. Бабич, Л.О. Ткач, О.В. Кульбабська, М.В. Скаб, Н.О. Руснак, С.Т. Шабат-Савки, О.В. Кардашук, Т.С. Гуцуляк, С.С. Панцьо, Т.П. Вільчинська, В.А. Чолкан, О.В. Максим'юк, О.Л. Даскалюк та ін.

Актуальність дослідження умотивована необхідністю поглибленого аналізу художнього дискурсу Ольги Кобилянської для формування когнітивно-прагматичної концепції письменниці.

Новизна наукової розвідки зумовлена тим, що оксюморон як когнітивно-прагматичний феномен у художньому дискурсі Ольги Кобилянської ще не був предметом ґрунтовних досліджень.

У статті використано **загальнонаукові методи** аналізу й синтезу, а також лінгвістичні – описовий, структурний, порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу. В основі оксюморону непередбачуваний семантичний зв'язок слів, між компонентами мовної одиниці внаслідок “когнітивного дисонансу” виникають оксюморонні несумісні відношення. “Оксюморон – поєднання протилежних, логічно несумісних слів чи понять, внаслідок чого утворюються нові, складні, певною мірою суперечливі парадоксальні думка, вислів”⁵. Семні структури компонентів з оксюморонними відношеннями містять взаємовиключні семи.

Прагматичний ефект оксюморонних відношень полягає в тому, що вони впливають на читача, привертають його увагу. Ці відношення існують на трьох рівнях: на рівні слова (комполіти), компонентів речення та всього речення.

Найяскравіше оксюморонні відношення проявляються на рівні компонентів речення, тобто у словосполученні.

Закономірно, що оксюморонні відношення залучено до гротескних виявів дійсності, наприклад, *краса смутку і меланхолії*, де аксіологічна естетична ознака *краса* поєднується із лексемами чуттєвої сфери людини *смуток і меланхолія*. Пор.: *Визирав із неї пориваючою красою смутку й меланхолії, і саме тоді, коли грала свої композиції й фантазії, і коли купалася в ній, як у своїм властивім елементі...*⁶.

Непередбачуваний семантичний зв'язок (оксюморонні відношення) прислівника і прикметника *демонічно гарний* породжує позитивну естетичну ознаку до іменника *обличчя*, виникає образ привабливого обличчя. Напр.: *Він знав і бачив лише її, і в кожній його картині бачимо її демонічне гарне обличчя*⁷.

У наступному дискурсі людину характеризує лексема *самовладець*, яку конкретизує словосполучення на основі

оксюморону *ідіотична повага*. Пор.:

*І який був він, а все-таки навіть і він устроїв собі свій власний світ, де був у себе сам-один паном, рядив і мав усе під своєю опікою, і де все виходило, як хотів, де був самовладцем, і був ним із цілою своєю ідіотичною повагою*⁸.

Оксюморон може бути усталеним, загальнонародним. Так, письменниця використовує словосполучення *пекуча студня* (ознака *пекучий*, ад'єктивованій дієприкметник, вступає в синонімічні відношення з прикметниками, внаслідок чого активно сполучається з іменниками, напр., *пекучий біль, пекучий холод*). Авторка використовує тактильну ознаку *пекуча* з діалектизмом *студня*, причому ознака *пекучий* закономірно увиразнена передбачувані порівняльним зворотом *мов огонь*. Пор.: *Змішався з гострою, мов огонь пекучою, студенею і розпочав гульню*⁹.

Оксюморонні відношення існують переважно між прикметником і іменником. Письмениця активно використовує лексику слухової сфери сприйняття різної лінгвістичної природи: *тихий, шум, звуки, тишина*.

У оксюмороні *тихий шум* прикметник *тихий* виражає слухову ознаку низької звучності у поєднанні з іменником *шум*, що передбачає наявність сильного звукового сигналу. Н.І. Бойко зазначає, що “оксюморон – фігура, яка забезпечує експресивізацію слів, належних різним семантичним полюсам оцінної шкали”¹⁰. Словосполучення *тихий шум* використовується у пейзажному описі: *Поміж деревами тихий шум*¹¹.

Такий же моделі відповідає мовна одиниця *тихий сміх*, яка залучена до психологічного опису. Напр.: *Я розмішлася тихим сміхом*¹².

Іменники *тишина, мовчанка* не потребують означень, прикметник *бездушний* у словосполученні *бездушна тишина* виступає епітетом, внаслідок неумотивованості синтагматичного зв'язку між компонентами та ефективного впливу на читача сприймається як оксюморон. Пор.: *Перед бездушною тишиною, котрої і золота мушка не прибіє ніколи перед закінченням*¹³. *Мовчать. Сильна, кипуча мовчанка*¹⁴.

Метафоричний вираз *звуки морозячої коси* відтворює шум вітру, ключовим словом у метафорі виступає слово слухового сприйняття *звуки*, увиразнене означенням *морозячої коси*, яке сприймається як оксюморон; *морозячий*, тобто *холодний*, тактильна ознака, пов'язується з іменником-предметом *коса*. Такий семантичний зв'язок є непередбачуваним. У такий спосіб створюється складна стилістична одиниця – метафора на основі оксюморону. Пор.: *З далекого запусілого поля біжать з білими хмарами снігу враз змішані з гострим вітром звуки морозячої коси: – Дзень...дзень...*¹⁵.

⁵ Slovnyk tropiv i stylistychnykh figur [Dictionary of tropes and stylistic figures], Avtor-ukladach V.F. Sviatovets, Kyiv: VTS “Akademiiia”, 2011, P. 115 [in Ukrainian].

⁶ Kobyljanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. [Collection of writing works: in 10 volumes], za red. V.I. Antofijchuka, S. D. Kyrylyuk ta in., Chernivtsi: Bukrek, 2013, Vol. I, P. 293 [in Ukrainian].

⁷ Ibidem, P. 418–419.

⁸ Ibidem, P. 311.

⁹ Ibidem, P. 309.

¹⁰ Boiko N.I. Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychni, leksykohrafichni i funktsionalni aspekty: monohrafiia [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects: monograph], Nizhyn: TOV Vydavnytstvo “Aspekt – Polihraf”, 2005, P. 415–416 [in Ukrainian].

¹¹ Kobyljanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 212.

¹² Kobyljanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti [Collection of writing works: in 10 v. Vol. IV. Human being. Queen: stories], Chernivtsi: Bukrek, 2016, P. 239 [in Ukrainian].

¹³ Kobyljanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 323.

¹⁴ Kobyljanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. VI. Nioba. V nedilyu rano zillya kopala...: povisti [Collection of writing works: in 10 v. Vol. VI. Nioba. Early on Sunday she dug the potion...: stories], Chernivtsi: Bukrek, 2018, P. 212 [in Ukrainian].

До появи оксюмору призводить поєднання лексем різного сприйняття, наприклад, *сміла струя звуків*, де *струя* – тактильна сфера, *звук* – слухова. Пор.: *Над її головою розсипалася предивно гармонійна, сміла струя звуків і не умовкала*¹⁶.

Спостерігаємо активність певних прикметників у оксюморонних зв'язках. Так, прикметник *німий* на позначення відсутності звукового сприйняття вступає у зв'язок з іменниками *музика, комедія*: *німа музика, німа комедія*. Оксюморон *німа музика*, заснований на слуховій ознаці, реалізує стосунки людей: *До того розцвіту моєї душі потребувала я лише кількох слів його любові, - ми ніколи не говорили про любов до себе... вона існувала між нами лише німою музикою...*¹⁷.

Оксюморон *німа комедія* відтворює соціальні стосунки у суспільстві. Напр.: *Коли я пересвідчився, що в змаганнях кожного криється потайний план, що свідчить про особисті інтереси, відвернувся я з відразою від усієї тієї німої комедії, яку грає, на жаль, так само молодіж, як і старші, – і затужив за самотою*¹⁸.

Продуктивністю у оксюморонних відношеннях компонентів словосполучення відзначається прикметник смакового сприйняття *гіркий*: *гірка веселість, гірка розкіш*. Пор.: *Забудьте! – сказав з якоюсь гордою, однак zarazом і гіркою веселістю*¹⁹. *В її душі спалахнуло оп'ять почуття вдячності і навіть якоїсь гіркої розкоші, але майже в тій самій хвилині стягнула болісно брови*²⁰.

Закономірно, що сполучення абстрактних іменників з прикметниками створюють ефект оксюмору: *дикий ляк, тиха розкіш, пильне безділля, сумне вдоволення*. Напр.: *Дикий ляк запанував над нею*²¹. Ці словосполучення залучені до опису психологічного стану героїв: *Хвилями уявляю собі се тогди, як мене чуття впрост перемагає, що я обіймаю Вашу одну руку, рам'я, тисну своє лице до нього і плачу з якоїсь тихої розкоші*²². *Забудьте! – сказав з якоюсь гордою, однак zarazом і гіркою веселістю. / Справді, безслідно, одностайно, як і всі дні та години, прожиті в пильнім безділлі. / В її душі спалахнуло оп'ять почуття вдячності і навіть якоїсь гіркої розкоші, але майже в тій самій хвилині стягнула болісно брови*²³. *Мовчать. Сильна, кипуча мовчанка*²⁴.

Типова для мовостилію письменниці метафорична конструкція *обгорнув сум* зреалізована як *обгорнуло якесь сумне вдоволення*. Напр.: *І вона дала спокій, він не прийшов, а мене обгорнуло якесь сумне вдоволення...*²⁵.

Ефект оксюмору характерний для виразу в цілому.

Виникає цілісний образ пропозиції внаслідок функціонування семантично неумотивованих лексем. У психологічному портреті персонажа, щоб відтворити гаму почуттів героя авторка використовує лексеми чуттєвої сфери *усміх, смуток, біль, чуття, сміх*. Прагматичний ефект увиразнюють скупчення яскравих стилістичних засобів – епітети *шалений біль, божевільне чуття*. Пор.: *Весела гармонія згубилася; остався сам шалений біль, торгуючи божевільного чуття, перериваний яснішими звуками, мов хвилими сміхом*²⁶.

Яскравим виявом оксюморонної конструкції є наступні реченнєві структури: *Мене обняла нетерпеливість, туга; я сміюся сльозами, а плачу радістю... перейнятим плачем!*²⁷. *Коли замовкла, говорила даліше в мовчанці душею*²⁸.

Спостерігаємо сталість ключового слова у мовних конструкціях на основі оксюмору: *тиха розкіш, гірка розкіш*. Напр.: *Вашу одну руку, рам'я, тисну своє лице до нього і плачу з якоїсь тихої розкоші*²⁹. *В її душі спалахнуло оп'ять почуття вдячності і навіть якоїсь гіркої розкоші, але майже в тій самій хвилині стягнула болісно брови*³⁰.

У описі психологічного стану героїв на позначення вербалізованої пантонімічної дії, що є виразником позитивних емоцій, ключовим словом виступають *усміх* у різних граматичних формах та спільнокореневі слова з різними означеннями. На рівні реченнєвої структури оксюморонну конструкцію формують лексеми *усміх – затемнений смуток*. Пор.: *Усміх на її устах, що появлявся лиші рідко, був немов навіки затемнений смутком*³¹.

Неголосний вияв позитивної емоції реалізують різні мовні одиниці: *тихий сміх, розсміялася тихо*. Напр.: *Я розсміялася тихим сміхом*³².

Оксюморонну конструкцію формують мовні одиниці *розсміялася тихо – аж морозом пробігло*, де остання мовна одиниця підкреслює гротескність ситуації. Напр.: *Потім розсміялася тихо, з глумом, що мене аж морозом пробігло*³³.

Ключове слово *усміх* функціонує з означенням *гіркий* або *гірко усміхаючись, гірко усміхнувся*. Пор.: *А далі по хвилі, глянувши вперед себе, десь немов у далечину гострим, пронизуючим, задуманим поглядом, сказала звільна з гірким усміхом*³⁴. *Дійсно! – перебила її Олена, гірко усміхаючись*³⁵. *Усміхнувся гірко, мов у сні*³⁶. *Він усміхнувся гірким усміхом, відгортаючи повільним рухом волосся з чола. / Вона розсміялася гірким сміхом. / Я усміхнулася болісно, опісля глянула повним, поважним*

¹⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 324.

¹⁶ Ibidem, P. 317.

¹⁷ Ibidem, P. 282.

¹⁸ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 194.

¹⁹ Ibidem, P. 239.

²⁰ Ibidem, P. 344.

²¹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 317.

²² Ibidem, P. 394.

²³ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 239, 78, 344.

²⁴ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. VI. Nioba. V nedilyu rano zillya kopala..., op. cit., P. 212.

²⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 96.

²⁶ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 279.

²⁷ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 100.

²⁸ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 280.

²⁹ Ibidem, P. 394.

³⁰ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 344.

³¹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 274.

³² Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 239.

³³ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 283.

³⁴ Ibidem, P. 283.

³⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 39.

поглядом на нього, а чоло зморщилося в мене мимоволі хмарно³⁷.

Спостерігаємо скупчення спільнокорених ключових лексем у оксюморонних конструкціях. Напр.: *Ні, пане доктор! – відповіла я, усміхаючись сумним перелетним усміхом*³⁸. *Мовчать. Сильна, кипуча мовчанка*³⁹.

Художній опис природи – стан тиші – реалізує контекст, до якого залучено слухову сферу, де ключовими поняттям є *глибока тиша, дрібні дитячо-дзвенячі дзвінки, крапельки звуку*. До оксюморонних відношень призводить сингармонія різних чуттєвих сфер, наприклад, вирази *крапельки звуку, струя звуків, звуки морозячої коси*, де поєднано тактильну та звукову ознаки. Напр.: *Глибоку тишину, що стелилась над широким тим мертвим морем, перебували напрямком дороги голоси дрібних, дитячо-дзвенячих дзвінків і мов кропили її тоненькими, однастайними крапельками звуку. / Над її головою розспалася предивно гармонійна, сміла струя звуків і не умовкала. / З далекого запусілого поля біжать з білими хмарами снігу враз змішані з гострим вітром звуку морозячої коси: – Дзень...дзень...*⁴⁰.

Художній дискурс передбачає використання оказіоналізмів. Однією з ознак мовостилі письменниці є складні прикметники та прислівники, утворені основоскладанням. Зазвичай це оказіоналізми, які авторка використовує для уточнення психологічного фону оповіді. Думаємо, що у такий спосіб реалізується категорія *апроксимації*, сутність якої у приблизному змалюванні дійсності. У художньому дискурсі О. Кобилянської фіксуємо композити, які ґрунтуються на засадах оксюморону, напр., *гарячо-зимна дрож*. З-поміж апроксиматичних мовних одиниць чимало прикметників. Пор.: *Та сама гарячо-зимна дрож обгортала її, приковувала та загадочна сила музики, що нас пориває, додає сил, дотикає нас до найглибшої глибини душі... / Чудно-приємне чувство так і обгорнуло його. / Зо мною він знов ініший. Весело-зворушений, слідить за кожним рухом і словом моїм. / - І, незважаючи на тітчину смішну, розказуючо-зарозумілу поставу, подав мені рам'я її, забравши від мене нещасне *сopris delicti* (склад злочину (лат.)), пішов зі мною. / Її сніжно-білий класичний профіль відрисовується від темного тла фотеля і здається в своїй болісно-задумчій красі майже сяючим. / Був се ледувато-насмішливий, а заразом милосердний погляд, що на ній спинився. / В таких хвилях сум страшний налягав на її душу, і в таких хвилях була вона супроти свого окруження **безоглядно-остра**, ба **безмилосердна**⁴¹! Кирпатий ніс, малі, мов перець, очі дивилися в тупій і заразом **ідіотично-задумчій** плоскій журбі з-під низького чола перед себе. / У церкві панував сумрак, хоч пора була полуднева. Незлічими воскові свічки миготіли, капали, сичали, і розливали **солодково-душну воню**, що мішалася із димом кадила. / Вона сама, як лежала он тут, чулася вдоволеною. Лежала так спокійно,*

*мирно! Її лице повне тихо-ласкавого, майже втішеного дождання, а ніжні руки всунені в незручні великі білі оленеві рукавички, впрочім, прикриті старою прозорою, колись дорогоцінною занавісою. / – Критикуєш мене занадто. А все своїм міщанським розумом, вузькими домашньо-практичними поглядами і старосвітськими замахами жіночості. / А жила у вузькому світі, округ неї **окруження монотонно-дрібнодухе**. / – Вона – моя мати! – кликав він **п'яно-гордим** голосом. / **Гаряча краса сорому пробігла по молодечо-ніжних чертах онука**⁴².*

Прислівник *гірко-згідливо* ґрунтується на основі смакової та аксіологічної ознак. Напр.: *Ще й смієшся? – питала вона гірко-згідливо*⁴³.

Композити *слабосильний, тупоумний* утворено на засадах оксюморону. Пор.: *Се скріплює сумніваючихся і слабосильних і піддержує саме тоді, коли вони хитаються!*⁴⁴. *А юрбою, тупоумною юрбою є у мене всі ті, що не шанують і не чять поета, не стелять йому під ноги найкоштовніших килимів, не сиплють йому під ноги квіток і золота...*⁴⁵. *Здавалося, жодне з її дітей не держало її душу в такому болючім руху, як сей слабосильний чоловік!*⁴⁶.

Висновки. Отож оксюморон як когнітивний феномен полягає у реалізації протилежних, взаємовиключних відношень мовних одиниць внаслідок так званого “когнітивного дисонансу”, який і визначає його прагматичну цінність для читача. У художньому дискурсі О. Кобилянської фіксуємо оксюморонні одиниці різної природи; оксюморонні відношення функціонують на рівні словосполучення, реченнєвої структури на мовній одиниці (композита).

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації “Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті” за спеціальністю 10.02.01. – українська мова продовжує дослідження у галузі діалектології, етнолінгвістики, викладання української мови як іноземної. Автор понад 65 наукових праць, співавтор 4 монографій, національного посібника з української мови як іноземної і навчально-методичного підручника з грифом МОЗ України.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. After defending her dissertation “The vocabulary of family rituals in Bucovina dialect” in the specialty 10.02.01. – Ukrainian language keeps on researching in the field of dialectology, ethnolinguistics, teaching Ukrainian as a foreign language. Author of more than 65 scientific works, co-author of 4 monographs, national textbook of Ukrainian as a foreign language and textbook approved by Ministry of Health of Ukraine.

Received: 19.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© Y. Rusnak, 2022

³⁶ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. VI. Nioba. V nedilyu rano zillya kopala..., op. cit., P. 157.

³⁷ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 243, 317, 281.

³⁸ Ibidem, P. 233.

³⁹ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. VI. Nioba. V nedilyu rano zillya kopala..., op. cit., P. 212.

⁴⁰ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 308, 317, 324.

⁴¹ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 37, 53, 113, 123, 352, 42, 48.

⁴² Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 310, 138, 145, 256, 379–380, 145, 145.

⁴³ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 32.

⁴⁴ Ibidem, P. 162.

⁴⁵ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. I..., op. cit., P. 249.

⁴⁶ Kobylanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. VI. Nioba. V nedilyu rano zillya kopala..., op. cit., P. 36.

РОЗМОВНІСТЬ ЯК ПОНЯТТЯ ІСТОРІЇ МОВИ

Марія ЦУРКАН,

Буковинський державний медичний університет,
maria-ts77@ukr.netCOLLOQUIALITY AS A CONCEPT OF
THE HISTORY OF LANGUAGE

Maria TSURKAN,

Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0003-2866-1743

Maria Tsurkan. Colloquiality as a concept of the history of language. Speech phenomena have long been the object of consideration in the history of literary language. They were interpreted as phenomena of vernacular speech, since the subject of this branch of linguistics is the study of the ways of formation of literary language against the background of interaction with spoken language, which has areal and social differentiation. The need to use the terms vernacular language, vernacular element, vernacular style disappeared due to two factors: 1) the researchers linked these concepts with a certain abstract model in the general picture of the history of the literary language, the formation of the Ukrainian literary language based on written sources and the influence of the language of folklore; 2) in stylistics, a colloquial (colloquial and everyday) style of literary language was distinguished, which is based on oral colloquial everyday language with territorial and social variants. **The purpose of the article** is to describe the relationship between the functional and stylistic category "vernacular" and the historical-linguistic concept "vernacular". **Materials and methods.** The use of the term "eloquence" in modern linguistic stylistics is interpreted through the use of methods of analysis, synthesis and generalization of scientific theories. **Conclusions.** **Colloquiality** is a category that unites units of literary and non-literary oral conversational and everyday sphere of use in their stylistic function (nominative, emotional-expressive, socio-cultural and communicative-pragmatic). The appearance of language units with a colloquial register in this or that micro-context is motivated by the writer's artistic intention, the chosen theme of the work, stylized communicative situations in which it unfolds.

Key words: *linguistic stylistics, colloquialism, vernacular, artistic narrative, literary norm.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Літературна мова – динамічна система, що розвивається як потужна взаємодія її усної та писемної форм, кожна з яких має специфічні лексико-фразеологічні, граматичні, ритміко-інтонаційні ресурси. У теорії літературної мови й у практиці вивчення художньої мови вже давно склалася традиція вивчати тексти з погляду історії мови і стилістики в контексті взаємодії усно-розмовного та книжно-писемного, впливу елементів усної розмовної побутової практики, діалогічного спілкування на формування канонів мовно-естетичної норми художнього стилю, на вироблення у структурі художньої мови способів вираження думок, почуттів, засобів їх передавання в писемному тексті. Дослідження мови художнього твору в аспектах історії мови і стилістики пов'язане в теорії літературної мови з кореляцією категорій “розмовність” і “народнорозмовність”, для яких спільною основою є орієнтація на певну модель усного розмовного спілкування, що має територіальні, соціальні різновиди. Розмовні явища віддавна були об'єктом розгляду історії літературної мови. Їх витлумачували як явища народнорозмовності, оскільки предмет цієї галузі мовознавства – вивчення способів формування книжної мови на тлі взаємодії з усно-розмовною, що має ареальну та соціальну диференціацію.

Мета наукової розвідки – описати взаємозв'язок функціонально-стилістичної категорії “розмовність” з

історикомовним поняттям “народнорозмовність”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок лінгвістичних категорій “розмовність” і “народнорозмовність” досліджували у своїй праці такі відомі мовознавці, як С. Бирик, Н. Гуйванюк, В. Грещук, П. Дудик, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Ткаченко, М. Цуркан, Н. Шатілова та інші. Зокрема, С. П. Бирик розглядає явище розмовності як наслідок тісної взаємодії усної та писемної літературної практики, як результат актуалізації усталених в усній спонтанній побутовій мові мовомисленевих структур, зокрема й семантичних, пор.: “Розмовність” підтримується у побутово-ужитковій сфері, повсякденно-побутовій культурі та координується повсякденно-практичною мовною свідомістю, вона засочіювана з неофіційністю, буденністю, конкретністю ситуативних стереотипів, наповнених лексико-фразеологічними та синтаксичними усталеними конструкціями”.

Актуальність дослідження обумовлена потребою уточнення та з'ясування змісту мовних категорій “розмовність” і “народнорозмовність” з метою подальшого опису засобів стилізації розмовності художнього тексту¹.

У науковому доробку використані **загальнонаукові методи дослідження**, серед яких метод аналізу, синтезу й узагальнення наукових теорій.

Виклад основного матеріалу. Засвоєння розмовних елементів означають як входження народнорозмовних (діалектних, наддіалектних) одиниць

¹ Вулик С. Р. Українська усна літературна мова в культурі повсякдення: монографія [Ukrainian oral literary language in everyday culture: monograph.], Nizhyn: Aspektpolihraf, 2013, P. 182 [in Ukrainian].

у книжну писемну практику, зокрема у твори XI–XIII ст. із церковно-релігійною тематикою², у пам'ятки XIV–XVIII ст.^{3,4}. Жива народна мова поступово закріплювалася як основа літературно-писемного розвитку в національній культурі й до кінця XVII ст. уже “часто виступала в ролі найважливішого компонента [розрідження наше. – М. Ц.] її структури”⁵, хоча й не утверджувалася в усіх її жанрах. У XVII–XVIII ст. цей процес набуває поширення в художній літературі – в інтермедіях, бурлескних і панегіричних віршах, у різних сатиричних і гумористичних творах.

Так звана проста усна й писемна мови відбивали територіальні діалекти неоднаковою мірою. Виявлені в різних староукраїнських пам'ятках діалектизми дослідники кваліфікують як периферійні елементи тодішньої літературної мови⁶. Широта взаємодії книжних і народнорозмовних елементів національної мови спричинила руйнування структури та образної системи “високої” мови й утвердження прав народної мови в літературній⁷.

Розвиток і унормування української літературної мови, як, зрештою, і багатьох інших, спричинили дві зустрічні тенденції: а) орієнтація писемної літературної мови на народнорозмовну мову; б) піднесення народнорозмовної (усної) мови до рівня писемної мови, створення її єдності, монолітності в національному масштабі⁸.

На цьому ґрунті народнорозмовна мова абстрагується від різноджерельних “нестандартних” елементів (локальних, жаргонних, вузькопрофесійних, виразно просторічних тощо), виявляє тенденцію до послаблення залежності від говірок, до усталення регіональних мовних норм. Наприкінці XVIII ст. завершується перехід до єдиної нової української літературної мови, сформованої на народній основі. Цей процес найбільше охопив мову художньої літератури.

Найістотніша особливість нової української літературної мови, яка наприкінці XVIII – до другої половини XIX ст. була представлена жанрами поетичної та прозової мовотворчості, полягає в її максимальному зближенні з народними говорами. Вона розвинулася на основі південно-східного наріччя й активно увібрала в себе та уніфікувала в єдину систему елементи всіх інших діалектних масивів української мови.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. слабка унормованість української літературної мови, властиві їй хитання, розбіжності, невпорядкованість відкривали діалектним одиницям широкий доступ у всі її підсистеми, що не давало змоги цим одиницям стилістично

увиразнюватися⁹. За таких умов цілком закономірним було те, що кожний письменник у мові своїх творів відображав передусім його рідну говірку, зважаючи при цьому на мову попередників. Середньонадніпрянські говори митці сприймали як центральні, найтипівіші, зразкові й вагомі серед інших говорів. Територіальні говіркові форми, слова й синтаксичні конструкції впліталися в канву літературного (писемного) мовлення природно, стихійно, і тому читач засвоював їх як звичайні стилістично нейтральні елементи.

Письменники XIX ст. звертаються до народної мови в разі оповіді про важливі події, а виклад є емоційно насичений, пов'язаний із динамікою, рухом, багатьма дійовими особами. Говіркові засоби поступово почали оцінювати щодо їхнього поширення, зрозумілості читачеві, що й спричинило витворення народнорозмовних засобів, що мають зв'язок із говірковими, але ознака їх “прив'язаності” поступово уневиразнюється: письменники намагаються репрезентувати свою говірку й віднаходять одиниці, цікаві й зрозумілі читачеві – носію іншої говірки (Г. П. Іжакевич, О. Г. Муромцева та ін.).

Із другої половини XIX ст. надніпрянські літературно-писемні традиції наслідують письменники Галичини та Буковини (І. Франко, В. Стефаник, М. Черемшина, Ю. Федькович, С. Воробкевич, О. Кобилянська, О. Маковей, М. Павлик) й у своїй творчості виявляють тенденцію до уніфікації літературної мови на надніпрянській основі, широко застосовуючи й місцеві діалектизми – відповідно бойківського, покутського, гуцульського говорів – для типізації та індивідуалізації образів у творах на сільську тематику. У зв'язку з цим нині актуальні висновки про слабку унормованість як художнього словника, так і правопису в мові прозаїків 60–80-х рр. XIX ст., чия мова є зразком західноукраїнського варіанта тогочасної літературної мови, хоча й насиченого, наприклад у Ю. Федьковича та М. Павлика, гуцульськими діалектними рисами, з-поміж яких “часом важко або й неможливо розрізнити свідоме, цілеспрямоване і несвідоме, випадкове, мимовільне вживання гуцульських діалектних одиниць”¹⁰. В. В. Грещук убачає захоплення розмовною стихією, що межує з фактографічністю, і в мові М. Черемшини¹¹.

Деякі діалектні риси до нової української мови внесла прозова творчість М. Коцюбинського¹². Зокрема, дослідник констатує орієнтацію письменника на стилізацію гуцульських рис у повісті “Тіні забутих предків”¹³.

Діалектизми в мові В. Стефаника виконували емоційно-експресивну функцію, розкривали психологію

² Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy [Genres and styles in the history of the Ukrainian literary language] / Nimchuk V. V., Rusanivskiy V. M., Chepiha I. P. ta in., K.: Nauk. dumka, 1989, P. 6 [in Ukrainian].

³ Ohienko I. Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language], K.: Nasha kultura i nauka, 2004, P. 251 [in Ukrainian].

⁴ Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy..., op. cit., P. 6.

⁵ Bilodid I. K. Vybrani pratsi: u 3-kh t. [Selected works: in 3 vols.], T. 2, K.: Naukova dumka, 1986, P. 38 [in Ukrainian].

⁶ Matviias I. H. Ukrainska mova i yii hovory: monohrafiia [The Ukrainian language and its dialects: a monograph], K.: Nauk. dumka, 1990, P. 21 [in Ukrainian].

⁷ Leonova M. V. “Narodni frazeolohizmy v novelakh O. Kobylianskoi 90-kh rokiv” [Folk idioms in O. Kobylanska's short stories of the 90s], *Nauchui ezhehodnyk Chernovytskoho unyversyteta za 1958 hod.: sb. st.*, Chernivtsi, 1960, P. 132 [in Ukrainian].

⁸ Bilodid I. K. Vybrani pratsi..., op. cit., P. 38.

⁹ Matviias I. H. Ukrainska mova i yii hovory: monohrafiia..., op. cit., P. 21.

¹⁰ Greshchuk V. V. Pivdenno-zakhidni dialekty v ukrainskii khudozhnii movi. Narys [South-western dialects in the Ukrainian artistic language. Sketch], Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho nats. un-tu imeni Vasylia Stefanyka, 2010, P. 249 [in Ukrainian].

¹¹ Greshchuk V. V. Studii z ukrainskoho movoznavstva: vybr. pratsi [Studies in Ukrainian Linguistics: select. works], Ivano-Frankivsk: Misto, 2009, P. 263 [in Ukrainian].

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

селян, вносили в текст забарвлення місцевого побуту. Їх місце в новелах було естетично виправдане, оскільки це не копіювання місцевої говірки, а “досконалий засіб художнього виразу”¹⁴. Діалектні засоби допомогли прозаїку в роботі над діалогічною формою новел, що сприяло психологізації та драматизації оповіді. Як відзначав І. І. Ковалик, “двомовність” Стефаникових новел (сплав місцевої покутської говірки та пізніше засвоєної з книжних джерел і літературного оточення мови) необхідно розв’язувати, виходячи з основ психології його художньої творчості¹⁵.

У літературі кінця XIX – початку XX ст. накреслилися тенденції до інтелектуально-психологічного осмислення буття за допомогою народної в своїй основі мови. Створення й розвиток літературно-писемної мови української нації зумовлені тим, що в другій половині XIX – на початку XX ст. закладаються основні принципи стилістичного використання діалектних слів¹⁶.

Саме в мові художньої літератури з яскраво вираженими естетичними функціями, говірковий елемент часто вперше оцінюється й піддається випробуванню на стилістично-виразову придатність¹⁷. У художньому тексті діалектизм набуває додаткових семантичних та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організацією цього тексту й через те стилістично увиразнюється. Ступінь експресивності діалектизму зумовлений його належністю до певного мовного рівня, особливостями семантики і тим, з якою метою і в який спосіб уводить його автор у текст^{18 19}.

Якщо в початковий період формування літературної мови середньонадніпрянський діалект і говірки південно-західного наріччя через посередництво усної народної творчості виконують кожний на окресленій території основоположну роль, то поступово їхній вплив зменшується (але не припиняється). Натомість для часу функціонування літературної мови як загальнонаціональної унормованої системи характерна зміна форми взаємодії літературної мови та місцевих діалектів. Вони є невичерпним джерелом для творення експресивних і образних лексичних засобів, набувають статусу народнорозмовного елемента мови художньої літератури; паралельно з іншими розмовними елементами діалекти залишаються знаряддям подальшого прогресу мови, її писемних стилів через засвоєння нею того нового, що з’являється в усно-розмовному мовленні народу “внаслідок спонтанного саморозвитку живої мови”²⁰.

Дослідники, послуговуючись поняттям народнорозмовна мова, розуміють під ним базу літературної мови. Це, за запропонованим визначенням С. П. Бибики, “наддіалектний субстрат, конгломерат одиниць мови без їх нормативної оцінки та кодифікації, усвідомлений соціумом як національна модель мови, основа повсякденно-побутової культури”²¹.

Упродовж кількох століть діалектизм, чи говірковий елемент, змінив статус структурного, нормотвірного компонента на статус стилістичного в літературній мові. В українській лінгвістиці в площині від дослідницької моделі “мова і стиль письменника” до моделей “індивідуальний стиль письменника” поступово відійшли від послуговування історикомовним поняттям “народнорозмовність”, залишивши його для праць з історичної стилістики на позначення процесу “олітературнення діалектних та напівдіалектних, розмовно-побутових елементів з естетичною настановою; авторську естетико-стилістичну модифікацію розмовного як стилістичного засобу літературної мови”.

Потреба у використанні термінів народнорозмовна мова, народнорозмовний елемент, народнорозмовність стилістично зникла у зв’язку з двома чинниками: 1) зазначені поняття дослідники пов’язували з певною абстрактною моделлю в загальній картині історії літературної мови, становлення української літературної мови на основі писемних джерел і впливу мови фольклору; 2) у стилістиці виокремили розмовний (розмовно-побутовий) стиль літературної мови, який ґрунтується на усній розмовній побутовій мові з територіальними та соціальними варіантами. До того ж елементи соціального варіанту, проходячи крізь нормативні фільтри літературної усної та писемної мови, надають відтінку розмовності мовній практиці, зокрема письменницькій.

Висновки. Отже, у проєкції на мову сучасної художньої літератури ключовим для характеристики елементів усної розмовної мови в їхній стилістичній функції послуговуються терміном “розмовність”, який ми тлумачимо як категорію, що об’єднує одиниці літературної та нелітературної усної розмовно-побутової сфери вживання в їхній стилістичній функції (номінативній, емоційно-експресивній, соціокультурній із комунікативно-прагматичною). Поява мовних одиниць із реєстром розмовності в тому чи тому мікроконтексті мотивована художнім задумом письменника, обраною темою твору, стилізованими комунікативними ситуаціями, у яких вона розгортається.

Цуркан Марія – доктор педагогічних наук, професор Буковинського державного медичного університету. Наукові інтереси: стилістика, лінгвістика тексту, методика викладання української мови як іноземної у вищій школі.

Tsurkan Maria – Doctor of Ped. Sciences, Professor, Bukovinian State Medical University. Research interests: Stylistics, Text linguistics, Methodology of teaching Ukrainian as a foreign language in high school.

Received: 16.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© M. Tsurkan, 2022

¹⁴ Matviias I. H. *Ukrainska mova i yii hovory : monohrafiia ...*, op. cit., P. 21.

¹⁵ Kovalyk I. I. *Naukovi osnovy pobutovoho slovnyka movy khudozhnik tvoriv Vasyliya Stefanyka* [Scientific foundations of the everyday dictionary of the language of artistic works by Vasyl Stefanyk], *Khudozhnie slovo Vasyliya Stefanyka: materialy dlia Slovopokazhchyka do novel V. Stefanyka: metod. posibnyk*, Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 1972, P. 98–99 [in Ukrainian].

¹⁶ Matviias I. H. *Ukrainska mova i yii hovory : monohrafiia ...*, op. cit., P. 21.

¹⁷ Chabanenko V. A. “Hovirkove movlennia yak dzherelo ekspresyvykh zasobiv ukrainskoi literaturnoi movy” [Ukrainian speech as a source of expressive means of the Ukrainian literary language], *Ukrainska literaturna mova v yii vzaiemodii z terytorialnyimi dialektamy: zb. nauk. prats*, K.: Nauk. dumka, 1977, P. 191 [in Ukrainian].

¹⁸ Yermolenko S. Ya. *Narodno-rozmovna tradytsiia v literaturno-khudozhnomu movlenni* [Vernacular and colloquial tradition in literary and artistic speech], *Pytannia movnoi kultury : zb. nauk. prats*, K., 1967, Vyp. 2, P. 14–32 [in Ukrainian].

¹⁹ Bybyk S. P. *Ukrainska usna literaturna mova v kulturi povsiakdennia: monohrafiia* [Ukrainian oral literary language in everyday culture: monograph.], Nizhyn: Aspektpolihraf, 2013, P. 47–50 [in Ukrainian].

²⁰ Rusanivskiy V. M. *Syla i краса: (Osoblyvosti movy tvoriv V. K. Vynnychenka)* [Strength and beauty: (Features of the language of the works of V. K. Vynnychenko)], *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 1992, № 2, P. 41 [in Ukrainian].

²¹ Bybyk S. P. *Ukrainska usna literaturna mova v kulturi povsiakdennia : monohrafiia ...*, op. cit., P. 566.

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ З ПОГЛЯДУ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Лариса ШУТАК, Галина НАВЧУК,

Буковинський державний медичний університет,
society@bsmu.edu.ua; navchuk.galina@bsmu.edu.ua

SECONDARY NOMINATION IN MEDICAL DISCOURSE FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE-COMMUNICATIVE STRATEGIES

Larysa SHUTAK, Halyna NAVCHUK,

Bukovynian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0001-8038-4080; RESEARCHER ID: S-61-30-2016;
ORCID ID: 0000-0002-4624-1796; RESEARCHER ID: S-61-40-2016.

Лариса Шутак, Галина Навчук. Вторинна номінація в медичному дискурсі з погляду когнітивно-комунікативних стратегій. Вивчення медичного дискурсу є однією з ключових проблем когнітивно-комунікативної граматики, оскільки субмова медицини – з усіма її формами та засобами вираження та загальною вживання – є невід’ємною частиною будь-якої національної мови. Аналіз професійного мовлення в різноманітних комунікативних ситуаціях цікавить як українських мовознавців, так і дослідників інших слов’янських мов. **Мета наукової розвідки** – дослідити способи творення вторинних номінативних одиниць у медичному дискурсі та встановити їхні типи за різними ознаками. У статті узагальнено різні причини, що зумовлюють творення вторинних назв у сучасному мовознавстві, визначено роль і значення вторинної номінації у процесі поповнення лексики сучасної української мови. Виникнення вторинних номінацій зумовлюється як внутрішньомовними, так і позамовними чинниками. Створення таких назв обумовлене переважно змінами в суспільстві, які сприяють поглибленню знань про предмети та явища реального світу, принципом мовної економії при творенні нових слів, емоційно-експресивними факторами. Первинна номінація, заснована на предметно-чуттєвому сприйнятті, є узагальненням соціального досвіду і створенням концептуального рівня пізнання, вторинна номінація узагальнює мовний довід. Основними **методами дослідження** є: метод компонентного аналізу, метод моделювання, метод асоціативного експерименту та метод когнітивного аналізу. **Висновки.** Визначено роль вторинної номінації як текстової категорії, зокрема й у бінарних протиставленнях. З’ясовано, що метафоризація є найпродуктивнішим засобом творення вторинних назв у медичному дискурсі. Типовим способом творення вторинних назв осіб є суфіксація як давній і традиційний спосіб творення слів. Перевага вторинних суфіксальних назв перед офіційними іноземними термінами полягає в тому, що вони більш зрозумілі насамперед пацієнтам.

Ключові слова: вторинна номінація, дискурс слов’янські мови, креативність, метафоризація.

Introduction. The theory of nomination in any language studies the regularities of conceptualization and categorization of human experience, receives naming in certain language systems, reveals the principles of ordering verbalized concepts, correlation of knowledge and semantics of nominative units, general and partial in models of human language in different language.

In the latest linguistic research, the theory of nomination is focused on the study of the specifics of the secondary nomination.

The lexical organization of any language is characterized not only by the correlation of existing lexical and semantic units, but also by the ability to redefine them to nominate what is necessary for the speaker at a given time. Therefore, secondary names often appear in speech. Secondary nominations have not yet been registered in dictionaries, but are actively used in language practice.

The search for new means of transmitting information, the impact on the addressee requires some cognitive effort, and the very motivations of the speakers are the result of

their participation in the discourse and the addressee-oriented nature of communicative act. As O. O. Selivanova notes: “When creating any language unit or language pattern, the subject of the nomination is primarily focused on the possibility of its use in communication. It is the nominative activity of humans that manifests the purpose of language as a tool for transferring knowledge through communicative acts, the expression of knowledge in communication, text and discourse”¹.

Secondary nomination is a frequent object of modern linguistic research. There is no uniform definition of the concept due to the novelty of the object and the lack of research on the problem. V. M. Teliya proposes to designate already known in the language nominative units used in a new nominative function as secondary. V. G. Gak² emphasizes that secondary names reflect the process by which the same form can be adapted to perform new functions³.

The purpose of the article is to study the ways of creating secondary nominative units in the Ukrainian

¹ Selivanova E. Kognitivnaya onomasiologiya [Cognitive onomasiology], Kiev: Phytocenter, 2000, P. 182 [in Russian].

² Teliya V. Vtorychnaia nomyntsya i ee vydu. Yazukovaia nomyntsya. Tipu naymenovanyi [Secondary nomination and its types. Language nomination. Types of appellations], Moscow: Nauka, 1997, P. 129 [in Russian].

³ Gak V. K typolohyy yazukovukh nomyntsyi [To the typology of linguistic nominations], Language Nomination: General Issues, Moscow: Nauka, 1997, P. 243 [in Russian].

medical discourse, and to establish their types by various attributes.

The emergence of secondary nominations in medical discourse. Greek and Latin terminology laid the foundation of medicine, and is sometimes incomprehensible to some professionals, in particular the patients suffering from various phobias, fear of a severe illness. Thus in modern Ukrainian medical discourse secondary names, motivated by special terms or created on the basis of commonly used vocabulary, are becoming more frequent.

The emergence of secondary nominations is determined by both intralingual and extralingual factors, the complexity of medical terminology, especially clinical, being the main one. Medical terms are mostly loan words, of two- or multi-component structure, which makes them particularly difficult to pronounce and, consequently, memorize. Extralingual factors include psycho-emotional (psychological stress of a person during complex examinations) and temporal factors (the need to give a command as quickly as possible during emergency care, surgery).

O. S. Kubriakova distinguishes three main ways of nomination in language: nomination by means of word and phrase (lexical nomination), nomination by means of sentence (prepositional nomination); nomination by means of text (discursive nomination). The most typical ways of creating secondary names in medical discourse are lexical and discursive nominations. Often a known word acquires a new meaning, for instance: *nervy*, *eng.* nerves – nervous diseases, *travma*, *eng.* trauma – traumatology, *truba*, *eng.* tube – putting a patient on ventilators, *retsdyvist*, *eng.* felon) – a patient with a recurrent disease, etc. The lexemes emerged as a consequence of the secondary nominative process, which separates a meaning in the semantic structure of the already existing word, with that meaning becoming an individual lexeme through absolutization.

Secondary names as an object of cognitive-communicative observations. Recently Slavic linguists have reported that the secondary lexical nomination is the result of the natural development of language due to the cognitive and cognitive-communicative needs of humans in their socio-historical practices.

The need to promote medical knowledge is subject to changes in the basic competencies of medicine, and, accordingly, a change in the model of communication in the situation of *specialist – specialist*, *specialist – non-specialist*. Undoubtedly, medical terminology is the backbone of the language of medical personnel, and performs informative, epistemological and orienting functions⁴, but secondary names are becoming more frequent in the conversation of medical staff with colleagues and patients, as an attempt to simplify communication in common and uncommon situations, as well as to bring the doctor closer to the patient, to make their dialogue understandable and accessible, to avoid communication barriers.

The use of secondary nominations is possible in a variety of communicative situations, including *doctor – doctor*, *doctor – junior medical staff*, *doctor – patient*, *patient – doctor*, *doctor – patient's relatives*, and the first two situations require knowledge and use of foreign medical terminology, the others require active dialogue without

perfect knowledge of medical terminology by one of the parties.

Methods. In the article methods are used such as: method of component analysis were used to characterize the components of secondary nominations, the modeling method – to create models of metaphorical and metonymic terminological units. The work's methodology was formed under the influence of theory of metaphorical modeling which was created in the USA in the 20th century. Formed metaphorical and metonymic terminological models reflect the features of thinking and perception of specialists. These models are marked by national specifics.

The associative experiment method has made it possible to explore ways of creation secondary nomination units in medical discourse, to establish their types. This method is aimed at the professional activities of doctors. The associative experiment method made it possible to differentiate the types of secondary nominations in different professionally communicative situations.

The method of cognitive analysis of the word semantics is used to study the cognitive processes underlying the nomination of new objects and phenomena, for the analysis of secondary names in *statu nascendi* (at the moment of creation) in the realm of medical terminology.

To explore the semantic-structural features and frequency of use of secondary nominations, two forms of questionnaires were prepared – Questionnaire 1 and Questionnaire 2. The questionnaires made it possible to distinguish between secondary units in two communicative situations: *doctor-doctor* and *doctor-patient*. Exploring the specifics of medical discourse ten typical most frequent nominative formulas were identified.

Results and discussion

Questionnaire 1. Communicative situation doctor – doctor

For a thorough study of the typology of secondary names, we conducted a questionnaire of healthcare professionals.

The questionnaire was conducted in three clinical hospitals: Chernivtsi Regional Clinical Hospital (Ukraine), Storozhynets Central District Hospital (Ukraine), Chernivtsi City Dental Clinic (Ukraine).

A total of 60 doctors (100%) were interviewed, including 25 doctors with a work experience of 5 to 10 years (41.7%), 20 doctors with a work experience of 10 to 20 years (33.3%) and 15 doctors with more than 20 years of experience (25%).

All respondents answered the following questions:

1. *What secondary names, that is unofficial substitutes for medical terms, do you use in a communicative situation doctor – doctor?*

2. *Do you often use such constructions (yes (occasionally, often)) / no?*

3. *What secondary names, i.e. unofficial substitutes for medical terms, do you use in the communicative situation doctor – patient?*

4. *Do you often use such constructions (yes (occasionally, often)) / no?*

According to the questions, two forms of the questionnaire were used.

The analysis of the respondents' answers made it possible to draw the following conclusions.

Questionnaire 1

⁴ Majaeva S. Terymyu v medytsynskom dyskurse [Terms in medical discourse], Bulletin of the Chelyabinsk State University. Philology. Art criticism, Chelyabinsk, 2011, Issue. 60, P. 93 [in Russian].

Communicative situation *doctor – doctor*

About 90% of respondents (54 doctors of various specialties) gave the affirmative answer to the questions:

1. *What secondary names, i.e. unofficial substitutes for medical terms, do you use in a communicative situation doctor – doctor?*

2. *Do you often use such constructions (yes (occasionally, often)) / no?*

And only six doctors (10%) answered “no”. Among those who answered “yes”, 34 respondents (62.9%) added “often” and 20 of them (37.1%) – “occasionally”. It is worth noting that secondary nominations are used by doctors of different ages and a clear age-dependent gradation has not been observed, although more often secondary names are used by doctors with longer work experience, which we associate with the acquisition of professional skills, mastering not only medical terminology, but also unofficial substitutes for terms (Table 1). The study found that the most commonly used secondary nominations are words of command in situations where an immediate response is required (Table 2). Among the secondary names that are often used by health professionals, we can identify the following:

1. *Zapustyty/vidpustyty patsienta* (eng. to start / release a patient).

2. *Kaminnia* (eng. dental tartar (in the speech of dentists)).

3. *Kynuty tysk* (eng. to drop blood pressure).

4. *Odynychka* (eng. central incisor), *dviyka* (eng. lateral incisor), etc. (in the speech of dentists).

5. *Patsient zamyhotiv* (eng. the patient began to gleam).

6. *Posadyty na trubu* (eng. to connect to the tube).

7. *Koloty* (eng. to pierce) / *krapaty* (eng. to drip the patient).

8. *Proshchupuvaty* (eng. to feel) / *vidtynaty, vidrizaty* (eng. to cut off).

9. *Rozmochyty patsienta* (eng. to wet the patient).

10. *Stuknuty sertse* (eng. to strike the heart).

Discussion. The communicative direction of medical discourse is based on two types: discrete and non-discrete. Discrete medical discourse is a type of institutional discourse that involves interruption in the process of its verbal expression due to the specific circumstances of communication. Such circumstances in the professional activity of a doctor are communication with the patient, regulated by traditional schemes of the diagnostic process. Therefore, the discourse of “*doctor-patient*” dialogues can only be discrete, taking into consideration its inter-professional nature and asymmetry of communicative interaction. Non-discrete medical discourse is a discourse of partners, which is reflected in the communicative situation “*doctor-doctor*”, where there is communication between representatives of one speech category, united by the cohesion of the profession. These are dialogues of doctors on professional topics directly related to the daily problems of the treatment process.

Ways of creating secondary names in medical discourse. Secondary names used in medical discourse are formed in different ways. The most frequent of them are *metaphorization, metonymization* and *suffixation*.

Metaphorization. The most productive and universal

means of creating secondary nominations in medical discourse are metaphorical transferences. J. Lakoff emphasized the importance of metaphor: “it is the main mechanism by which not only abstract concepts are aware, but also creates an opportunity to think abstractly”⁵.

Metaphorization in the discourse is an indirect set of cognitive-communicative strategies for the popularization of pragmatically developed scientific knowledge⁶ that is there appears a communicative-cognitive structure, which is considered secondary in the scientific discourse. In modern medical discourse, as well as in the Ukrainian one, metaphors vary according to the nature of co-occurrence with other words, associative features, connotative meaning, etc.

(1) *Switch on the accordion for lungs ventilation.*

(2) *During today's surgery the turtle has been used.*

(3) *Put on the ears and listen to the patient's lungs.*

(4) *Sometimes the jars are used in cases of pneumonia.*

Secondary neologisms that are formed on the basis of the attributive (adjective) metaphor are not so commonly used in everyday medical speech. These are mostly two-component names that perform a conceptual function, providing a metaphorical conceptual relation between the subject of evaluation and its object. The peculiarity of the adjective metaphor lies in the fact that, in the process of metaphor formation the adjective loses its independence and becomes subordinate to the noun, which determines its functionality and is transformed into a way of meanings determination. Compare: *tsikavyi khvoryi / netsikavyi khvoryi*, eng. interesting case / uninteresting case – talking about the course of a disease and the methods of treatment; *vazhkyi khvoryi / nevazhkyi khvoryi*, eng. seriously ill / mild patient – meaning the complexity or the severity of a disease; *hostryi zhyvit / nehostryi zhyvit*, eng. acute abdomen / non acute abdomen, *tverdyi zhyvit / miakyyi zhyvit*, eng. firm abdomen / soft abdomen – acute surgical pathology; *brudna operatsiyna*, eng. dirty operating room – operating room for patients with purulent diseases; *chysta operatsiyna*, eng. clean operating room – operating room for patients that undergo planned surgical interventions (5-6).

(5) *A seriously ill patient came to our department.*

(6) *The clean operating room is equipped with new facilities.*

These are mainly the usual secondary nominations, but in the everyday communication of the medical workers there are also emotional and evaluative attributive metaphors, mostly the names of diseases and procedures, such as: *zhovta khvoroba*, eng. yellow disease – yellow skin is typical for a disease of any etiology; *zolota khvoroba*, eng. golden disease – coetaneous tuberculosis; *rozheve oko*, eng. pink eye – hemorrhagic measles (7).

(7) *Golden disease is not widespread in Ukraine.*

Secondary nominations, created on the basis of verbal (predicate) metaphors, are the most common in the medical discourse. According to N. D. Arutyunova, metaphorical potential is primarily inherent in descriptive verbs, especially in those which meaning indicates the human modus operandi and verbal predicates that have a narrow circle of objects and quite clearly implicate the subject of comparison. Secondary nominations, one-component and two-component ones, refer to the processes involved in the

⁵ Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor, Metaphor and Thought Second edition. Ortony A., eds. New York: Cambridge University Press, 1993, P. 202–251 [in English].

⁶ Utkina T. Metafora v nauchno-populiarnom medytsynskom dyskursie [Metaphor in the popular science medical discourse], abstract dis. scientist. degree of cand. filol. sciences, Perm, 2006, P. 26 [in Russian].

medication administration, the implementation of various procedures during the first aid, treatment and surgical interventions. They represent a cognitive-communicative metaphor, indicating human *modus operandi*. For example, *vidpustyty patsienta*, *eng.* to release a patient – to let the patient die as a fatal case; *zavantazhyty patsienta*, *eng.* to insert a patient – to administer psychotropic medication; *zavesty khvoroho*, *eng.* to start a patient – to restore sinus (normal) rhythm after cardiac arrest; *zniaty z aparata*, *eng.* to remove a patient – to switch off the artificial lung ventilation apparatus; *perelyty patsienta*, *eng.* to infuse a patient – to administer too many intravenous fluids; *posadyty na trubu*, *eng.* to put on a pipe – to transfer the patient to the artificial pulmonary ventilation; *rozmochyty babusiu*, *eng.* to wet the granny – to relieve urinary retention after surgery; *smyknyty za stravohid*, *eng.* to pull the esophagus – to conduct (medical or diagnostic) intra-esophageal EPS; *patsient zamyhotiv*, *eng.* the patient began to flash – the paroxysmal atrial tachycardia has developed; *zakolysaty khvoroho*, *eng.* to lull a sick person – to induce a general anesthesia; *kynuty zond*, *eng.* to throw a probe – to probe the patient; *ozhyvyty patsienta*, *eng.* to reanimate a patient – to revive a patient; *hrity ruky*, *eng.* to warm one's hands – to perform a surgical operation; *zapysaty plivku*, *eng.* to record a tape – to perform electrocardiogram; *kynuty tysk*, *eng.* to drop pressure – the blood pressure has suddenly decreased; *strilnuv tysk*, *eng.* pressure had popped – the blood pressure has suddenly increased, and other expressions.

Such secondary names perform the function of forming communicative units in the everyday speech of doctors and medical attendants. They are formed because of sufficient names absence in the complicated medical terminology.

Among the one-word secondary nominations it is worthwhile to distinguish those in which the peculiarities of the action of one object are transferred to the action of another one. For example, *koloty*, *eng.* to pierce – to perform intramuscular injection, the metaphorical name arose by analogy with the sensation that exists during the injection; *krapaty*, *eng.* to drip – to administer intravenous drip, the metaphorical name is formed by functional similarity; *stuknyty*, *eng.* to strike – to carry out electrical therapy (cardioversion) with the defibrillator, the metaphorical name arose due to the similarity of action; *strelnyty*, *eng.* to shoot – to apply a defibrillator, the metaphorical name is formed due to the operational similarity.

Such secondary names are used mainly in non-discrete medical discourse, in a communicative situation between doctors or between a doctor and laboratory or medical assistants, which is primarily related to the need to save time during urgent medical orders, examinations, rounds, surgical interventions and others. In an emergency, when the doctor needs to immediately assist the patient it is easier and quicker to say:

(8) “*The patient began to flash, his pressure dropped, strike him and put on pipe*”, than “*The patient developed a paroxysm of tachysystolic atrial fibrillation, accompanied by hemodynamic instability, which led to electropulse therapy followed by intubation and transfer to a ventilator*”.

The specificity of discrete medical discourse, in particular in the situation of *doctor – patient*, *doctor – relatives of the patient*, is the asymmetric speech component, because it is the discourse of unequal partners. The doctor uses medical terminology perfectly. During the

dialogue between the doctor and the patient (relatives of the patient) quite significant fragments of monologue speech are possible in its structure. Considering that the communication between a doctor and a patient must first and foremost be clear, accessible, relevant and convincing for the patient, there are secondary names in the doctor's speech as understandable to the patient substitutes for complex medical terms of foreign origin, namely: *peresadka* (*eng.* organ replacement) instead of transplantation, *proshchupuvaty* (*eng.* to feel) instead of palpate, *vidtynaty*, *vidrizaty* (*eng.* cutting off) instead of amputating, *vzhyvlyuvaty*, (*eng.* embedding) instead of implanting, *polipshennia* (*eng.* improvement) instead of remission, *tryvalist dii* (*eng.* action duration) instead of prolongation, *prychyna* (*eng.* cause) instead of etiology, *visnovok* (*eng.* conclusion) instead of epicrisis, *vhodzhennia* (*eng.* entry) instead of penetration, *prosverliuvannia* (*eng.* drilling) instead of perforation, etc. (9-12).

(9) *The patient needs an organ replacement.*

(10) *The patient's pulse is not felt.*

(11) *The leg should be cut off due to gangrene.*

(12) *In such a situation, it is difficult to embed the implant.*

J. Ortega y Gasset (1990, p. 69) emphasized the communicative orientation of metaphorical nominations: metaphor “is necessary for us to make an object accessible to our thought”.

Metonymic secondary names. In medical discourse, the forms of the pronoun “we” acquire special importance. The use of this pronoun brings the doctor closer to the patient, makes his speech soft, convincing, understandable (13-15).

(13) “*How do we feel?*”

(14) “*How are we doing?*”

(15) “*What's new with us?*” Meaning: “*How are you feeling? What are the complaints?*”.

When reporting their problems, patients use metonymic phrases such as:

(16) “*I was contorted!*” instead of “*There was unbearable pain in the bones or muscles*”;

(17) “*My back was writhed, shot*”) instead of “*I had very sore back*”;

(18) “*Doctor, you know – I have a heart condition!*”;

(19) “*Don't bother me, I have an anxiety issue!*”;

(20) “*I have a stomach condition!*”;

(21) “*I have a liver disease!*”.

Such metonymic communicative constructions make the patient's speech more emotional and vivid.

Euphemisms and the creation of secondary nominative units

Euphemisms are common means of forming secondary names used in a *physician-patient* communication situation. Their purpose is to mitigate the painful reality for the patient, to “encode” common medical terms with secondary names, even to hide the truth to some extent, cf.: *novoutvorennia* (*eng.* tumour) instead of *rak* (*eng.* cancer); *sertsevyi napad* (*eng.* heart attack) instead of *hostra sertseva nedostatnist* (*Eng.* acute heart failure); *bronhit z astmatychnym komponentom* (*eng.* bronchitis with asthmatic component) instead of *astma* (*eng.* asthma); *himiia* (*eng.* chemistry) instead of *himioterapiia* (*eng.* chemotherapy); *sertsevyi napad* (*eng.* heart attack) instead of *tromboz koronarnykh arteriy* (*eng.* coronary artery thrombosis); *pidvyshchenyi tysk* (*eng.* high blood pressure) instead of *hipertoniia* (*eng.* hypertension), etc. The

difference between these names is insignificant, and sometimes they are even identical, but patients perceive secondary nominations much easier.

If the communication in the communicative situation *doctor – patient* has a psychotherapeutic character, the dialogue *doctor – patient* becomes more emotional. For the patient, in addition to professional qualities, the doctor's ability to convey the necessary information in an accessible and clear way is important. Such communication should be effective, with minimal use of complex and incomprehensible to the patient medical terminology, but at the same time appropriate and convincing.

Suffixation. A typical way to create secondary names of people is suffixation. Suffix derivatives are used to name doctors according to various features, cf.: *medyk / medychka* (eng. medical man / woman) – a worker (employee) of the medical field; *klinitsyst* (eng. clinician) – one who works in the clinic; *ochnyk* (eng. eye-doctor) – a doctor who studies and treats diseases of the eye and visual system; *vushnyk, vukho-horlo-nis* (eng. ENT specialist) – a doctor who studies diseases of the ear, throat, nose and develops methods of treatment; *zubnyk* (eng. dentist) – a doctor who studies and treats diseases of the oral cavity, teeth, jaws, face. Such derivatives are productive, as the terminational manner of derivation of people's names in the Ukrainian language has a long tradition. The advantage of secondary suffix names over official foreign terms is that first of all they are more understandable to patients, cf.: *eye-doctor* and *ophthalmologist*; *ENT specialist* and *otolaryngologist*; *dentist* and *stomatologist*.

Шутак Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, автор близько 160 праць наукового, навчально-методичного та публіцистичного характеру, з яких 1 монографія, 5 розділів до двох колективних монографій, 7 навчальних та навчально-методичних посібників з грифом МОН та

МОЗ України, 1 національний підручник. Коло наукових інтересів: категоріальна граматики української мови, порівняльне мовознавство, українська медична термінологія, лінгвопсихологія, українознавство в системі вищої освіти.

Shutak Larisa – Candidate of Philology, Associate Professor of Department of Social sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University; she is the author of about 160 scientific, educational and critical publications, including 1 monograph, 5 sections in 2 monographs, 7 educational and teaching issues, which was approved by the Ministry of Education of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine, 1 national textbook. Research interests: Ukrainian, linguistics and cultural studies, problems of the research of Ukrainian medical terminology, the national language education in universities, categorial Ukrainian grammar.

Навчук Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, автор близько 140 праць наукового, навчально-методичного та публіцистичного характеру, з яких 1 монографія, 5 розділів до двох колективних монографій, 7 навчальних та навчально-методичних посібників з грифом МОН та МОЗ України, 1 національний підручник. Коло наукових інтересів: українознавство в системі вищої освіти, проблеми впорядкування української медичної термінології, культура мовлення медичного працівника, національно-мовне виховання у ВНЗ, категоріальна граматики української мови.

Navchuk Halyna – Candidate of Philology, Associate Professor of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University; she is the author of about 140 scientific, educational and critical publications, including 1 monograph, 5 sections in 2 monographs, 7 educational and teaching issues, which was approved by the Ministry of Education of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine, 1 national textbook. Research interests: Ukrainian, linguistic and cultural studies, problems of the research of Ukrainian medical terminology, the national language education in universities, categorial Ukrainian grammar.

Received: 15.10.2022

Advance Access Published: December, 2022

© L. Shutak, H. Navchuk, 2022

**ІНТЕНСИВНИЙ КУРС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК
ІНОЗЕМНОЇ ДОСЯГНЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ІНТЕЛЕКТУ****Антоніна АНІСТРАТЕНКО,**Буковинський державний медичний університет,
oirak@bsmu.edu.ua**INTENSIVE COURSE OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN
LANGUAGE AS A CULTURAL INTELLIGENCE ACHIEVEMENT****Antonina ANISTRATENKO,**Bukovinian State Medical University,
Researcher ID: S-7158-2016; ORCID ID 0000-0003-1984-4441

Аністратенко Антоніна. Інтенсивний курс української мови як іноземної досягнення культурного інтелекту. Викладання української мови як іноземної у ВНЗ України медичного та природничого профілю наразі перебуває на стадії формування основних методико-навчальних засад. **Мета** статті полягає в тому, щоб оформити і уточнити основні засади мовної освіти в умовах інтенсивного курсу та доопрацювання функції культурного інтелекту в цьому процесі. Досить невеликий, з огляду на методико-педагогічну ситуацію в розрізі «пропозиція-попит», маємо корпус навчально-методичної літератури з української мови як іноземної, що формує **новизну** статті. Вказані проблеми загального характеру пов'язані з порівняно короткою історією викладання дисципліни в нашій державі. Проте, поруч із генеральними й організаційними проблемами викладання української мови іноземним громадянам, існують сьогодні вузькоспеціальні **завдання**. До актуальних спеціальних проблем викладання належать такі: зіставлення “дисципліни”, “предмету” та “курсу” української мови, наскрізна проблема методики викладання різним віковим та національним групам студентів і також питання методичного забезпечення викладання. **Методологія** статті заснована на описовому й порівняльному методах. **Висновки.** Слід зазначити, що, взаємодіючи з представниками власної культури, люди інтуїтивно використовують набір соціальних сигналів, більшість з яких є несвідомими. Навпаки ж, коли людина стикається з новою культурою, сигнали та інформація, які працювали раніше, втрачають своє значення. У нових культурних ситуаціях виникає відчуття, що поведінка інших є незрозумілою. Люди з високорозвиненим культурним інтелектом здатні аналізувати такі ситуації та вносити відповідні корективи у своє ставлення та поведінку в контексті різних культур. Такий аналіз і корекція власної поведінки сприяє формуванню єдиного свідомого комплексу характеристик, які складають культурний інтелект, що якісно формується і детермінується у ході вивчення інтенсивного курсу української мови як іноземної.

Ключові слова: українська мова як іноземна, інтенсивний курс вивчення, рівнева структура опанування іноземної мови, академічний курс, культурний інтелект.

Introduction. Despite the existence of numerous publications on teaching thinking skills, there are many aspects that need to be explored in order to make such teaching successful. As N. Rajendran argues, “what seems to be the most important challenge is transforming the characteristics of teaching practice in classrooms to provide an environment which is conducive [sic] for the teaching and learning of thinking skills and which could facilitate mindful learning by students”¹. Cultural intelligence as a key concept of cross-cultural interaction is an important personal characteristic enabling an individual to work effectively in the modern multicultural society. The nature of the phenomenon is under active investigation of educational scientists (Lidiia Aizikova, Christopher Earley, Van Dyne etc.).

Historiography of the issue. According to L. Aizikova, cultural intelligence is a set of qualities and skills that ensure the individual's ability to perceive different cultures from inside. In addition, an important element of cultural intelligence is the ability to identify behaviors universal for representatives of different cultures, signs specific to this particular culture, and actions grounded by personal characteristics of a particular person in a

particular situation. Acquiring and developing cultural intelligence as an integral personal characteristic is important for satisfying personal needs as well as for productive professional activity in any field. Conscious development of cultural intelligence is facilitated by comprehensive study of its nature and structure. A reaction to didactic approaches such as behaviorism and programmed instruction, constructivism states that learning is an active, contextualized process of constructing knowledge rather than acquiring it. Knowledge is constructed based on personal experiences and hypotheses of the environment. Learners continuously test these hypotheses through social negotiation. Each person has a different interpretation and construction of knowledge process. The learner is not a blank slate (tabula rasa) but brings past experiences and cultural factors to a situation. In fact, the idea of John Dewey is going to be transformed in current Ukrainian language teaching discourse as it is suitable for language brainstorm learning.

The main body.

In international students teaching, it is essential to form not only specific competencies that allow them to participate in intercultural communication, but also to promote the

¹ Rajendran N. Using Constructivist Approach to Teach Higher-Order Thinking Skills: Transforming Teaching Practice to Facilitate Mindful Learning, 2002, URL: <http://nsrajendran.tripod.com/Papers/harrogate2002.pdf> [in English].

acquisition of linguocultural and sociocultural knowledge. When teaching UFL the peculiarities of national educational systems of native countries and languages of students, psychological characteristics of representatives of different nationalities are taken into account, which promotes cross-cultural interaction. "It necessitates planning individual educational trajectory, improvement, optimization and implementation of techniques, methods, and means of learning to increase students' motivation"².

Teaching Ukrainian as a foreign language at the Ukrainian medical and natural sciences universities is currently at the stage of forming the main methodological and educational principles. In particular, training programs, a corpus of different-level work programs for a complex of specialties in universities of the I-IV levels of accreditation are just building. The state standard of language competencies in the Ukrainian language as a foreign language according to the level system (A-C) needs clarification and refinement. Considering the methodological and pedagogical situation in terms of "supply and demand" we have a rather small corpus of educational and methodological literature on the Ukrainian language as a foreign language.

These problems of a general nature are related to the relatively short history of teaching the discipline in our country.

However, alongside the general and organizational problems of teaching the Ukrainian language to foreign citizens, there are highly specialized ones today. Current special problems of teaching include the following: comparing the "discipline", "subject" and "course" of the Ukrainian language, the cross-cutting problem of teaching methods for different age and national groups of students, and also the issue of methodological support for teaching.

So, let's pay attention to the first and essential issue is comparing the concepts of discipline and language courses. The most professional layer of materials for practical methods and teaching methodology is created nowadays on the humanitarian circle of disciplines. Among them is the subject "Ukrainian language", which is "implemented in narrower disciplines and courses, special courses, special seminars, etc"³.

For native speakers, the discipline of "Native language" is provided according to the university structural unit recommended by the Commission on Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine. Thus, the specified discipline is based on a structural formalist view of language, what means being close to language levels programming. A traditional, logical, consistent way of learning a language is the most suitable for academic course, but sometimes impossible to use in the intensive learning. Business language, translation courses, and foreign language implement practical tasks of the subject, embodying certain aspects of knowledge, abilities, and skills from the "Ukrainian language" discipline.

The university's course on the Ukrainian language involves structural, the level-level study of the Ukrainian language by students etc. it duplicates the "Mother Tongue" study model. This principle has proven its effectiveness, but the course "Ukrainian as a foreign language" has some disadvantages. Firstly, the strict limitation of the thematic and substantive load of the programs in disciplines and subjects and, as a result, the weak determination of the thematic and practical blocks in the system of the student's language skills. Secondly, for the effectiveness of the structural model of language learning, students or listeners of preparatory departments must be a priori ready to perceive language as a sign system and a system of lexicographic units. It is a thoroughly European tradition. But, as experience shows, it is not always correct in teaching process for medical students at Ukrainian universities, because the contingent is mainly formed based on citizens of Arabic-speaking countries, the Republic of India, and students from African countries.

Some applicants in their countries relied on the in-depth study of natural sciences in their school education, preparing to become a doctor, pharmacist, nursing specialist, chemist, biologist, or medical engineer. A large group of entrants also enter without subject specialization or ratifying the secondary school certificate in Ukraine.

It also needs to say that medical students need Ukrainian language competence to realize an informative and communicative function of Ukrainian. And not to improve the logical-structural vision of its components, which is generally difficult to achieve based on pre-university training of students.

An equally important issue in the context of teaching the Ukrainian language as a foreign language is the individual national-mental, social-psychological approach to students from each country. Also, the quantitative and qualitative indicator of a student's knowledge of foreign languages is a vivid marker of receptivity to the Ukrainian language. Namely, receptivity ensures the result: "Learning acquires the meaning of life if it brings pleasure, awareness of one's progress"⁴. Students who know two or more foreign languages, in addition to their native language, consciously or, more often, unconsciously create their own language learning model, which greatly simplifies the process of memorizing grammatical forms and lexical units.

As for the methodical provision of practical classes, in my opinion, the future of teaching Ukrainian as a foreign language is based on combined classes that use trilingual and more manuals, and lectures with a comparative aspect in grammar and comparative vocabulary. A qualitative association of a learner with a word or concept known to him in another language being learned results in active memorization.

Thus, the approbation of the trilingual manual "Ukrainian Language: Grammar and Lexicon"⁵ prepared at the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of

² Bilianska M., Kolodyazhna A., Shuhailo Ya., Bohoslavets L. "Peculiarities of the Ukrainian Language as a Foreign Language Teaching in the Conditions of Distance Learning", 10.2991/assehr.k.210525.029, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, CNTLLSC, 2021, URL: https://www.researchgate.net/publication/351996943_Peculiarities_of_the_Ukrainian_Language_as_a_Foreign_Language_Teaching_in_the_Conditions_of_Distance_Learning [in English].

³ Ivanchuk M. H., Rusnak I. S. *Vyshcha osvita i Bolons'kyi protses: Navchal'no-metodychnyy posibnyk* [Higher education and the Bologna Process: Educational and methodological manual], Chernivtsi: Bukrek, 2010, P. 142 [in Ukrainian].

⁴ Rusnak I. S. Ivanchuk M. H. *Pedahohika i psykholohiya vyshchoyi shkoly: Navchal'no-metodychnyy posibnyk* [Pedagogy and psychology of higher school: Teaching and methodical manual], 2-he vyd., dopovnene, Chernivtsi: Bukrek, 2009, P. 108 [in Ukrainian].

⁵ Anistratenko A. *Ukrayins'ka mova: hramatyka i leksyka* [Ukrainian language: grammar and vocabulary], Chernivtsi: Bukovyns'ky derzhavnyy medychnyy universytet, 2015, 126 p. [in Ukrainian, English and Arabic].

the BSMU showed that the study of grammatical and lexical topics is more effective and faster when applying the comparative aspect.

When teaching a course in the Ukrainian language for speakers of other languages, we inevitably have to find out for ourselves: “How to explain this or that linguistic phenomenon, rule by means of another language?”⁶. After all, the student's worldview is already formed by his native language, which is especially different from Ukrainian, if it does not belong to the Indo-European language family, so, it might be changed by the cultural intelligent sources. No fewer problems arise with the study of the phonetics of the Ukrainian language, which cannot be overcome without the use of transliteration and transcription, visually demonstrating these exercises with examples, and simultaneously voicing each record.

In parallel with acquiring graphic skills and mastering the basic concepts of grammar, a student of a preparatory department (faculty) or a first-year student needs to master basic vocabulary and train it in typical and specific language situations.

An irreplaceable helper in this can be a manual, which can be used as a dictionary, a reference book, and a source of reference phrases from typical language situations at the same time. After all, an English-speaking student without special language training or a student of a preparatory faculty at the initial stage is not ready to perceive language as a sign system but only uses it as a means of contact and, later, communication.

Regarding the organization of the educational process, in addition to the usual methods of a descriptive and illustrative nature, it is worth involving the method of Ilya Frank (for mastering vocabulary and reading techniques), the ancient principle of Mohammed Ibn Nasr Tarkhan (for grammatical and graphic competences), and not neglecting the domestic methods of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi (improving speech and reducing the delay before forming a phrase by studying poetry and recitation)⁷.

Conclusions. It should be noted that interacting with representatives of their own culture; people intuitively use a set of social signals, most of which are unconscious. In

contrast, when one is faced with a new culture, signals and information that have worked before lose their significance. In new cultural situations, one gets a feeling that behavior of others is somewhat bizarre or unreasonable. Individuals with highly developed cultural intelligence are able to analyze such situations and make appropriate adjustments in their attitudes and behaviors in the context of different cultures. Such analysis and correcting of their own behavior contributes to a unified conscious complex of characteristics that make cultural intelligence. So, it can be seen from everything that an intensive course of studying the Ukrainian language as a foreign language has advantages in learning the language and its active use. And the effective organization of the educational process contributes to the realization of the three-component goal of teaching the discipline.

Аністратенко Антоніна – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Наукові інтереси: альтернативна історія, порівняльне літературознавство. Автор понад 140 наукових праць, навчально-методичних статей, у тому числі 5 монографій, 1 навчально-методичного посібника, рекомендованого Міністерством освіти і науки України, співавтор 1 національного (міжкафедрального) підручника з української мови як іноземної для студентів вищих навчальних закладів МОЗ України “Українська мова як іноземна” у двох книгах (Книга 2: “Основи професійного мовлення”).

Anistratenko Antonina – Dr. of Philology, Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies in Bukovinian State Medical University. Scientific interests: alternative history, comparative literary studies. She is the author of more than 140 scientific works, educational and methodical articles, including 5 monographs, 1 educational-methodical manual recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine, co-author of 1 national (inter-departmental) textbook for English-speaking students of higher education institutions of the Ministry of Health of Ukraine “Ukrainian as a Foreign Language” in two books (Book 2: “The Basics of Professional Speech”).

Received: 20.10.2022

Advance Access Published: December, 2022

© *A. Anistratenko*, 2022

⁶ Ibidem, P. 4.

⁷ Stel'makhovych M. H. “V. O. Sukhomlyns'kyi pro kul'turu movy”, URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine15-2.pdf> [in Ukrainian].

**ВИВЧЕННЯ НАРОДНОГО (ГОВІРКОВОГО) МОВЛЕННЯ
В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ЗЗСО**

Наталія РУСНАК, Іванна СТРУК,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
n.rusnak@chnu.edu.ua, iv.struk@chnu.edu.ua.

Юлія РУСНАК,

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)
yuliyarusnak@bsmu.edu.ua

**STUDYING OF FOLK (DIALECTAL) SPEECH IN
EXTRACURRICULAR WORK OF MIDDLE SCHOOL**

Natalia RUSNAK, Ivanna STRUK,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,
ORCID ID: 0000-0002-1809-0337; ORCID ID: 0000-0002-9883-8818;
Researcher ID: H-3039-2017

Yulia RUSNAK,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)
Researcher ID: S-8544-2016; ORCID 0000-0001-9941-4 411

Natalia Rusnak, Ivanna Struk, Yulia Rusnak. Studying of folk (dialectal) speech in extracurricular work of middle school. The studying of folk (dialectal) speech is important in the school course of the Ukrainian language, especially in rural areas, as it offers an understanding of the specificity of the Ukrainian language in its territorial expression. Awareness of the specificity of the territorial variety of the Ukrainian language will contribute to the manifestation of patriotic feelings of students, the desire to preserve the ethnic (territorial) peculiarity. The **relevance** of our research is determined by the need to study folk speech in the school course of the Ukrainian language. **The purpose** of the article is to develop the topics of one of the forms of extracurricular work (of a colloquium) on the Ukrainian language for the study of spoken language in secondary school. The research was carried out on the material of the dialects of the villages of Ulashkivtsi and Zabolotivka of the Chortkiv district of the Ternopil region.

Research methods. The research was carried out on the main general scientific methods of analysis and synthesis, as well as on linguistic methods – descriptive, structural. With the help of the descriptive method the factual material was summarized. The inventory and systematization of language phenomena was promoted by the structural method.

Conclusions. As a result of the insufficient coverage of information from the "Dialectology of the Ukrainian language" in school teaching course of the Ukrainian language, the role of extracurricular work as one of the types of educational work is increasing, the purpose of which is to deepen the information from this course, as well as to explain to schoolchildren the differences between folk (colloquial) words and literal names. Therefore, students must understand the specifics of the manifestation of the territorial variety of the national Ukrainian language. For this purpose, the most optimal form of extracurricular work is a colloquium, during which the teacher will provide information about the types of dialectal phenomena, tell about the origin of the dialecticisms of speech, offer information about the vocabulary of the calendar cycle (middle grades), and explain the phonetic-grammatical regularities of dialectal speech (senior grades).

Keywords: folk dialectal speech, literal names, extracurricular work, middle school, the Ukrainian language.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Навчальний процес в закладах середньої освіти – це комплексна взаємодія педагогічного колективу і учнів, внаслідок якого останні отримують знання, навички, необхідні для наступного життєвого етапу, стають носіями національної ідентичності, розвивають мисленнєві здібності та мовленнєву компетентність для сприйняття наступної наукової інформації. Навчальний процес сегментується відповідно до дисциплін, які викладаються у шкільному курсі.

Одним із таких сегментів, і чи не найголовнішим у курсі ЗЗСО, є викладання української мови. По-перше, дисципліна українська мова знайомить учнів з лінгвістичною інформацією, по-друге, надає доступ до усвідомлення відомостей з інших дисциплін, по-третє, розвиває когнітивні здібності дітей, по-четверте, розвиває мовленнєву компетентність учнів, здатних грамотно висловлювати свої думки, по-п'яте, формує свідомого громадянина України, який може досягнути світоглядні концепції та антропологізовані практики.

Дисципліна "Українська мова" передбачає виклад мовознавчої інформації з усіх фахових мовознавчих дисциплін: "Фонетики", "Морфеміки і словотвору", "Лексикології", "Морфології", "Синтаксису", "Лінгвістики

тексту", "Стилістики", "Риторики", "Діалектології". Закономірно, що найширше до шкільного курсу української мови залучено відомості з "Фонетики", "Морфеміки і словотвору", "Лексикології", "Морфології", "Синтаксису", "Лінгвістики тексту". Лінгвістична інформація з "Діалектології української мови" у шкільному курсі недостатньо представлена. Деякі відомості з цієї фахової дисципліни, наприклад, поняття про діалектизми, містяться в середніх класах у курсі "Лексикології". У старших класах учні отримують інформацію про членування української діалектної мови, як-от: поліське наріччя, південно-західне наріччя, південно-східне наріччя.

Проте вивчення народного (діалектного) мовлення надзвичайно важливе у шкільному курсі, особливо у сільській місцевості, оскільки пропонує розуміння специфіки української мови у її територіальному вияві. Учні усвідомлюють відмінності фонетичних і морфологічних форм в народному мовленні та в літературній мові. Розуміння специфіки територіального різновиду української мови сприятиме вияву патріотичних почуттів учнів, бажанню зберегти етнічну (територіальну) особливість. З любові до материнської мови, розуміння її особливостей починається любов до батьківщини. До того ж, вивчення народного мовлення відповідає одному з аспектів лінгводидактики –

етнодидактиці.

Вивчення шкільних курсів складається із двох частин: поурочної роботи, відповідної до чинної Програми з української мови, та позакласної роботи, добре опрацьованої в науковій методичній літературі, представленої розгалуженою системою форм. Недостатня репрезентація відомостей з “Діалектології української мови” у чинній Програмі¹ посилює роль позакласної роботи у висвітленні цього лінгвістичного феномена.

Отже, **актуальність дослідження** зумовлена необхідністю вивчення народного мовлення в шкільному курсі української мови.

Мета статті – розробити теми однієї з форм позакласної роботи з української мови для вивчення говіркового мовлення в ЗЗСО – колоквіуму. Дослідження проведено на матеріалі говірки сіл Улашківці та Заболотівка Чортківського району Тернопільської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позакласну роботу як компонент навчально-виховного процесу вивчали М. Пентиліук, Г. Передрій, С. Караман, К. Голобородько, В. Олександрова, Л. Базильчук, Н. Діденко, О. Кучерук, проте колоквіуму як одній із форм позакласної роботи у методичній літературі приділена недостатня увага.

Методи дослідження. Методологічними засадами наукової розвідки є розуміння мови як способу відтворення реальності, сприйняття мови як однієї з форм системного явища, ідея про єдність мови і мислення, зв'язок конкретного і абстрактного, об'єктивного і суб'єктивного, взаємозв'язок форми і змісту мовних феноменів. Дослідження виконано на основні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, лінгвістичних – описового, структурного. Описовий метод узагальнив фактичний матеріал. Інвентаризації та систематизації мовних феноменів посприяв структурний метод.

Виклад основного матеріалу. Методика вивчення української мови – наука, що досліджує і визначає зміст, форми організації, технологію застосування методів, прийомів і засобів навчання цього предмета у закладах освіти.

Важливим складником навчально-виховного процесу є позакласна робота з української мови, під якою розуміють цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми з метою поглиблення знань школярів, активізації їхньої пізнавальної діяльності. Позакласна робота з української мови формує інтерес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у формуванні особистості й розвитку держави. Завдання позакласної роботи полягають у розширенні, поглибленні набутих на

уроках мови знань, удосконаленні умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета².

Позакласна робота базується на загальнодидактичних та лінгводидактичних (часткових) принципах. Так, Н.М. Діденко наголошує на таких ефективних принципах навчання й організації позакласної роботи: “індивідуалізації навчання, наукової ґрунтовності, наочності, систематичності й послідовності, доступності, міцності й зв'язку теорії з практикою, емоційності, міжпредметних зв'язків, вибіркості, комунікативності, демократизації й гуманізації, виховання”³. Проте не менш важливими є часткові принципи (наукове поглиблення знань, практична спрямованість, зв'язок з дійсністю, усвідомлення необхідності знань, порівняльний аналіз лінгвістичних відомостей).

Форми позакласної роботи в школі різноманітні: одні проводяться постійно зі сталим складом учнів – систематичні: випуск стіннівок, мовних радіо-передач, засідання мовного гуртка, підготовка усних журналів, колоквіум. До епізодичних форм належать: мовні олімпіади, мовні ранки (вечори), екскурсії до редакцій, бібліотек, презентації лінгвістичної літератури, тиждень української мови, музеїв, конкурси, виставки.

Колоквіум (з лат. *colloquium*) – це одна з форм навчання, яка полягає у розмові вчителя з учнями та ставить за мету підвищення рівня знань. У ході колоквіуму основна роль відводиться учителю, він пропонує у лекційній формі (слово вчителя) додаткові відомості з певної дисципліни. Колоквіум відбувається 4 – 5 разів у навчальний рік. Пропонуємо низку тем колоквіуму для учнів ЗЗСО з курсу “Діалектологія української мов” для усвідомлення специфіки територіального вияву української національної мови – рідної говірки. Теми містять лінгвальну інформацію і потребують пояснення її учителем (діалектизми відтворено орфографічним записом, наголошений склад позначено великою літерою).

Тема 1. Поняття про діалектні явища (8 – 9 класи).

Діалектизм, або діалектне явище, – мовне явище, відмінне від літературної мови, що побутує на певній території. Відповідно до будови мовної системи діалектизми поділяють на *фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, лексичні*.

Фонетичні діалектизми – слова, які відрізняються від літературної мови звуковим складом: *хлопец* – “хлопець”, *кешко* – “тяжко”, *кісно* – “тісно”, *тіт* – “дід”, *вешня* – “вишня”, *кісляк, кіслек* – “кисляк”, *курова* – “корова”, *вокріп* – “окріп”, *вогорок* – “огірок”, *просю* – “прошу”, *букал* – “бокал”.

Словотвірні діалектизми – слова, що відрізняються словотвірною будовою: *кошіль* – “кошик”, *сшиток* – “зошит”, *запомога* – “допомога”,

¹ Українська мова. 5 – 11 класу: навчальні програми, методичні рекомендації шкільної організації навчально-виховного процесу в 2016 – 2017 навчальному році з коментарем провідних фахівців [Ukrainian language. Grades 5 - 11: educational programmes, methodological recommendations for the organization of the educational process in the 2016 – 2017 academic year with commentary by leading specialists], Kharkiv: Ranok, 2016, 112 p. [in Ukrainian].

² Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: Посібник для студентів пед. університетів та інститутів [Practicum of teaching methodology of the Ukrainian language in general educational institutions: modular course: Manual for students of ped. universities and institutes], за ред. М. І. Пентиліук, К.: Ленвіт, 2011, 366 p. [in Ukrainian].

³ Діденко Н. М. Методика позакласної роботи з української мови у професійній підготовці: дис. ... канд. пед. наук зі спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) [Methodology of extracurricular work on the Ukrainian language in the process of professional education: thesis. ... candidate ped. sciences with special 13.00.02 – theory and teaching methods (the Ukrainian language)], Kyiv, 2016, P. 92 [in Ukrainian].

горівина – “горілка”, *першівка* – “первак”, *змилились* – “помилитись”.

Морфологічні діалектизми репрезентують слова, які різняться граматичними ознаками (форми, які відрізняються закінченнями): *руков* – “рукою”, *синий* – “синій”, *новов* – “новою”, *ходивес* – “ти ходив”, *си збирати* – “збиратися”, *торта* – “торт”, *салата* – “салат”, *на мижи* – “на межі”, *го* – “його”, *му* – “йому”.

Синтаксичні діалектизми – словосполучення, речення, які відрізняються від літературної мови: *казати за брата* – “казати про брата”, *ходити по хатах* – “ходити по хатах, хатами”, *він був за бригадира* – “він – бригадир”.

З-поміж лексичних діалектизмів можна виокремити власне лексичні діалектизми, семантичні діалектизми, етнографізми.

Власне лексичні діалектизми – слова, які мають відповідники в літературній мові (синоніми): *пазити* – “доглядати”, *пантрувати* – “слідкувати”, *уритний* – “злий, недоброчливий”, *неньо (заст.)* – “тато”, *угурний* – “непривітний”, *шпаровитий* – “хазяйновитий”, *маржина* – “худоба”, *стрий* – “дядько по батькові”, *вуйко* – “дядько по матері”, *нанашко* – “хрещений батько”, *марець* – “березень”, *ярець* – “ячмінь”, *трета* – “осика”, *вивірка* – “білка”, *когут* – “півень”, *льоха* – “свиня”, *витуманити* – “видурити”, *далебі* – “їй-богу”.

До них близькі *етнографізми* – слова, що позначають поняття, пов’язані з побутом народу: *крайка* – “вузький пояс”, *мінтян* – “безрукавка”, *путня* – “відро”, *анкірь* – “невелика кімната”, *кулеша* – “кукурудзяна каша”, *тирба* – “кров”, *гуня* – “свиток нефарбованого сукна”, *кошуля* – “вишита сорочка”, *крисаня* – “вид капелюха”, *гачі* – “вовняні чи полотняні штани”, *балабухи* – “спечені або зварені з тіста шишки”, *коцюба* – “кочерга”, *маслянка* – “ряжанка з молока”, *кошниця* – “високий стоячий кіш, виплетений із лщини з дахом для зберігання кукурудзи в качанах”, *колиба* – “хата лісорубів”, *канька* – “трава”, *плай* – “стежка”, *полонина* – “пасовище”, *бескид* – “ущелина”.

Семантичні діалектизми – слова, що в літературній мові мають інше значення: *вино* – “виноград”, *око (заст.)* – “міра рідини”, *галушки* – “голубці”, *пирого* – “вареники”, *гуляти* – “танцювати”, *ситий* – “повний” (про людину), *зуби* – “гриби”, *ніт* – “горище”, *загата* – “гребля”, *канада* – “різновид танцю”.

Тема 2. Запозичені діалектизми (8 – 9 класи).

У ході визначення походження діалектизмів, шлях їхнього семантичного і структурного розвитку школярі знайомляться з *Етимологічним словником української мови*.

Значний пласт діалектизмів говірки с. Улашківці та Заболотівка становлять питомі українські слова, для яких джерелом є праслов’янська мова: *бавитиси* – “гратися”, *банек* – “каструля”, *вирітка* – “розвідка”, *вштати* – “вітати”, *гачі* – “штани з вовни”, *гошлти* – “готувати”, *гундзлик* – “гудзик”, *дрантя* – “лахміття”, *дрихлий* – “немічний”, *жорна* – “пристрій для ручного помолу зерна”, *зага* – “печія”, *запрету-вати* – “ховати”, *кирниця* – “криниця”, *напудити* – “налякати”, *повісмо* – “пучок прядива”, *полонник* – “велика ложка”, *п्राжити* – “кип’ятити”, *пранник* – “дерев’яний валок для вививання білизни”, *пруктий* – “швидкий”, *пуджити* – “лякати”, *уклекати* – “ставати на коліна”.

З-поміж запозиченої лексики наявні слова з

– польської мови: *варга* – “губа”, *варят* – “божевільний, несамовитий”, *гамувати* – “стримувати”, *гандрабатий* – “худий та високий на зріст”, *гарбата* – “чай”, *гвалт* – “галас, шум”, *цирка* – “мережка”, *збан* – “глечик”, *капец* – “взуття”, *кодло* – “рід, виродок”, *лярва* – “злий дух”, *олуфко* – “олівець”, *пантрувати* – “стерегти”, *пательня* – “сковорідка”, *публіка* – “ганьбити, соромити когось”, *слоік* – “банка”, *слюб* – “шлюб”, *теньгий* – “кремезний, великий”, *тлумити* – “нищити”, *трачиння* – “тирса”, *ринка* – “каструля”, *цирета* – “клейонка”, *склеп* – “магазин”, *фіклі* – “витівки”, *цебер* – “відро”, *цимбриння* – “накриття для криниці”;

– румунської: *буката* – “шматок”, *бумбона* – “прикраса на головному уборі”, *вритний* – “вередливий”, *глимей* – “неуважна людина”, *гринджоли* – “сани”, *ділетка* – “бочка”, *кулястрия* – “перше молоко в тільній корови”, *малай* – “корж з кукурудзяного або пшеничного борошна”, *млака* – “заболочена низовина”;

– німецької: *бавна* – “вата”, *бантина* – “горизонтальна балка між кроквами”, *бraitрура* – “частина печі; духовка”, *фасувати* – “важити”, *гимбель* – “рубанок”, *грис* – “висівки”, *дримба* – “музичний інструмент”, *клямка* – “дверна ручка”, *мельдувати* – “доводити до відома, повідомляти”, *рихт* – “користь”, *трафунук* – “випадок”, *обцас* – “каблук”, *райзувати* – “вести пусті балачки”, *хальоша* – “гумові чоботи”, *иманати* – “робити обшук”, *шпаргат* – “кухонна плитка, кафель”, *шпарувати* – “замазувати будь-які нерівності”, *шрупка* – “гайка”, *шутер* – “шебінь”, *шуфля* – “лопата”;

– угорської: *банувати* – “сумувати за кимось”, *бакір* – “сторона”, *ганч* – “штукатурка”, *рунтати* – “тривожити”, *пугар* – “склянка”;

– турецької: *байда* – “скибка хліба”, *катран* – “хустинка”, *кириня* – “безлад”, *талабувати* – “топтати”, *чічка* – “квітка”;

– грецької: *анкірь* – “невелика кімната”, *катавасія* – “церковний гімн”;

– латинської: *копа* – “стіжок снопів хліба”, *бисага* – “торба”, *порція* – “міра об’єму”.

Тема 3. Лексика календарної обрядовості говірки (8 – 9 клас).

Духовна культура є важливим та безцінним здобутком кожного народу, охоплюючи такі елементи духовного життя суспільства, як релігія та філософія, мистецтво та наука. Календарна обрядовість тісно пов’язана із церковним календарем. Календарно-обрядові назви (хрононіми) умовно поділяють на в 4 цикли – зимовий, весняний, літній та осінній.

Зимовий цикл

Християнське свято *Введення до храму Пресвятої Богородиці* (4 грудня) в обох селах номінується *Уведеніс, Введеніс, ВведЕня Бугородичі*. Назва мотивована дієсловом “уводити”, але деякі її фонетико-граматичні варіанти свідчать на користь церковнослов’янського запозичення.

Зимове християнське свято на честь Святого Миколи має назви, мотивовані його іменем: *Миколая, Зимового Миколи, Николи, Святого Миколая*. Фонетичні варіанти збігаються з діалектними відповідниками чоловічого імені, що побутує на теренах обох сіл.

Християнське свято на честь святої Анни – матері Богородиці відзначають 22 грудня, воно має такі назви: *Анни, Ганни, Зачаттє Бугородичі*.

Святий вечір (Святвечір) – одне з сакральних християнських свят, яке відзначають увечері напередодні Різдва Христового. Дата святкування залежить від дати Різдва. Зокрема, частина християн східного обряду відзначає свято 6 січня за Юліанським календарем, а частина – 24 грудня – за Григоріанським. Мешканці обох сіл відзначають це свято за Григоріанським календарем і називають: *Свитий вЕчир*, *Сьветий вечір*, *Свитвечир*.

Різдво Христове – одне з найбільших свят у християн, називають його *Різдво*, *Рождество Христове*, *Риздво*, *Різдвині света*. Назва є результатом фонетичного розвитку давнішого **рожьство* “народження, Різдво”⁴.

Собор Присвєтої Богородици та Йосифа Опручника, Свєтого сімейства – “Собор Пресвятої Богородиці” святкують 8 січня. У цей день в с. Улашківці храмовий празник, ще у минулі роки хлопці “перебирались іродами” (переодягались в царів, пастушків, Ірода, ангелів) і у кожній домівці відбувалося театралізоване дійство, яке мало на меті прославляти народження маленького Ісуса.

Маланки, Меланки – 13 січня. В обох селах цього дня увечері неодружені хлопці ходять “маланкувати”, співаючи пісню “*Ой вчора із вечора Маланочка ходила...*”.

Християнське свято на честь святого Василя Великого (14 січня) має прозору й мотивовану назву – *Василія, Маланки, Старий новий рік*.

Свято в пам’ять про хрещення Ісуса Христа (19 січня) називається *Водохреши, ВодОхрЕща(е), Водохреще, Ардан (Йордан)*. Вечеря, яку готують напередодні, має назву *Щедрий вечір (вечір)*. А от назва *Ардан* – фонетичний варіант єврейського Йордан, яка виникла внаслідок семантичного перенесення назви річки на назву свята.

Свято Трьох святителів (12 лютого) – пам’ять про трьох великих і визначних учителів, проповідників і Отців Східної Церкви: Святого Василя Великого, Святого Григорія Богослова і Святого Івана Золотоустого – має відповідну назву: *ТрОх Сьветих, ТрОх Сьвитих*.

Християнське свято (15 лютого) на честь принесення немовляти Ісуса до храму називають *Стрітиння, Стрітинне, Стрітині*. Назва мотивована дієсловом “стрічати”. У церквах цього дня освячують свічки. За віруванням, Стрітенська свічка приносить мир і спокій душі під час життєвих негараздів, захищає від грому, блискавки, пожежі, нечистої сили, уроку, хвороб.

Весняний цикл

Вербну неділю святкують за 7 днів до Великодня, номінують *Вербна нигіля, Шуткова нигіля, Вербова ниділя, Квітна ниділя*.

Благовіщення Пресвятої Богородиці відзначаємо 7 квітня, воно має назви *Благовіщине, Благовіщиння*, це запозичення з старослов’янської мови, яке утворилося від словосполучення *блага (добра) вість*.

Страсний четвер: *Чистий читвер, Страсний, Великий читвер*. Прикметник *чистий* у назві мотивується тим, що цього дня всі старанно вимивають, вичищають свої оселі, готуючись до Великодня. За традицією, у селах Заболотівка та Улашківці починали пекти святкові хліби – *паску, бабу*. Прикрашають паски

різними виробами: *листочками, квіточками, колами, косичками, спіралями, глазур’ю*. Випікають паски у *п’єсах*. В обох селах побутує традиція “калатання”. Увечері перед *Виликодною п’єтницив, Страснов п’єтницев* хлопці (чоловіки) приходять “калатати”. Готуються до цього заздалегідь, приносячи у визначене місце дубові дошки та дерев’яні молотки. Калатають протягом трьох днів, звітуючи про Христову смерть.

Великдень, свято приурочене воскресінню Христа, має назви *Паска, Вилидинь, Воскрисенія Ісуса Христа*. І літературне *Пасха*, і загальнонародне *паска* запозичені з грецької мови⁵. Важливим елементом цього свята є *виликодний кошик*, у якому є свячені яйця, які традиційно вживають першими. На Великдень освячують курячі яйця – *писанки, крашинки, яйця крашині*.

Світлий понеділок, другий день Великодніх свят, називають *Поливаний понигілок, Сьвітлий понигілок, Вливаний понигілок*. Назва *поливаний* мотивована дієсловом “поливати”. Обливали переважно незаміжніх дівчат – це робили їхні залицяльники як вияв симпатії. Вважалося, якщо дівчина повертається додому суха – це для неї ганьба. Тож дівчата хотіли, щоби їх облили, адже це свідчило про серйозні наміри парубка, котрий зазвичай обливав тільки ту, яка йому подобалась, але цей звичай частково змінився і тепер прийнятно обливати всіх перехожих.

Перша неділя після Великодня має назви *Провідна нигіля, Проводна нигіля, Сьвітла неділя*. Прикметник *провідний* пов’язується з дієсловом “проводити”, цього дня Великдень ніби проводжають до наступного року.

Християнське свято Вознесіння Христа (через 40 днів після Великодня): *Вознесеніє, Вознесенія, Вознисіння, Знисенія*. Назви є церковнослов’янськими запозиченнями, а *Знисенія* – говіркове утворення, що виникло на основі попередньої назви внаслідок усічення першої частини.

Весняне християнське свято на честь святого Миколая відзначають 22 травня, у говірці побутують такі назви: *Миколи, Літного Миколая, Николи*.

Тема 4. Фонетичні закономірності говірки (10 – 11 класи).

У ході викладу цієї теми школярі повинні зрозуміти особливості фонетичної системи рідної говірки:

1) основна фонетична риса української мови – чергування *о, е з і*: *бік – боку, рів – рову, узір – узору, піч – печі, ніс – носити, стіл – стола, піп – попа*;

2) реалізація голосного *а* (рефлекс колишнього *є*) звуком *е*: *лишєти, зачєти, прив’єзаний, прешика, уклєкати, приклєкати, ростилєти, тиривірєти, дириві’єний, узєти, тешико, дівчєта, ластів’єта, плєс, мнє, п’єтниця*;

3) звук *е* у ненаголошеній позиції реалізується звуком *и*: *литіти, стибло, милодія, вичірок, вирнутиси, сило, стилити, зирно, стишки, даличина*; однак після *ч*, який в говірці м’який, голосний *и* реалізується звуком *є* в наголошеній і ненаголошеній позиціях: *значєт, чєстий, бурачєнка, розволочєвси, відскОчєти, кричєт, вчєтиси, розчєнити, вручєти*;

4) сильне укання – вимова *у* замість *о* у переднаголо-шенному складі: *зурудувати, куро́ва, тубі, вурушити, гудувати, мотузок, гулубка, мугила*;

5) функціонування звука *ф* замість *хв, кв, х*: *фасулі, фіст, фустка, фіртка*;

6) збереження етимологічної м’якості шиплячих

⁵ Ibidem, Vol. IV, P. 313.

звуків: *уважєсти, жєсти, дівчєта, лишєти, вичьоріє, випирижєсти, дошє, чай, нічь, нічьо;*

7) перехід м'яких приголосних *т' в к', д' в г'*: *тїт, кїтка, кїсто, скїна, сїгїли, навкїмитисї, по вогї, вїкїгати, тїти, на свїкї, кїкати, в хакї, вїгїти, шїскь;*

8) функціонування *ми* замість *мї*: *памнїтати, мнєсо, мнє, мнїке, памнїтник;*

9) у кінці слова (складу) звук *л* як *в*: *скїв, стїв, горївка, сопївка, спївка, гвавт;*

10) твердість кінцевого приголосного *ц*: *палец, конец, молодица, вївца, хлопец, молодец, правец, вїнец, кравец, холодец, голубец;*

11) збереження етимологічної м'якості *р'* у середині слова: *зверьха, дирьгївка, дерьгати, церьква;*

12) м'якість кінцевого приголосного *-р'*: *цвинтарь, калїндарь, дирехторь, дохторь, царь, лікарь, тїлївїзорь;*

13) одзвінчення глухих приголосних перед дзвінками (асиміляція за глухїстю-дзвінкїстю), як у літературній мові: *вогзал, Вїлїгдїнь, прозьба, козьба, молодьба;*

14) оглушення дзвінких приголосних перед глухими та в кінці слова: *тїт, сат, каска, роспилети, кнїшка, тешко, блиско, коронка, стишки, дуп, грав;*

15) активність глоткового *г*: *газета, тас, дригаєси, дїгнути, жльоганїти, збаганїти, лїгнути, воклігати;*

Тема 5. Граматичні особливості говірки (10 – 11 класи).

1) префікс *ві-* в дієсловах: *вїтримати, вїйти, вїнести, вїмочитци, вїкїгати, вїпити, вїтегати;*

2) іменники жіночого роду першої відміни та прикметники жіночого роду в орудному відмінку однини мають закінчення *-ов*: *стїнов, руков, головов, фїйнов, цїрвонов;*

3) zdeформовані усїчені форми кличного відмінка: *Марї! Пе! (Петре), Васу!, Ір! (Ірино);*

4) іменники першої відміни м'якої та мішаної груп у Р.в., Д.в., М.в. мають архаїчне закінчення *-и*: *зимни, межї, вишини, на доли, на воли;*

5) іменники другої відміни ч.р. у Д.в. та М.в. із закінченням *-ови*: *чоловікови, волови, на пневи, на конєви, дубови, на братови;*

6) форми іменників третьої відміни у Р.в., Д.в., М.в. із закінченням *-и*: *соли, гордостї, тїни, вїрностї;*

7) суфіксальні форми іменників четвертої відміни у непрямих відмінках із закінченнями другої відміни: *тїлетови, поросєтови, пацєтови, на лошєтї, на лошетови;*

8) вплив твердої групи прикметників на м'яку: *синїй, вчорашнїй, сїреднїй, послїднїй, пїреднїй, заднїй;*

9) числівник *один* функціонує у формі *єден*, числівник чотири – *шїтури;*

10) перший склад присвійних займенників наголошений: *свОя, твОя, мОя;*

11) зворотна частка *-си* у дієсловах (у постпозиції та препозиції): *набутисї – сї набутї, сї здутї – здутисї, ужїнитисї – сї ужїнитї;*

12) дієслівні форми з архаїчним [й] після губних приголосних [бй], [пй], [вй], [мй], [фй]: *люб'ю, куп'ю, лом'ю, лов'ю, сп'ю, роб'ю, зроб'ю, здїб'ю;*

13) архаїчні форми дієслів минулого часу (колишній перфект) з енклітиками-показниками особи – *м* (для 1 ос. одн.); *-с, -ис* (для 2 ос. одн.); *-сьмо* (1 ос. мн.); *-сти* (для 2 ос. мн.): *заручивим, заручилам,*

ходивим, ходилам, (я ходив, я ходила); сапавис, сапалас, робивис, робїлас (ти робив, ти робїла); *лїпилїсьмо, сапалїсьмо* (ми сапали); *копалїсти* (ви копали);

14) форми 3 ос. одн. теперїшнього часу другої дієвідміни із закінченням *-ит*: *водит, чїстїт, робїт, носїт, купїт, просїт;*

15) відсутність характерного для літературної мови чергування приголосних в основах дієслів: *носїти – носю, возїти – возю, косїти – кося;*

16) залишки давніх форм непрямих відмінків особових займенників: *взєв ня, вїбачай ми, поклав на ню, покликав тя, стїтав тя, вїдвїз мня;*

Висновки. Внаслідок недостатнього висвітлення відомостей з “Діалектології української мови” у поурочному викладанні української мови зростає роль позакласної роботи як одного із видів навчально-виховної роботи, мета якого поглибити відомості з цього курсу, а також пояснити школярам відмінності народних (говіркових) слів і літературних назв, а отже, учні повинні усвідомити специфіку вияву територіального різновиду національної української мови. Вважаємо, що для цієї мети найоптимальшою формою позакласної роботи є колоквиум, в ході якого учитель подасть відомості про типи діалектних явищ, розповість про походження діалектизмів говірки, запропонує інформацію про лексику календарного циклу (середні класи), пояснить фонетико-граматичні закономірності говірки (старші класи).

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, діалектологія, етнолінгвістика, прагматична текстологія. Автор понад 130 наукових праць, у тому числі 5 монографій.

Rusnak Natalia – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Modern Ukrainian Literature Language at the Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. Research interests: cognitive linguistics, dialectology, ethnolinguistics, pragmatic textology. Author of more than 130 scientific works, including 5 monographs.

Струк Іванна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. У доробку науковця є 30 публікацій. Коло наукових зацікавлень: комунікативна лінгвістика, текстологія.

Struk Ivanna – Candidate of Philological Sciences, Assistant of the Department of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 30 scientific publications. Research interests: communicative linguistics, textology.

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University.

Received: 05.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© N. Rusnak, I. Struk, Y. Rusnak, 2022

**ЕКФРАЗИС ТВОРІВ ЖИВОПИСУ
В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО “ДИВО”****Наталія БІЛІК,**

Навчально-науковий Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

nnbilyk@ukr.net

**EKPHRASIS OF PAINTING IN P. ZAHREBELNY'S
NOVEL “WONDER”****Natalia BILYK,**

Educational and Scientific Institute of Philology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

ORCID 0000-0001-9324-2217.

Natalia Bilyk. Ekphrasis of painting in P. Zahrebelny's novel “Wonder”. At the modern stage, ekphrasis was recognized as one of the most fruitful and effective phenomena for comparativistics – the manifestation of specific expressive mediation of one medium in the figurative field of another. Bright, contrasting manifestations of ekphrasis are observed in the content of the novel “Wonder” by the classic of Ukrainian literature P. Zahrebelny. They focus on painting and the work of artists, contain prognostic features of the current semantic potential, and thereby determine **the relevance of their coverage**.

The **purpose of the study**, therefore, is to distinguish the features of ekphrasis of works of painting, as well as to highlight the formal and semantic dominants and the overall semantic configuration of the expressed poetics of the phenomenon of painting in prose. The novelty consists in the identification, poetic classification, semantic analysis and final systematization of figurative instances of literary prose, which descriptively reveal the expressive means of painting with the generalization of their semantic panorama within the boundaries of a localized description and on the scale of the novel in general, in particular, in relation to landmarks from the field of axiology, as well as with functional weighting in accordance with the definitive signs of literary imagology, which enriches the experience of the ethno-image-creating fruitfulness of the ekphrasis of painting. The study is based on the **methods** of cultural semiotic and structural-semantic analysis in combination with a descriptive and comparative-typological approach. **Conclusions.** As a result, it was found that the features of the ekphrasis of painting in “Wonder” testify to a separate experience of a multifaceted ekphrastic model. According to its formal dominants, in compliance with the criteria of the medium and the structure of the image, a condensed discrete ekphrasis is distinguished. In its plot-fabula track, the figurative material that turns out to be the carrier of ekphrastic poetics, the focus on the figure of the common heroine stands out. Its semantic accents emphasize the stages of its spiritual impoverishment and decline and, at the same time, the tragedy of the lack of spirituality, in particular, for creativity. Meanwhile in the heroine, the creation of a semantically multi-dimensional image is observed through the richness of ekphrases: in the combined form-meaning transitions of ekphrasis, the meaning-making line builds up and reaches the sphere of ethnoimagology, for which the basis of identity should be recognized as a full-scale verification of purely artistic meanings and senses. It is about the ability to clarify the idea of striving to avoid negative human qualities, to overcome or compensate for them, in particular, through the power of art, through the prism of the revealed precedent of Russian mental apathy.

Keywords: *ekphrasis, painting, semantics, P. Zahrebelny, “Wonder”.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі компаративістика плідно розвивається у зв'язку з особливим продуктивним творчим напрямом, визнаним у багатоманітних *взаємнинах* різних *медіа*, відзначених свого часу канадським філософом, філологом і теоретиком ЗМІ М. Маклюеном¹. У загальній типології цих взаємин плідним і ефективним був визнаний екфразис: прояв конкретного виражального посередництва одного медіа в образному полі іншого. Протягом II половини ХХ сторіччя був продукований і синтезований значний досвід, який сформував можливість відкривати нові грані феномена *екфразису* та відповідної йому стратегії порівняльного

літературознавства. Між тим проблематиці літератури в колі найрізноманітніших медіа була присвячена й низка академічних наукових дискусій третього тисячоліття за участю українських і зарубіжних літературознавців². У їхньому підсумку неминучим поліметодологічним підходом оприявився відчутний потенціал синтезу літературознавчого та мистецтвознавчого інструментарію.

Неабиякої імпазантності екфразису додає інтрига, закладена в цікавому моделюванні його висвітлення. Загалом, в ідентифікації та осмисленні екфразису окремо вивершується його дисциплінарний принцип, за яким активований у ньому початковий візуальний об'єкт не тяжіє (окрім як шляхом аналогій) над художнім описом, а власною *співприсутністю реалізує*

¹ McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. London–New-York: MIT Press, 1994 [in English].

² Shostyu Mizhnarodnyu mizhdystyplinarnyyu teoretychnyyu sympozium “Literatura v koly mediy: intermedyine pole khudozhnikh praktyk, retseptivny stratehiyi, syntezy mystetstv”, traven' 2013. [Sixth International Interdisciplinary Theoretical Symposium "Literature in the Circle of Media: Intermedia Field of Artistic Practices, Receptive Strategies, Synthesis of Arts", May 2013], Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny, 2013 [in Ukrainian].

своє значення й набуває додаткового кодування у вигляді передбачених значенням конотацій. Концептуальним пунктом, за позицією американського вченого В. Мітчелла, стає критерій відношення "зображення/текст", яке бере на себе повний набір імовірних відношень, включених до сфери вербальної та візуальної репрезентації. Дане уявлення про систему явища дає змогу зрозуміти в його функціональності не лише об'єкт, але й *наповнену змістом* репрезентативну форму, яка мотивує і визначає герменевтичний чинник її існування³, себто дозволяє ввести до параметрів його висвітлення ситуативно ефективні інтерпретаційні виміри, що сприяє детальнішому висвітленню його семантичного результату.

Загалом, істотна художня ефективність у поетиці, розбудованій взаємодією знакових систем літератури та інших видів мистецтва, і зокрема в екфразисі, визнається в заковданому ними змісті з наголошенням Т. Бовсунівської акцентом на знаково-смісловій відповідності зіставлень⁴. Особливого значення в ситуації, коли об'єкт зображення в літературному творі збігається з об'єктом зображення в інших видах мистецтва, набуває Лессингове проголошення їхньої повної суверенності та своєрідності⁵. У визначенні *універсальних спільних принципів* організації такої суверенності знакових систем, позиціонованих у статусі локальних варіантів різних дискурсивних практик у процесі їхньої синкретичної взаємодії в літературному вимірі, ефективними видаються передусім міркування, започатковані відомою семіотичною концепцією, і насамперед теорією *накладання й перетину смислових просторів*, здатних породжувати новий смисл. І кінцева функціональна фаза синкретизації художньої сфери, за власною іманентною природою і передбаченими нею спільними якістьми та принципами реалізації, відтак забезпечується *властивістю* сягнути *аксіологічного* типу змістів.

Потужний творчий письменницький досвід екфразису сконсолідовано протягом ХХ століття у вимірі зображення живопису. Зокрема вагомими прецедентами слід розпізнати у творах видатного українського майстра художнього слова, одного зі знакових представників української літератури Павла Загребельного. В. Дончик⁶ зауважив на загальній різноспрямованій увазі письменника до феномену мистецтва, що на концептуальному рівні логічно передбачає різноманітне апелювання до різних жанрів, посилене присутнім смисловим насаженням. Із наведеної векторної перспективи у змісті роману "Диво", власне, спостерігаються яскраві, контрастні екфрастичні прояви, зосереджені на картинах і на творчості художників, які містять прогностичні риси присутнього смислового потенціалу й, відповідно, не можуть не зацентрувати **актуальності** їхнього висвітлення.

З огляду на обумовлену актуальність **мета** студії

полягає у виокремленні описів рис творів живопису в романі П. Загребельного "Диво", а також у висвітленні формальних та семантичних домінант і сукупної смислової конфігурації увиразненої поетики оприсутнення картин у великій прозі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальний досвід сучасних досліджень різних аспектів екфразису міститься у працях зарубіжних дослідників Р. Бобріка, Я. Зелінського, Ж. Хетені, Р. Ходеля та ін. і українських учених О. Астаф'єва, О. Бандровської, Т. Бовсунівської, Є. Васильєва, О. Кеби, Г. Клочка, Ю. Коваліва, І. Мегели, Н. Мочернюк, М. Наєнка, В. Нарівської, Я. Поліщука, Ю. Починок, Г. Сиваченко, А. Степанової, М. Шаповал. Своєю чергою, висвітленню різних аспектів творчості П. Загребельного, зокрема специфіки композиції, сюжетної організації, у контексті творчих концепцій митця присвячені праці В. Дончика, М. Загребельного, Т. Літвинчук, В. Матеуша, Б. Мельничука, Х. Мельничук, І. Попової та ін. і, безумовно, "Думки нарозхрист" самого Павла Архиповича.

Новизна наукової розвідки полягає у виокремленні, поетологічній класифікації, семантичному аналізі та підсумковій смисловій систематизації образних інстанцій літературної прози, якими у знаковому тексті П. Загребельного описово оприявнюються виражальні засоби живопису з узагальненням їхньої смислової панорами в кордонах локалізованого опису й у масштабах роману загалом, зокрема співвідносно з орієнтирами зі сфери аксіології, а також із функціональним виваженням відповідно до дефінітивних параметрів літературознавчої імагології, що збагачує досвід етноіміджетворчої плідності екфразису живопису.

Дослідження засноване на **методах** культурсеміотичного і структурно-семантичного аналізу в комбінації з описовим і порівняльно-типологічним підходом.

Виклад основного матеріалу. Слід насамперед зазначити, що для оформлення екфразису видаються визначальними порядок актуалізації в романі описів картин і їхнє локалізування в художній дійсності. Наразі принциповості, на відміну від фабульного, набуває саме сюжетний вимір "Дива": у ньому поступово оприявнюються власне описові фрагменти, так звані екфразами⁷, реалізовані в системі поетики образними носіями рис екфразису здобутків живопису, які в універсальній типізації, за визначенням, вважаються творами зі значущим змістом, узагальненістю образного наповнення і глибинним втіленням постаті художника, якнайповнішим афішуванням його поглядів у сенсі підсумку спостережень та роздумів над життям, над його концентрованою сутністю⁸.

³ Mitchell W. T. Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation. Chicago: University of Chicago Press, 1995, P. 39–45 [in English].

⁴ Bovsuniv's'ka T. Synkretyzm mystetstv i stanovlennya teoriyi ekfrazysu. Ekfrazys: verbal'ni obrazy mystetstva: monohrafiya [Syncretism of the arts and the formation of the theory of ekphrasis. Ekphrasis: verbal images of art: monograph], Kyiv: VPTS "Kyyiv's'kyu universytet", 2013, P. 13 [in Ukrainian].

⁵ Bobryk R. Deyaki sposterezheniya nad vzayemozvyazkamy literatury y zhyvopysu [Some observations on the relationship between literature and painting]. Ekfrazys: verbal'ni obrazy mystetstva: monohrafiya [Ekphrasis: verbal images of art: monograph], Kyiv: VPTS "Kyyiv's'kyu universytet", 2013, P. 68 [in Ukrainian].

⁶ Donchuk V.H. Istyna – osoblyvist': Proza Pavla Zahrebel'noho. Literaturno-krytychnyy narys [Truth – a feature: Prose by Pavlo Zahrebelny. Literary and critical essay], Kyiv: Radyans'kyy pys'mennyk, 1984, P. 98 [in Ukrainian].

⁷ Bilyk N. L. Stratehiyi komparatyvistyky v serbs'komu romani porubizhzhya XX – XXI storich [Comparativistics Strategies in Serbian Novel on the Boundary of the XX-XXI Centuries], Kyiv: "Osvita Ukrayiny", 2018, P. 260–265. [in Ukrainian].

⁸ Éntsyklopedycheskyy slovar' yunoho khudozhnyka [Encyclopedic dictionary of a young artist], Moskva: Pedahohyka, 1983, P. 179 [in Russian].

Перебіг ініціальної фази сюжетного розвитку відзначається дотичним явленням кількох однорідних полотен, у якому належить розпізнати прояви потужної значеннєвої насаги, вочевидь мотивованої збігом в реальності роману першого оприсутнення картин із початковою репрезентацією в дійсності “Дива” їхньої авторки, однієї з героїнь роману, художниці-москвички Таї. Зміст екфрази вирізняється лаконічністю: в ньому фігурують “чотирикутники заґрунтованого полотна. Більші й менші. Квадратові й прямокутні. Готові прийняти на себе фарби і лінії. Але ніде – жодної барвної плямочки, жодного доторку пензлем, нічого, біла пустота. Мов засніжена тундра”⁹. Варто насамперед зауважити на смислотворчій продуктивності завершального стислого експлікативного порівняння. Відповідно до нього, апелювання до реалій тундри скеровує до визнання у фрагменті (обумовленого згубністю властивих цьому природному поясу побіжно згаданих всюдисущих снігів) загального негативного забарвлення і цілеспрямованої семантики (притаманної північному клімату і дикій природі середовища) *агресивної небезпеки, прихованої за імовірним локальним частковим конвенційним окультурненням*. Водночас визначальною для екфрази видається основоположна в описаному творі відсутність будь-якого змісту. У вичерпній білизні, всупереч відомому досвіду передбачення в ній позитивної конотації, в епізоді “Дива”, за ситуативним семантичним дороговказом, слід розпізнати передусім означення *загрозливої скритності*, якою *зрушується семантика інтенсивної підспудної внутрішньої напруги*. Своєю чергою, з помітної у поезії кратності робіт походить мотивація до примноження з’ясованої смислової ваги.

Водночас із позиції поезиї екфрази передбачається й логічний перехід до її іншого пояснювального фрагмента, вочевидь присутнього для смислотворення: “Неторкані полотна... Все розумію... <...> відчуваю, що зміг би розповісти вам...”¹⁰. Ця експлікативна репліка уможливує гіпотетичне співвідношення актуального змісту зі значенням заклику до відвертості. Однак у перегуку із смисловим звучанням попереднього коментаря натомість створюється амбівалентне балансування. У ньому в семантизації екфрастичної ситуації набирає потреби виокремлення відомої для тундри якості її вкрай збіднілої, майже відсутньої флори і фауни, що у співмірному поєднанні зі здогадом про неторканість полотен, у які не було закладено нічого, про їхню тотальну позбавленість будь-якої інформативності, а також у контексті ситуативного осмислення поезиї білого вочевидь мотивує до визнання для опису в змалюваному творі привілеювання значення *зловісної порожнечі*, що, за законами мистецтва¹¹, екстраполюється у простір світогляду й особистісних переконань авторки. Увиразнений полярний перехід домінування від позитивного смислу до негативного виявляється прийнятним в обставинах внутрішньої реальності “Дива”.

Між тим у творі спостерігається подальше розгалуження екфразису живопису із переконливою трансгресією наповнення репрезентованої картини і відтак змістовності самого опису. Зокрема, в романі

оприявнюється “невеличка картинка в скромній рямці з погано обструганих паличок, щось там зелене, жовте, червоне на прямокутнику полотна, якісь недбало кинуті фарби, видно, справді недовершений етюд, шкіц до чогось або й просто кілька помахів пензлем <...> етюд не відзначався розміром і виразністю, автор мовби навмисне змазав усе, як у модерній фотографії, щоб не всяк і розібрав, що воно там і як замальовано. Розмазано – зелені лапи велетенської сосни, а може, кедр – це в самому ріжку картини, видно, для створення місцевого колориту. Ще “для колориту” десь на задньому плані з-поміж віття визирає щось гостре – чи то кран, чи сталева конструкція, одне слово, будівництво. Власне ж, на етюді зображено внутрішність великого намету. Ніч. Кілька ліжок. Намет, видно, для дівчат, бо на ліжках, укриті по саме підборіддя, дівчата, жодна з яких не спить, бо й як тут спатимеш, коли в кожній на ліжку, поверх ковдри, в куфайках і в валянках лежать здоровенні хлопці, що прийшли чи то залицятися, чи то женихатися, чи то вимагати любові, на підшвах валянок у них ще сніг, видно, прийшли вони всі разом, змовившись, щоб веселіше й охочіше було, один навіть не здогадався скинути бодай шапку і лежить, наче вбитий на фронті солдат; немає хлопця лише на одному ліжку, але й дівчини там теж немає, вона в самій тільки нічній сорочці, боса, зіщулившись од холоду, переляку й обурення, стоїть коло стовпа, який підпирає намет, і рука її на вимикачеві, тільки-но клацнув вимикач, лампочка, що самотньо висить на скрученому шнурі, засвітилася, осяваючи похмурим жовтаво-червонястим світлом цю дивну, страшну в своїй невигаданості картину”¹².

Як бачимо, на цьому етапі розбудови екфразису спостерігається його поповнення появою барвистого промовистого зображення, що тепер набуває компонентів, визначальних для виражальності актуалізованого виду мистецтва. У явленій описом поезиї превалують різноманітні лінії. В описі їх вирізняє очевидна примітивність, недоречність, ламаність, грубість, достеменні для семантизації у руслі означення *загальної збентеженості, безрадїсної занепокоєності* автора, рівновеликих зображеному ним світу. В описі вирізняється й окремий присутній вимір барв, вочевидь вичерпаний у непродуманих, недолугих, плямоподібних і почасти незавершених кольорових сполуках, переконливих для промальовки *нісенітної безвідповідальності* в роботах і, відповідно, в переданому ними авторському світовідчутті.

З огляду на вирішені віхи смислотворення, у поєднанні з підкресленням неохайності, недбалості як ескізу, так і його обрамлення, видається переконливою мотивація для *зневажливої* інтонації екфрастичної оповіді і її аналогізування в авторових поглядах.

Водночас видається декларативним і сюжетний план описаної картини. Із його перспективи традиційно призвичаєні для поезиї живопису¹³ виміри ритмічності, об’ємності форм, світлоруху затьмарюються очевидно обтяженим і “гливким” змістом композиції. У ній, а також у фоновому контексті й у деталях події семантично виокремлюються вочевидь бездумні, пригнічені фігури з екзальтованим заниженим рівнем почуттів, об’єднані у замкнену групу, що скеровує до визнання привілейованим

⁹ Zahrebel’nyy P. A. Dyvo [Wonder]. Zahrebel’nyy P. A. Tvory [Works]. U 6-ty t. T. 2, Kyiv: Vydavnytstvo “Dnipro”, 1979, P. 24–25 [in Ukrainian].

¹⁰ Ibidem, P. 25.

¹¹ Argan G. C. Storia dell’Arte Italiana [History of Italian art], Sansoni: Sansoni, 1970, P. 153 [in Italian].

¹² Zahrebel’nyy P. A. Dyvo..., op. cit., P. 237–238.

¹³ Argan G. C. Storia dell’Arte Italiana..., op. cit., P. 169.

значення позбавленої позитивності безвиході у безпринципній пожадливості до життєвих благ, що рефлексує заикарбулою нездоланністю увиразнених рис у мистецькому світогляді.

За виявленими амплітудами смислотворення в оприявленій роботі наразі слід передбачити наснаження, спрямоване на зображення спустошливої і небезпечної, пограничної і почасти кризоподібної життєвої ситуації, симптоматичної для реактивної інтенсивної відповідності й у авторському світобаченні.

Для комплексу описаних якостей картини видається вирішальним фінальний в екфразі коментар із її визнанням "страшною", де слід розпізнати озвучання загальної сутності малюнка, вартої транспонування до масштабів репрезентації художницької картини світу і пов'язаних із нею панорам життєвої фабули.

Посутню роль відіграє поетапно увиразнена в описі атрибутуваність його змісту: оприявлена картина виявляється роботою тієї самої Таї, героїні, чия участь істотно організовує зав'язку "Дива". Доцільно наголосити, що в художній реальності видається посутньою синхронізація власне змістового наснаження екфрази з оприявленням прізвища авторки, себто повного імені героїні: Таїсія Зикова. Таким чином, ситуація, стосовна авторства роботи, набуває ключового дихотомічного значення. Із нею в дійсності роману виявляється оприсутненою ще одна мистецька робота Таї, що, на відміну від першої картини, пов'язаної лише з іменем героїні, відтак і метафорично (через розгалуження ініціації), і симптоматично (за посередництвом надолуження змісту в описаних творах) у прогресії демонстративно посилює *додаткове розкриття*, збагачення семантики образу героїні, й наявні тепер контури та штрихи на описаному полотні своїм змістом опосередковано виокремлюють детальні та загальні (успадковані й набуті, продуковані) риси природи художниці. У ній варто вирізнити *завуальовану тривою примітивну лихомовність і злобу*.

Видається показовим семантичний перегук фрагмента з іншим образним контрапунктом роману. У відповідній йому ситуації художньої дійсності Таїса призначила протагоністові зустріч, але на домовленому місці з'явилась із супутником, по відношенню до якого не приховувала свого романтичного відношення, і до того, кого поклікала, навіть не озвалася, пройшла поруч, залишивши без уваги. Відтак у сюжетному вимірі набуває окремого посилення симптоматично означена описом картини семантика *підступності й жорстокосердності* мисткині.

Епізод скеровує до повторної актуалізації семантичної долі імовірного заклику до відвертості, припущеного у варіюванні семантичного результату першого опису Таїсиної картини. Цей екскурс набуває істотної мотиваційної ваги. Він спрямовує до певного розвитку зазначеної гіпотези в сенсі проектування гарантованих реакцій на таку можливу відвертість з боку Таїси, наразі, на відміну від вдячності, показових для оманливості, глузливої дволикості мисткині, й дозволяє оприявити у смислотворчому фрагменті *підлість* героїні.

Крім того, оприсутнення в романі двох описів картин однієї мисткині засвідчує прояви зведеного екфразису.

Наведеним класифікаційним уточненням дозволяється і мотивується передбачене за визначенням, системне взаємне інтегрування й спільне смислове узагальнення поетики увиразненого екфразису, чий підсумок неодмінно екстраполюється в образне поле героїні. У ньому наразі оприявнюється її аксіологічний профіль: *обриси позбавленої доброчесності озлобленої людини, в якій лейтмотивізується елементарна нища жорстокість*. А саме її прояви свого часу підмітив у росіянах їхній уславлений співвітчизник та виразник ментальності О. М. Горький і зафіксував 1922 року в своїй відомій берлінській праці "Про російське селянство"¹⁴.

Особливого наголошення потребує відмежованість і дистанціювання описів у творі П. Загребельного, що відповідає дефінітивному прояву дискретності екфразису. Ця риса його поетики із перспективи фокусування на певному персонажеві дозволяє вирізнити в ньому, себто в образі Зикової, динамічність проявів втіленої особистості, зокрема її локального *ситуативного деградування*, в якому відбувається *суб'єктивний перехід від готовності до відвертого визнання вразливості людини на рівень жорсткого, рішучого, безапеляційного і беззастережного маніпулювання такою емоційною беззахисністю*.

Зрештою, визнання в екфразисі його зведеного типу скеровує до окремого перегуку з іншою обставиною реальності "Дива". Видається показовою наявність не лише єдиного автора, а й спільного реципієнта змальованих картин: йдеться про протагоніста роману Бориса Отаву. Інший показовий чинник спостерігається у професії персонажа: він виявляється істориком і мистецтвознавцем. Цю рису належить зарахувати до репрезентації різнопланового спільного тлумачного підґрунтя для інтерпретації висвітлених екфраз, що до мотивації комплексного підходу стосовно позиціонування їхнього змісту дозволяє додати й передумову суцільності його артикульованої оцінки, як, власне, й аксіоматичну гарантію її достеменності: й безпосередньо для робіт, і симптоматично стосовно Зикової.

З огляду на цей виразний і промовистий образний контекст, змалюванням живопису видається і примітний у "Диві" опис Республіканського виставкового павільйону, "який ще кілька років тому був гаражем, <...> потім <...> будівельники довго щось там мудрували, долипили до колишнього гаража якийсь фронтончик, якісь навіть колони, що вже й геть було смішно, але всередині вийшло дуже гарне приміщення з скляною покрівлею, з просторими залами"¹⁵. У пов'язаному з ним фабульному відрізку спостерігається окремий символічний екфразистичний осередок живопису. У сучасному світі тематичні національні "виставки, уподібнюючись до художників, набули певної сталості, на кожній неодмінно побачиш <...> стерильно білих медсестер з рум'янцями на щоках, монтажників, картинно розташованих, на самих кінчиках сталевих конструкцій, знайдете там гори в нестерпних барвах і море, автори якого марно конкурують з Айвазовським"¹⁶. Оповідач трохи подивився на акварельки, "які називалися "Моя московська вуличка", але для серця насправжки нічого не знайшов і подумки пошкодував за марно згаяним часом"¹⁷. У змісті наведеного явища вочевидь семантизується не варта уваги

¹⁴ Maksim Gor'kiy. O russkom krest'yanstve [About the Russian peasantry], Berlin: Izdatel'stvo I. P. Ladyzhnikova, 1922, 45 p. [in Russian].

¹⁵ Zahrebel'nyy P. A. Dyvo..., op. cit., P. 236.

¹⁶ Ibidem, P. 236.

¹⁷ Ibidem, P. 237.

емоційно, меншовартісна дрібнота. І з цієї позиції варто розпізнати загальну *тенденційність вихолощеної обмеженості суджень*, явленої у згаданих роботах і притаманної, за логікою, світоглядам виконавців, до числа яких потрапила і Зикова. Відтак ситуативні семантичні контури відзначеного в “Диві” російського живопису збігаються із рисами аксіологічного профілю художниці.

Окремої ваги набуває наголошене в описі рефренне повторення етнічного маркування, стосовного московитських реалій російщини, яке скеровує до диференціювання в постаті Зикової додаткового аспекту, відповідного дефінітивним параметрам імагології, – етнообразу з відповідним транспонуванням у ньому рис мисткині, увиразнених наснагою, власне, мистецтва. Своєю чергою, відверто артикульованим неприйняттям, емоційним відторгненням чужинної російської примітивної, порожньої схематичності контрастно продукується семантика прагнення до духовного багатства почуттів, до ширості в розмаїтті позитивних переживань, здатних ствердити потребу емоційної змістовності мистецтва, що резонує з різкою, болісною відвертістю у спустошеності Таїси, почасти пояснює один із чинників етимології суб’єктивної негативної гостроти.

Із наведеним апелюванням оприявнюється логічна межа, на якій вивищується неперобутність мистецтва у репрезентуванні авторської світоглядної позиції, навіть якщо втілена нею думка не долає кордонів *жалюгідної негідності*.

Висновки. Численними яскравими, промовистими рисами екфразису живопису, виокремленими в образному матеріалі роману П. Загребельного “Диво”, засвідчується окремий досвід різнопланової екфрастичної моделі. За її формальними домінантами, відповідно до критеріїв носія та будови зображення, вирізняється зведений дискретний екфразис. У діапазоні домінант внутрішньої форми “Дива”, у її сюжетно-фабульному річищі образною матерією, що виявляється носієм екфрастичної поетики оприсутнення живопису в прозі, вирізняється зосередженість на постаті спільної для екфраз героїні-художниці. Семантичними акцентами уможливується оприявлення етапів духовного збідніння, занепаду її особистості й водночас трагедія нестачі духовності, зокрема для творчості. У мотивованій таким чином значеннєвій палітрі переважає вияскравлення негативного забарвлення змісту, симптоматичного явлення ним *незмінної депресивної мізерності*.

Зрештою, у вимірах сукупної смислової конфігурації в описаних картинах належить розпізнати *страх перед життєвою суворістю й лють як безглузду захисну реакцію*. У цих обрисах вияскравлюються й окремий ескіз розуміння правди людського болю, й особливий досвід спричиненої ним *завульованої застрашливої нищості*, згубної для натури митця й для його творів, де сповна віддзеркалюються її вади. У суцільній для матеріалу мистецтва екстраполяційній смисловій перспективі, у

доцентровому для неї образі мисткині Таїси Зикової, вирізняється аксіологічний силует: *малодушної, зловмисної, аморальної, жорстокої* і в цьому відвертій людині, що в діалектичній інверсії тяжіє до проявів рис *духовної деградації і деструкції*.

На увиразненому семантичному ґрунті присутньо наснажується питомий для героїні статус ситуативної представниці московських інтелектуальних кіл і, відповідно, окремої виразниці російських ментальних засад. Відтак у постаті Таїси Зикової спостерігається *творення семантично різновимірною образу* потужністю екфраз: в організованих ними комбінованих формосмислових переходах смислотворча лінія нарощується і сягає сфери етноімагології, для якої в основі ідентичності варто визнати повномірну верифікацію суто мистецьких значень і смислів.

Таким чином, іманентний потенціал актуалізованого екфразису творів живопису спрямовує і до вирізнення ним певного аспекту етноімагологічної панорами, де в іміджетворчій насназі уможливується визнання окремого напрямку його функціональної плідності, зокрема як своєрідного каталізатора власного етичного сенсу – здатності крізь призму явленого *прецеденту російської ментальної бездуховності* вияскравити ідею *прагнення уникнути негативних людських якостей, подолати або компенсувати їх*, зокрема силами мистецтва, що у просторі “Дива” вивершується до потреби гуманності як неперобутної цінності цивілізаційного вибору людства.

Білик Наталія – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри слов’янської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Після захисту докторської дисертації “Стратегії компаративістики в сербському романі кінця XX – початку XXI сторіччя” за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство продовжує дослідження у галузі компаративістики. Авторка понад 60 наукових праць, двох навчальних посібників (один із грифом МОН України), монографії, співавторка сімох навчальних словників і трьох навчальних посібників.

Bilyk Natalia – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of Slavic Philology of the Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv. After defending her dissertation “Strategies of comparative studies in the Serbian novel of the end of the XXth century – the ear of the XXI st” in the specialty 01.10.05 – comparative literature, keeps on researching in the field of comparative studies. Author of 60 scientific works, two chief books (one of them is stamped by the Ministry of Education and Science of Ukraine), monographs, co-author of 7 basic vocabularies and 3 basic books.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© N. Bilyk, 2022

ФЕНТЕЗІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА МОДЕЛЬ У ТВОРАХ СУБЖАНРУ “ІСТОРИЗОВАНЕ ФЕНТЕЗІ + ЕЛЕМЕНТ АІ”**Антоніна АНІСТРАТЕНКО,**

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)

oigak@bsmu.edu.ua

Анатолій КОЦУР,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ (Україна); kotsurap@meta.ua

FANTASY INTERPRETATION MODEL FOR HISTORIOGRAPHY FANTASY NOVEL PLUS AH SUBGENRE**Antonina ANISTRATENKO,**

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)

Researcher ID: S-7158-2016; ORCID ID 0000-0003-1984-4441

Anatoliy KOTSUR,

Taras Shevchenko National University of Kyiv Kyiv (Ukraine)

orcid.org/0000 - 0002-7015-8052

Antonina Anistratenko, Anatoliy Kotsur. Fantasy interpretation model for historiography Fantasy novel plus AH subgenre.

Taking into account the different goals of the AH and *Fantasy novel plus AH subgenre* writing, we can try and develop one definition of both. AH writing reconstructs the national or world history and the changed facts, conclusions draw our attention to specific facts, key moments of well-known stories that are invisible for us, since of everyday life's obvious reality prevents us from analyzing processes, we turn on the automatic mode instead. While *Fantasy novel plus AH subgenre* writing is rather monumental work, because it turns to the world history or historiography model making. *Fantasy novel plus AH subgenre* works use the historiographical method, but they exist in unreal time dealing with well-known constructions of the action world history of civilization. For example, one of the first uchronic stories by George Richard Raymond Martin "The Hedge Knight" (Martin) uses the space of Middle Ages in Europe for fiction story modeling. Also, it is an abstract of the world of the latest "Game of Thrones" – the greatest fiction saga of the new age literature in the 2000s. There is no doubt that "A Song of Ice and Fire" is constructed based on the matrix of such myth as "The Elder Edda" and "The Lord of the Rings" by John R. R. Tolkien. Legendary fantasy writer J. R. R. Tolkien spent much of his life studying, translating, and teaching ancient tales of northern Europe at Oxford and drew on them for his own writing. These epic stories, with their wizards and knights, dragons and trolls, cursed rings and magic swords, are as fascinating today as they were thousands of years ago. Reading them brings us as close as we will ever get to the magical worlds of the Vikings and the origins of their twentieth-century counterpart: Tolkien's Middle Earth gave G. R. R. Martin, according to his own confession, the idea of the fantasy world of Westeros. The article **deals with** the specifics of the *Fantasy novel plus AH subgenre* in comparison to the Alternate history itself. The **aim** of the study is to emphasize the main features of the *Fantasy novel plus AH subgenre* and its common and different characteristics. The study uses such a **method** as comparative, descriptive, analysis and statistics counting. The **novelty** of the current research is realized by the essence of the first-time study of the AH subgenres on the world literature sources. The **sources** of the study are novels written by G. R. R. Martin "A Song of Ice and Flame", "Kaiser and the War" by Simon J. Ortiz and V. Neff "Queens Don't Have Legs".

Conclusions. As well as "A Song of Ice and Flame" by G. R. R. Martin, V. Neff's trilogy exhibits a gallery of kings, queens, dukes, wizards, captains, people. Some of them are real, some are prototypes of actual statesmen; some characters come from Greek myths, while some – from the author's fantasy. Although the objective of the alternative history method in the both works is quite different, it plays a similar role in the plot construction. Alternative history builds the walls of fantasy world from the bricks of actual historical elements, making the novel interesting for readers and involving them as betrayers.

Keywords: *Alternative history, Fantasy novel plus AH subgenre, fiction novel, Fantasy Interpretation Model, literary genre study, "Game of Thrones", "Queens don't have legs".*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Фентезійна інтерпретаційна модель у творах субжанру *історизоване фентезі + елемент АІ* характерна для канадської альтернативної історії. Йдеться про твори М. Етвуд ХЕ "М. Етвуд (Margaret Eleanor Atwood)" (Margaret Eleanor Atwood), Т. Фіндлі ХЕ "Т. Фіндлі (Timothy Irving Frederick Findley)" (Timothy Irving Frederick Findley). Скажімо, Т. Фіндлі в романі "Небажані пасажери" створює фентезійну сагу про життя і звичаї дружини Ноя, де беруть участь як відомі з міфів та книг Старого Заповіту герої: Ной, три його сини, Архангел Михаїл, так і вигадані персонажі: антропоморфний втілений бог Яхве, сестра місіс Нойс, Люсі, кішка Мотгиль тощо. Деякі відомі, цивілізаційного гатунку, образи втілені в альтернативній частині роману цілком в інший спосіб, ніж вони реалізуються у Біблії та міфах різних народів. Люцифер втілюється в образі чужоземки Люсі, щоб

нарешті здобути перемогу в суперечці з Яхве. Однак у ході розвитку сюжету роману виявляється, що нетерпимий, невротичний Ной для Люсі стає цікавішим суб'єктом як спостереження, так і змагання. Отже, бачимо, що основними джерелами історизму в романі-фентезі канадського письменника є біблійні тексти, міфи різних народів – а базою для елемента АІ постає "Втрачений рай" Мільтона на всіх чотирьох структурних рівнях роману: у сюжеті (точка дивергенції – відмова дружини Ноя зайти в ковчег без своєї сестри), в мовистилі (прямі та непрямі цитати в тексті), в архітектоніці (цитати з Старого Заповіту розмежовують розділи роману), в ідейно-тематичному рівні (метою написання книги і центральним концептом є повстання супроти застарілих авторитетів, уявлень про добро та зло, їхня дуальність у світі та черствість догматів). "Фіндлі не тільки переписує, а й дописує канон. Зокрема, це стосується безіменної дружини Ноя, історія якої відсутня в "першоджерелі" [...] Фіндлі описує всі жахи загибелі

цивілізації, ґрунтуючись на “первинному джерелі”: це розповідь не тільки про те, що було (насправді), але і своєрідне застереження: так буде. Біблійна лаконічність замінюється багатограним, суперечливим викладом і не завжди узгоджується з першоджерелом розповіді”, – характеризує антиутопічну модель роману В. Дьомін ХЕ ”В. Дьомін”¹. З боку генології роман також має ознаки ухронії, адже час подій в “Небажаних пасажирів” не детермінований, більше того – у розв’язці розуміється, що і колись, і тепер подібних персонажів і подій навколо дуже багато, і на розсуд читача пропонується спосіб їхнього визначення у найближчому власному оточенні.

Подібно до роману Т. Фіндлі, одне з перших ухронічних оповідань Дж. Р. Р. Мартіна ХЕ ”Мартін Г. Р. Р.”, що започаткувало сюжет роману “Буря мечів”, – “Лицар-живопліт”² – використовує простір Середньовіччя в Європі для художнього моделювання сюжетів. Крім того, тут зображений абстрактний світ найновішої та найбільш популярної художньої саги літератури нового віку після 2000-х років, яка в екранізації одержала назву “Гра престолів”. Безсумнівно, що “Пісня льоду й полум’я” побудована на матриці такого міфу, як “Старша Едда” та за прикладом світу трилогії “Володар перснів” Дж. Р. Р. Толкіна ХЕ ”Толкін Дж. Р. Р.”. Легендарний письменник-фантаст Дж. Р. Р. Толкін присвятив значну частину свого життя, вивчаючи та перекладаючи фольклорні твори, міфи північної Європи і англійські легенди фольклорного походження, також написав авторську версію нордичної легенди, витвореної “на основі ретельного аналізу стародавньої поетичної традиції”³. Ці епічні історії зі своїми чарівниками та лицарями, драконами й троями, проклятими перстнями та магічними мечами сьогодні такі ж захопливі, як і сотні років тому. Читання неоміфологічних історій наближає людину ХХІ віку до чарівних світів та давніх історичних свідчень, наприклад, про вікінгів та витоки їхнього світогляду: Середземномор’я Дж. Р. Р. Толкіна так само, як і Вестерос Дж. Р. Р. Мартіна ХЕ ”Мартін Дж. Р. Р.”, власне, є витворами фантазії письменників, однак містять чимало криптопосилань і алузій на реальні історичні події Західної Європи.

Складена невідомим писарем із Ісландії, близько 1270 року, на основі джерел, що датуються століттям раніше, героїчна поема “Старша Едда” оповідає про богів та смертних із давньої епохи: велетень Тор, приречена родина Велунгів, подорож у пекло Брингільда і жорстокість Атлі Гуна – всі ці події та персонажі так чи так відгукуються в обох згаданих сагах. “Еклектичні та фрагментарні, ці вірші все ж зберігають свою надзвичайну красу та силу, щоби захоплювати, відкриваючи вікно ідеям, віруванням та надіям вікінгів та їхньому світу”⁴. Але Дж. Мартін побачив у “Старшій Едді” скарбничку інтелектуальних розваг для читачів своїх творів. “Пісня льоду та вогню” Дж. Р. Р. Мартіна позначається літературознавцями і критиками повсякчас як “фантастична серія”, яку все ще продовжує писати відомий британський письменник.

Однак, наразі реалізуємо намір знайти тут ухронічну історію Європи, щоб довести та дослідити збіги альтернативно історичних подій з всесвітньою історією, що залишає по собі аналіз політичних або національних травматичних подій, війн або втрачених шансів життя відомих історичних осіб та досі нерозв’язаних таємних конфліктів реальної Європи. Колекція GRRM не могла бути суто АІ, тому що всі персонажі без винятку вигадані, що є вимогою різновиду саги, але ця серія так само може бути збіркою романів і новел ухронії, адже всі персонажі, основні локації та події містять відповідні відсилання до реальної європейської історії.

Дж. Р. Р. Мартін, який також називається: GRRM, часто звертався до історичних книг у своїй “Трі престолів” і поновлював сюжет методом “повного занурення”. Коли письменник описував ту чи іншу подію, він намагався якомога більше дізнатися про неї, але не прагнув вписати всю інформацію в роман. Серед історичних книг GRRM виділив такі твори, що були ним використані в циклі романів: “Середньовічний солдат” Джеррі Емтона та Джона Хоу ХЕ ”Емтона Дж. та Хоу Дж. (Gary Embleton, John Howe)” (Gary Embleton, John Howe “The Medieval Soldier: 15th Century Campaign Life Recreated in Colour Photographs”), “Далеке дзеркало” Барбара Тукман ХЕ ”Тукман Б. (Barbara Tuchman)” (Barbara Tuchman “The Far Mirror”), “Середньовічне фехтування” Джона Клемент ХЕ ”Клемент Дж. (John Clement)” (John Clement “Medieval Swordsmanship”), збірка “Середньовічний бій” Девіда Ніколаса ХЕ ”Ніколас Д. (David Nicholas)” (David Nicholas “Medieval Fight”), “Великі міста стародавнього світу” Л. Спрага де Кампа ХЕ ”Камп Л.С.” (“The Great Cities of the Ancient World”), “Хроніки Фруассара” (“Chronicles of Frouassar”) та багато інших. Він черпав натхнення з історії англійської, французької та шотландської мов, оскільки це підтверджено англійськими діалектами, що маркують і роблять упізнаною мову персонажів у всіх романах циклу. Наприклад, ідея створення роду Таргарієнів виникла як алюзія на династію Стюартів, яка намагалася повернути англійський престол протягом кількох поколінь⁵.

Історичним прототипом Стіни є Стіна Адріана, оборонна споруда римлян, збудована для відбиття зовнішніх нападів. Цей вал був північною межею Римської імперії. 1981 року Дж. Мартін поїхав до Великої Британії в гості до письменниці Лізи Таттл. У Шотландії, піднявшись до вершини стіни, він спробував уявити, як почувався римський легіонер у першому чи другому столітті нашої ери, стоячи на тому ж місці. Для римлян стіна являла собою межу цивілізації, своєрідну останню землю світу. “Я пережив багато речей там, дивлячись на північ, і просто звернувся до цих вражень, коли почав писати... епізод про Стіну “Три престолів” ... Однак для фантазії потрібна певна гра з уявою, я не міг просто взяти та описати Стіну Адріана. Це по-своєму вражаюче, але реальна стіна здіймається у висоту лише на десять футів, і вона побудована із землі та каменю”⁶. Розчарований Мартін зрозумів, що для його

¹ Dyomin V. “Neshelatelnije passagiry” Th. Findly kak variant bibleyskogo mifa [“The unwilling passangers” by T. Findly as a variant of the Bible myth], *Rema* [the Rhema], 2010, P. 15–22, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nehelannye-passazhiry-t-findly-kak-variant-bibleyskogo-mifa> [in Russian].

² Martin G. R. R. *The Hedge Knight*. Second ed. Voyager Books, Dabel Brothers Productions, 1998, P. 160 [in English].

³ Tolkien G. R. R. *Legenda pro Sigurda I Gudrun* [The Legend about the Sigurda and Gudrun], Perekl. Z angl. O. O’lir, K. Onishchuk, Lviv, 2010, P. 3 [in Ukrainian].

⁴ *The Elder Edda: Myths, Gods, and Heroes from the Viking World. Legends from the Ancient North*, ed. by Andrew Orchard, Penguin Classics, 2013, P. 16 [in English].

⁵ Lauder J. “Beyond the Wall: Exploring George R. R. Martin’s A Song of Ice and Fire”. From a Game of Thrones to a Dance with Dragons, Moscow- reprint, 2015, P. 8–9 [in English].

⁶ Pleasance Ch. “The real history behind “Game of Thrones” fantastical characters” (and it’s surprisingly like the Wars of the Roses), *The Daily*

фантастичної історії потрібні більш величні споруди, тож описав Стіну вищою, монументальнішою та зробленою з льоду. Письменник уявляв, як із хащів може з'явитися невідомий ворог чи монстр. Стіна була своєрідним бар'єром проти темних сил. Насправді, лише шотландці могли вийти з лісу в реальній історії, і Мартін вирішив, що варто придумати щось цікавіше і зробити ворога безсмертним і білим, навспак чорним шотландським воїнам. Братство Нічної варті за своїми функціями може нагадувати орден тамплієрів, що захищав спокій громадян та тримав обітницю безшлюбності та аскетизму. Стіна Адріана надихнула також письменника описати Стіну в "Грі престолів" як величезну споруду, яка тягнеться від сходу до західної межі Вестеросу.

Кхаласар Дрого – задум, заснований на описах багатьох древніх кочовиків. Збірний образ сходить до гунів та монголів, аварів та угорців. Письменником узяті також до уваги особливості племен американських індіанців. Вони вшановують доблесть і силу та зневажають смерть та біль, а також людей із сусідніх земель. Переносне житло, проста їжа, культ коня належать до звичаїв турків і монголів. Меч "арак" із внутрішньою заточкою, по суті, є копією єгипетського меча з більш округлим лезом. Заплетене волосся воїнів — це данина кочовикам Сіанбі, Дуньху та маньчжурам. Згідно з одним із припущень, прообразом кхала Дрого був, мабуть, Єсугей, батько Чингісхана. Повноцінна дотракійська мова в романі не значиться, згадувалися лише певні слова та імена.

Тиріон Ланністер, красномовний гном, значною мірою подібний на самого Мартіна ХЕ "Мартін Г.", а також на Річарда III. На думку деяких дослідників, родина Ланністерів була натхненна підступною та авторитетною родиною Борджіа, про яку ходили історичні чутки щодо кровозмісних зв'язків; інші критики вказують на паралелі в історії Серсі та Джоффри з реальною історією Маргарет Анжу та її сина Едварда Вестмінстера. Загалом схожість між сюжетом "Пісні льоду та полум'я" та історією війни Червоної та Білої троянд відзначається багатьма джерелами⁷. Смерть Роберта Баратеона, яка спричинила конфлікт багатьох спадкоємців, безпосередньо стосується подій війни з *трояндами*. Дослідники провели паралель між стратою Еддарда Старка, зникненням брата Бенджена та стратою Річарда Плантагенета, III герцога Йоркського, а також смертю його дядька в бою. На голову Річарда поклали паперову корону задля глузу над переможеним; Старк у романі був обезголовлений. Мартін підтвердив вплив на образ Кейтлін Старк королеви Елеонори Аквітанської. Дослідники твору письменника також вважають, що Джон Сноу нагадує франківського Майордомо, Карла Мартеля⁸. Можливі прототиби – не лише люди в романі. Описуючи тронну залу Червоного Замку із залізним тронном, викуваним із тисячі мечей, письменник уявляв величезні зали Собору Святого Павла

та Вестмінстерське абатство.

Усі функціональні та історичні прототиби дають підставу включити "Пісню льоду та полум'я" до субжанру ухронії й порівняти її з іншими зразками ухронії. Незважаючи на те, що деякі науковці воліють вказати жанр фентезі, який значиться в анотації до циклу романів "Пісня льоду й полум'я", історія роману розміщується в просторі світового літературного дискурсу не лише як світ саги, але як європейський міф про глобальні цивілізаційні зрушення, здійснені невідомим героєм. Таким чином, ефективне порівняння може бути тут не лише зі світом Середзем'я Толкієна, але й зі світом трилогії В. Неффа ХЕ "Нефф В. (V. Neff)".

Чеський письменник В. Нефф оприлюднив ухронічну трилогію "Королеви не мають ніг", "Перстень Борджіа" та "Дивовижна чарівниця" у період між 1973 і 1980 рр.⁹. Усі три твори написані після подій "Празької весни", тож у романах продемонстровано, як вибудовувалася рідна Неффу чеська історія, яка постала основним джерелом цих творів. Автор літературних коментарів до роману в українському перекладі "Королеви не мають ніг", український письменник Вал. Шевчук ХЕ "Шевчук В.", так характеризував його історичні та альтернативні елементи: "Елегантно написаний роман В. Неффа, на перший погляд, справді представляє серію літературних ремінісценцій читачеві, перших згадок про романи А. Дюма ХЕ "Дюма А." та Б. Брехта ХЕ "Брехт Б." "Матінка Кураж".

У романі Неффа багато гумору; є мотиви, схожі з "Декамероном" Д. Боккаччо ХЕ "Бокаччо Д.". Але письменник використовує такі "вільні" прийоми з цілком серйозною метою: захист від іронії, навмисні анахронізми (наприклад, атеїзм – це явище не першої половини XVII століття, а другої його половини), передача прямих почуттів у сучасність. Це свідчить про те, що твір – це історія, яку розповіла людина XX століття¹⁰. Якби роман був сконструйований інакше, читачі не змогли б зрозуміти глибокий зміст заголовка.

Дійсно, чому у королеви немає ніг і як буде розв'язане це питання у романі? Неочевидна логіка заголовку приводить читача до специфіки головного героя, що підштовхує його до всіх альтернативноісторичних та фантастичних подій: гордості, забобонів, впевненості в собі. Передбачення всієї історії роману загалом та долі Пьотра Куканя зокрема зроблені трьома сестрами-Мойрами (Клото, Лахезіс та Атропос), що мають особливі функції в історії В. Неффа: всі три вони формують приворот майбутньої долі новонародженого Пьотра Куканя: "Він ніколи не буде довіряти аргументу, що у королеви немає ніг, тільки тому, що це неправда"¹¹ – сказала Лахезіс, а Клото тоді мовила: "І він завжди залишатиметься у мирі зі своїм внутрішнім голосом"¹². Після них обох прийшла черга третьої сестри говорити, але чорносердна Атропос нічого не мала сказати, посміхнулася

Mail, 10 May 2014, URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2625187/Revealed-The-REAL-history-Game-Thrones-fantastical-characters-surprisingly-like-Wars-Roses.html> [in English].

⁷ Pleasance Ch. "The real history behind "Game of Thrones" fantastical characters (and it's surprisingly like the Wars of the Roses)", *The Daily Mail*, 10 May 2014, URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2625187/Revealed-The-REAL-history-Game-Thrones-fantastical-characters-surprisingly-like-Wars-Roses.html> [in English].

⁸ Martin G. R., Garcia E., et al. "The World of Ice and Fire: The Untold History of Westeros and the Game of Thrones", Random House Publishing Group, 2014, P. 28, 117, 118 [in English].

⁹ Neff V. *Korolevy na mayut' nih [Queens Don't Have Legs]*, Per. z chesk. D. Andruchova, peredmov. V. Shevchuka, Kyiv: Dnipro, 1989, 495 p.

¹⁰ *Ibidem*, P. 7.

¹¹ *Ibidem*, P. 8.

¹² *Ibidem*.

лише і зникла. Так герой нової доби й головний герой трилогії Пьотр Кукань розпочав свою епічну подорож, яка звертається до національної історії Чехії та всієї Європи і стає такою схожою на середньовічну історіографію. Але, за іронією долі, екстрапольована на реконструкцію чи глобальне перетворення ХХ століття, історіографічна складова роману не так просто надається до визначення часових рамок, що й обумовлює субжанр ухронії для роману, окрім політичної та соціальної ситуації суворої цензури після “Празької весни”. Величезна і нелогічна річ полягає у тому, що заборона історичної інтерпретації спричинила в чеській та словацькій літературах розвій історичних творів інтерпретації протягом 70-90-х років ХХ століття, що простежується і сьогодні.

Отже, Пьотр Кукан є одним із героїв, суміжних із Джоном Сноу з “Гри престолів” – вісником, що приносить із собою правду та справедливість. Подібно до Сноу, Кукань час від часу стає влюбленим знатних жінок і царів, а царі й королі вмирають, жінки плачуть, і лише чарівниця покликана вбити його, щоб захистити природну історію від чужої стихії альтернативності, принципу біфуркації або “принца біфуркації”, якщо так буде краще.

Як і у “Пісні льоду та полум'я” Дж. Р. Р. Мартіна, у трилогії В. Неффа функціонує велика галерея королів, королев, графів, чарівників, капітанів, простих людей. Деякі з них – справжні історичні постаті; деякі – прототипи реальних державних діячів; деякі персонажі походять з грецьких та римських міфологічних систем, а деякі – з фантазії автора. І хоча мета методу альтернативної історії в обох творах зовсім різна, він виконує аналогічну роль у побудові сюжету. Чергова історія будує стіни фантазійного світу з цеглинок реальних історичних елементів, роблячи роман цікавим для читачів, залучаючи реципієнтів до спільної творчості.

Третій варіант функціонування альтернативної історії – це історія історіографії в іншому часі у випадку навмисно завуальованого сучасного суспільства та його національного історичного шляху. Найкращий приклад – історія північноамериканських індіанців. З одного боку, американці не знали історичної системи життя індіанців до першої зустрічі і, можливо, досі залишаються таємниці в походженні культури індіанців. Насправді американці отримали історію про індіанців з їхнього міфу про самих себе, від образу – до анти-образу, використовуючи момент контакту з культурою. Отже, можна побачити альтернативну історію замість реальної історії, не через вибір автора, але через те, що АІ викликана причинно-наслідковим зв'язком в історичному процесі.

Ф. В. Тернер ХЕ “Тернер Ф.” дуже ретельно описав цей процес у своїй книзі “Портативна читальня для індіанців північної Америки”¹³ у 1937 р. Він зібрав міфи та казки, поетичні саги й оповідання, написані індіанськими авторами про індіанців і американців.

Вся історія, мабуть, альтернативна в будь-якому випадку. І хто може це довести або заперечити, якщо справжньої історії ніколи не було, вона була складена як вітраж зі скляних фрагментів кожної особистої та соціальної історії. Але найприкметніша АІ у цій книзі – це образ індіанця в історичному процесі, описаному на

кшталт європейської історичної хроніки В. Гюго. Ідеться про оповідання “Кайзер і війна” Саймона Дж. Оптіка ХЕ “Оптік Саймон Дж. (Simon J. Ortiz)” (Simon J. Ortiz “Kaiser and the War”)¹⁴. У ній розповідається про Другу світову війну очима індіанського хлопця, призваного до армії. Молодий чоловік не розмовляв англійською і вважав за краще залишитися вдома. З другого боку, він не знав, що таке армія. Так, історія випустила з пам'яті те, як з'явилося ім'я Кайзер, але герой повернувся додому через рік і носив лише сирій армійський стрій до кінця життя. Чутки переказували, що він убив когось там в армії, і після цього мусив узагалі не мовити жодного слова, за віруваннями індіанців. Всі ці альтернативні події розглядаються як символи смерті особистості у великій грі світової історії. Такий художній прийом багато разів використовується в трилогії Дж. Мартіна на кону історичного фрактального розгалуження.

Читача не може не зацікавити також історія Оптіка про зв'язок Гітлера чи “іншого кайзера” та онука Індія Фаустіна. Він усе ще живий, але не може захистити онука від світової війни у селищі американських індіанців. “Після цього Кайзер завжди носив свій сирій костюм / Щоразу, коли ви його бачили, він носив тільки його ... Ну, Кайзер помер, але був похований без свого сірого костюма ... Сестра Кайзера сказала, що Кайзер наказав їй по його смерті відправити костюм американському уряду...”¹⁵. Реальна історія американської рецепції збірного образу індіанців, утягнутих силоміць у європейську війну, могла б стати реальною історіографічною правдою, увійти в історико-культурний дискурс під впливом глобалізації та демократизації, але наразі маркується альтернативною історією.

Книга Фредеріка В. Тернера – гарний приклад погляду індіанця на історичні процеси американської цивілізації, тобто погляду ззовні. Місце індивідуальної долі та думки займає загальний сюжет у збірці белетризованих оповідань Дж. Е. Льюїса “Книга мамонтів Заходу. Створення американського Заходу”¹⁶. Їх спільний сюжет, побудований упорядником як герметичний опис життя людей на американському кордоні з індіанцями. Насправді ми маємо тут дві складні історичні лінії американців та індіанців. Сюжет складається з подвійних історій, які написані як розмова між американцями та індіанцями. Цікаво, що діалог культур не означає лише супротиву та гніву. У романі видно також, що повторна окупація території американцями не є єдиною проблемою індіанців. “Апачі приїхав у посушливу, міцну країну Південного Заходу за часів, що вже незапам'ятні. Землю їхню тоді вже окупували Команчі та Зуні, яких безжалюно вигнали пізніше. Так собі відомий “N'de” або “Dine” (що означає «люди»), прибульці, вони були відомі іншим ім'ям – Зуні для ворога, апачі. Як і Зуні, і Команчі, іспанці вважали їх непримиренними ворогами, що не піддаються підкоренню і стійкі до увертюр чорнобрових монахів”, – пише Льюїс у розділі “Війна приходить у країну маленького дощу”¹⁷. Використання навіть лише згаданого одного елемента дає можливість зрозуміти нову приховану роль роману з елементом АІ: намагаючись розповісти людям справжню історію замість догматичної, стандартної

¹³ Turner F. W. “The portable north American Indian reader”, Penguin books, 1977, P. 7 [in English].

¹⁴ Ibidem, P. 615–625.

¹⁵ Ibidem, P. 625

¹⁶ Lewis Jon E. The mammoth book of the West. The making of American West, Carroll&Graf Publishers, Inc. New York, 1996. P. 12.

¹⁷ Ibidem, P. 345.

історії з підручника, доводиться вдаватися до альтернативізму. Альтернативна історія в художньому письмі допомогла авторові залишатися поза політикою, націями та глобальним міфом сучасності, тому вона має шанс розповісти справжню історію. Але, як бачимо, це може бути реальна історія з обмеженим часом, що скидає згодом “шати” альтернативної історії та залишається ухронічною, поза часом у будь-якій країні: “Американський Захід був і часом, і місцем. Але перш за все – це був стан душі”¹⁸. Такими словами Льюїс починає свій роман, і він розкриває їх, хоча все навколо тексту як оповідна історія, так і історія історіографічна, прямує до вибудування історії Нового Світу для іноземців та нових поколінь американців, які його не бачили на власні очі.

На відміну від книги Тернера, роман Льюїса, очевидно, написаний американцем, який дотримується одностайної національно-патріотичної ідеї своєї країни, хоча він намагається проаналізувати окремо історію індіанців, він не може доконечно цього зробити, лише спостерігати і збирати факти, що дає перевагу його книзі бути прочитаною.

Отже, можна зробити висновок, що жанрова формація АІ у вияві субжанрів ухронії та метаісторії самотужки, в процесі історичного розвитку, розбилася в часі на окремі різновиди серед вказаних субжанрів, які мають різні оповідні структури, запозичені з інших жанрів, зокрема канонічних, таких як історичний роман, роман-фентезі, детективний роман, ухронія та науково-фантастичний роман. Альтернативна історія стала екстреною допомогою у відновленні історизму історіографії, занурення у факти, а не їх рецепцію. Як уже зазначалося, в історії історіографії доба історичного переосмислення почалася в американській та англійській літературах на початку ХХ століття, а пізніше – у національних літературах Європи. Але в Європі ідеологічні цензури постали перешкодами для альтернативної історії слов'янських літератур: приховане язичництво та тоталітаризм.

Альтернативна історія намагається подолати цю сакралізацію і пробує зробити кожен компонент європейської культурної та політичної історії альтернативним.

В американській літературі метаісторія відіграє роль реконструкції та майбутнього історичного планування, причому твір не обов'язково має бути науковофантастичним, а може бути також романом-фентезі і водночас відповідати матриці субжанру АІ. Упізнаваними алюзіями на історичні реалії різних національних історій, вдалими контекстуальними моделями історичного розвитку пояснюється популярність історичної саги Дж. Р. Р. Мартіна “Пісня льоду й полум'я”. Але існує також міст між американським і європейським письменством: це субжанр АІ – ухронія. Він стосується справжнього топосу й народу, які ми можемо ідентифікувати, враховуючи нашу обізнаність про

визначений час. Такий зв'язок можна знайти у сюжеті та специфічній подібності персонажів у романі В. Неффа “Королеви не мають ніг” та Дж. Р. Р. Мартіна “Пісня льоду й полум'я”.

Але американський дискурс АІ має ще одну визначальну особливість: АІ досягає можливості формувати написання історії для історіографії як процес увіковічнення згадок і ролей історичних осіб. Так сталося у випадку з американським Диким Заходом: описуючи ті романтичні для сучасного читача події, письменники створили чимало історичних, фентезійних чи змішаних романів.

Аністратенко Антоніна – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Наукові інтереси: альтернативна історія, порівняльне літературознавство. Автор понад 140 наукових праць, навчально-методичних статей, у тому числі 5 монографій, 1 навчально-методичного посібника, рекомендованого Міністерством освіти і науки України, співавтор 1 національного (міжкафедрального) підручника з української мови як іноземної для студентів вищих навчальних закладів МОЗ України “Українська мова як іноземна” у двох книгах (Книга 2: “Основи професійного мовлення”).

Anistratenko Antonina – Dr. of Philology, Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies in Bukovinian State Medical University. Scientific interests: alternative history, comparative literary studies. She is the author of more than 140 scientific works, educational and methodical articles, including 5 monographs, 1 educational-methodical manual recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine, co-author of 1 national (inter-departmental) textbook for English-speaking students of higher education institutions of the Ministry of Health of Ukraine “Ukrainian as a Foreign Language” in two books (Book 2: “The Basics of Professional Speech”).

Котур Анатолій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри етнології та краєзнавства КНУ ім. Т.Г.Шевченка. Коло наукових інтересів: українська та зарубіжна етнологія у вітчизняному науковому дискурсі, історія української державності, українська національна ідея ХІХ – поч. ХХІ ст., сучасна вітчизняна історіографія, актуальні питання історії України ХVІІІ-ХХІ ст., методика викладання історії у вищих навчальних закладах. Автор понад 600 наукових і навчально-методичних праць.

Kotsur Anatoly – doctor of historical sciences, professor, professor of the department of ethnology and regional studies of KNU named after T.G. Shevchenko. Circle of scientific interests: Ukrainian and foreign ethnology in the national scientific discourse, history of Ukrainian statehood, Ukrainian national idea of the 19th century - beginning, 21st century, modern national historiography, topical issues of the history of Ukraine in the 18th-21st centuries, methods of teaching history in higher educational institutions. The author of more than 600 scientific and educational and methodological works.

Received: 20.10.2022

Advance Access Published: December, 2022

© A. Anistratenko, A. Kotsur, 2022

¹⁸ Ibidem, P. 11.

**ТАНЕЦЬ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ НАПРУГИ
СПІЛКУВАННЯ В ЛІТЕРАТУРІ**

Кармен ДЕРЕБУШ,

Технічний університет м. Клуж-Напока
Центрального Північного університету м. Бая-Маре (Румунія),
Університет ім. Климента Охридського м. Софія (Болгарія),
carmen.darabus@yahoo.com

**LA DANSE – TENSION DE LA
COMMUNICATION EN LITTÉRATURE**

Carmen DĂRĂBUS,

Cluj-Napoca Technical University of
North University Center Baia Mare (Romania),
“Kliment Ohridski University” of Sofia (Bulgaria),
Researcher ID S-8357-2016; ORCID ID 0000-0001-6021-6717.

Darabus Carmen. The Dance – tension of communication in literature. The aim of investigation: is the role of dance as social coagulation and background for intense feelings, in connection with the new branch of neuroscience. **The method of research:** is a comparative one, choosing writer from different cultural spaces and epochs: Gustave Flaubert, Henrik Ibsen, Nikos Kazantzakis, Liviu Rebreanu, L. N. Tolstoi. **Conclusion:** neurosciences analyze the intersection of corporal contact with the control of movements, learning by imitation, emotional expression and the psycho-dynamic of subliminal. The article analyzes the function of emotional communication by dance, with reference to Dionysian manifestation of art, and to neuroscience. The authors and the works to which it refers are: *Madame Bovary* by Gustave Flaubert, *A doll's House* by Henrik Ibsen, *Anna Karenina* by L. N. Tolstoy, *Ciuleandra* by Liviu Rebreanu and *Zorba the Greek* by Nikos Kazantzakis - three female characters and two male character. Their common element it is the feeling of an internal liberation and the communication of an erotic tension, the fusion with the person you love and with the universe.

Keywords: world literature, dance, myth, neuroscience.

La danse implique le mouvement du corps entier et c'est le plus complexe forme de mouvement humain, qui apporte à la surface des aspects inconscients liés de personnalité. Dans cette activité sont impliqués plusieurs circuits neuronaux qui activent le système moteur, cognitif et émotionnel. Le sentiment de la captivité, donné par les nombreuses circonstances de la vie, c'est différemment ressenti d'une époque à l'autre, ainsi que les hypostases de la révolte et de la libération prennent des formes d'une grande diversité esthétique. Surtout le personnage féminin connaît des types de captivité sociale inconnus aux personnages masculins ; les mutations intérieures traversent un vrai labyrinthe parce que rarement on se permet le départ immédiat du sien. La danse peut devenir un mouvement panthéiste, de récupération de l'harmonie cosmique, parce que les impulsions intérieures sont stimulées à se manifester, non-frelatées par coutumes. La grâce de cet art facilite le glissement en soi-même, pour apporter à la surface le moi profond : “Si je me réfère à un spectre avec des milliers de nuances, j'ai devant moi une chose finie, tandis que la durée est sans cesse. Quand je pense à la corde qui se prolonge comme une bande élastique ou comment un ressort s'étend et se détend, j'oublie la richesse chromatique spécifique à la durée vécue, pour ne voir que le mouvement simple, grâce à laquelle la conscience passe d'une durée à l'autre. La vie intérieure signifie toutes ces choses ensemble”¹. Au niveau archétypal, l'hypostase féminine conforme à ce type de libération et de transformation c'est *apsara*, danseuses et chanteuses, divinités du jeu, issues de l'agitation de l'eau, donc

évanescences, ouvertes à la transformation, de la création continue du sien, du refus d'un contour immuable où la personnalité pourrait se complaire.

Contemporaines, mais vivant en espaces linguistiques différente, le Scandinave Henrik Ibsen et le Français Gustave Flaubert se rencontrent au niveau de la vision sur le drame intérieure féminine. Nora, le personnage ibsénienne de la pièce *La maison à poupées* évolue de la grâce avec laquelle elle se soumit aux convenances de l'époque vers le moment de la conscience de la fausseté du système de valeurs où elle vit; Emma, le personnage du roman *Madame Bovary*, essaie dès le début à évader de la banalité de la vie quotidienne. Contrairement aux apparences d'épouse prévenante, enfantine, obéissante, Nora cache, sous le masque de poupée docile, une profondeur qui était toujours présente et qui va provoquer la crise de conscience quand elle aura la révélation de son vrai statut. Au contraire, Emma Bovary, fille de paysans riches, éduquée dans un monastère, nourrie avec des lectures sentimentales – comme Don Quichotte, victime de ses lectures des romans chevaliers, en s'identifiant avec les chevaliers du Moyen Age -, elle a un faible fond intérieur, sa formation affective-intellectuelle c'est superficielle. Elle est incapable d'une analyse profonde de son véritable situation. Emma suit un trajet de ce qu'elle pense à être sa bonheur authentique, mais tout c'est une illusion, parce qu'Emma ne le sait ni quoi, ni comment. Le moment de crise c'est pendant la danse pour toutes les deux : Mme Bovary a une aigue crise d'identité au bal du Vaubeysard, en étant convaincue que dès ce moment-là son place est dans les salons nobiliaires où elle va essayer à

¹ Bergson H. Gândirea și mișcarea. Eseuri și conferințe [Thinking and moving. Essays and Conferences], Traducere de Ingrid Ilinca, Iași: Polirom, 1995, P. 181 [in Romanian].

pénétrer en partant d'une position de bourgeoise et terne. Pour ce but, elle croit qu'elle peut utiliser ses "amours" successifs adultérins pour Léon et Rodolphe, tous les deux tragiquement échoués. Le bal reflète les facettes du passé, du présent et de l'avenir ; en observant les enfants du village en regardant sur les grandes fenêtres de la salle du bal, elle se souvient son enfance qui lui provoque des complexes sociaux – épisode construit par la technique de la mémoire involontaire, elle n'a plus honte de son passé, mais elle reste mécontente, en sentant l'ardent désir de s'intégrer au monde du château, sans esquisser, comme les personnages balzaciens, un plan limpide protecteur et, en plus, d'arrivisme. Le moment du danse marque pour toujours le départ vers un autre classe sociale, où elle sera acceptée temporairement et seulement dans sa côté promiscue : "Ils commencèrent lentement, ensuite plus vite. Ils se tournaient ; autour d'eux tout se tournait en ronde, les lampes, les lambris et le parquet, comme un disc sur un axe. Quand ils passent près des portes, le bas de la robe se collait de ses pantalons [du Rodolphe]; leurs jambes s'entrelacent ; le vicomte baissait son regard vers Emma et elle lever ses yeux vers lui ; elle se sentait comblée d'amour et elle cessât à danser. Ils commencèrent de nouveau ; et, avec un mouvement plus vite, le vicomte, en l'enlevant, disparut avec elle au fond du couloir, où, en haletant, prêt à tomber, Emma laissât pour un instant la tête sur son poitrine. Ensuite, en continuant à tourner en rond, mais plus lentement, il l'avait conduit à sa place ; Emma s'appuyât contre le mur et se couvrit les yeux avec la main"². C'est un moment accablant, quand elle, avec ses fragiles forces, elle prend la décision de se sauver par amour de la banalité quotidienne, qui anéantissait sa personnalité. Emma, Nora, Anna Karenina vivent dans des sociétés conventionnelles, mais l'inclinaison de l'Emma pour la rêverie facile le fait à vivre en succédanés de vie, d'amour, incapable d'intuition en ce qui concerne la mesquinerie ce ceux qui se évoluent autour d'elle.

Nora danse tarentelle, costumée en Napolitaine, dans la maison du comte Stenborg, quand elle sent que Torvald Helmer n'est pas l'homme qui pourrait la "transformer", bien qu'elle s'auto-illusionne qu'à la maison un miracle va se passer, que son époux va comprendre l'erreur. Le rythme alerte de la tarentelle, manifestation de l'instinct de vie, l'habillage – tout favorise la sortie de soi-même, en lui donnant la force de la confrontation avec Helmer, parce que la structure de la danse représente l'échelle par laquelle se réalise la libération. Elle a l'intuition du fait que l'unique évasion pour sa personnalité c'est auto-éducation et elle va choisir s'isoler de sa famille, en prononçant des mots très courageux pour la condition de la femme: avant ses obligations de mère et d'épouse sont les obligations "par rapport avec moi-même". Le moment de la danse l'aide à prendre la décision de voir qui a raison : elle ou la société qui avait imposé des lois qui l'empêche à protéger son père en train de mourir et de sauver son mari malade. Au minuit, obligée par son époux d'aller à la maison, immédiatement après la charmante représentation de danse, angoissée, en attendant le moment fatal avec le faible espoir qu'il va se passer un miracle, elle vit un drame profond, en comprenant

que tout s'est écroulé parce que c'était le fondement qui manquait. La décision de quitter Helmer est mise en pratique, pour se retrouver, en temps qu'Emma décide à se libérer par mort. Comme tous les personnages important ibséliens, elle s'éloigne attirée par le chimère de l'absolu, ayant la conscience qu'elle a passé une partie de sa vie à côté d'un étranger, dans un faux foyer.

La même libération par mort, comme Emma Bovary, va choisir Anna Karenina. Sans doute, elle est supérieure à Emma ; Anna n'a pas des complexes sociaux, car elle est très bien située, mais elle sera annihilée par la même société qui ne lui pardonne le défi. La jeune princesse Kitty Scerbatskaïa, elle-même amoureuse de Vronski a, pendant une mazurka, la révélation du fait qu'elle n'est pas aimée par le comte, mais Anna Karenina, que, par ailleurs, elle l'admirait beaucoup. Les figures du dans attirent une synchronisation émotive, esthétique, érotique, le dans devenant une forme de refaire l'androgynie. En paraphrasant Hanna Poikonen, dans la danse, les éléments fondamentaux de l'humanité se combinent dans une manière naturelle. Cette activité fusionne l'acte créatif, les mouvements perfectionnés et la collaboration, plus que la musique l'en fait. Les études concernant la production de la musique et du mouvement montrent comme les cerveaux des deux personnes sont accordés à la même fréquence pendant la coopération. Cette chose est plus visible dans la synchronisation des ondes de basse fréquence des participants. Anna et Vronski s'avouent l'amour, réaffirmant la fonction communicationnelle de la danse, un autre langage que le mot; Kitty, "plus qu'elle observait le couple, plus la conviction que sa malheur était confirmé devenait plus forte. Elle était en train de comprendre que les deux se trouvaient seuls dans la salle pleine de monde. Sur le visage de Vronski, toujours assez plein d'énergie et indépendant, se fixait une expression de soumission et de timidité, comme celle d'un chien qui se sent coupable. Quand Anna souriait, son souris passait sur l'autre visage. Quand elle semblait pensive, il devenait grave"³. Dans un autre roman de Tolstoï, *La guerre et la paix*, c'est de nouveau la danse qui est choisie pour souligner la tension du moment quand Natascha, à son premier bal, tombe amoureuse du prince Andreï Bolkonski. Balzac organise les personnages de la *Comédie humaine* en scènes-type aux bals et eux soirées pour mieux surprendre les connexions sociales qui existent ou vers lesquelles ils tendent. C'est le cas du bal de la comtesse de Beauséant (le roman *Père Goriot*), où l'auteur fait l'introduction des personnages important retrouvables dans la *Comédie humaine*.

Pour l'écrivain roumain Liviu Rebreanu la danse c'est une tension individuelle et fonction ordonnatrice au niveau social. Son roman *Ion* commence et finit avec la ronde paysanne roumaine du village, où les positions sociales sont bien marquées. Le roman *Ciuleandra* (1927) a comme titre le nom d'une danse traditionnelle roumaine⁴, danse qui métaphorise l'histoire d'amour entre Puiu Faranga, descendant d'une riche et vieille famille, et Mădălina, devenue Madeleine, jeune paysanne éduquée par la famille Faranga dans le but de devenir l'épouse du jeune Faranga, pour le revirement génétique, chose qui se pratiquait parfois

² Flaubert G. Doamna Bovary în Opere [Madame Bovary in Opera], Traducere de Alexandru Hodoș, Vol. I, București: Editura Univers, 1979, P. 116 [in Romanian].

³ Tolstoï L. N. Anna Karenina [Anna Karenina], Traducere de M. Sevastos, Ștefana Velisar Teodoreanu și R. Donici, București: Univers, 1980, P. 99 [in Romanian].

⁴ Le nom d'une danse traditionnelle populaire de Munténie [région du sud du pays], à rythme progressivement accéléré ; mélodie auprès de laquelle on exécute cette danse (<https://dexonline.ro/intrare/ciuleandra/10792>).

dans les vieilles familles bien situées, quand on considérait que la continuité est menacé par une soi-disant “dilution du sang”. En France, le livre a été traduit sous le titre *La danse de l’amour et de la mort* (1929), et en portugais, *Ciuleandra. A dança do amor e da morte* (1940). Puiu et son père traversent les villages à la recherche d’une épouse et ils arrivent dans le village Vârzari où l’aubergiste leur donne le conseil d’aller la ronde paysanne roumaine, où les gens du village dansaient une danse troublante. La description de la danse faite plus tard par l’époux criminel, dans une confession adressée à son médecin et son rival à la fois, le docteur Ursu, dans observée dans tous les détails chorégraphiques et émotionnels, traduit l’état d’esprit de celui qui était tombé amoureux d’une jeune fille inconnue, pendant la danse: “Eh, voilà, docteur, celui qui n’a pas encore vu Ciulendra ne peut pas s’imaginer ce qu’il signifie l’ivresse de la danse ! (Il s’empourprât. Ses yeux brillaient dans un sourire ardent). La dans commence comme une ronde paysanne quelconque, très lentement, très modéré. Les participants s’amassent, se mettent au fil, en suivant des sympathies ou en suivant le hasard, sans importance. Ensuite, quand les gens s’échauffaient un peu, la musique commence à s’agiter et à s’accélérer. Le rythme de la danse devient flamboyant. Les danseurs, en s’embrassant, forme un mur compact de corps, qui se plient, se contorsionnait, faites des volte-face et tressaillent sous les ordres des ménétriers. Plus les danseurs deviennent ardents, plus la musique devient provocatrice et sauvage. Les jambes des jeunes hommes étincellent impétueusement, esquissent des figures de piétinements, des sauts d’effroi, brusques tressautements de joie. Ensuite, soudain, tous, à des pas sautillants et bien accélérés, ils se déchaînent dans un tourbillon. Le mur vif s’élance ça et là, les ménétriers piquent véhémentement les cordes, aggravant et accentuant les sons avec un cri de joie, auquel un autre essaie à répondre, brisé et avalé par l’irruption du rythme⁵. La ronde paysanne devient “un monceau de viande”, un serpent qui se contorsionne et ensuite se détend successivement ; vers la fin, quand le rythme atteint le niveau maximal, les jeunes filles et les jeunes hommes sont transfigurés par ce rythme affolant : “Plusieurs fois le l’ébullition est transpercé par des longs cris, jaillis de la profondeur du vieux temps, ou par un cri de jeune fille à la poitrine brulante de pression... Et comme ça la danse va continuer jusqu’à ce que tous les danseurs vont fondre dans une suprême ferveur de passion déchaînée⁶. Selon l’opinion de son père, Ciuleandra “*C’est quelque chose comme une tarentelle collective ou comme une danse de guerre d’un clan sauvage!*”⁷. Pour ce jeune homme, cette danse c’était l’externalisation absolue de la passion, la place où en rencontre l’adoration religieuse qui annonce un sacrifice humain. Dans ce tourbillon Puiu va rencontrer Mădălina, gamine âgée de quatorze ans, à taille mince, brune, avec des yeux bleus, habillée dans une blouse roumaine traditionnelle de *borangic*⁸ pas très fin, ornementée de motifs floraux: “Je l’avais embrassé. Sa chair était ferme. Elle avait embrassé, à main gauche, le cou. [...]

Elle me regardait aussi, d’une manière étrange, avec une merveilleuse bouche un peu méprisante. Ensuite elle avait tourné rapidement la tête d’autre côté, comme si elle avait honte de moi ou de gens parce qu’elle m’avait regardé. Mais la danse avait recommencé. Je ne le savais pas et je n’en avais pas besoin. Le rythme de la musique et le mouvement des autres me portait comme un irrésistible courant d’eau. Parfois son corps me touchait et je serais plus fortement sa taille. Elle supportait la pression de mes bras avec un faible dégoût pour démontrer qu’elle n’est pas enchantée⁹. Provoqué par l’indifférence et l’hostilité de la jeune fille, sa passion augmente de plus en plus – moments symptomatiques, qui vont définir, ensuite, leur mariage. Lui, sauvage, passionnel, et elle, - domestiquée par l’éducation coûteuse qui avait fonctionné comme une sorte de quarantaine avant d’entrer dans une autre classe sociale par mariage : “Je l’avais embrassé rapidement, en lui donnant des bisous sur ses lèvres. Surprise et incapable de se défendre autrement, elle enfonça ses dents dans mon visage, comme un chat en colère, puis a donné un court cri pour prouver qu’elle est contente¹⁰. Le cercle de la danse va se fermer dans le moment quand Puiu va l’étrangler, en la tuant, dans une apparemment inexplicable geste, fait attribué à une dégénérescence génétique, en clé naturaliste, en effet une incompatibilité que la danse l’annonce. Le psychiatre où il est hospitalisé avait participé, dans le village Vârzari, à cette danse, lui-même amoureux de Mădălina qu’il va la perdre en faveur de Puiu, car la mère de Mădălina fait une entente avec le patriarche de la famille, Monsieur Faranga. De plus, le médecin se confesse au rival devenu patient: “Eh bien, j’ai la conviction que Ciuleandra joue un rôle dans votre acte! Comme vous l’avez décrit et comme je la connais... ”¹¹. Hospitalisé dans un hôpital de maladies nerveuse pour une expertise, essayant à éviter l’emprisonnement, Puiu commence, au fur et à mesure, perdre même son faible équilibre émotionnel, obsédé de se rappeler le rythme de la danse, qu’il exerce sans cesse comme un retour dans le point vicié, le point quand la famille Faranga avait acheté Madeleine comme une marchandise et qui n’avait pas déçu les acheteurs: “Le rythme est devenu de plus en plus vif. Il se penchait en avant, ensuite il se penchait en arrière, ses jambes brulaient comme s’il avait du feu sous les pieds. Soudeurs bouillants couvraient le front, s’écoulaient sur les tempes et, par sourcils, sur le visage. De temps en temps, un faible cri jaillit de la profondeur de ses paumons et son visage s’éclairait d’une immense joie¹². Enfin le médecin avoue qu’il aimait aussi Madeleine, il parle sur le pressentiments de malheur dont il vit en regardant la danse Ciuleandra à Vârzari et la jeune fille aimée en train d’être prise par quelqu’un plus riche que lui. Puiu Faranga a, lui aussi, la révélation de la raison du manque de passion de son épouse: “Maintenant je comprends qu’à cause de vous je l’avais tué!”¹³. Malgré sa douceur et le comportement irréprochable, le plus important coin de l’âme avait resté inaccessible à son mari, coin habité pour toujours de

⁵ Rebreanu L. Ciuleandra în vol. Opere 7 [Ciuleandra in Vol. Opere 7], Ediție critică de Nicolae Gheran. Variantele în colaborare cu Valeria Dumitrescu, București: Minerva, 1975, P. 84–85 [in Romanian].

⁶ Ibidem, P. 85-86.

⁷ Ibidem, P. 86.

⁸ Tissu en soie faite à la maison (mot d’origine turc).

⁹ Rebreanu L. Ciuleandra în vol. ..., op. cit., P. 88.

¹⁰ Ibidem, P. 88.

¹¹ Ibidem, P. 122.

¹² Ibidem, P. 126.

¹³ Ibidem, P. 139.

quelqu'un d'autre et n'en pouvait être acheté. La fin du roman est circulaire, un trait techniques des écritures du Rebreau; hospitalisé dans un sanatorium de maladies nerveuses, Puiu passe sa vie exerçant la danse, le reprenant toujours, ayant peur qu'il pourrait l'oublier. Il danse sur des rythmes imaginaires, comme pour comprendre, encore et encore, le moment de l'erreur dans ses décisions.

Par danse est supprimée toute dualité du monde temporel, en dévoilant au moins les traces de l'unité primordiale, la fusion dans le flux de la musique qui favorise le glissement au-delà de temps, dans un extase irrépétable. Une hypostase dionysiaque, la danse signifie connaissance par sensoriel dans le roman *Zorba le Grec* de Nikos Kazantzakis. La danse dépasse les contraintes sociales, c'est une gracieuse et pleine de tempérament forme de liberté. Arrivées sur l'Île Crète pour exploiter une mine de lignite, Zorba et le financier de l'aventure, un jeune intellectuel plein d'inhibitions, à la recherche de la révélation après la finalisation du manuscrit sur Buddha, ils vivent, au début, différemment : le sensoriel et le livresque, le dionysiaque et l'apollinique. Le jeune Allan trouve fascinante la dans du Zorba ; en jaillissant de la terre vers les cieux, il semble récréer les lois de la nature en suivant ses rythmes intérieures : "Il se précipite dans le tourbillon de la danse, en battant des mains, sautant ; pirouettant dans l'air, roulé au sol avec les genoux pliés, en jaillissant de nouveau en air avec les pieds pliés, comme s'il était un caoutchouc. A un moment donné, il a sauté si haut comme s'il voulait vaincre les lois de fer de la nature et prendre son envol. On pouvait sentir que dans son corps moulu de temps il y a une âme qui lutte à traîner la chair et de plonger dans l'obscurité comme un météore. Il jetait son corps qui retombait au sol, incapable se maintenir trop de temps dans l'air, il le jetait de nouveau, sans pitié, cette fois-ci plus haut, mais il retombait, le pauvre, en haletant"¹⁴. A l'inverse, le jeune intellectuel cherche l'extase, la finalité de la connaissance par raison, en ignorant le mépris de son camarade pour la fausseté des expériences livresques, acceptées comme concession aux expériences vécues, mais pas comme fondement de la vie : "J'ai ouvert le manuscrit Buddha et je me suis enfoncé dans mes propres galeries. J'ai travaillé toute la journée et, au fur et à mesure, je me sentais libéré, je sentais une forte émotion complexe – soulagement, fierté et dégoût. Me je me laissais pris par le travail, parce que je la savais : dès le moment que je vais finir, sceller et fermer le manuscrit, je serais un homme libre"¹⁵.

Une fois comprise sa signification, la danse est situé pas seulement parmi les moyens de communication humaine, mais parmi ses nécessités qui rendent la vie possible : "Les besoins fondamentales des gens – nourriture, femme, danse – restaient encore inépuisables et frais dans son insatiable et solide corps"¹⁶. Les essais de conceptualiser les hypostases de l'homme par rapport à ses aspirations sont méprisés par Zorba ; pour celui-ci, les idées sont inertes, dépourvues de vie, elles ne valent pas son intérêt parce qu'elles sont incapables de l'émotionner. La

seule modalité de communication, pour lui, c'est la danse : "Ah, Maître, si vous pouviez danser tout ce que vous dites, pour que je comprenne ! Consterné, je mordais mes lèvres. Toutes ces pensées sans espoir, je voudrais les danser ! Mais j'ai été incapable le faire, je gaspillais ma vie"¹⁷. Le sentiment qu'il n'est pas compris au dépit de sa vaste culture lui donne un sentiment de frustration et, en plus, il sent qu'il devrait sortir de la coquille des idées toutes faites, qu'il devrait connaître la vraie joie, au-delà de la censure de la problématisation, en suivant son instinct, en renonçant temporairement à son statut de "rat de bibliothèque", comme il était souvent appelé. Le moment quand il prend la décision d'apprendre à danser c'est le vrai finale du roman, parce qu'il commence à apprendre une autre manière de vivre sa vie, plus en accord avec soi-même, plus libre comme expression, déchaîné : "Allez, Zorba, je criais, apprends-moi à danser ! [...] Allez, Zorba, me sens une autre vie, allez !

-Pour le début, je vais t'initier en zeibekiko. C'est une danse sauvage, guerrière, dansée avant la lutte"¹⁸. Au fur et à mesure, il se sent élevé avec des rythmes, même sa vie reçoit d'autres rythmes, "une inattendue sensation de libération" que le manuscrit sur Buddha ne pourrait pas l'offrir. Seulement l'extase dionysiaque peut parler crédible sur amour : " -Maître, cria-t-il, j'ai tant de choses à te dire, je n'ai jamais aimé quel 'un comme je t'aime, j'ai assez de choses à te dire, mais je ne peux pas le faire en parole. Donc je vais danser ! Écartes-toi, j'ai besoin de place! En avant, hop, hopa-là ! Il a fait un saut et ses mains et ses pieds sont devenus ailes. Comme il c'élançait droit, sur le fond de ciel et de mer, il semblait un vieux ange révolté. Son danse n'était que de la provocation, de l'opiniâtreté et de la révolte"¹⁹.

La danse c'est, aussi, une manière à parler avec la divinité ; le sentiment tragique de la mort s'estampe dans le tourbillon du danse : "Qu'est-ce qu'on peut faire, Seigneur? Tu ne peux rien me faire, que me tuer. Tues-moi, dégât! Je me suis libéré, j'ai dit tout ce que j'ai à dire ; j'ai eu mon temps pour danser et je n'ai plus besoin de toi !"²⁰.

Souvent l'histoire de la culture parle sur l'hypostase démonique du Dionysos, en sens luciférique, de révolte, parce qu'il représente la fusion avec l'universalité, donc le sentiment d'égalité avec la divinité par la dissipation des limites apolliniques qui bordaient la liberté de l'esprit : "En regardant Zorba dansant, j'avais compris pour la première fois l'effort chimérique de l'homme pour briser la gravitation. J'admirais sa résistance, sa vivacité, sa fierté. Sur les pierres, les pas de Zorba, passionnelles et habiles, gravaient l'histoire démonique de l'homme"²¹. Malgré le fait que l'affaire avec le lignite c'était un échec, malgré le fait qu'il avait perdu beaucoup d'argent, la symbiose Ulysse -Télémaque c'est un succès ; Zorba transmet à son jeune ami l'expérience de vie et celui-ci sent une infinie joie, réelle et injustifiable – donc la joie en état pure, donné par l'audace de vivre la vie au-delà de censures qui rendent la vie incomplète.

¹⁴ Kazantzakis N. *Zorba Grecul* [the Greek Zorba], Traducere de Marcel Aderca, Iași: Polirom, 1999, P. 11 [in Romanian].

¹⁵ Ibidem, P. 57.

¹⁶ Ibidem, P. 63.

¹⁷ Ibidem, P. 71.

¹⁸ Ibidem, P. 101.

¹⁹ Ibidem, P. 115.

²⁰ Ibidem, P. 169.

²¹ Ibidem, P. 180.

Cette nouvelle branche de la neuroscience se trouve au début, mais elle a le potentiel à réduire à un seul système plusieurs domaines, par exemple le contact corporel, le contrôle moteur, l'apprentissage par imitation, l'expression émotionnelle et la psycho-dynamique inconsciente. En faisant concurrence au monde de l'Idée, le monde de la danse incorpore l'aspect physique et l'aspect métaphysique pour conquérir la forteresse de la raison, en favorisant la révélation du soi profond.

Sitographie

Bergland, Cristopher - https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-athletes-way/201805/the-powerful-psychological-benefits-dance?utm_source=FacebookPost&utm_medium=FBPost&utm_campaign=FBPost

Деребуш Кармен. Танець як реалізація напруги спілкування в літературі. Мета наукового дослідження – проаналізувати роль танцю як соціальної коагуляції та фону інтенсивних почуттів у контексті нової галузі знань – нейронауки. У статті використано порівняльний **метод дослідження** з вибором письменників різних культурних просторів та епох: Гюстава Флобера, Генріка Ібсена, Нікоса Казандзакіса, Лівіу Ребреану, Льва Толстого.

У статті проаналізовано функцію емоційної комунікації, що відбувається за допомогою танця з посиланням на діонісійський прояв мистецтва та нейронауку. Матеріалом дослідження послуговували такі твори: “Пані Боварі” Гюстава Флобера, “Ляльковий дім” Генріка Ібсена, “Анна Кареніна” Льва Толстого, “Чулеандра” Лівіу Ребреану та “Грек Зорба” Нікоса Казандзакіса – три жіночих і два чоловічих персонажі.

Їхнім спільним елементом є відчуття внутрішнього звільнення та передача еротичного напруження, злиття з коханою людиною та всесвітом.

Висновок. Нейронаука бере до уваги перетин тілесного контакту з контролем рухів, навчання шляхом імітації, емоційне вираження і психодинаміку підсвідомості.

Ключові слова: світова література, танець, міф, нейронаука.

Дарабуш Кармен – доктор філологічних наук, доцент Технічного університету м. Клуж-Напока, Центрального Північного університету м. Бая-Маре. Викладач румунської мови (запрошений лектор) Університету Нови-Сад (Сербія), Університету “Кирила і Мефодія” в Скоп’є (Македонія), Університету Климента Охридського м. Софія (Болгарія). Коло наукових інтересів: порівняльна література, культурологія, культурна антропологія. Автор 8 книг, одна у співавторстві, численних статей, філологічних та культурологічних рецензій. Член наукових комітетів, редколегій філологічних та культурологічних журналів.

Dărăbuș Carmen – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of the Technical University of Cluj-Napoca, North University Center of Baia Mare. Romanian language lecturer (invited teacher) at the University of Novi Sad (Serbia) and “Cyril and Methodius” University in Skopje (Macedonia), “Kliment Ohridski University” of Sofia. Fields of research: comparative literature, cultural studies, cultural anthropology. Author of 8 books, one as co-author, numerous articles, philological and cultural reviews. Member of a scientific committees, editorial boards of philological and cultural journals.

Received: 10.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© C. Dărăbuș, 2022

**ПОЛЬСЬКА ПАТРІОТИЧНА ПОЕЗІЯ БУКОВИНИ
 КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ
 ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ КСЬОНДЗА ЮЗЕФА
 ЯНІШЕВСЬКОГО ТА АЛЕКСАНДРА МОРГЕНБЕССЕРА)**

Олег СЛЮСАР,

Чернівецький національний університет імені Юрія
 Федьковича; Чернівці (Україна); o.slusar@chnu.edu.ua

**POLISH PATRIOTIC POETRY OF BUKOVINA OF THE
 END OF XIX – EARLY XX CENTURIES (ON THE BASE OF
 LYRIC WORKS BY PRIEST JÓZEF JANISZEWSKI AND
 ALEXANDER MORGENBESSER)**

Oleg SLIUSAR,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
 (Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1382-3394;

Researcher ID: S-5743-2016

Slusar O. Polish patriotic poetry of Bukovina of the End of XIX – early XX centuries (on the base of lyric works by Priest Józef Janiszewski and Aleksander Morgenbesser). The aim of the study. The article analyzes the Polish poetic works of Bukovina of the late 19th – early 20th century by priest Józef Janiszewski and Alexander Morgenbesser, as well as their influence on the patriotic education of the younger generation of Poles who lived in the occupied lands of Galicia, Bukovina and other regions of Central and Eastern Europe.

The analysis of this issue led to the use of the following research methods, among which the chronological analysis made it possible to classify the poetic works of these authors, taking into account typical, for a certain era, genres in Polish literature; the method of theoretical analysis, combined with practical aspects, made it possible to establish the influence of Polish literature on the Polish-speaking population of Bukovina in the late 19th – early 20th centuries.

Scientific novelty. For the first time, the Polish literature of Bukovina of the late 19th – early 20th century and its representatives Józef Janiszewski and Alexander Morgenbesser are analyzed.

Conclusions. The analysis clearly indicates the significant influence of the poetic works of the priest Jozef Janiszewski and Alexander Morgenbesser on the patriotic mood of the Poles in the late 19th – early 20th centuries.

Keywords: *Bukovina, Chernivtsi, poetry of Bukovina, Józef Janiszewski, Alexander Morgenbesser.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Протягом багатьох століть світова література була та залишається тісно пов'язана з історичними, політичними та соціально-культурними подіями свого часу, які досить чітко урізноманітнюють літературні явища, що відбувалися в даній епосі.

Польська література кінця ХVІІІ – початку ХХ століття охоплює чотири епохи літературного процесу: кінець епохи Просвітництва (1740 – 1822 рр.), Романтизм (1822 – 1863 рр.), Позитивізм (1864 – 1891 рр.) та добу Молодої Польщі (1891 – 1918 рр.). В кожній з цих епох можна виокремити характеристичні мотиви, напрямки та фази розвитку, натомість пізнання світогляду та контексту, в якому було написано даний літературний твір, надає можливість зрозуміти канони автора. В польській літературі Буковині, на невеликому відрізку часу, кінець ХІХ – початку ХХ століття, тісно переплелися тенденції всіх згаданих чотирьох епох: літературні жанри, характерні для епохи європейського та польського Просвітництва, Романтизму, Позитивізму та Молодої Польщі.

Актуальність даної статті полягає в тому, що вона висвітлює польськомовну спадщину буковинських поетів та письменників, творчість яких досі залишається невідомою чи маловідомою для переважної більшості дослідників літератури України та Буковини.

Метою написання статті став аналіз польських

поетичних творів Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття ксьондза Юзефа Янішевського та Александра Моргенбессера, а також їх вплив на патріотичне виховання молодого покоління поляків, які мешкали на окупованих землях Галичини, Буковини та інших регіонах Центрально-Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість польськомовних поетів Буковини досліджував краківський літературознавець Ян Буяк, який аналізував сакральну спадщину Юзефа Янішевського, а також лодзинський літературознавець Рафал Лещинський, що займався творчістю Александра Моргенбессера, натомість загальному компаративістичному аналізу творчість згаданих письменників до цього часу не піддавалася.

Наукова новизна дослідження полягає також в тому, що в ньому вперше проаналізовано передумови й фактори формування польськомовної лірики Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття.

У статті використано описовий **метод дослідження** з використанням компаративістичного та діахронічного методів.

Виклад основного матеріалу. Відомий історик польської літератури, Юліан Кшижановський, зазначає, що всі польські літературні течії переплітаються між собою та утворюють синусоїду. Одні, приміром, Просвітництво (1740 – 1822 рр.) і Позитивізм (1864 – 1891 рр.) об'єднує лад, гармонія, раціоналізм,

антропоцентризм та прогрес техніки, натомість інші, як Романтизм (1822 – 1863 рр.) та період Молодої Польщі (1891 – 1918 рр.), характеризують емоції, відчуття, неспокій, ірраціоналізм, теоцентризм та захоплення смертю. Кожній з епох притаманні свої літературні жанри, хоча деякі твори виходять поза хронологічні межі періодизації. Яскравим прикладом цього є “Історичні думи” буковинського поета Александра Моргенбессера, популярні для польського Просвітництва і нехарактерні для кінця Романтизму – початку Позитивізму (1872 р.).

Александр Моргенбессер народився в 1816 р. у багатодітній сім’ї державного службовця, протопластами якого були краківські купці Нікельські, в передмісті Ярослав, недалеко від монастиря Отців Домініканів. У рідному місті він закінчив початкову школу і 1 вересня 1827 року, разом із старшим братом, батьки відвезли його до м. Перемишль в гімназію. Величезний вплив на світогляд допитливого хлопця мало Листопадове повстання 1830 р., внаслідок якого він з запалом почав вивчати історію Польщі, читав визвольно-романтичну поезію, переписував твори корифеїв польської літератури та долучився до таємного шкільного патріотичного гуртка.

Восени 1835 р. він вступає на юридичний факультет Львівського університету, де стає членом підпільної революційної організації “Сини Батьківщини” (пол. “Synowie ojczyzny”). Після отримання вищої юридичної освіти у Львові, 3 вересня 1839 року, А. Моргенбессера прийняли на роботу в Кримінальний суд м. Львів, де саме тривали політичні процеси над польською революційною організацією “Конфедерація польського народу” (пол. “Konfederacja narodu polskiego”).

Спочатку, враховуючи його етимологічно австрійське прізвище, робота в суді А. Моргенбессера не викликала жодних підозр в державних органах, натомість восени 1841 року розпочалися обшуки й в будинку Моргенбессерів. Александра спочатку заарештували та після допиту в поліційному арешті, начальниками слідчого відділу Захер-Мазохов та Лоренці, перевели до в’язниці “Малі кошари” (пол. “Małe koszary”), яка знаходилася в жовківському передмісті Львова. У в’язниці він написав такі гумористичні твори, як “Оборона Соколова” (пол. “Obrona Sokółowa”) та “Думаючий бургомістр” (пол. “Myślący burmistrz”).

В кінці січня 1845 р. суд голосив щодо нього вирок, на основі якого А. Моргенбессер втратив державну посаду, крім того, над ним встановлювався поліційний контроль, тому він змушений був податися на чужину, як згадував, на зелену Буковину, де місцева судова адміністрація наклала на нього обов’язки, зазначені в Розпорядженнях з 1845 та 1848 рр.¹

Після багатьох років невтомної і важкої праці на чужині в 1859 р. він отримує дозвіл стати нотаріусом в містечку Садгора, неподалік Чернівців, та право користуватися бібліотекою барона Мустяци, якого А. Моргенбессер переконав також підтримати польське визвольне Січневе повстання не тільки фінансово, але й

наданням зброї.

Громадянська позиція цього визначного поляка вирізнялася серед інших тим, що, приміром, 2 травня 1869 р. в залі чернівецької ратуші Александр Моргенбессер зібрав перше засідання “Товариства польської братньої допомоги” (пол. “Towarzystwo polskiej bratniej pomocy”), на якому було присутніх 417 членів та було зібрано 350 злотих рейнських для фонду згаданого товариства, а в листопаді цього ж року він урочисто відкрив в орендованому приміщенні “Польську читальню” (пол. “Czytelnia polska”) в м. Чернівці.

В якості визнання заслуг в 1871 р. А. Моргенбессер прийняв пропозицію стати почесним членом таких польських товариств м. Львів, як “Зірка” (пол. “Gwiazda”) та “Костюшко” (пол. “Kościuszko”), а також “Польської бібліотеки” (пол. “Biblioteka Polska”) в Румунії.

В 1872 р. у Чернівцях у видавництві Рудольфа Екхардта виходить друком друге, доповнене та виправлене видання “Історичних дум” (пол. “Dum historycznych”) Александра Моргенбессера, яке складається зі “Вступу до дум” (пол. “Wstęp do dum”), що дещо відрізняється тематично від самих дум, та безпосередньо самих 11 історичних дум.

Тематично сфера “Історичних дум” (пол. “Dum historycznych”) А. Моргенбессера є досить вузькою: смерть або перемога на полі битви. Мотиви зради васалів, відповідь королівських військ, відмова присяги волохів, смерть польських рицарів через чергову зраду – це найчастіші мотиви, за допомогою яких письменник ускладнює розвиток сюжетних ліній. Улюблені схеми історичних дум XIX століття виникають в результаті багаторазового повернення до тих самих, вже знайомих мотивів і сюжетних ліній, які часто були запозичені з історичних співів та дум Юліана Урсина Немцевича або з думок Богдана Залеського. “Схематизм є натуральним і приємним явищем; тому що полегшує повне переживання очікуваних подій, а кожне порушення санкціонованої конвенції змінює чистоту цієї традиційної атмосфери, до якої вже звик читач, і розпоршує його увагу на засвоєнні нової сюжетної лінії”².

В своїх “Історичних думках” (пол. “Dumach historycznych”) А. Моргенбессер зазвичай ясно і точно визначає історичну епоху та географічне розташування місцевості, в якій відбуваються події. Воєнний фон об’єднує сюжет з важливими подіями минулих століть. Специфічний клімат середньовіччя збережено в описі старовинних мурів замків, озброєнні рицарів та войовничого настрою. Локальний колорит доповнюють швидкі та мутні води гірського Прута, рівнинного Дністра та краєвиди Цецори; кремезні буки, темні ялиці та похмурі бори Буковини і Молдавії:

“Czarne chmury nad Cесуна,
Będzie burza – grzmot!
Wody Prutu mętnie płyną;
Nad wołoską, nad krajiną,
Wisi nieszczęść grot!”³.

Найулюбленишим для буковинського поета

² Ćwik W., Aleksander Morgenbesser. Życiorys na podstawie zapisków autobiograficznych, dokumentów, listów, notatek i podań rodzinnych [Alexander Morgenbesser. Curriculum vitae based on autobiographical notes, documents, letters, notes and family applications], Czerniowce 1893, P. 100–101 [in Polish].

² Zgorzelski Cz. Duma poprzedniczka ballady [Duma is the predecessor of the ballad], Toruń, 1949, P. 148 [in Polish].

³ Morgenbesser A., Dumy historyczne [Historical dums], Czerniowce, 1872, P. 56 [in Polish].

способом визначення місця подій є шаблонна формула: сюжет розгортається в околицях міста чи містечка, наприклад, “Поразка під Варною” (пол. “Kłeska pod Warną”), “Присяга в Снятині” (пол. “Hołd w Śniatynie”), на березі річки “Битва на Красному потоці” (пол. “Bitwa nad Krasnym potokiem”), або в прикордонному регіоні “Буковинська поразка” (пол. “Kłeska bukowińska”):

“Toporów twardych straszny huk
Odwieczny stary jęczy buk,
Blask stali się po liściach wspina,
Aż drży w posadach Bukowina”⁴.

Хронологічно розмістити події допомагають головні герої з назв творів: “Смерть гетьмана Жулкевського” (пол. “Zgon hetmana Żółkiewskiego”) – битва під Цецорою (1620 рік), “Фелікс Потоцький” (пол. “Feliks Potocki”) – події з XVI ст. Речі Посполитої, “Смерть Тимошка” (пол. “Zgon Tymoszka”) – смерть сина Богдана Хмельницького (1653 р.) та “Мстислав Мстиславович” (пол. “Mścislaw Mścislawicz”) – часи Київської Русі (XIII ст.).

Сюжетна лінія історичних дум А. Моргенбессера охоплює проблематику середньовічного рицарства, а на особливу увагу заслуговує версифікація та римування його віршованих епічних творів, де інколи класицистичне мистецтво римування поступається свободі автора щодо теоретичних правил віршування і в одному з творів знаходимо три види строф: в “Думі про Томшу” (пол. “Duma o Tomszy”) перша частина була написана шестивіршем (секстетом) – 10a 8b 10a 8b 10c 8c, друга частина – п’ятивіршем (квінтою) – 8a 5b 8a 8a 5b, а останню, третю частину, автор написав чотиривіршем (катреном) – 8a 6b 8a 6b.

Після поділу і окупації Речі Посполитої Австрією, Пруссією та Росією, польська поезія намагалася передати молодшим поколінням давню традицію Речі Посполитої, тому часто з’являються тенденції “народності” сюжетних ліній, взятих з зарубіжних літератур (наприклад, боротьба християн з іновірцями). Яскравим прикладом цього є “Поразка під Варною” (пол. “Kłeska pod Warną”) А. Моргенбессера, яка нагадує середньовічний рицарський епос – “Пісню про Роланда”, “Про короля Артура та рицарів круглого столу”, де риси характеру та події перенесено в польські історичні реалії.

Основною ідеєю історичних дум А. Моргенбессера є об’єднання народу для боротьби проти іноземних загарбників. У них оспівувалась свобода та незалежність країни, ненависть до будь-якої тиранії та приниження людської гідності. Головними героями його творів керують моральні правила, вони відважні, справедливі, віддають свою долю в руки власного народу; вони готові йти на смерть, захищаючи інтереси власної Батьківщини. Великій популярності сприяв їх зміст, емоційне забарвлення та реальні історичні постаті, з якими пов’язані переможні події з історії Речі Посполитої. В його історичній думі “Фелікс Потоцький” (пол. “Feliks Potocki”) знаходимо наступні слова з закликами до боротьби за незалежність Батьківщини:

“Powstań waleczny Tarnowski Janie,

Dzielny Zamojski, podnieś twój miecz,
Powstań Żółkiewski wielki hetmanie,
Chrobry Czarniecki powstań i siecz...”⁵.

Ще одним надзвичайно важливим, інтегральним складником девізу польського війська: “Бог – Честь – Батьківщина” (пол. Bóg – Honor – Ojczyzna) та творів А. Моргенбессера є Бог, який завжди на стороні правди та веде відважних воїнів в бій:

“Bito pod krasnym niegdyś potokiem
I dziś do sławy Bóg poprowadzi,
Pole otwarte – gdzie rzucisz okiem –
Hej wiara w Boga – Bóg nas nie zdradzi!”⁶.

Невід’ємним елементом всіх історичних дум А. Моргенбессера є рицарський епос, який впливав на особливу популярність його творів серед тогочасної польської молоді. Професор Ян Дюрр-Дурський на одному з засідань філологічного факультету Лодзинського університету зазначив, що його батько знав твори А. Моргенбессера напам’ять та часто їх декламував⁷, це була Біблія кресових поляків кінця XIX – початку XX століття.

Ще одним визначним представником польської поезії Буковини початку XX століття був ксьондз Юзеф Янішевський – історик, поет, публіцист, представник духовенства та громадський діяч. Він народився в сім’ї лісника в містечку Пушиково (нім. Unterberg) у Великопольському воєводстві в 1880 році. Під час навчання в гімназії майбутній капелан став членом польської підпільної організації філоматів і філаретів, за що перед випускними іспитами, в березні 1902 року, його було відраховано з гімназії в м. Гнезно, а 13 червня 1903 року він отримав покарання у вигляді позбавлення волі та був змушений залишити рідні краї, вступивши в Духовну семінарію в м. Львів. Після завершення навчання, 1 липня 1906 р., він був висвячений на священника та направлений в с. Тартаків Сокальського повіту, звідкіля влітку 1907 р. він був переведений до м. Серет на Буковину для допомоги тамтешньому пробощу ксьондзу Маврицію Колянкевичу.

У цей час до римо-католицької парафії м. Серет належало 36 місцевостей, в яких були польські школи та бібліотеки, тому як педагог і духовний наставник ксьондз Янішевський відразу долучився до діяльності тутешньої Полонії та продовжив справу А. Моргенбессера.

“Перебуваючи в м. Серет, Ю. Янішевський почав писати вірші, які підписував іменем і прізвищем, псевдонімами чи криптонімами: X. J. J., Józef J., Józef Jan, переважно зазначаючи місце, дату (день, місяць і рік, інколи місяць та рік) написання твору. Невдовзі також почав їх надсилати до редакції чернівецької “Польської газети” (пол. “Gazeta Polska”), яка охоче публікувала його твори в якості справжньої диковинки польського авторства на Буковині. Таким чином ксьондз Юзеф Янішевський увійшов в історію завдяки щонайменше декільком десяткам творів як один з небагатьох талановитих польських поетів, що проживали на цих землях. Мимовільно він став єдиним, своєрідним хронікарем особистих та суспільних тогочасних подій.

⁴ Ibidem, P. 32.

⁵ Ibidem, P. 121.

⁶ Ibidem, P. 38.

⁷ Leszczyński R. A. Morgenbesser. Wspomnienia z lwowskiego więzienia [A. Morgenbesser. Memories from a prison in Lviv], Warszawa, 1993, P. 5 [in Polish].

Під час перебування в м. Серет, в 1908-1910 роках, він написав і опублікував у чернівецькій “Польській газеті” (пол. “Gazeta Polska”), щонайменше кільканадцять віршованих творів, між іншим, в 1908 р.: “До дій, брати!” (пол. “Do czynu, bracia!”), “Королево Польщі” (пол. “Królowa Polski”), “До Кракова” (пол. “Do Krakowa!”), “На 29 листопада. Відозва Піотра Висоцького” (пол. “Na dzień 29-go listopada. Odezwa Piotra Wysockiego”), “Святому Папі Пію Х. на золоту річницю Його Каптанства” (пол. “Ojcu św. Piusowi X. na złote gody Jego Kapłaństwa”), “Весну свободи дай нам, о Боже!” (пол. “Wiosnę wolności daj nam, o Boże!”); а в 1909 р.: “До зброї, брати!” (пол. “Do broni, bracia!”), “Вже йде” (пол. “Już idzie”), “На каторзі” (пол. “Na katordze”), “Картина Марії” (пол. “Obraz Maryi”), “Людське серце” (пол. “Serce ludzkie”), “Біля ніг Ісуса” (пол. “U stóp Jezusa”), “Вязень кохання” (пол. “Więzień miłości”); в 1910 р.: “Грювальдський рік” (пол. “Grunwaldzki rok”), “Грювальд” (пол. “Grunwald”), “До ніг спіши Хреста” (пол. “Do stóp spiesz Krzyża”), “Більше світла” (пол. “Więcej światła!”), “На привітання Його Високості Пана Голови Польського Товариства Доктора Станіслава Гломбінського в м. Чернівці” (пол. “Na powitanie J. W. Pana Prezesa Koła Polskiego Dr. Stanisława Głabińskiego w Czerniowcach”)⁸.

У травні 1908 року він розпочав засідання II З'їзду вчителів польської мови на Буковині, який проходив в м. Сучава.

Під кінець 1908 року, замість новорічних привітань, Юзеф Янішевський надав значну фінансову підтримку Польській бурсі ім. Адама Міцкевича та Товариству ім. Яна Кілінського в м. Чернівці, де виховувалась польська молодь в національному і католицькому дусі¹⁰.

У середині вересня 1910 р. Ю. Янішевського було переведено в філіальний костел в смт. Глибока, де він плідно працював протягом наступних майже десяти років. Його публіцистичні статті систематично з'являлися в чернівецькій “Газеті польській” (пол. “Gazeta Polska”), вони мали різноплановий характер, в одних закликав молодь вдумливо читати історичні книги (наприклад, “Jak zaprawiać młodzież do czytania książek”), в інших застерігав від згубного впливу невідповідної літератури (наприклад, “Tatarzy”) та алкоголю і курінню (наприклад, “Kilka myśli o paleniu”, “Abstynencja a Pismo Święte”).

У 1923 р. його було переведено до вікаріату в с. Гренбанін (деканат Кемпно), тут він написав та опублікував історично-краєзнавчий альманах “Powiat kepiński z mapką powiatu na podstawie różnych źródeł”, в якому можемо знайти інформацію про невеличкі місцевості, назви яких співзвучні з буковинськими, приміром, Садгора чи Садгюра: “Sadogóra. Polacy zajęli wieś 19 stycznia 1920 r. Jest tu jednoklasowa szkoła z r. 1888, uczy w niej p. Alojzy Dudek, należą do Sadagóry

dwór i wieś i Zachciała osada. Gospodarstwa jest 32”. У передмові до цього опрацювання ксьондз Юзеф Янішевський написав: “Dzięki Opatrzności Bożej jesteśmy od ukończenia wojny światowej gospodarzami we własnym kraju. Dziś więc spoglądając na mapę Europy, widzimy w jej sercu ku ogromnej radości naszej Państwo wielkie, którego tam przed wojną nie było, a Państwem tem to – Polska nasza ukochana, która tak co do obszaru jak i co do liczby ludności szóste zajmuje miejsce wśród Państw Europejskich”¹¹.

Завдяки його копіткій праці та старанням, в 1929 році, в с. Гренбанін створено окрему польську римокатолицьку парафію. У кінці травня 1940 року ксьондза Янішевського заарештувало Гестапо та було відправлено в концентраційний табір “Гусен” в Австрії, де він важко працював по 12 годин на день в каменоломнях аж до самої смерті 27 серпня 1940 року.

У своїх патріотичних віршах він закликав до боротьби за волю і незалежність Батьківщини – матері Польщі:

“Na kresach ojczystych za polski nasz kraj
Idziemy ochotnie w bój krwawy,
Bo chcemy, by świecił Ojczyźnie wciąż maj
Wolności i szczęścia, i sławy!..
A gdy padniemy w boju za polski nasz kraj
Ty w łonie Swoim, Polsko, spoczynek nam daj!”¹²
“*Marsz polskich obrońców Ojczyzny*”.

Юзеф Янішевський був глибоко переконаний, що Бог завжди стоїть на стороні правди і допоможе вибороти для Польщі незалежність:

“Hej, w górę serca, w górę skroń
Podnieśmy dziś Polacy!
A łącząc serca, ducha, dłoń,
Zabierzmy się do pracy!..
Nie wydrze nam go nigdy wróg,
Tak nam dopomóż Bóg”¹³
“*Hej, w górę serca!*”.

Тверезий підхід та освіченість солдатів повинні були стати і стали об'єднуючим фактором для майже десяти тисяч польських солдатів з Буковини, які воювали за незалежність Польщі під час та після Першої світової війни, значна частина з яких полягла на полях битв за Батьківщину. Варто також згадати про те, що загалом, станом на 1910 рік, на Буковині мешкало близько сорока тисяч поляків, тому значному відсоткові патріотично налаштованої, свідомої молоді та старшого покоління необхідно завдячувати таким просвітителям і поетам, як Александр Моргенбессер та Юзеф Янішевський. Так, останній зазначає:

“Bracia, czas ze snu zbudzić się już,
Bo słyhać grzmoty idących burz!
Więc śmiało wznieśmy w górę dziś skroń,
A ręką silną chwyćmy za broń:
Bronią zaś naszą: Trzeźwość, oświata.
Ona niech wszystkich nas złączy, zbrata!”¹⁴
“*Do broni, bracia!*”

⁸ Bujak J. Motywy religijne w poezji ks. Józefa Janiszewskiego (1880–1940) z okresu bukowińskiego (1908–1919) [Religious motives in the poetry of priest Józef Janiszewski (1880–1940) from the Bukovinian period], Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education, Nr 1, Krakow, 2014, P. 143 [in Polish].

⁹ Ibidem, P. 139.

¹⁰ Janiszewski J. Powiat kepiński z mapką powiatu na podstawie różnych źródeł [Powiat kepiński with a map of the powiat based on various sources], Kępno, 1928, P. 88 [in Polish].

¹¹ Ibidem, P. 5.

¹² Bujak J. Motywy religijne w poezji ks. Józefa Janiszewskiego (1880–1940)..., op. cit., P. 174–175.

¹³ Ibidem, P. 176.

¹⁴ Ibidem, P. 193–194.

Слово поета, спрямоване до емоцій читача, повинно було змушувати людину думати, потішати серця зневоленого народу та надихати на подальші дії в напрямку захисту Вітчизни, тому в історії Польщі знаходимо значну кількість полководців, що народилися у другій половині XIX – на початку XX століття на Буковині та в Чернівцях, зокрема, інспіраторами яких були польськомовні буковинські поети ксьондз Ю. Янішевський та А. Моргенбессер. Серед цих визначних постатей Буковини варто згадати про контр-адмірала, засновника польського флоту II Речі Посполитої, особистого товариша Юзефа Пілсудського, Тадеуша Моргенштерна-Подязда (09.11.1895 р., м. Чернівці – 05.11.1973 р., м. Лондон); генерала бригади Густава Кухінку (17.05.1875 р., м. Чернівці – 06.12.1923 р., м. Варшава); генерала бригади Війська Польського Юзефа Едварда Крузьлевського (07.10.1856 р., м. Чернівці – 04.12.1937 р., м. Чернівці); генерала дивізії Війська Польського Стефана де Кастендоло Каспшицького (25.12.1870 р., м. Чернівці – 26.11.1936 р., м. Отвоцьк); полковника піхоти Війська Польського Едварда Канчучького (13.11.1882 р., м. Чернівці – весна 1940 р., м. Харків (Катинь)); капітана-пілота Війська Польського Яна Лукасевича (22.12.1900 р., м. Чернівці – 03.01.1934 р., с. Едвінув); підполковника Війська Польського Тадеуша Людвіка Смичинського (30.05.1899 р., м. Чернівці – 21.04.1986 р., м. Лондон); майора піхоти Війська Польського Валеріана Тумановича (01.03.1894 р., с. Русбаніла (с. Банилів) – 13.11.1947 р., м. Краків).

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що до польської літератури, до якої зараховують також твори, написані поза межами Польщі, літераторами, які

використовували в своїй діяльності польську мову, належать твори буковинських поетів Александра Моргенбессера та ксьондза Юзефа Янішевського, які невтомно працювали для польського народу та повернення незалежності для своєї Батьківщини.

Таким чином, літературна творчість А. Моргенбессера та ксьондза Ю. Янішевського свідчить про те, що на Буковині в кінця XIX – початку XX століття бурхливо розвивалася не лише промисловість, сільське господарство та культура, але й польська література, яка вплинула на національну свідомість польського населення тогочасної Буковини.

Олег Слюсар – доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. В науковому доробку автора – понад 60 надрукованих праць, 2 словники (1 – у співавторстві). Коло наукових інтересів: історична антропонімія, методика викладання іноземних мов, енергетична безпека, історія Буковини та Чернівців.

Oleg Sliusar – Associate Professor of the Department of Modern Foreign Languages and Translation Studies of the Faculty of History, Political Science and International Studies of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. In the scientific heritage of the author – more than 60 published works, 2 dictionary (1 co-authored dictionary). Research interests: Teaching Methods of Foreign Languages, Energy Security, history of Bukovina and Chernivtsi.

Received: 09.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

© O. Sliusar, 2022

**ПРЕЗЕНТАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА
“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У
ТЕРМІНАХ: ЧАСТ. 6. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
В ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-2021РР.)”, ЧЕРНІВЦІ, 2022**

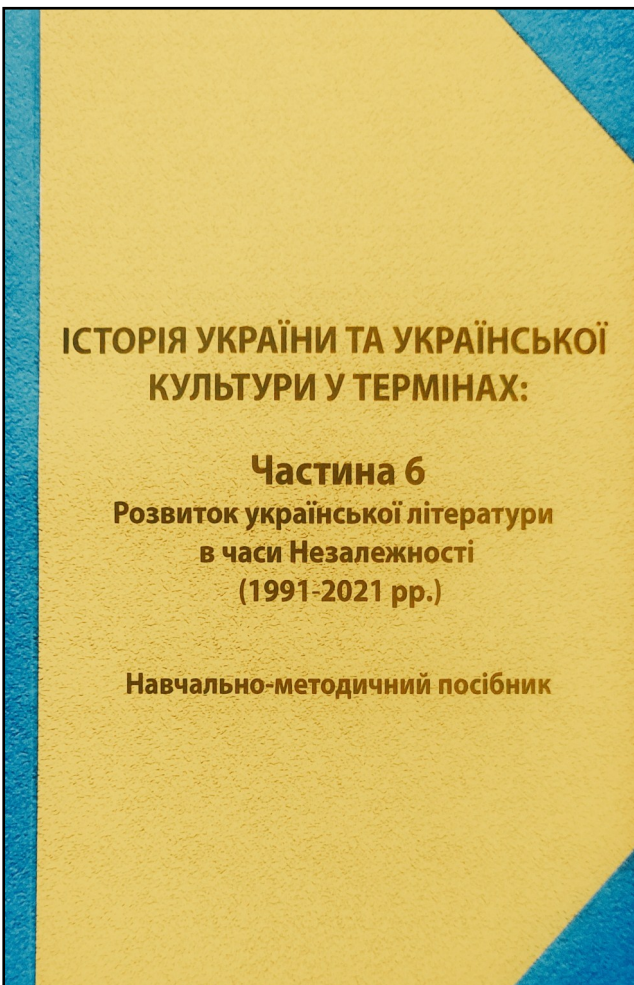
Антоніна АНІСТРАТЕНКО,

Буковинський державний медичний університет,
м. Чернівці (Україна); oirak@bsmu.edu.ua; antoniimoisei@bsmu.edu.ua

**PRESENTATION OF THE TEACHING AND METHODOLOGY
GUIDE “HISTORY OF UKRAINE AND UKRAINIAN CULTURE
IN TERMS: PART. 6. THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN
LITERATURE AT THE TIME OF INDEPENDENCE (1991-2021)”,
CHERNIVTSI, 2022**

Antonina ANISTRATENKO,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID 0000-0003-1984-4441; Researcher ID: S-7158-2016

Колектив авторів кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету: зав. кафедри. проф. Мойсей А.А., проф. Аністратенко А.В., доц. Никифорук Т.М., ст. викл. Максимюк М.В., ст. викл. Потапова Л.Б., викл.: Андрієць В.І., Продан С.В., Турік О.В. поставив собі непросте й цікаве завдання: опрацювати й проаналізувати розвиток української літератури в часи незалежності та запросив до співпраці молоду прогресивну авторку – ст. наук. сп. Інституту

літератури ім. Т. Шевченка НАН України Годік К.О з відділу компаративістики.

У сучасних умовах навчання в закладах вищої освіти суттєве значення має вивчення та дослідження історичних і культурологічних подій української держави, що продовжує визвольну боротьбу за соборність і незалежність. Ґрунтовні знання з історії та культури українського народу – один із найважливіших складників формування наукового світогляду студентської молоді, виховання високих моральних якостей громадянина-патріота своєї держави, поваги й любові до своєї Батьківщини, готовності до збереження та примноження її матеріальних та духовних цінностей.

Демократизація українського суспільства гостро порушила проблему вивчення молоддю історичної спадщини, формування морально зрілої, творчої особистості, яка здатна будувати цивілізовану європейську державу, берегти і примножувати культурні надбання своїх попередників. Тому основним завданням навчальної дисципліни “Історія України та української культури” є висвітлення гуманістичного змісту національної єдності та народної духовної та прикладної української культури в контексті розвитку світової цивілізації.

Навчально-методичний посібник “Історія України та української культури у термінах: Част. 6. “Розвиток української літератури в часи Незалежності (1991-2021рр.)” охоплює найважливіші питання розвитку літературного процесу від 1991 року до сьогодні, особливості культурного і світоглядного становлення нової фази літературно-культурного життя, здобутки і складнощі розвитку окремих літературних жанрів, зокрема белетристики і сучасного молодіжного роману, розвиток літературознавства та критики. Окремо у посібнику вперше в сучасному навчально-методичному дискурсі приділено увагу впливу літературних музеїв на культурний і літературний простір в Україні.

Все це повинно сприяти широкій ерудованості та обізнаності студентів щодо перспектив розвитку сучасної української літератури на різних векторах.

Запропонований посібник дозволяє творчо підходити до засвоєння теоретичного матеріалу,

розвиток тих чи тих подій – історичних, політичних, державотворчих, культурних, освітніх тощо.

Посібник висвітлює тенденції розвитку української літератури в часи Незалежності, його зумовленість суспільно-політичними подіями та культурно-історичними явищами; особливості розвитку сучасної прози, поезії, драматургії; основні стилі, напрями, жанрові різновиди: фентезі, детективна, біографічна та історична проза, альтернативна проза, кібер-роман, техно-роман, радіоп'єса, роман-подорож.

Для глибшого засвоєння теоретичних знань, кожна тема містить питання для самоконтролю, а також увазі студентів запропоновані теми рефератів, які ще більше дозволяють розкривати задану проблематику.

Отже, навчально-методичний посібник «Історія України та української культури у термінах: Част. 6. «Розвиток української літератури в часи Незалежності (1991-2021рр.)» (автори: Мойсей А. А., Аністратенко А.В., Никифорук Т. М., Максимюк М.В., Потапова Л.Б., Андрієць В.І., Продан С. В., Турік О. В., Годік К. О.) допоможе передусім студентам медико-фармацевтичних спеціальностей ВНЗ України у засвоєнні теоретичного і практичного матеріалу з історії України та української культури новітнього періоду розвитку українського суспільства.

Anistratenko Antonina. Presentation of the teaching and methodology guide “History of Ukraine and Ukrainian Culture in terms: Part. 6. The Development of Ukrainian literature at the time of Independence (1991-2021)”. The team of authors of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Bukovyna State Medical University: head. department. Prof. Moisei A. A., prof. Anistratenko A.V., assoc. prof. Nykyforuk T. M., assoc. prof. Maksymyuk M. V., senior lecturer Potapova L.B., lecturers: Andriets V. I., Prodan S. V., Turik O. V. set on a difficult and interesting task: to study and analyze the development of Ukrainian literature in the times of independence and invited a young progressive author to cooperate - Art. of science Mr. Institute of Literature named after T. Shevchenko of the National Academy of Sciences of Ukraine Godik K. Oh from the Department of Comparative Studies. So, the educational and methodological guide “History of Ukraine and Ukrainian culture in terms”: Part 6. “Development of Ukrainian literature during the period of Independence (1991-2021)” will be useful for students of medical and pharmaceutical specialties of universities of Ukraine in learning theoretical and practical material from the history of Ukraine and Ukrainian culture of the latest period of development of Ukrainian society.

Received: 22.11.2022

Advance Access Published: December, 2022

©A. Anistratenko, 2022

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ
(Requirements for the articles)

Рукописи для публікації у журналі приймаються в електронному варіанті. Матеріали не повинні перевищувати 16 стор. формату А-4, шрифтом Times New Roman, 14 кеглем, через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поля – 2 см., лівє – 3 см., правє – 1,5 (20.000 – 30.000 друк. знаків без резюме та ключових слів). Формат файлів – doc або rtf.

Рукописи приймаються українською, англійською та французькою мовами.

1. У першому рядку ліворуч вказують індекс УДК (жирний прямий) – тільки для українських авторів.

2. У наступних рядках вказують українською та англійською мовами: Прізвище, ім'я, науковий ступінь, ученє звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;

Назва статті українською та англійською мовами.

3. Анотація та резюме:

Анотація українською мовою – об'єм 600-800 знаків з пробілами; ключові слова – 5-10. Резюме англійською мовою – 1800 знаків / 1 сторінка (назва статті, прізвища та ініціали авторів, текст резюме); ключові слова – 5-10.

4. Текст статті повинен мати наступні елементи:

4.1 постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 4.2 аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття; 4.3 формулювання мети статті; 4.4 виклад основного матеріалу дослідження; 4.5 висновки та перспективи подальших досліджень; 4.6 список літератури (11 кегль); 4.7 карти, схеми, таблиці, фотографії;

Останній підпункт не є обов'язковим.

Рисунки та графіки у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word*. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12.

5. Посилання в тексті подаються в кінці сторінки, нумеруються поступово, відповідно до порядку їх цитування в тексті. **Посилання транслітеруються за допомогою спеціальних програм.** Наприклад: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Посилання оформляються згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) та MLA Style оформлення бібліографічних посилань, розроблений Асоціацією сучасних мов Америки <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/06>.

Посилання подаються тільки латиницею. Прізвища авторів і назви джерел-посилань подаються транслітерацією кирилиці. Транслітеровані назви статей подаються у лапках, а в квадратних дужках подається назва статті, перекладена на англійську мову. Назва джерела посилання - періодичного видання, подається курсивом, а потім також подається англійською мовою в квадратних дужках. Назви джерел посилань – книжкових видань теж перекладаються англійською мовою та подаються у квадратних дужках. Всі області бібліографічних зон відділяються комами. Приклади:

Періодичне видання:

¹ Bojchuk T.M., Moysay A.A. “Istoriya ta perspektivi rozvitku kafedri suspil'nih nauk ta ukrajinoznavstva” [History and Prospects of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies], *Aktual'ni pitannya suspil'nih nauk ta istorii medycyny* [Current Issues of Social Studies and History of Medicine], 2014, Vol. 1 (1), P. 7–18. URL: <http://apsnim.bsmu.edu.ua/izdanie1/do-70-ricca-bdmu>

Монографія:

¹ Moysay A.A. *Ahrarni zvychayi ta obryady u narodnomu kalendari skhidnoromans'koho naselemya Bukovyny* [Agrarian Customs and Traditions in the National Calendar of Eastern Roman Population of Bukovina], Chernivtsi 2010, 304 p.

6. **Всі автори подають підписану авторську довідку** - http://apsnim.bsmu.edu.ua/for_authors/declaration

7. У кінці статті потрібно подати „Дані про автора” українською та англійською мовами (до 800 друк. знаків).

The manuscripts for publishing in journal must be given in electronic version. The materials for the publication must not exceed 16 A-4 size pages in 14 points Times New Roman, 1,5 space; top and bottom margins – 2cm, left – 3cm, right – 1,5 (20.000 – 30.000 characters apart from resume and key words). Files format – doc or rtf.

We are waiting for the manuscript in Ukrainian, English and French.

1. In the first line the index UCD (bold, straight) is put to the left – only for Ukrainian authors.

2. In the next lines indicate in the Ukrainian and English: the author's last name, first name, scientific degree, academic status, position, workplace (no abbreviations); if there are several authors of the paper, information about them should be given in different paragraphs;

The title indicates in Ukrainian and English.

3. Abstract and resume

Abstract in Ukrainian – 600-800 symbols including quadrates; 5-10 of key terms. Resume in English – 1800 symbols / up to 1 page (the topic of the article, surnames and initials of its authors, summary text); 5-10 of key terms.

4. Summary text should have the following elements:

4.1 general statement of the problem and its connection with important scientific or practical aims; 4.2 analysis of the latest researches and publications, singling out of previously unsolved parts of the general problem, which are the focal point of the article; 4.3 statement of the aim of the article;

4.4 laying out of the main research material; 4.5 conclusions of the research and perspectives of further studies in this area; 4.6 bibliography (11 point); 4.7 maps, schemes, tables, photographs.

Pictures and graphics in the article should be of one of the following formats (jpeg, bmp, tif) raster at no less than 300 dpi (high quality original materials should be submitted).

Tables are to be submitted as separate objects in Word format. Main table point 11, heading 12.

5. Reference in the text – at the end of every page of the article, should be numbered gradually, according to their citing order in the text. **Link transliterated with special programs.**

Example: <http://translit.kh.ua/?lat&passport>

Please present the list of references in accordance with requirements of the DSTU 8302:2015 “Bibliographic Reference. General principles and rules of composition” and the MLA Style method of citation, developed by the Association of American Modern Languages <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/06>.

Please present references in Latin letters. To this end, the authors' last names and names of journals or literary sources should be transliterated from Cyrillic script titles of articles submitted in English in square brackets. Transliterated titles of articles must be given in parentheses, and brackets fed title, translated into English. Name Attribution - periodical served in italics, also served in English in brackets. Names of book editions also should be translated into English and presented in square brackets. All areas bibliographic zones should be separated by commas. Example:

Periodical:

¹ Bojchuk T.M., Moysay A.A. “Istoriya ta perspektivi rozvitku kafedri suspil'nih nauk ta ukrajinoznavstva” [History and Prospects of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies], *Aktual'ni pitannya suspil'nih nauk ta istorii medycyny* [Current Issues of Social Studies and History of Medicine], 2014, Vol. 1 (1), P. 7-18. URL: <http://apsnim.bsmu.edu.ua/izdanie1/do-70-ricca-bdmu>

Monography:

¹ Moysay A.A. *Ahrarni zvychayi ta obryady u narodnomu kalendari skhidnoromans'koho naselemya Bukovyny* [Agrarian Customs and Traditions in the National Calendar of Eastern Roman Population of Bukovina], Chernivtsi 2010, 304 p.

6. **All authors submit a certificate signed by the author** - http://apsnim.bsmu.edu.ua/for_authors/declaration

7. At the end of the article you must submit “Information about the author” (up to 800 characters).